

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

Зборник на трудови од
VI меѓународна научна конференција
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
– ИЗВОР НА НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА

Скопје, 2022

Редакција

д-р Елена Јованова-Грујовска, н. сов./ред. проф. (директорка на Институтот)

д-р Лидија Тантуровска, н. сов./ред. проф. (претседателка на Одборот)

д-р Борче Арсов, в. н. сор./вонр. проф. (секретар)

д-р Катица Трајкова, н. сов./ред. проф.

д-р Весна Костовска, в. н. сор./вонр. проф.

д-р Снежана Петрова-Џамбазова, в. н. сор./вонр. проф.

акад. Јан Соколовски (Вроцлав)

д-р Вера Смоле (Љубљана)

д-р Емине Инанир (Истанбул)

д-р Макеј Кавка (Краков)

д-р Ален Калаџија (Сараево)

д-р Жарко Бошњаковиќ (Нови Сад)

д-р Наталија Бороникова (Перм)

д-р Бранко Тошовиќ (Грац)

д-р Станислав Станковиќ (Косовска Митровица)

д-р Борјана Прошев-Оливер (Загреб)

Почесни членови на Меѓународниот организациски одбор

д-р Мито Аргировски, н. сов.

д-р Љубица Станковска, н. сов.

д-р Марија Коробар-Белчева, н. сов.

д-р Димка Митева, н. сов.

д-р Васил Дрвошанов, н. сов.

д-р Стоја Поп-Атанасова, н. сов.

Зборник на трудови од VI меѓународна научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања“, одржана на 20 и на 21 октомври 2021 година во рамките на Отворените денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3(062)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција "Македонскиот јазик - извор на научни истражувања (6 ; Скопје ; 2022)

Македонскиот јазик - извор на научни истражувања : зборник на трудови од VI меѓународна научна конференција / [главен и одговорен уредник Лидија Тантуровска]. - Скопје : Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", 2022. - 266 стр. : илустр. ; 21 см

Дел од трудовите на слов. и бос. јазик. - Фусноти кон текстот. - Библиографија и summaries кон трудовите

ISBN 978-608-220-077-4

а) Македонски јазик -- Собири

COBISS.MK-ID 58343173

© Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2022

Сите права за ова издание се заштитени со закон. Забрането е копирање, умножување и објавување делови или на целото издание во печатените и во електронските средства за јавно информирање, или друг вид јавна употреба или изведба, без согласност на авторот или на издавачот.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
– ИЗВОР НА НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА

VI меѓународна научна конференција
(20 и 21 октомври 2021 година)

Скопје, 2022

СОДРЖИНА

Лидија Аризанковска, Македонка Додевска ПРЕГЛЕД НА ЛЕКСИКАТА НА ОВЧЕПОЛСКАТА МАШКА И ЖЕНСКА НАРОДНА НОСИЈА	11
Елена Веловска, Бојан Софрониевски, Виолета Аргирова, Мартин Величковски, Веселинка Лаброска, Бранислав Геразов ПРАВИЛНОСТА НА АКЦЕНТИРАЊЕТО КАЈ НЕВРОНСКИТЕ СИСТЕМИ ЗА СИНТЕЗА НА ГОВОР НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	21
Александра Ѓуркова ЦРКОВНОСЛОВЕНСКАТА ТРАДИЦИЈА И <i>КРАТКАТА</i> <i>СЛОВЕНСКА ГРАМАТИКА</i> НА ГРИГОР ПРЛИЧЕВ	33
Светлана Давкова-Ѓоргиева, Веселинка Лаброска ГЕОГРАФСКА ДИСТРИБУЦИЈА И ЕТИМОЛОШКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА НЕКОЛКУ ИМЕНУВАЊА ОД СЕМАНТИЧКОТО ПОЛЕ 'РИБИ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ	45
Васил Дрвошанов ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ПРИЛОЗИ НА АКАДЕМИК БЛАЖЕ КОНЕСКИ	59
Виолета Јанушева, Марија Стојаноска КОНЕСКИ, РЕЧНИКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ПИШАНАТА ПРАКТИКА	75
Елена Јованова-Грујовска, Весна Костовска НЕСТАНДАРДНАТА ЛЕКСИКА ВО ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	87
Марија Коробар-Белчева ЗА ЕДЕН РАКОПИС НА КОНЕСКИ ЗА ВАПЦАРОВ	95

Лилјана Макаријоска, Мери Цубалевска ЛЕКСИКАТА НА ЕГЕЈСКИТЕ ГОВОРИ ОД ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ	103
Милица Миркуловска НЕОЛОГИЗМИТЕ ВО ДЕЛАТА НА СТАНИСЛАВ ЛЕМ И НИВНИОТ ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	115
Димка Митева БЕГОЛ ПОГЛЕД НА ЗБОРОВНАТА ГРУПА ПРИЛОЗИ ВО ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ – СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА.....	127
Димитар Пандев МИСИРКОВ ВО ЈУБИЛЕЈНИТЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ НА КОДИФИКАТОРИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ РЕФЕРАТИТЕ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ)	131
Фроса Пејоска Бушеров БИТОВИОТ ТЕАТАР И УСНАТА ВГРАДЕНА ПОЕЗИЈА: НЕЗАБОРАВНА ИЗРЕКА	145
Људмил Спасов, Борче Арсов, Далибор Јовановски УШТЕ ЕДЕН ПОГЛЕД КОН АВТОРСТВОТО НА ПРЕВОДОТ НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ ОД ГРЧКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	165
Марина Спасовска, Марина Даниловска ГЛАГОЛСКИТЕ КОНСТРУКЦИИ ВО „ЛОЗЈЕ“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ	173
Зоран Спасовски СПОРЕДБЕН ПОГЛЕД КОН ПОЈАВАТА НА ГЛАГОЛИЦАТА И НА КИРИЛИЦАТА.....	185
Мариче Стојанова ЗА ГЛАГОЛИТЕ СО ЛЕКСИЧКА НЕГАЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	193
Вера Стојчевска-Антиќ КОН ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	205
Лидија Тантуровска ЗА НЕКОИ ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ	213

Дарко Томовски	
ИЗРАЗУВАЊЕ НА МИНАТИТЕ ДЕЈСТВА	
ВО ГОВОРОТ НА СЕЛОТО УРВИЧ	219
Миљана Чопа	
ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД СТУДЕНАТА СРБИСТИКЕ	
ПРИ УЧЕЊУ МАКЕДОНСКОГ ЈЕЗИКА	227
Vera Smole, Karin Marc	
PASTIRSKA LEKSIKA NA	
JUGOZHODU SLOVENSKEGA PROSTORA	241
Tarik Ćušić	
ERLANGENSKI RUKOPIS – IZVOR MAKEDONSKOG USMENOГ	
STVARALAŠTVA: JEZIČKO ISTRAŽIVANJE	257

Лидија Аризанковска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

Македонка Додевска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

ПРЕГЛЕД НА ЛЕКСИКАТА НА ОВЧЕПОЛСКАТА МАШКА И ЖЕНСКА НАРОДНА НОСИЈА

Апстракт: Целта на истражувањето е лексиката поврзана со облеката и облекувањето, обувките и накитот, која е карактеристична за овчеполската народна носија. Она што нè поттикнува на ова научно истражување е богатата машка и женска народна носија, која претставува важен сегмент од обичаите и верата на населението коешто живее во Овче Поле.

Клучни зборови: лексика, овчеполска народна носија, лексичко богатство, народно богатство.

Вовед

Овче Поле претставува котлина која се наоѓа во средниот дел на Македонија, источно од левата страна на реката Вардар. Овчеполското влегува во состав на две општини, Свети Николе и Лозово. „Од географски аспект, Овчеполската котлина се протега на запад до реката Вардар, почнувајќи од устието на реката Пчиња по течението на реката Вардар до нејзиниот состав со реката Брегалница. На исток граничи со Злетовската река, на север со Градиштанската височина, а на југ со реката Брегалница (Јаневски 2012: 7).“ Овче Поле е позната етнографска целина во нашата држава претставена преку богатата машка и женска носија, како и преку влашката носија од овчеполските села.

1. Основни карактеристики на овчеполската машка и женска носија

Македонското население во Овче Поле се именува како которско население. Во оваа област покрај которско живее и шопско население доселено од други градови на нашата држава (Крива Паланка, Кратово, Делчево). Во

Археолошкиот музеј во Свети Николе може да се најдат податоци за которската машка и женска носија, за обувките и за накитот специфични за оваа носија, но не и за шопската носија.

Предмет на истражување во нашиот труд е лексиката поврзана со облеката и облекувањето, обувките и накитот, која е карактеристична за овчеполската народна носија (според материјалот во магистерскиот труд „Народнаџа носија во Овче Поле“ од Владимир Јаневски).

За овчеполската народна носија може да се каже дека претставува форма на облековна култура врз која се напластиле разни културни влијанија, но доминантна е турско-ориенталната носија. Според некои истражувачи, облеката што е изработена од ткаенини со ориентално потекло и првобитна форма ја објаснувале како старобалканска или како старословенска појава, па затоа таа припаѓала на динарскиот тип на облека (Јаневски 2012: 12).

Овчеполската машка народна носија е составена од машка кошула, ѓаќи, свври, џојас, бришалка, фуџа (вуџа), елече, долама, кунџеш, џокривка за ѓлава, машки накит, чораџи и обувки.

Во овчеполската носија имаме повеќе видови на машки кошули: џоска, врчкана џоска, аџа кошула и краџко кошулче. Лексемата **тоска** употребена е со значењето ‘машка кошула изработена од кенар, ѓорниоџ дел на кошулаџа е сосџавен од џреден и заден сџан, бочњаџи и ракави, на сџрукоџ е сечена, ракавиџе се набрани во рокла, а се извезени со сџџни орнаментџи во вид на крсџиџа’ (ННОП). Лексемата **тоска** се среќава и во Толковниоџ речник на македонскиоџ јазик со значењето ‘вид долга машка кошула, дел од машкаџа народна носија’ (ТРМЈ VI: 86).

Со лексемата **аџта** се означува ‘машка кошула за возрасни, кошула изработена од домашно бело џлаџно со широки оџворени ракави џрисобрани во рокли, сосџавена од џреден и заден сџан и џџри бочњаџи’ (ННОП). Лексемата **аџта** се среќава со две значења: 1. ‘широк, бел џразничен фусџан’, 2. ‘широка машка кошула до над колена’ (ТРМЈ I: 19).

Лексемата **гаќи** е употребена со значењето ‘долна машка облека која се носи џод сввриџе, во ѓорниоџ дел и во џруџоџ се џошироки, а во долниоџ дел се сџеснаџи’ (ННОП). Оваа лексема е регистрирана во ТРМЈ (I: 336) со значењето ‘долна облека, обично од џамук, за долниоџ дел од џелоџо, со или без ноѓавиџи’.

Лексемата **свври** се среќава со значењето ‘долна машка облека изработена од волнена џкаенина со џемнокафеава или со бела боја’ (ННОП). Лексемата **свври** во Толковниоџ речник на македонскиоџ јазик е толкувана со значењето ‘дел од машка долна облека, џамучни ѓаќи со долги ноѓавиџи’ (ТРМЈ II: 235). Како што се гледа од споредбата, описот на парчето облека во Овче Поле е попрецизен во поглед на ткаенината и бојата, податоци што не ги регистриравме во толкувањето на истата лексема во ТРМЈ.

Лексемата **палтолони**¹ употребена е со значењето ‘*долна машка облека изработена од домашна волнена ткаенина*’ (ННОП). Лексемата **пантолони** се среќава со значењето ‘*жорна облека шишо го покрива долниот дел од телото со ногавици*’ (ТРМЈ IV: 26). Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* се нагласува дека фонетската варијанта *пантолони* (заедно со *пантолани*, *пантоломи*) е разговорна наспроти стандардната лексема *панталони*.

Лексемата **појас** означува ‘*ткаенина изработена од волнена преџа, која се носи околу половинашта, украсен со ткаени ситни шарки*’ (ННОП). Лексемата **појас** е регистрирана во ТРМЈ (IV: 23) со значењето ‘*широк ремен, колан или долга тесна ткаенина шишо се обвивува, заврзува околу половинашта*’. Според бојата имаме повеќе видови на појаси: *зејинлија појас*, *кавелија појас*, *алов појас* и *црн појас*.

Лексемата **бришалка** се среќава со значењето ‘*ткаена криа од една дигла, која на краевите е украсена со ситна орнаментика*’ (ННОП). Во ТРМЈ (I: 183) оваа лексема е регистрирана со повеќе значења: 1. ‘*криа за бришење*’, 2. ‘*дел од народната носија, криа*’, 3. ‘*марамче, шамивче за бришење, криче со кое се брише, за лична употреба*’, 4. ‘*парче, дигле и сл. пред враќа, за бришење чевли*’.

Лексемата **фута** употребена е со значењето ‘*дигла со прави линеарни шарки во црно-бела комбинација, чија основа е памучна, а јайокој е волнен*’ (ННОП). Оваа лексема е регистрирана и во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со значењето ‘*скутник, унечка*’ (ТРМЈ VI: 272).

Со лексемата **елече** се означува ‘*машка жорна облека изработена од бели клашни или од шарена алаца, долго до сирукој, нема ракави, а се закоичува на левата мишка и на левото рамо*’ (ННОП). Лексемата **елек** се јавува со значењето ‘*вид крајка жорна облека без ракави, плетена или од шиоф, со койчиња најред или без койчиња, се носи врз кошула, а појо сако*’ (ТРМЈ I: 592).

Лексемата **долама** во Овче Поле е регистрирана со значењето ‘*жорна машка облека со долги ракави до колковите, изработена од клашни со природно бела и со темнокафена боја, украсена со црни гажјани*’ (ННОП). Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* оваа лексема ја сретнуваме со две значења: 1. ‘*машка жорна облека со ракави, обично волнена и долга*’, 2. ‘*женски фусан без ракави од волна*’ (ТРМЈ I: 501).

Лексемата **антерија**, како еден од називите за деловите од народната носија од Овче Поле означува ‘*жорна машка облека со долги ракави, долга до колковите и е направена од шарено платно алаца*’ (ННОП). Оваа лексема во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, за разлика од овчеполскиот говор, се чини има малку поопшто значење: ‘*ситаринска жорна облека, долга до појо*

¹ Јаневски, Владимир. (2012). „Народната носија во Овче Поле“. Штип: Национална установа Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј Штип.

колена или куса до ѓојас’ (ТРМЈ I: 45), односно не е прецизирано дали се работи за машка или за женска старинска облека.

Со лексемата **гуна** се означува ‘ѓорна машка облека шѓо ја носи младоженецот на свадбата’ (ННОП). Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* како и кај претходната лексема, имаме поопшто толкување на истата лексема, без прецизирање дали се работи за облека за мажи или за жени и без податок за која прилика се користи, па таму лексемата **гуна** е дадена со значењето ‘селска шѓола ѓорна облека сошiena од шајак’ (ТРМЈ I: 388).

Лексемата **кожув** во Овчеполието означува ‘крзнена облека шѓо се носи во зима, изработiena од овча и од јаѓнешка шѓавена кожа’ (ННОП). Лексемата **кожув** со приближно исто толкување ја сретнуваме и во *Толковниот речник на македонскиот јазик*: ‘ѓорна облека изработiena од кожа, шѓавена со крзно од внашрешната сѓрана’ (ТРМЈ II: 548).

Во машки покривки за глава спаѓаат *фесот*, *чалмата*, *кајата* со *сѓреа* или *шремче* со *каска*. Прва лексема од ова семантичко поле што ќе ја анализираме е лексемата **фес** со која во истражуваниот регион се означува ‘долга бела крѓа со правоаголна форма, на краевите е украсена со рески’ (ННОП). Лексемата **фес** е регистрирана и во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со значењето ‘вид шурска црвена каја, во облик на пресечен конус, со црн шискул од средината на ѓорната шѓврина’ (ТРМЈ VI: 234). Од двете цитирани толкувања се гледа дека се работи за покривки на глава со сосем различен изглед, што сведочи за проширување на семантиката на дадената лексема, турцизам во овој случај (Јашар-Настева 2001: 54).

Лексемата **чалма** се среќава со значењето ‘долга бела крѓа која се обвивува околу главата’ (ННОП). Повторно имаме работа со лексема од турско потекло која била и дел од муслиманската носија. Оваа лексема во ТРМЈ (VI: 342) е толкувана малку поразлично: ‘шлатинен завој околу фесот кај муслиманите’.

Лексемата **каска** во материјалот за народните носии од Овче Поле е употребена со значењето ‘бришалка шѓо се носи зад шило’ (ННОП). Лексемата **каска (качекет)** во *Толковниот речник на македонскиот јазик* е толкувана со значењето ‘вид шајка со сѓреа, козирка’ (ТРМЈ II: 491). И кај оваа лексема значи имаме работа со различни видови на покривки за глава именувани со ист назив.

Со лексемата **колести чорапи** се означува ‘машки чорапи долги до колена кои на ѓорниот дел се украсени со колја, а на завршниот дел има сорки’ (ННОП). Лексемата **чорапи** во *Толковниот речник на македонскиот јазик* се среќава со значењето ‘дел од облеката од шлеиена волна, шамук или вештачки влакна шѓо се навлекува на нозете’ (ТРМЈ VI: 383).

Со лексемата **подвеска** во материјалот од Овче Поле се означува ‘шкано ѓојасче со кое се штегаат чорачите на ѓорниот дел’ (ННОП). Лексемата

подвеска во *Толковниот речник на македонскиот јазик* е регистрирана со три значења: 1. ‘*лиџо ѓкаена лениа за врзување на чорайџиџе*’, 2. ‘*џојас за ѓриџврџиџување на ѓафџиџиџе или шџиџо се носи само како колан*’, 3. ‘*женски наџиџи за украсување на косаџиа како веџиџачко ѓродолџување на косаџиа на млада невестџа на денџи на венчавкаџа*’ (ТРМЈ IV: 155).

Во машки обувки спаѓаат *џозлуџи, оџинџи и емениџи*. Лексемата **тозлуџи** во овчеполскиот материјал е дадена со значењето ‘*машки обувки од бели клаџни со црни ѓаџџански орнаментџи*’ (ННОП). Лексемата **тозлуџи** се среќава во ТРМЈ (VI: 74) со значењето ‘*дебели доколениџи шџиџо шџиџиџаџи од сџиџур, обџала*’.

Со лексемата **опинок** се означува ‘*машка обувка изработџена од црн или црвен саџџиџан*’ (ННОП). Лексемата **опинок** е регистрирана со значењето ‘*лесна, селска обувка обично од кожа или ѓума, коџа се сџеџа околу ноџаџа со ременџиџа, оџуџа и сл.*’ (ТРМЈ III: 524).

Лексемата **емениџи** во нашиот анализиран материјал е употребена со значењето ‘*машки обувки изработџени од црн или црвен саџџиџан кои се носаџи за свечени денџови*’ (ННОП). Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* се среќава лексемата **јемениџа** (обично мн.) јемениџ ж., со ознака архаично и со значење ‘*вид ниски чевли, мокасџини*’ (ТРМЈ II: 434).

Овчеполската женска народна носиџа е составена од *женска кошула, маниџа, елек, суниџа, аниџериџа, џешџир, бриџалка, елече, џокривка за ѓлава, женски наџиџи, чорайџи и обувки*.

Лексемата **женска кошула** се среќава со значењето ‘*кошула изработџена од кенарно џлаџно, сосџавена од сџан, бочџаџи и ракави украсени со сџиџен вез*’ (ННОП). Лексемата **кошула** во *Толковниот речник на македонскиот јазик* се среќава со три значења: 1. ‘*машка облека со ракави за ѓорниџиџ дел од џелоџиџо шџиџо се носи џод џалиџо, џолувер и сл.*’, 2. ‘*женска или деџска облека шџиџо ѓо џокрива ѓорниџиџ дел од џелоџиџо*’, 3. ‘*долџа лесна џлаџиџнена облека шџиџо ѓо џокрива џоџолемиџиџ дел од џелоџиџо*’ (ТРМЈ II: 622).

Со лексемата **женски елек** се означува ‘*ѓорна женска облека сосџавена од сџан и џоли, изработџена од ѓруџасџа, лиџо ѓкаена волнена ѓкаенина, односно од алаџа или од шарено џлаџно*’ (ННОП). Оваа лексема во ТРМЈ е регистрирана со значењето ‘*вид краџка ѓорна облека без ракави, џлеџена или од шџоџф, со коџчиџа наџред или без коџчиџа, се носи врз кошула, а џод саџо*’ (ТРМЈ I: 592).

Лексемата **суниџа** употребена е со значењето ‘*женски џојас коџ се носи ѓреџаџан околу џоловинаџа, украсен со сџиџни орнаментџални форми: сеџирџи и близна*’ (ННОП). Во ТРМЈ (II: 237) лексемата **суниџа** е толкувана со следниве значења: 1. (диџал.) в. ‘*виноџиџо, бџилаџ*’...2. (бот.) ‘*Шумска џаѓѓѓ; *Fragaria vesca**’...3. ‘*дел од народна носиџа, џојас*’. Значи се работи за лексема

со богата семантика, а едно од нејзините значења е токму дел од народната носија што е предмет на наша анализа.

Лексемата **елече** во овчеполскиот материјал за означување на делови на народната носија веќе видовме дека именува дел од машката облека, а се среќава и за именување на дел од женската облека со значењето *‘куса женска облека без ракави, изработена од срма, кадифе и ткаени крии’* (ННОП). За оваа лексема во *Толковниот речник на македонскиот јазик* се среќаваат две толкувања од кои нас нè интересира првото кое е означено како деминутив од лексемата *елек* (ТРМЈ I: 596), што е пак објаснета со значењето *‘вид крајка ѓорна облека без ракави, илејена или од шјоф, со койчиња најред или без койчиња, се носи врз кошула, а ѓод сако’* (ТРМЈ I: 592).

Лексемата **бовча (бошча)** употребена е со значењето *‘шамџа изработена од две дџили, на краевите има долги исџушени рески, а на долниот дел е украсена со џрави шарки’* (ННОП). Лексемата **бовча** е регистрирана во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со повеќе значења: 1. *‘врзој со џредеџи, обично алиџиџа, шамџа, чаршаф, скуџник и сл.’*, 2. *‘свадбен дар на невестџа на роднинџите на мажот и на законџиџите’*, 3. *‘скуџник, џреџач’* (ТРМЈ I: 155).

Со лексемата **каврак** во Овче Поле се означува *‘џокривка за џлава изработена од еднобоен свилен материјал, украсена со сорки’* (ННОП). Оваа лексема во ТРМЈ се среќава со две значења: 1. *‘шамџа, обично свилена’*, 2. *‘невесџинска марама’* (ТРМЈ II: 442).

Заклучок

За овчеполската народна носија може да се каже дека е форма на облековна култура, која е доминантна за турско-ориенталната носија, бидејќи Овчеполската котлина била населена со турско население во минатото. Општествено-историските промени низ вековите резултираат со промени и меѓукултурни влијанија, кои се видливи и на јазичен план. Оваа лексика сведочи за богатиот фолклор на македонскиот народ изразен преку богатиот лексички фонд на македонскиот јазик и процесите кои го мотивирале нејзиното создавање. Факт е дека таквата лексика со текот на времето ќе добие статус на застарена лексика, односно историска, а можеби и терминолошка, но секако, останува да биде дел од богатата македонска традиција и од етнолошки и од јазичен аспект.

Литература

- Јаневски Владимир. 2012. *Народнаиѝа носија во Овче Поле*, Штип: Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј.
- Јашар-Настева Оливера. 2001. *Турскииѝе лексички елементи во македонскиоѝи јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Менковиѝ Мирјана. 2018. „Назив одевног предмета као носилац културне информације на примеру балканске градске репрезентативне одеѝе из 19. и са почетка 20. века“. Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија, том 1, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности – Македонска академија на науките и уметностите, истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“.
- Skok Petar. 1971. *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Књига прва. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti

Извори

Толковен речник на македонскиоѝи јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Скратеници

ТРМЈ – Толковен речник на македонскиот јазик

ННОП– Народна носија во Овче Поле

Скратувања

в. – види

сл. – слично

Summary

The aim of the research is the lexicon related to clothes and clothing, footwear and jewelry, characteristic for the Ovche Pole folk costumes. What prompted us to this scientific research is the rich men's and women's folk costumes, which are an important segment of the customs and faith of the population living in Ovche Pole. The Ovche Pole men's and women's folk costumes are presented separately through the lexicon by which they are named, as well as their etymology.

The Ovche Pole folk costumes can be said to be a form of clothing culture on which various cultural influences have been layered, but the Turkish-Oriental costume is dominant, because the Ovche Pole area was inhabited by Turks in the past. According to some researchers, the clothes in their original form, made of fabrics of oriental origin were interpreted as an Old Balkan or Old Slavic phenomenon, and as such belonged to the Dinaric type of clothes. The lexicon testifies to the rich folklore of the Macedonian language and the processes that motivated its creation. It is a fact that such a lexicon during time will gain the status of an outdated lexicon, i.e. historical, and perhaps terminological, but of course, it remains to be part of the rich Macedonian tradition from both ethnological and linguistic point of view.

женска носија

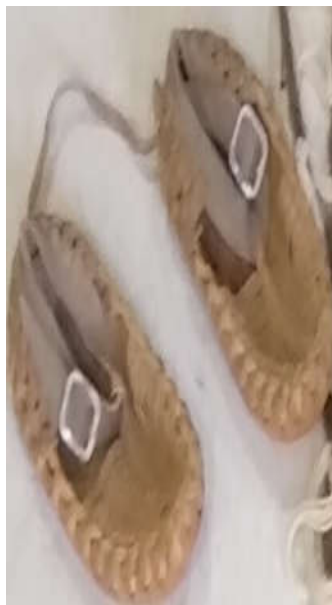
невестинска носија

женска носија

обувки

детски обувки

машка носија

машка носија

Фотографиите се направени во Археолошкиот музеј во Свети Николе со дозвола на вработено лице во музејот. Фотографирала: Македонка Додевска

Елена Веловска, Бојан Софрониевски, Виолета Аргирова, Мартин Величковски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Факултет за електротехника и информациски технологии
Скопје

Веселинка Лаброска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Бранислав Геразов
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Факултет за електротехника и информациски технологии
Скопје

ПРАВИЛНОСТА НА АКЦЕНТИРАЊЕТО КАЈ НЕВРОНСКИТЕ СИСТЕМИ ЗА СИНТЕЗА НА ГОВОР НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Синтезата на говор претставува преобразба на текст во говор. Целта е да се создаде говор многу близок до природниот за произволен пишан текст. Системите за синтеза на говор можат да им помогнат на слепите лица олеснет пристап до: електронските содржини, компјутерите и паметните уреди. На наглувите лица и лицата со вокална попреченост, овие системи можат да им овозможат говорна комуникација. Една од важните карактеристики на системите за синтеза на говор е правилното акцентирање. Акцентот во македонскиот јазик е определен и се наоѓа на третиот слог од крајот на зборот, но постојат и низа исклучоци. Направивме анализа на способноста за правилно акцентирање кај еден невронски модел за синтеза на говор на македонски јазик. Во низа од четири експерименти беше испитано акцентирањето на системот за зборови со правилен и со неправилен акцент составени од два, три и повеќе слогови. Резултатите покажаа дека системот успева точно да ги акцентира сите зборови со третосложен акцент. Од друга страна, точноста за неправилноакцентирани зборови составени од 3 или повеќе слогови изнесува 9 %, додека ниту еден од двосложните зборови не беше точно акцентиран. Ова покажува дека доминантниот третосложен акцент во македонскиот јазик им наметнува на системите за синтеза на говор да го прифатат како норма во нивното генерирање на говор на македонски.

Клучни зборови: синтеза на говор, македонски јазик, акцент, третосложен акцент, невронски мрежи.

Вовед

Синтеза на говор претставува вештачко производство на човечки говор. Основната функција на системите за синтеза на говор е претворањето на текст во говор, или на англиски text-to-speech (TTS). Главната задача на синтезата на говор е врз основа на влезната информација во текстуален облик да генерира говор разбирлив за човекот. Освен разбирливоста, важна одлика на овие системи е и природноста на синтетизираниот говор. Тоа подразбира дека говорот би требало да звучи природно, односно да поседува интонација карактеристична за природниот човечки говор (Itunuoluwa, Jelili, Olufunke 2014: 25).

Примената на системите за синтеза на говор во човековото секојдневие е разновидна. Кај пошироката популација тие можат да се употребат за исчитување на: електронската пошта, статии или делови од книги при работа со компјутер, за читање на СМС-пораки на мобилните телефони, што е добро во некои ситуации, како на пример при управување со автомобил, како и други апликации за телефонски говорни автомати, видеоигри и детски играчки. Синтезата на говор има примена во едукативни цели, на пример во алатките за изучување на странски јазици (Fellbaumand Kouroupetroglou 2008: 55).

Најважна и најраспространета употреба на синтезата на говор е кај луѓето со попречености, пред сè, за читање текстуални содржини од лицата со оштетен вид. Освен за нив, синтезата на говор е многу корисна за луѓето со дислексија¹, особено за некои деца, кои се чувствуваат непријатно кога треба да им помогне некој професор. Исто така, се користи и кај лица со попреченост во говорот, најчесто со употреба на уреди за синтеза на говор (Lemmetty 1999: 47). Еден пример за корисник на ваков уред е познатиот научник Стивен Хокинг, кој не можел да зборува поради тешки инвалидитети предизвикани од АМС² и итен случај на трахеотомија³.

Уште една значајна примена на системите за синтеза има кај наглувите и луѓето со вокална попреченост, кои не можат да зборуваат правилно и разбирливо. На овие луѓе, уредите за синтеза на говор со вградена тастатура им овозможуваат комуникација со луѓе, кои не го разбираат говорот со знаци. Голема предност е што тоа би им ја овозможило употребата на телефон (Klatt 1987: 779).

Неодамнешниот напредок на синтезата на говорот е благодарение на софистицираните и напредните методи, со кои се покажало дека е можно да се генерира висококвалитетен говор, кој наликува на природниот.

¹ Дислексија – состојба каде што постојат тешкотии при читањето и разбирањето на прочитаното.

² АМС – Амиотрофична латерална склероза.

³ Трахеотомија – хируршка процедура со која се создава вештачки отвор на дишникот на пациентот и на таков начин се овозможува дишење.

Акцент

Акцент претставува нагласување на определен слог од зборот. Доаѓа од латинскиот збор *accentus* – што значи ‘гласовен удар’. Акцентот ги изделува самогласките како гласови со највисока сонорност и како основа на слогот. Нагласувањето се прави со помош на одредени фонетски средства, како што се: интензитетот, висината на гласот или времетраењето на гласот. Во македонскиот стандарден јазик главен физички корелат на зборовниот акцент е темпоралниот фактор, односно времетраењето на акцентираната самогласка, која обично трае подолго од неакцентираната самогласка и во слогот што ѝ претходи и во слогот што следува по неа. (Во оваа споредба се исклучуваат почетните и крајните самогласки, за кои е исто така карактеристично вдолжување на артикулацијата.) (в. повеќе во: Савицка и др. 2021: 114).

Правила за акцентирање во македонскиот јазик

Местото на македонскиот зборовен акцент е определено на третиот слог од крајот на зборот (Савицка, и др. 2021: 69). Акцентот се бележи со знакот (') пред самогласката врз која паѓа акцентот во зборот. Кај едносложните зборови акцентот се наоѓа на единствениот слог. На пример: *в'оз, с'он, д'ом, н'ос*. Кај двосложните зборови акцентот стои на вториот слог од крајот на зборот. На пример: *кл'уџа, с'ело, с'олза, д'ома*. Кај трисложните и повеќесложните зборови акцентот стои на третиот слог од крајот на зборот. На пример: *н'евес'та, џ'раг'иџија, сл'аик'арница*. Ако зборот се зголеми со додавање на претставки или наставки, акцентот ќе се помести, за повторно да биде на третиот слог од крајот на зборот. На пример: *н'ас'тавник – нас'тав'никоџ, 'изџ'рагба – изџ'рагба'џа*. Кај морфолошкосложените зборови акцентирањето е како кај трисложните и повеќесложните зборови: *дв'окрајно, џол'увреме, оч'евидец* (Правопис 2017: 27, 28).

Отстапки од правилото за акцентирање

Освен горенаведените правила за акцентирање, има и определени отстапки. Отстапување од третосложното акцентирање има во домашни зборови и во зборови со туѓо потекло. Во домашни зборови, отстапки има кај глаголските прилози: *вик'ајќи, бид'ејќи, раскажув'ајќи*; како и кај некои прилози за време: *џодин'ава, зим'ава*. Кај некои именки од турско потекло исто така има поинакво акцентирање: *ајс'ана, џарай'ана*. Кај сложените зборови од типот: *јуџоз'аџа, џолуј'исмен, џемноз'елен*, акцентот се појавува само на вториот дел од сложенката, како што би гласела таа кога би се изговорила самостојно. Лични имиња, презимиња и имиња на места исто така можат да

бидат надвор од правилото за антепенултима, односно за третосложно акцентирање: постојат сложени лични имиња во македонскиот јазик, кои можат да добијат акцентина двете компоненти – *Бр'анисл'ава*, *Сџ'анисл'ава*, а некои лични имиња и презимиња по потекло од други јазици, но вообичаени во македонската средина, имаат акцент на вториот слог од крајот на зборот, односно на пенултима – *Габри'ела*, *Андриј'ана*, *Теод'ора*, *Бес'ими*, *Рамад'ани*, а истото важи и за некои македонски презимиња, образувани со суфиксите *-ев* и *-ов* – *Алекс'андров*, *Глиг'оров*, *Магл'ешев*, кои имаат акцент на пенултима. Некои странски лични имиња и презимиња имаат акцент на првиот слог од крајот на зборот или на ултима: *Најоле'он*, *Промеџ'еј*, а некои на вториот слог од крајот на зборот: *Арџем'ида*, *Досџо'евски*. Овде ќе наведеме и некои македонски и странски топоними со акцент на вториот слог од крајот на зборот: *Три'ејца*, *Про'ејци*, *Драслајца*, *Кар'уби*, *Хав'аи*, *Арџенџ'ина*, *Гвин'еја*, но и имиња на држави, региони, градови, со акцент на првиот слог од крајот на зборот: *Азербејџ'ан*, *Диж'он*, *Сџразб'ур* (Правопис 2017: 28-30).

Акцентот кај зборовите од туѓо потекло

Голем број на зборови преземени од други јазици се акцентираат во согласност со правилата за акцентирање, како на пример, некои двосложни именки со акцент на вториот слог од крајот на зборот: *м'аршал*, *с'имбол*, *л'екџор*, *б'ензин*, *'албум*, потоа, некои трисложни и повеќесложни именки и придавки со акцент на третиот слог од крајот на зборот: *м'оноџол*, *д'ирекџор*, *н'аџриум*, *с'инџакса*, *'аџџека*; *'акџивен*, *џ'асивен*, *сџ'абилен*, *кл'асичен*. Некои од зборовите се неприспособени. На пример, кога акцентот паѓа на првиот слог од крајот: некои именки со завршеток на самогласка – *аџџел'е*, *џир'е*, *клиш'е*, некои именки со завршеток на согласка – *џубил'еј*, *џурн'ал*, *никоџ'ин*, *џијам'анџ*, *џироџ'ар*, и кога акцентот паѓа на вториот слог од крајот: некои именки – *амбал'аџа*, *сарк'азам*, *џимназиј'алец*, некои придавки – *ароџ'анџен*, *ефекџ'ивен*, *моџив'иран*, и кај глаголите – *лак'ира*, *џарк'ира*.

Дел од зборовите од туѓо потекло се наоѓаат во постојан процес на приспособување кон македонскиот акцентски систем. Тие што се опфатени со овој процес имаат два начина на акцентирање: *б'иџ'е*, *'екр'ан*, *џ'орџ'еџ*, *џр'аџм'енџ*, *ш'амџ'он* (Правопис 2017: 30-32).

Систем за синтеза на говор на македонски јазик

Во последните години синтезата на говорот бележи голем напредок благодарение на развојот на областа длабоко учење. Длабокото учење е област која се занимава со дизајнот, тренирањето и проучувањето на мрежи на поедноставени модели на биолошките неврони инспирирани од структурата и од функционалноста на човековиот мозок. Овие невронски мрежи всушност се

обидуваат да ја реплицираат способноста на човековиот мозок да „учи“ од голема количина податоци (Sarker 2021: 11).

Еден од најдобрите модели за синтеза на говор базиран на длабоко учење е Такотрон 2. Тоа е архитектура на невронска мрежа за синтеза на говор директно од текст, која дава одлични резултати, многу слични на вистинскиот говор. Такотрон 2 не користи никакви комплексни јазични и акустични карактеристики како влез, а за негово тренирање е потребен голем говорен корпус (Shenetal 2018).

Во нашата анализа го користевме системот за синтеза на говор на македонски јазик „Везилка“ развиен од групата за говорни технологии на ФЕИТ⁴. Системот се базира на моделот Такотрон 2 за синтеза на говор. За тренирање на гласот беше креиран корпус користејќи ги јавнодостапните аудиокниги снимени со професионален женски глас, објавени од македонскиот Национален сојуз на слепи.⁵ Креираниот корпус има вкупно времетраење од околу 12 часа.

Анализа на правилноста на акцентирање кај системот за синтеза на говор

Испитувањето на правилноста на акцентирањето е направено со зборови кај кои има третосложно акцентирање и зборови кај кои има отстапување. И кај двете групи се користени зборови составени од два или од повеќе слогови. За тестирање ја користевме следната реченица – носач: *Ивана видела _____ многу одамна*. Притоа, не беше важно реченицата секогаш да има смисла. Целта беше да се согледа на кој слог од зборот синтетизаторот ќе го постави акцентот. Потоа е направена споредба на акцентот кај синтетизаторот со правилниот акцент во реален говор.

Првиот експеримент се состои од 100 зборови составени од три или повеќе слогови, кај кои има правилно, односно третосложно акцентирање. Во Табелата 1 се прикажани дел од резултатите од овој експеримент.

Збор	Правилен акцент	Акцент кај синтетизаторот
автоматизација	3	3
аналитичар	3	3
историја	3	3
истражување	3	3

⁴ <https://speech.feit.ukim.edu.mk/>

⁵ <https://nssrm.org.mk/category/audio-knigi/>

цамија	3	3
шрафцигер	3	3

Табела1 – Дел од резултатите од анализата на зборови со третосложно акцентирање, составени од три или од повеќе слогови. Бројот го означува слогот од крајот на зборот на кој е поставен акцентот.

Резултатите покажаа дека кај зборовите составени од три или од повеќе слогови, кај кои има третосложно акцентирање, синтетизаторот правилно ги акцентира сите зборови (на третиот слог од крајот на зборот). Односно, постигнува точност од 100 %.

Вториот експеримент е спроведен со 47 зборови составени од два слога, кај кои има правилно акцентирање. Во Табелата 2 се прикажани дел од резултатите.

Збор	Правилен акцент	Акцент кај синтетизаторот
агол	2	2
аждер	2	2
сидар	2	2
игра	2	2
форум	2	2
херој	2	2

Табела2 – Дел од резултатите од анализата на зборови со третосложно акцентирање составени од два слога. Бројот го означува слогот од крајот на зборот на кој е поставен акцентот.

Резултатите и овојпат покажаа дека кај зборови составени од два слога, кај кои има правилно акцентирање, синтетизаторот правилно ги акцентира сите зборови, односно, и во овој случај, има точност од 100 %.

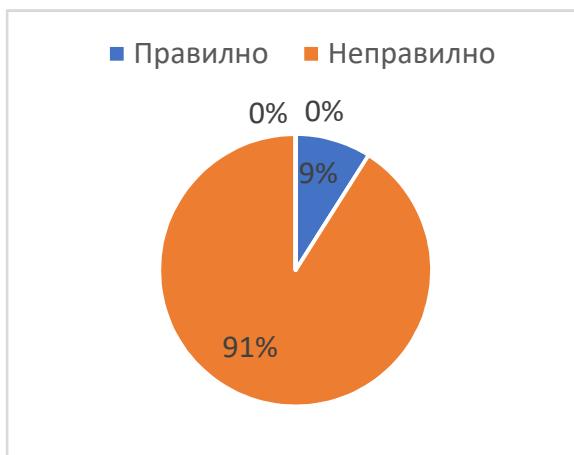
Третиот експеримент се состои од 100 зборови составени од три или од повеќе слогови, кај кои има отстапување од третосложното акцентирање. Во Табелата 3 се прикажани дел од резултатите.

Збор	Правилен акцент	Акцент кај синтетизаторот
адвокат	1	3
акробат	1	2

лабиринт	1	1
гимназијалец	2	2
калкулатор	2	3

Табела3 – Дел од резултатите од анализата на зборови со нетретосложно акцентирање составени од три или повеќе слогови. Бројот го означува слогот од крајот на зборот на кој е поставен акцентот.

Според добиените резултати, синтетизаторот правилно акцентира само 9 од вкупно 100 зборови. Односно постигна точност од 9 %, како што е прикажано на Сл. 1.

Сл. 1. – Процент на точност кај зборови со нетретосложно акцентирање составени од три или од повеќе слогови.

Поставувањата на акцентот (од крајот на зборот) добиени во овој експеримент се прикажани заедно на Сл. 2.

Сл. 2. – Споредба на акцентот кај правилно акцентираните зборови со акцентот кај синтетизаторот.

Како што се гледа на графиконот, од вкупно 100 зборови синтетизаторот најчесто прави третосложно акцентирање на зборовите (84 зборови), односно акцентот го става на третиот слог од крајот на зборот, потоа на 13 зборови акцентот го става на вториот слог од крајот, на 2 збора на првиот слог од крајот, а имаше и еден случај, каде што синтетизаторот го стави акцентот на четвртиот слог од крајот на зборот.

Четвртиот експеримент е спроведен со 47 зборови составени од два слога, кај кои има отстапување од правилното акцентирање. Во Табелата 4 се прикажани дел од резултатите.

Збор	Правилен акцент	Акцент кај синтетизаторот
аванс	1	2
аларм	1	2
цитат	1	2
шахист	1	2
десерт	1	2
журнал	1	2

Табела 4 - Зборови со нетретосложно акцентирање составени од два слога

Резултатите од овој експеримент покажаа дека синтетизаторот не акцентира правилно ниту еден збор, односно, синтетизаторот секогаш го става акцентот на вториот слог од крајот на зборот. Па така, во овој случај, има точност од 0 %.

Заклучок

Правилното акцентирање на зборовите е важно за добивање на висококвалитетен синтетизиран говор. За таа цел ја испитавме способноста на моделите од длабоки невронски мрежи да научат правилно да акцентираат при синтезата на македонскиот јазик врз база на говорниот корпус употребен при тренирањето. Резултатите покажаа дека системот правилно ги акцентира зборовите со антепенултима кога се составени од три или од повеќе слогови, односно со пенултима кога се составени од два слога. Во случаите, каде што има отстапување од вообичаените акцентски правила, системот успева правилно да акцентира само 9 % од зборовите составени од три или од повеќе слогови. Од друга страна, кај зборовите составени од два слога, кои се акцентираат неправилно, моделот ниту еднаш не успева да акцентира точно. Ова покажува дека доминантниот третосложен акцент во македонскиот јазик, односно второсложен акцент кај двосложните зборови, им наметнува на системите за синтеза на говор да го прифатат како норма во нивното генерирање на говор на македонски.

Благодарност

За тренирање на системот искористени се дел од јавнодостапните аудиокниги објавени од македонскиот Национален сојуз на слепи (<https://nssrm.org.mk/category/audio-knigi/>).

Литература

- Правоиис на македонскиоѝ јазик*. 2017. Ред. Живко Цветковски, Снежана Веновска-Антевска, Симона Груевска-Маџоска, Елка Јачева-Улчар и Симон Саздов, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и Друштво за издавачка дејност „Култура“ АД.
- Савицка и др. 2021. Ирена Савицка, Бранислав Геразов, Веселинка Лаброска, Ана Цихнерска, Агата Травињска. *Фонеѝика и фонолоѝија на македонскиоѝ сѝанџарџен јазик. Суѝрасеѝменѝалнаѝа фонеѝика и фонолоѝија*. Скопје: МАНУ.
- Agrawal S. S., Balyan Archana and Dev Amita. 2013. „*Speech Synthesis: A Review*“. ISSN. International Journal of Engineering Research & Technology, 57-71.
- Fellbaum Klaus and Kouroupetroglou Georgios. 2008. „*Principles of Electronic Speech Processing with Applications for People with Disabilities*“. IOS Press. Technology and Disability, 55–85.
- Itunuoluwa Isewon, Jelili Oyelade and Olufunke Oladipupo. 2014. „*Design and Implementation of Text To Speech Conversion for Visually Impaired People*“. Foundation of Computer Science FCS, New York, USA. International Journal of Applied Information Systems, 25-30.
- J. Shen, M. Schuster, N. Jaitly, R. Pang, RJ Skerry-Ryan, R. A. Saurous, R. J. Weiss, Y. Agiomyrgiannakis, Y. Wang, Y. Wu, Z. Chen, Z. Yang and Y. Zhang. 2018. „*Natural TTS synthesis by conditioning WaveNet on mel spectrogram predictions*“, in 2018 IEEE international conference on acoustics, speech and signal processing (ICASSP), IEEE, 2018, 4779–4783.
- Klatt Dennis. 1987. *Review of text-to-speech conversion for English*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology. The Journal of the Acoustical Society of America, 737-783.
- Lemmetty Sami. 1999. *Review of Speech Synthesis Technology*. Master thesis, Helsinki University of Technology.
- Sarker Iqbal. 2021. *Deep Learning: A Comprehensive Overview on Techniques, Taxonomy, Applications and Research Directions*. SN Computer Science.

Summary

Speech synthesis is the transformation of text into speech. The aim is to create speech that sounds very close to natural for arbitrary input text. Speech synthesis systems can help blind people gain ease of access to electronic content, computers, and smart devices. Deaf people and people with vocal disabilities can use these systems to provide voice communication. One of the important features of speech synthesis systems is proper accentuation. The accent in the Macedonian language is placed on the third syllable from the end of the word, but there are a number of exceptions. We performed an analysis of the ability to properly accentuate a neural model for speech synthesis in Macedonian. In a series of four experiments, the accentuation of the system with regular antepenultimate and irregular accents was examined using words two, three and more syllables in length. The results showed that the system manages to accurately accentuate all words with an antepenultimate accent. On the other hand, the accuracy for incorrectly accented words composed of 3 or more syllables is 9 %, while none of the two-syllable words was accented correctly. This shows that the dominant antepenultimate accent pattern in Macedonian impacts speech synthesis systems to adopt it as the norm in their speech generation.

Александра Ѓуркова
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЦРКВНОСЛОВЕНСКАТА ТРАДИЦИЈА И КРАТКАТА СЛОВЕНСКА ГРАМАТИКА НА ГРИГОР ПРЛИЧЕВ

Апстракт: Пишувањето на *Крајќајќа словенска ѓрамајќика* за Григор Прличев значи пресврт во неговото дејствување во поетски и во културен контекст. Преку оваа *Грамајќика*, пишувана во 1868, Прличев има за цел да ги оформи и да ги претстави основите на еден општословенски јазик, на којшто потоа ги преведува своите дела *Сергарој* и *Скендербеј*, и Хомеровите *Илијада* и *Одисеја* од старогрчки јазик.

Во оваа статија се осврнуваме кон главните принципи во Граматиката на Прличев, кон неговиот однос кон старословенскиот и споредбено кон јазичните елементи од македонските говори, од рускиот јазик и сл. Притоа е важно да се има предвид дека Прличев многу често ги толкува старословенските форми со форми од народниот македонски јазик. Со особено внимание се задржуваме на деловите за глаголите, партиципите и синтаксата. При анализата се служиме и со примери од споменатите преводи, како илустрација на јазично-граматичките поставки на Прличев во неговата Граматика.

Клучни зборови: *Крајќика словенска ѓрамајќика*, Григор Прличев, старословенски јазик, црковнословенски јазик, македонизми.

1. Уводни белешки

Значењето на *Крајќајќа словенска ѓрамајќика* на Григор Прличев се определува со поставеноста на авторот во рамките на борбата за искоренување на наметнатиот елинизам во црквите и во училиштата во Македонија, а свртувањето кон старословенската традиција претставува еден вид антипод на традицијата на грчкиот јазик. На таков начин, Прличев земајќи го како основа старословенскиот јазик, од една страна се потпира на кирилometодиевското наследство и на ракописната традиција на Св. Климент и Св. Наум, а истовремено ја поставува како база за обединување на словенството и на словенските јазици. Самиот Прличев (1994) како намена за *Грамајќикајќа* наведува дека е: за самоуки што сакаат да ги разберат словенските книги, за ученици што сакаат да ја научат граматиката практично и брзо и како поттик за учените да состават пообемна граматика која ќе служи за обединување на

словенските наречја во „општо“ наречје, што ќе може да се употребува од писателите.

Гр. Прличев продлабочено го изучува старословенскиот јазик и црковнословенскиот јазик од руската редакција во 1868 год., за време на неговиот престој во Цариград, период во кој го изучува и бугарскиот јазик. Самата *Грамајќика* е напишана на бугарски јазик и, како што констатира Т. Димитровски (1994: 191), на јазик на кој не може да се дадат многу забелешки. Според Димитровски (*ibid.*), Прличев се служи со правописот на т.н. Пловдивска правописна школа, заснован на историско-етимолошкиот принцип, што значи дека го има предвид изговорот и формите според старословенскиот јазик. *Грамајќикајќа* ја посочува граматичката структура на старословенскиот јазик, со едноставни и релативно куси објаснувања и со примери. Карактеристично е тоа што, Прличев, при објаснувањата, зема предвид примери од македонскиот јазик, од српскиот и од рускиот јазик, со кои ги одбележува разликувачките јазични особености во однос на старословенските форми.

Во оваа статија се служиме со изданието *Крајќајќа словенска грамајќика* од Прличев (1994), приредено од Д. Стефанија и Д. Пандев, во која, покрај текстот на *Грамајќикајќа* од Прличев, е даден и превод на македонски, како и придружни текстови од приредувачите. Оригиналниот текст на *Крајќајќа словенска грамајќика*¹ има 18 страници со формат А-5, на секоја страница се напишани приближно од 23 до 43 реда текст со ситно полукурзивно писмо и со јасни нацрти на буквите. Како што може да се прочита кај Д. Пандев (Прличев 1994), во факсимилното издание, за жал, не се дадени основните податоци за тоа каде се чува ракописот, неговиот „живот“ (условно речено), инвентарниот број под кој е заведен, односно збирката на која ѝ припаѓа, што е навистина, голем пропуст. Треба да се спомене дека текстот на *Грамајќикајќа* се содржи во фондот „Григор Прличев“ во Архивот на Македонија, во папка прва, бр. IV. Според Пандев (*ibid.*), покрај Грамајќиката пишувана во 1868 год., многу е веројатно дека постои и втора, последна редакција на *Грамајќикајќа* напишана најдоцна до 1873 год., односно како што е наведено кај Камилев (1952), во писмо датирано на 7 август 1873, Прличев пишува за последната редакција на неколку дела: преводот на *Илијадајќа*, *Грамајќикајќа*, *Сердарои*² и *Блажонравие*, со што се заклучува дека овие ракописи биле подготвени за печат. Всушност, главната намена на оваа грамајќика според Прличев, е и оформување на референтно дело, кое ќе помогне во восприемањето на неговите горенаведени преводи на општословенски јазик, како што споменува и во *Кријќик и ѝреведувач* (Прличев 1959), еден вид предговор кон преводот на *Илијадајќа*³.

¹ Факсимил од *Грамајќикајќа* на Прличев е објавен во изданието приредено од Н. Целакоски и Д. Смилески (Прличев 1992), меѓутоа со оглед на квалитетот на факсимилното издание, текстот е тешко читлив.

² Првиот препев на *Сердарои* го направил Прличев, најверојатно, меѓу 1869 и 1871; јазикот на препевот е ист со првата варијанта на препевот на *Илијадајќа*, објавена во сп. *Чийалиштите* во 1871 г.: повеќе за ова в. Гуркова (2009) и Камилев (в. Прличев 1952). Вториот препев на *Сердарои* ни е познат само преку објавените први десетина стихови од Скопаков (1911) во *Известия на семинара по славјанска филологија* на Универс. во Софија, кн. III, 413-393.

³ Се служиме со преводот на *Илијада* на општословенски јазик, кој се чува во Архивот на Македонија во фондот „Григор Прличев“, папка прва, I.

2. Анализа

2.1. Структура, писмо и изговор на гласовите

Во врска со терминот *словенски јазик*, треба да се има предвид дека Прличев мисли на кирилометодиевскиот јазик. Овој термин бил употребуван и во првите црковнословенски граматика на руската редакција, како што истакнува и Димитровски, кај авторите Мелетиј Смотрички (1618, сп. Димитровски 1994) и Лаврентиј Зизани (1596, сп. Димитровски 1994), како и кај Партениј Зографски (1859). Во однос на употребената азбука, Прличев ја користи основната руска граѓанска кирилица од средината на 19 век, како и старословенските јусови **ж** и **а**, лигатурите **ѡ** и **Ѡ**, старословенскиот **Ѣ**, како и т.н. црковно **я** (како замена за **а**). Инаку, во самиот текст понекогаш изговорот на **ж** и **а** (како и за јотираните јусови) е изедначен, на пр.: **Бобошицѡ, славѡ, молитвѡ, учам** (учам), **да бѡде** (бѡде, се изговара ‘да бѡнде’) и сл. Всушност, со буквата **ж** се одбележува и полугласот **й** – како што одбележува Прличев во делот за изговорот: „на некои места еровите се изговараат како **ж** и на крајот на зборовите“, наведувајќи го тука примерот за благослов од Велгошти: **да живѡѡтѡ** – ‘да живејѡтѡ’ (сп. Димитровски 1994: 197).

Структурно, *Грамаѡикаѡа* е поделена во 95 параграфи (точки) во кои се содржат следните поглавја: – Цел на граматиката, – Кратенки, – За изговорот, – Поделба на зборовите на групи, – Својства на зборовите (род, број, падеж, член), – Својства на глаголите, – Општи белешки за промена на именките, – Придавки, – Бројни придавки, – Промена на заменките, – Глаголи (неправилни глаголи, партиципи), – Синтакса, – Предлози, – Инфинитив и – Партицип.

Во рамките на делот за изговорот се наведуваат тврдите вокали: **ѡ, а, ѡ, о, у, ж**, и меките вокали: **ѡ, я, и, е, ю, а**, и некои правила за нивното пишување и изговор. Карактеристично е тоа што Прличев го издвојува рефлексот на **ж** во **у**, наведувајќи притоа дека „во црковните книги“ се употребува: **вкус, нужда, суд, труд**, а и потребата навела да се употребуваат овие форми; додека, исто така „во црковните книги“ се употребува **ю** наместо **ѡ**. Кон ова се надоврзува и неговата забелешка во *Криѡик и ѡреведувач* (Прличев 1959), напишан како краток увод кон преводот на општословенски јазик на *Илијада* дека е принуден да ги употребува **ж** и **ѡ**, наместо **у** и **ю** кои се „позвучни и неспоредливо погодни за изговарање“. Поради ова, Димитровски (1994) го изразува мислењето дека во своите преводи Прличев допушта изговор **у** и **ју** за граѓиите **ж** и **ѡ**. Покрај ова, Прличев ги употребува и: **ѡ, ѡ** (за јотирање и пред јотирани вокали) и **ѡ** – за последното со објаснение за изговорот: „се изговара **о** или **ѡ**: общѡ, третѡ“ (Прличев 1994). Натаму, се објаснува употребата и изговорот на еровите (**о** наместо **ѡ, е** наместо **ѡ**); кај зборовите што завршуваат на голем ер, при деклинирањето добиваат тврди вокали, на пр.: **богѡ, бога, богу**, додека зборовите што завршуваат на мал ер – меки вокали: **царѡ, царя, царю**. Инаку, по традиција се употребени еровите на крајот од зборот соодветно, без гласовна вредност, а како пример за олеснување на изговорот на два консонанти се наведува употребата на еровите, на пример: **песѡкъ, орѡлъ**, додека Прличев

одбележува дека и тука обичајот надвладаеал да се изговара: **умень, орель**, наместо – **умнь, орль**. Прличев, според старословенската традиција го употребува епентетското **л**, наведувајќи ги примерите: **земля, любльж, оставленъ**, наместо – **земя, любіж**.

Во овој дел посветен на изговорот, особеност е тоа што Прличев ги наведува примерите од старословенскиот, и компаративно за другите јазични средини употребува: во Србија, во Македонија, во Бобошчица, „у нас“ (мислејќи на охридскиот говор), во Велгошти, во Струга. На пример, го издвојува назалниот изговор, како во примерот: **да бжде** во Бобошчица, а од охридскиот говор ги наведува примерите: **пендесет, девендесет**. Натаму: 1. Во објаснувањето за мекиот, палаталниот изговор што се постигнува со меките вокали (пр.: **ей, него, Господъ**), компаративно на: **кости, тръсти, людіе**, се наведуваат примери: во Македонија **тръски, коски, люгье**, со што коректно се одбележува палаталниот изговор на **к** и **џ**;

2. Во објаснувањето за употреба на меки вокали по **ж, ч, ш** и **щ**, вклучува компаративно примери од Македонија: **чедо** (наместо **чядо**), **кџ** (наместо **щџ**), **пишехъ, можехъ, учехъ**; но, во употреба надвладаеале формите: **чадо, шумъ, мџжъ** наместо – **чядо, шюмъ, мџжъ**;

3. Во објаснувањето дека по **к, џ** и **х** се пишуваат тврди вокали, ги наведува примерите од охридскиот говор: „запазено е у нас ветхото произношение **мџкы, тџгы**, а не **мџки, тџги**“, со што коректно се пренесува изговорот на **к** и **џ**, наспрема соодветните палатални консонанти (спореди: горенаведените примери **коски, люгье**).

2.2. Поделба на зборовните групи и нивните карактеристики

Од точка 1 до 4 се претставуваат зборовните групи со релативно куси и едноставни објасненија за нивното оформување и нивното значење. Се наведуваат: именки, придавки, заменки, глаголи, глаголски придавки, предлози, прилози, сврзници и извици. Во контекст на промената на именките и на глаголите, Прличев наведува дека неменливиот дел се вика *корен*, а менливиот дел – *завршок*.

Во обработката на членот, Прличев објаснува дека неговата функција е соодветна на употребата на заменките (**той, тая, това**), во старословенскиот (тъ, та, то), и како пример наведува изреки од пословичен тип: **-хлѣбъ укрѣпляеть сѣрдце** – при што изреката може да се толкува со член или без член: леб закрепнува срце, или: лебот го закрепнува срцето. Прличев уште ја опфаќа и референцијалната функција на членот, наведувајќи за пример една куса слика во стил на народните приказни и објаснувајќи дека првоспоменатите именки се толкуваат без член, а повторената употреба на именките се толкува со член. Примерот го наведуваме на современ македонски јазик: *–Орач нашол змија од сѣуд вкочанеѣа и ја сѣавил в ѣазува; змијаѣа се заѣреала и ѣо каснала орачоѣѣ*.

Заменките се дефинираат како зборови, кои се употребуваат наместо имиња и се набројуваат следните: **я, ты, онъ, кой, оный, самъ, тъ, та, то**.

За предлозите се објаснува дека го покажуваат односот меѓу предметите и се наведуваат следните: **надъ, подъ, прѣдъ, въ, къ, у, на, до, о, по, про, при, прѣ, изъ, съ, отъ, за**. При објаснувањето на предложните изрази се вели дека именката употребена со предлог се толкува директно и се даваат паралели од народниот јазик: **съ страхомъ (съ страхъ), при Платъ (при Пилата)**; за вториот израз е карактеристична употребата на општата падежна форма.

Како прилози се наведуваат: **тукъ, тамъ, овдѣ, ондѣ, вчера, днес, добрѣ, злѣ, много, мало, столъ = столко, доколѣ = дондѣже = дондѣ, доклѣ, вдолѣ (покрај), вотъ (въ Мак. ево ти)**.

Сврзниците, како што наведува Прличев, имаат функција да ги поврзуваат зборовите и речениците, а се набројуваат следните: **еръ = бо = ибо = зане (зачтото), а, да, и, или = иль, же, нъ, коли = коль (ако), что (че), хотъ = хотя (ако и), ежели (ако)**. Како индикативен пример за употреба на сврзниците, Прличев ја наведува реченицата: **Онъ дѣлаеть, ты же не радишь**, во која се огледува постпозитивната употреба на сврзникот **же**, кој во старословенскиот, односно во црковнословенскиот, вообичаено, се поврзува со првиот акцентираан збор во (дел-)реченицата.

Кај наведените видови зборови, се забележува тенденцијата на Прличев да се потпре на зборовниот фонд на старословенскиот и на црковнословенскиот, а дополнително се одбележуваат и зборови од рускиот јазик: **столъ = столко, вдолѣ, вотъ, коли = коль, хотъ = хотя, что** и др.

2.3. За бројот, падежите и предлозите

Во делот за својствата на зборовите, авторот наведува дека има два броја – единица и множина, додека двоината, со оглед на тоа дека е исчезната од употреба во повеќе словенски јазици, не ја зема предвид. Двоински форми се наведуваат во точката 5 со наставките **а, ѣ: два сына, обя рѣцѣ, двѣ нозѣ**; кај бројните придавки во точката 48 се наведени **два** и **оба**, кои имаат двоина, а ги допушта и формите во инструментал со двоинска наставка -ма: **трема, четърма**.

Во точките од 6 до 8 Прличев образложува за седумте падежи: најпрво ги набројува: номинатив, генитив, датив, акузатив и инструментал и објаснува за секој падеж на кое прашање одговара: номинатив – кој?, генитив – чиј?, датив – кому?, акузатив – кого?, инструментал – преку што?; номинатив се преведува директно, генитив и датив – со предлогот **на**, инструментал – со предлозите **преку** и **со**. Натаму, го наведува вокативот, кој завршува на **е, о** или **е** ист со номинативот, примери: **боже, чловѣче, сыне** или **сыну, учителие** или **учителю, жено, о пѣниѣ!**

Во врска со инструменталот множина, Прличев ја обопштува двоинската наставка од старословенскиот **-ама**, и тоа кај именките, придавките и заменките, како на пример: **дѣбама, огњяма, силама, ношѣяма; новыма, старыма; нама, вама, има, тѣма, мойма**. Во точката 31, во врска со инструменталот множина, се наведува дека покрај наставката **-ама**, се употребуваат и старословенските наставки **-ами** и **-ы**, со примери: **языками** или **языкы, сынма** или **сынми**; исто и во точка 45 за придавките се употребува **-ыми**, наместо **-ыма**, на пр.: **новымы**, наместо **новыма**.

Во врска со падежите, во точката 27 се дообјаснува толкувањето на инструменталот: овој падеж, според Прличев не се толкува само со предлозите **преку** и **со** туку и со предлогот **од**; дадени се примерите: **пишѝ перомѝ** (преку, со), **изгнанѝ врагомѝ** (од), **псовѝ насыѝи трупѝма** (преку, со).

Покрај ова, друга особеност на Прличев, во врска со именската деκлинација, е прашањето за хомонимните форми: во точката 24 се објаснува за именките што означуваат неживи предмети кај кои акузативот е ист со номинативот, на пр.: **хлѝбѝ**, **дарѝ**; а кај именките што означуваат живи суштества: **сынѝ**, **царѝ**, акузативот се изедначува со генитивот, што соодветствува на старословенскиот (Угринова-Скаловска 1970: 65), додека, во третата деκлинација, во случаите кога именката завршува на **-а**, во акузатив завршува на: **-ѝ**, и ако номинативната форма завршува на **-я**, тогаш имаме акузатив на **-ѝѝ**. Дополнително, Прличев се осврнува на неразбирливоста во јазичниот израз, како резултат на хомонимните форми од типот: **Пергамцы отбихѝ Еллины**, коментирајќи дека во случајот не се разбира кој кого одбил односно спречил, па се предлага следното решение: **Отбихѝ Пергамцы Еллиновѝ**. Притоа, формата на акузатив множина се изедначува со формата на генитив множина од деκлинацијата на именките на **-ѝ**, како сынѝ: **сынѝновѝ**, наместо **сыны**. Инаку, во рускиот јазик, во првата деκлинација тврда промена, се јавуваат изедначени форми на генитив и акузатив множина.

На ваков начин, Прличев го решава нејасниот јазичен израз, што е секако, и во функција на неговите препеви и преводи.

Со оглед на употребата на предлозите со падежите, овде се осврнуваме и на точките од 84 до 91 во кои Прличев ја образложува оваа проблематика. Ги наведуваме предлозите според редоследот во Граматиката:

- **чрѝзѝ** (стсл. *чрез*) со акузатив, со значење **прѝко** (*ѝреку*) или **прѝзѝ** (*за време на*), на пр.: **чрѝзѝ мера** (преко), **чрѝзѝ всѝѝ жизнь** (прѝзѝ);
- **сквѝзѝ** или **сквѝзѝѝ** (стсл. *сквозѝ*, *скозѝѝ*) со акузатив со значење **прѝзѝ** (*низ*), на пр.: **сквѝзѝѝ огнь и водѝѝ** (*низ оѝан и вода*);
- **вѝ** со акузатив означува движење, а со локатив или предложен падеж, како што го нарекува, означува мирување односно локација, на пр.: **вниѝѝ вѝ цѝркѝвѝѝ – прѝѝбываѝѝ вѝ цѝркѝви**; така и предлогот **на**: **идѝѝ на горѝѝ – прѝѝбываѝѝ на горѝѝ**;
- **о** со локатив значи **за**, на пр.: **мољѝѝся о немѝѝ** (за него);
- **сѝ** со генитив значи **отѝѝ**, со инструментал значи **сѝ**, на пр.: **сѝшьѝѝѝ сѝ горѝѝ** (*слезѝѝѝ отѝѝ горѝѝ*), **сѝ тобоѝѝѝ** (*сѝ тебе*);
- **за** со акузатив значи **за**, а со инструментал значи **задѝѝ**, на пр.: **за мноѝѝѝ** (*задѝѝ мене*);
- **надѝѝ**, **подѝѝ**, **прѝѝдѝѝ** со акузатив означуваат движење, а со инструментал – состојба;
- **по** со акузатив значи **по**, со датив значи **спорѝѝдѝѝ**, со локатив значи **слѝѝдѝѝ** (*по*), на пр.: **по вся грады** (*по*), **по дѝѝламѝѝ ихѝѝ** (*спорѝѝдѝѝ*), **по пяти днешѝѝ** (*слѝѝдѝѝ*);

За другите предлози Прличев не набројува особени правила, затоа што тие се толкуваат директно, како во примерите: **до края**, **кѝѝ богу** (*кѝѝнѝѝ бога*), **вѝ**

страѝ (въ страхъ). Особено е интересна забелешката дека употребата на падежите значи дека е еден јазик богат и силен, како што наведува Прличев, и дава неколку примери: **без срама, до гроба, къ вечеру; не хули другого, дошьль нокъж = нощъж, на небеси** и др.

Кон овие белешки за падежите и предлозите, треба да се укаже на толкувањата на македонски јазик кај некои од примерите: **за него, со тебе, за мене,** а особено значење имаат изразите, кои му припаѓаат на охридскиот говорен и фолклорен материјал, како што одбележува Д. Стефанија (Стефанија, во: Прличев 1994), и во кои превладува општата падежна форма, а како изрази се употребуваат и денес.

2.4. За глаголите и за инфинитивот

Од точката 14 до точката 23 се објаснуваат глаголските форми и нивната конјугација во сегашно (**пишъж, пишешъ**), несвршено (**пишяхъ, пишяше**) и свршено време (**писахъ, писа**) и идно време (**напишъж, -ешъ**). Кон свршеното време е додадено и минатото време со л-форма (**я писалъ, ты писалъ** итн.), со тоа што се објаснува дека во рускиот јазик се употребува свршено време наместо несвршено (**писалъ, наместо пишялъ**) и свршено со префикс наместо просто свршено (**написалъ, наместо писалъ**); додека во старословенскиот се употребува свршено време без префикс, како и идно време, исто така, без префикс, при што идното време е еднакво со сегашното време (**поъж богу = пъж, и = щъж поъж; біете = біете, и = прибіете**). Значи, треба да се одбележи компаративниот пристап на Прличев во објасненијата на глаголските форми во рускиот наспрема оние во старословенскиот јазик, како и прифаќањето на л-формите во минато време од рускиот јазик.

Забележливо е дека Прличев, во точката 15, особено внимание му посветува на разликувањето на сегашното и идното време, објаснувајќи ги разликувачките механизми: преку глаголски префикси, преку инфинитивот или преку пократок завршок, значи според наставките, и наведува доволен број примери, од кои ги издвојуваме: **насыщаъжтъ – насытятъ, молитъ – помолитъ, падаеть – падеть, крьшаеть – крьститъ, учится – поучится, радуемся – възрадуемся,** и др. Забележливо е прифаќањето на формите на рефлексивните глаголи од рускиот јазик (учится).

Во врска со идното време, во точката 22, Прличев, сосем врз основа на старословенската традиција ги наведува оформувањата со глаголот **имамъ**, со футурската форма **бѣдѣж**, како и со инфинитив во конструкцијата датив со инфинитив, образложувајќи преку примерите: **Мы не имамы прѣвязти града = мы не бѣдемъ прѣвязти града = намъ не прѣвязти града** (*Нема да љо ѡпреземеме градои*). Тука се упатува на точката 93, во која, исто така, во контекст на толкувањата на инфинитивот ја образложува конструкцијата датив со инфинитив, и тоа поточно толкувањето на дативската форма како номинатив: **Миѣ коня не продати = коня не щѣж продадѣж; Съхранитися граду (да се съхрани градътъ; да се сочува градои**). На истото се осврнува и во точката 19, со примерот: **възвати ми** (*да викнам јас*).

Во точката 17, авторот го објаснува оформувањето на инфинитивот и неговото толкување со сврзникот **да: хотѣж писати** (*сакам да ѡишувам*).

Подолу, во точка 92, исто така наведува глаголи, како: **могж**, **смѣж**, **умѣж**, **знаж**, кои се составуваат со инфинитив и се употребуваат во сите глаголски лица. Подолу, во точката 52, Прличев се осврнува на неправилните глаголи: **вѣмъ**, **ямъ**, **имамъ**, **емлѣж** (*факам, земам*), **даж**, наведувајќи ги сите потребни форми.

Како партикуларизам кај Прличев треба да се издвојат скратувањата на определени форми, на пример: 1. кај заповедните форми, набројувајќи ги примерите: **бѣди** = **бѣдъ**, **остави мя** = **оставъ мя**, **оставите** = **оставте**; 2. скратување на наставката во 2 лице еднина **-ши** на **-шь**: **пѣши** = **пѣшь**, исто и во инфинитивот **-ти** се скратува на **-тъ**: **можеъ прѣвзати** – **можеъ прѣвзять**; 3. во ист контекст ги споменува и скратувањата кај сврзниците: **коли** = **коль**, **или** = **иль**, а слично скратување има и кај заменките, на пример: **нанъ** = **на него** (точка 50). Овде треба да се нагласи дека Прличев често ги користи овие скратувања во стиховните препеви, од прозодиски причини.

Во рамките на делот за глаголите, во точката 15 треба да се спомене префиксирањето на глаголите (иако Прличев и претходно ја споменува оваа особеност, во поглед на идното време), и тоа со примери кои несомнено се карактеризираат и како македонизми: **надписа**, **подписа**, **прописа**, **приписа**, **ора**, **поора**, **изора**, **доора**.

2.5. За партиципите и за синтаксата

За партиципите се објаснува од 53-та до 61-та точка и прво се наведуваат: активниот партицип на презент и I партицип активен на претерит: **пѣжщій**, **яя**, **ѣе** (*кој ѣие, која ѣие, кое ѣие*), **пѣвшій**, **яя**, **ѣе** (*кој ѣил, која ѣила, кое ѣило*), со тоа што се наведува дека сите партиципи се јавуваат во сложена и во проста форма и шематски се прикажани соодветните наставки за двете промени, како и за придавките. Соодветно ги наведува и алтернативните форми на **-јй** и **-ый**, на пример: **лѣбѣжщій** = **лѣбѣй** (*којшѣио љуби*), **грядѣжщій** = **грядѣй** (*којшѣио оди*). При објаснувањата за еднинските и множинските форми, Прличев често прибегнува кон синонимските форми, па според примерите имаме: **пѣжщъ** = **пѣжщи** (**пѣщи**, **пѣеки**); **пѣжщъ** = **пѣя** (**пѣещи** = **пѣеки**), што јасно укажува на употребата на глаголскиот прилог, оформен од активниот партицип на презент во номинатив множина машки род, како обопштена форма, која потоа го дава глаголскиот прилог на **-јки**. Примери од преводот на *Илијадајта*: **народъ скѣрблѣжщій**, **Гѣрци вѣпѣжщи**.

За простите форми на партицип активен на претеритот се наведуваат варијантите: **пѣвшъ** = **пѣвши**, кои можат да се толкуваат со временска реченица: **кога пи**; а се наведува и дека наставката **-вшъ** преминува во **-въ** неменливо, на пр.: **пѣвшъ** = **пѣвъ** (*коѣа ѣи(еше)* или *оѣкако исѣи*), **купившъ** = **купивъ** (*коѣа кѣи*).

Натаму, се споменува II партицип активен на претеритот на **-л**, при што наставката **-л** може да се испушти доколку партиципските форми се тешки за изговор, на пример: **могъ**, наместо **моглъ**; **рѣкъ**, наместо **рѣклъ** итн. За пасивниот партицип на презентот што завршува на **-мый**, **-мая**, **-мое** се објаснува дека треба се толкува со рефлексивна глаголска форма **който ся** -

којишо се-, со пасивно значење, на пример: **пиемый, -мая, -мое** (*којишо се ише*), како и **славимый, пишемый**; и за соодветните прости форми: **пиемъ, -а, -мо** (*коџа се ише*), со временска реченица. Примери од преводот на *Илијада*: Пей ми Музо **гнѣвъ неумолимый, старый тятя, Зевесомъ хранимый!** Во врска со партиципските форми, може да се констатира дека Прличев го следи партиципскиот систем на старословенскиот јазик.

На крајот на Граматиката во точките 94 и 95 Прличев изложува неколку специфични употреби на партиципот во рамките на реченицата:

- кога два глаголи имаат ист подмет, првиот се претвора во неменлив партицип, на пример: **видѣ и побѣгнѣ** се трансформира – **видѣвъ побѣгнѣ** (*коџа виде*), **стоѣж и читаѣж** – **стоя читаѣж** (*стоещи; сѣоејки*);
- партиципот во номинатив се толкува според лицето и времето на глаголот во лична форма: **сѣдѣщый близъ меня дремяше** (*којишо седеше*), **гонимъ търпите** (*коџа се гони/е гоней*);
- кога два глаголи имаат различен подмет, првиот се трансформира во партицип во датив и се нарекува самостоен датив, всушност, се работи за конструкцијата апсолутен датив во старословенскиот, на пример: **Исусу рождшося вѣлсвы придоша** (*коџа се роди*), **умършо ему все опустѣ** (*коџа умре шој*).

Во делот за синтаксата најпрво се определува реченицата како целосно изречена мисла. Во реченицата што е дадена како пример: **Я есмь здравъ**, се дефинира подметот како предмет за кој се зборува, глаголот *сум* е копула, а додатокот означува својство; а, својство/качество може да биде изразено и со именки. Глаголот копула, како што е определено, може да биде и испуштен, како на пример: **Я здравъ** итн., а посебно се издвојува: „... во Македонија велат **Петръ спалъ, онѣ писали**, а не, **е спалъ, сѣ писали**“. Со тоа, Прличев го одбележува испуштањето на глаголот *сум* во 3 л. еднина и множина на перфектот во македонските говори. Во точката 63, авторот наведува примери на синонимија, што сигурно претставува важна алатка при преведувањето, па така Прличев наведува дека глаголот копула и додатокот може да се изразат со еден збор: **есмь здравъ = здравствуѣж, Я болѣж = есмь боленъ, царитѣ = онѣ естѣ царь**. Притоа, коментира авторот дека и два збора и еден збор може да сочинува реченица, со што ги покажува можностите на јазикот за кондензација на изразот.

Во точките од 65 до 83 се изложува, всушност, синтаксата на падежите, односно начините на изразување на различните односи меѓу именките, меѓу глаголите и именките, меѓу придавките и именките, меѓу броевите и прилозите од една страна и именките, од друга, некои синтаксички конструкции и сл. Ќе наведеме неколку примери:

- присвојноста се изразува со генитив, поретко со датив, и често се претвора во присвојна придавка: **домъ Петра** или **домъ Петровъ, творѣць небу**;
- придавки и прилози, исто така, се поврзуваат со именки во генитив: **достойнѣ отца, вѣнѣ града, близъ меня**;

- глаголи што означуваат желба се поврзуваат со именки во генитив: **просџ милоџи**;
- глаголите со негација имаат објект во генитив: **не имать хлѣба**; се нарекува и словенски генитив (Угринова-Скаловска 1970);
- дативот одговара на прашањето **кому**, на пр.: **мољжся богу, подобень отцу**;
- употреба на конструкцијата од типот *mihī esse* со глаголот **сум** со датив: **еџь ми богатство** (имам), **бѣшя ему сынове** (имаше). По потекло, се работи за стара индоевропска *esse*-конструкција за предикација на поседувањето, а нејзини остатоци се среќаваат во: грчкиот, латинскиот, литавскиот итн. Како што одбележува Грковиќ-Мејдор (Грковиќ-Мејдор 2005: 36), оваа конструкција е изворна словенска конструкција, наследена од прасловенската структура, и има општословенски карактер, на што упатуваат и примери од канонските текстови, на пр.: **нѣџтъ бо семоу отѣца на зѣмн** Supr 455,23 (сп. *ibid.*). Инаку, во старословенскиот паралелно функционира и *habeo*-конструкцијата.
- објектот во реченицата се изразува со акузатив, а ако се означува определена помала количина, се употребува генитив: **даждь ми воды = мало отъ водж = мало водж**; се работи за партитивен генитив;
- пасивните глаголи и безличните изрази се поврзуваат со предлогот **отъ + генитив** или со директен (беспредложен) инструментал: **посланъ отъ бога** или **богомъ, почитается отъ всѣхъ** или **всѣма**;
- имињата што означуваат својство се поврзуваат со инструментал со кој се покажува на што се придава својството: **слабъ умомъ, силенъ тѣломъ, срдцемъ вѣлкъ** (сп. стих од песната *Хилјада и сеодумџиотин шѣџдѣсетџ и вѣџоро лейџо*: ќе прати владици Грци, **лицем светци, срдцем в'лци**);
- кога глаголите се поврзуваат со два номинативи или два акузативи, вториот номинатив или акузатив, кој покажува својство (качество), се менува во инструментал: **бждж ти отцемъ** (наместо **отець**), **створилъ его прѣкраснымъ**; дополнително се издвојува дека во Македонија се вели – **тебе споменжж първын = първымъ**.

Како паралела: во старословенскиот има случаи на двоен акузатив покрај глаголи со два директни објекти, како на пр.: **нже бо аште напонтъ вѣџ уашж воды** Mc9,14 Mar., додека, инструменталот понекогаш се наоѓа во конкурентна позиција во однос на номинативот, како што одбележува Лант (Lunt 1955: 132), па се јавуваат следниве случаи: **дѣвож бо бѣ еџа** Supr 489.9, **не бждн нкџтоже нџдож** Supr 420.10, наспрема примери од типот: **леѣѣ бѣџтъ вода топла** Supr 78.1 (примери сп. Lunt, *ibid.*). Кај Угринова-Скаловска (1970: 65) се издвојуваат примери во кои инструменталот означува логичен подмет во пасивна реченица, на пр.: **срџотџ отъ роднѣѣѣ оставѣнѣѣѣ бѣџтъ**.

3. Заклучоци

Од изнесената анализа на *Крайќаќа словенска грамајика* од Гр. Прличев може да се види дека авторот целосно ги зема старословенскиот и црковнословенскиот јазик како основа во изнесувањето на јазичните особености, граматичките правила итн. Оваа *Грамајика* во којашто се концизно изнесени граматичките основи во фонологијата, морфологијата и синтаксата Прличев, на релативно прегледен начин, ги изнесува основите на „општиот“ словенски јазик, кој го зема како медиум во преводите на: *Илијада*, *Одисеја*, *Сергарои* и *Скендербег*. Во текстот на преводот на *Илијада* Прличев додава броеви, коишто се соодветни на точките во *Грамајика*, со цел да се упати читателот кон граматичките правила. Генерално, преведувачот Прличев, земајќи го старословенскиот како основа, со општословенскиот јазик има намера да ја долови торжественоста на епскиот јазик.

Покрај основата во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик, Прличев во *Грамајика* внесува и македонски јазични црти за кои стана збор погоре, како што се: назалниот изговор, зачувување на фонетската промена на **ж** во **у** и на изговорот на фонемите **ќ** и **џ**, заменката **ја** во прво лице еднина, употреба на компаративот, глаголскиот прилог, испуштањето на помошниот глагол **сум** во формите на трето лице еднина и множина на минатото неопределено време. Индикативно е и посочувањето на определени лексеми од македонските дијалекти, на пример: генитив од домъ е **дому**, наместо **дома**, кое е прилог; генитив од **пјтъ** е **пјти**, наместо **пјтя**, а во Струга се употребува **поль пјти** (пол пати); **хуже** (по худ или по худо), во Македонија велат **трижъ хуге** = **хуже**, сп. стсл. **хоужде**; **-суд**, **нужда**, **вкус** како рефлекс на **ж** во **у**, а се наведува и разликување на хомонимијата со изговорот на **сждъ**. Меѓу примерите за присвојните придавки се наведуваат примери од Македонија: **песій сынъ**, **овчя кожа**, **козіе месо**, **вълчя яма** и др.

Кон *Грамајика* треба да се спомене дека често во книжевните и во лингвистичките огледи кон ова дело и преведените творби на Прличев се употребува терминот „словенско есперанто“. Треба да се потенцира дека е терминот несоодветен и неточен, како што наведува и Димитровски (1994), што произлегува и од прецизната анализа, која покажува дека во основа се работи за старословенски јазик, со извесни иновации, употреба на русизми и сл. Преку натамошната јазична и лексичка анализа на Прличевите преводи на: *Илијада*, *Одисеја* и *Скендербег*, што претполага едно обемно истражување, може дополнително да се осознае степенот на влијание на другите словенски јазици во оформувањето на овие дела.

maoon 5 maps

Литература

- Грковић–Мејџор Јасмина. 2005. „Индоевропска „esse“ предикација поседовања на словенском плану“. *Јужнословенски филолог* LXI/2005, 33–50.
- Димитровски Тодор. 1994. „Белешки за ракописот Кратка Славјанска Грамматика“. *Живойој и делото на Григор Прличев*. Скопје: МАНУ, 191–200.

- Ѓуркова Александра. 2009. *Поеиѝикаиѝа на Гриѓор Прличев: стиѝилскиоѝи израз во Армаиѝолос и Сердароѝи*. Скопје: Македонска реч.
- Зографски Партениј. 1859. *Кратка славенска ѓрамматиќа*, съставена от Архимандрита Пароенија. Цариград.
- Прличев Григор С. 1959. *Ообрани сиѝраници*. Приредил Тодор Димитровски. Скопје: Кочо Рацин.
- Прличев Григор С. 1992. *Крайќа словенска ѓрамаиѝика*. Приредиле Н. Целаќоски и Д. Смилески. Охрид – Битола.
- Прличев Григор. 1994. *Кратка славянска ѓрамматиќа/Крайќа словенска ѓрамаиѝика*. Приредиле Димитар Пандев и Драги Стефанија. Охрид: Радио Охрид.
- Ранковић Зоран. *Ѓрамаиѝика црквенославенскоѓа језика*. Врњци: Интерклима-графика.
- Скопаќов К. М. 1911. „Григор Пърличев (Историско-литературен ѓ очерк)“. *Известия на семинара по славянска филологија на Универс. во Софија*, кн. III. Софија: Държавна печатница, 413–393.
- Сталев Георги. 2005. *Творечкиоѝи лик на Гриѓор Прличев*. Скопје: Институт за македонска литература.
- Угринова–Сќаловска Радмила. 1970. *Сиѝарословенски јазик*. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Прличев Григор С. 1952. *Сердароѝи*. Соопштува Кирил Ѓамилов. Скопје: Филозофски факултет на Универзитетот во Скопје.
- Lunt Horace. 1955. *Old Church Slavonic Grammar*. The Hague: Mouton & Co.

Summary

The *Short Slavonic Grammar*, written in 1868, marks an important turnaround in Grigor Prličevs' opus in poetic, translational as well as cultural context. In this grammar Prličev presents the basic principles of a, so called, pan-Slavic language, which he uses as a medium for translating his poems *Serdarot* and *Skenderbey*, and also the *Iliad* and the *Odyssey*.

This article comprises of an analysis of the grammar including phonetics, morphology and syntax, in order to determine Prličevs' relation to the Old Church Slavonic tradition. The analysis shows that Prličev takes Old Church Slavonic as a basis for his grammar, but also in the elaboration of grammar principles and rules, the author takes in regard material from Macedonian dialects. The elaboration of the verbs, participles and syntax of cases is of special interest, having in regard that these features have a significant contribution in the translational style of Prličevs' translations. Examples from the translation of the *Iliad* are used to illustrate some of the linguistic features elaborated in the *Short Slavonic Grammar* by Prličev.

Светлана Давкова-Ѓоргиева
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Веселинка Лаброска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ГЕОГРАФСКА ДИСТРИБУЦИЈА И ЕТИМОЛОШКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА НЕКОЛКУ ИМЕНУВАЊА ОД СЕМАНТИЧКОТО ПОЛЕ 'РИБИ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Апстракт. Врз основа на дијалектен материјал во овој прилог се анализираат називите со кои се именува 'рбетник што живее во вода, дише на жабри и се движи со перки'. Ке се задржиме на именувањата *риба*, *џасџрма*, *крај* и *јаџула*, како и на називите со кои се именуваат 'јајцата што ги исфрла рибата' (*ајвар*, *икри*). Акцентот во прилогот ке биде ставен на именувањето за 'риба што живее во бистри планински реки и е многу вкусна', *џасџрма*. Анализираниот дијалектен материјал покажува употреба на називот *џасџрма*, во голем број фонетски и морфолошки варијанти, но се регистрираат и други лексички разновидности на македонскиот јазичен ареал: *сџрфка*, *мрена*, *белица*, *лејница*. Притоа впечатлива е и употребата на односно именување со определба како: *сџрва риба*, *мренка риба*, *чиста риба*, *ориска риба*, *шарена риба*, *рекарка риба*. Очигледна е и напоредната употреба од два или три називи во одделни населби што го делат истото значење. Покрај ареалната слика на односните називи на македонскиот лингвистички ареал, даваме и етимолошки толкувања, се осврнуваме на семантиката, а ја регистрираме и нивната застапеност во македонскиот стандарден јазик.

Клучни зборови: семантичко поле *риби*, македонски дијалекти, ареална лингвистика, етимологија, современ македонски јазик.

Со називите од лексичко-семантичкото поле *риби* во македонскиот јазик јасно се истакнува словенскиот карактер на оваа лексика, со којашто, пак, се потврдува дека Словените во минатото живееле на територија каде што имало слатководни риби кои служеле за храна. Уште повеќе, овие називи како именувања на храна, што во некои региони била основен начин на преживување на луѓето, со нивното влегување во фразеологизмите, митовите и легендите станале дел од словенската, поконкретно од македонската културна традиција. Ние во овој реферат ке се осврнеме на дел од овие називи, опфаќајќи го

општиот назив за *риба* и неколкуте други називи за одделни видови риби. Имајќи пред себе едно поле за обработка кое навидум е мало – глава XV од *Прашалникој за собирање дијалектѝен мајтеријал за Македонскиој дијалектѝен ајлас* (Видоески 2000) со само 12 одделни прашања, ние, заедно со називите на различните слатководни риби, буквално запливавме во едно големо непрегледно море од значења, нијанси на значења и специфики на микро план, фонетски и синтагматски разлики на формален план, коишто македонската дијалектна територија ја пресекуваат на разни начини. Затоа, во текстот што следува ќе се обидеме да ги прикажеме спецификите на називите колку што е можно попрегледно, без тенденција тоа да биде целосно и исцрно прикажување, што би било веројатно работа за една помала монографија.

Во ова излагање ќе се осврнеме на следниве именувања од лексичко-семантичкото поле *риби*: *риба*, *ѝасѝрмка*, *краѝ*, *јаѝула* и *икра/ајвар* како називи со значење 'јајцата од риба'.

Називот *риба* е прашањето под број еден во глава XV од нашиот Прашалник. Со одговорите на ова прашање се добива лексемата со која се именува 'рбетник што живее во вода, дише на жабри и се движи со перки'. Интересно е дека на ова прашање е добиен унифициран одговор а тоа е *риба*, назив што е дистрибуиран на сиот македонски дијалектен ареал (само со фонетски разновидности). Имаме повеќе пунктови во кои не е добиен одговор на ова прашање најчесто со забелешки од типот: *Имаме само чуено, нема води, нема риба, и ние не јадеме риба, некојѝаѝ младиѝе носаѝ од ѝрадоѝ*. Се работи за пунктови кои се простираат на територија без реки, езера или бујни извори каде што би можеле да се ловат риби (5. Луке; 9. Псача; 15. Шопско Рударе; 17. Жегњане; 18. Четирце; 23. Думановце; 24. Романовце; 29. Немањинци; 238. Древено; 239. Припечани). Од друга страна, пак, во населбите со реки и езера нотирани се и видовите риби што живеат во тие води. Сп.: 33. Белимбегово (Скопско): *б'елвица, к'осѝреш, ј'аѝула, ц'рвео-ѝ'ерка, сом*; 163. Башино Село (Велешко): *Од риби во рекаѝа Вардар која е близу до селоѝо има: сом, мрена, скобал, бојник, бојник/уѝман, бабино вреѝенце, црвеноѝерка, шѝѝѝалка 'мало како јагулче', косѝреш*; 85. Струга: *клен, мрена, ѝиса, белвица, цирунка, ѝасѝрѝмка*; 99. Трпејца (Охридско): *белвица, леѝниѝа, ѝасѝѝрмка, мрена, клен, скобус, ѝлашиѝа*; 207. Дојран: *б'елувиѝа, косѝѝрѝи = ѝиркиѝ, краѝ, сом, ѝлаѝѝиѝа, маѝкуд'ан, лин'иѝи, јаѝѝула, леѝниѝа, ѝлаѝн'ун, бела риба*; 388. Нивици (Долна Преспа, Албанија): *белвиѝа, леѝниѝа, клен, мр'енка, ск'обус, м'анѝа, ч'афра*. Има и коментари од типот: *ѝлиѝѝи = неизраснаѝи риби* (општо за сите риби мали) во пункт 385. Гломбочани (Долна Преспа, Грѝија) и *ѝуѝуле за мала риба* во пунктот 201. Стојаково (Гевгелиско).

Инаку, лексемата *риба* со значење 'рбетник што живее во вода, дише на жабри и се движи со перки' се јавува на целата словенска јазична територија: срп. и хрв. *рѝба*, словен. *riба* 'риба, мускул, рибица (месо)', рус. *рыба*, укр. *рѝба*, белорус. *рыба*, чеш. *ryba*, словач. *ryba*, пол. *ryba*, кашуп. *rѝba*, глуж. *ryba*, длуж. *ryba*, полаб. *rѝbo* (Skok III:136). Од приложениве називи се гледа дека има разлика само во рефлексите за старото *ы* кое се наоѓало во коренот на овој назив во прасловенскиот и дало различни рефлекси во дел од словенските

јазици. На нашата дијалектна територија различен рефлекс за старото *ы* има само во селото Висока (пункт број 306), кое им припаѓа на долновардарските говори, каде што имаме рефлекс /ǎ/ во лексемите *сѝн* (<сынъ) и *ба̃л* (<быль) (Конески 1996: 45), но не е забележена форма *рѝба*, туку *риба*.

Според Толковниот речник на македонскиот јазик (V: 236) лексемата *риба* се јавува со 3 значења, од кои третото има две подзначења: „*риба* 1. (зоол.) ’рбетник што живее во вода, дише на жабри и се движи со перки‘, 2. (прен., жарг.) убава жена, девојка, 3. а) само во мн. созвездие со издолжен облик, со осумдесетина видливи ѕвезди. б) зодијачки знак од 20 февруари до 21. март.“ Наведени се и голем број фразеологизми од кои може да се види големото значење што го има оваа лексема во културата на живеење на Македонците: „*дѝва риба* – риба со многу коски; *чисѝна риба* – назив за пастрмка, риба со чисто месо, без многу коски; *се чувсѝвува како риба во вода* – се чувствува во својот елемент како рибата во својата природна средина; *се чувсѝвува како риба на суво* – се чувствува нелагодно; *нем како риба* – во дадена ситуација некој пред некого молчи; *ни риба ни девојка* – нешто неодредено; *сиѝна риба* – беззначаен човек; *ни рак ни риба* – нешто неодредено; *коѓа ќе засвири риба леѝница* – никогаш; *рибаѝна смрди од ѓлаваѝна* – в. глава; *фаќа риби во маѝно* – на нечесен начин ја постигнува својата цел; *ѓолема (круѝна) риба* – моќен човек; *ѓолемѝте риби ѓи јагаѝ малиѝте* – посилниот секогаш го победува помалиот; *нејќе мачка риба* – кога некој се прави дека нешто не сака, а всушност многу го посакува; *ѝреѝна како риба на суво* – се буни, негодува, но ништо не може да направи; *рибаѝна во вода, ѝаваѝна на оѓан* – се вели кога некој неподготвен се спрема да направи нешто.“

Инаку, освен во фразеологизмите, оваа лексема често се користи и во поезијата, особено со второто значење ‘убава жена, девојка’, а во оваа прилика, во годината на Блаже Конески, ќе цитираме стихови од неговата песна *Три круѝни жени*: *Три круѝни жени заѝливаа в езеро како ѝри мазни риби ѝод ѝросирна вода. ... нивниѝ снаѓи ѝреѝераѝ со морниѝиѝе на езерѝо, ѝод сончев блесок, како риби со ѝаринкиѝе* (Конески 2011: 236).

Етимолошкото потекло на лексемата *риба* не е многу разјаснето. Имено, постојат повеќе необедливи етимологии. Претпоставката е дека се работи за табуистично именување од прасловен. **rybā*, коешто нема паралели ниту во балтичката група јазици (кои имаат сосема друг збор за овој термин) ниту во останатите ие. јазици. Фасмер, Преображенски, Погодин и др. за прасловен. **rybā* претполагаат врска со високогерманската лексема *rīppa*, *rīp* (во герм. *Aalraupe*) со зн. ‘риба јагула, гасеница’ во лат. *rubeta* ‘жаба’ (БЕР VI: 253–246). Ст. Младенов (ЕтР: 560), пак претполага врска со чеш. лексема *rychly* што значи ‘брз’, во пол. *ruch* ‘движење’, ова сродно со швед. *rūsa* ‘брзам’ од *ruska* ‘брз’, со истото значење и во срдолгерм. *rusch*, од ие. **rous-*, **rūs-*. Според Р. Јакобсон називот потекнува од **ūr-* ‘вода, плато’ со метатеза во **rū*, метатеза која била извршена пред појавата на протетичното -v, што според други етимолози е сомнително. Сној дава слично толкување како Јакобсон, изведувајќи ја лексемата од ие. **ūrbah₂* или **jūrbah₂* со приближно првично значење ‘што

живее во вода’, а што е сродно со стинд. *vār* ‘вода’, тох. *A vār* ‘вода’, лат. *ūrīna* ‘млаз, моч’ и сл. (Snoj 2009: 621). Од дадените објаснувања за етимологијата на називот *риба*, од една страна можат да се видат семантичките врски со називите за брзина, односно за движење кои се својствени за рибата, посебно на онаа што живее во ладните води, а од друга страна со називите за вода и за течење, како природна средина за рибата. И етимологијата на лексемата *риба* и хомогеноста на словенската јазична територија во поглед на општиот назив за животното што живее во вода и дише на жабри, ја поткрепуваат хипотезата на Олег Трубачов кој смета дека прочуената дунавско-балканска миграција на Словените добива смисла на повторно освојување на територија што веќе била нивни посед. Како инаку да се објаснат песните кај источните Словени во кои се опејува Дунав (а кои според пишаната историја никогаш не живееле покрај Дунав), ако не како памтење на некој дамнешен живот покрај Дунав (Трубачов 2005: 15). Оттаму, а тоа ќе го покажеме во текстот подолу, и називите за одделните видови риба што живеат во ладните речни води се генерално со иста етимологија во словенските јазици.

Што се однесува до симболиката на зборот *риба*, според Тресидер (2001: 214-215), рибата е позитивен симбол поврзан со плодородноста. Познат е како ранохристијански симбол на Исус Христос. Имено, буквите на грчкиот збор риба (*ichithus*) го формираат акронимот на зборовите „Исус Христос, Синот Божји, Спасител“ (*Iesus Christos Theu Nuios Soter*). Овој амблем го има на печатите и светилките во црквите во римските катакомби, како таен знак на Исус. Евангелиските текстови ја истакнуваат оваа симболика: се споменува чудесниот риболов во кој учествувал Исус, самиот Исус прави аналогија меѓу ловењето риба и преминувањето на луѓето во новата вера (оттука е и „прстенот на рибарот“ што го носи Римскиот Папа); се говори за нахранувањето на пет илјади луѓе со пет леба и две риби; новопосветените се покрстуваат со вода. Крштевањето на латински јазик го нарекува „писцина“ (кошничка за риби), а новопосветените „писцицули“ (рипчиња). Рибата била сликана во сцените на Тајната Вечера во врска со светиот католички обичај во петоците да не се јаде месо, туку риба. Три испреплетени риби, или три риби со една глава е симбол на Троицата. На таквата симболика претходи повеќевоковната јудаистичка традиција (рибата е амблем на правоверните Јудејци, а исто така и вообичаена храна за време на сабат). Во хиндуистичката митологија рибите се сметаат за суштества кои поседуваат апсолутна слобода, на кои не им се заканува Потопот, а исто така се јавуваат и како спасители, инкарнации на боговите Вишну и Варуна. Насликани на стапалата на Буда, тие го симболизираат ослободувањето од товарот на световните желби. Што се однесува до сексуалната симболика на рибата, таа е присутна во голем број култури и е поврзана со изобилието од икра, потоа и со водата – како амблем на плодородноста. Рибите се асоцираат со божиците на Месечината, мајчинството и раѓањето. Во Кина рибата е симбол на изобилство и напредок.

Вториот назив кој е наш интерес во оваа статија е именувањето на *џасџирмаџа*. Називите за *џасџирма* на македонската дијалектна територија се со реден број два во главата бр. XV, според *Прашалникоџ*, а значењето на овој збор е опишано како 'риба што живее во бистри планински реки и е многу вкусна'. Од дадените одговори констатиравме дека називот *џасџирма*, со фонетски разновидности, е дистрибуиран речиси во сите македонски дијалекти. Сп.: *п'астрма*: Кумановско (18. Четирце, 22. Клечовце); Светиниколско (30. Кнежје, 31. Превод); Скопско (32. Дивле, 33. Белимбегово, 36. Црешево, 37. Љубанце, 38. Бардовци, 39. Кучково, 155. Ракотинци, 156. Драчево, 157. Зелениково, 159. Катланово); Тетовско (40. Вратница, 41. Лешок, 42. Брезно, 44. Ракотинце, 47. Милетино, 48. Челопек); Гостиварско (49. Тумчевиште, 51. Пожаране, 52. Печково, 54. Куново, 57. Маврово); Дебарско (58. Жерноница, 60. Ростуше, 61. Галичник, 64. Г. Косоврасти, 65. Баниште, 67. Горенци, 68. Гари, 72. Голем Папрадник, 73. Клење); Кичевско (71. Ефловец); Струшко (80. Боровец, 82. Глобочица, 85. Струга, 87. Волино, 88. Ботун); Охридско (93. Оровник, 95. Рамне, 95а. Којнско, 96. Пештани, 99. Трпејца, 100. Љубаништа, 113. Крушје); Ресенско (103. Љубојно, 106. Арвати, 108. Царев Двор, 109. Ресен); Битолско (115. Смилево, 116. Дихово, 117. Драгош, 120. Буково, 121. Кукуречани, 122. Живојно, 123. Скочивир, 124. Паралово, 127. Путурос, 128. Тополчани); Демирхисарско (129. Крушовјани, 130. Слечче, 131. Д. Дивјаци); Кичевско (134. Прострање, 135. Вранештица, 136. Кнежино, 137. Душегубица, 138. Лешница, 141. Тајмишта, 142. Букојчани, 143. Туин, 144. Светорача); Порече (147. Звечан, 149. Г. Белица, 150. Здуње); Велешко (163. Башино Село, 164. Карабуниште, 166. Црквино, 170. Извор, 176. Богомила, 184. Подлес.), Прилепско (172. Стровија, 173. Слечче, 177. Никодин, 178. Тројаци, 180. Прилепец); Мариовско (187. Витолиште, 190. Старавина); Струмичко (209. Муртино, 210. Ново Село, 211. Габрово, 213. Смоларе, 220. Вељуса.); Радовишко (222. Дукатино, 225. Дедино, 226. Радовиш); Штипско (229. Долни Балван, 230. Штип); Кочанско (235. Спанчево, 235а. Соколарци, 242. Виница); Пробиштипско (236. Злетово, 237. Лесново, 238. Древено); Делчевско (246. Саса); Беровско (260. Пехчево, 261. Берово); Костурско (386. Леска, 388. Нивици, 389. Шулин – Долна Преспа, Албанија); *пастрма*: 214. Стинек–Струмичко; *паст'рва*: 250. Лаки, Кочанско, во пиринските говори во: 267а. Белица, Санданско, 276. Банско, Раздолско; *пастрвка* – 390. Граждено. Долна Преспа, Грција; *паст'рма* – Кривопаланечко (1. Жидилово), Кратовско (10. Кратово, 11. Кнежево, 12. Долни Стубол); Кумановско (13. Страцин, 19. Младо Нагоричане, 24. Романовце, 24а. Бучинци); Светиниколско (25. Орашац, 26. Павлешинци); Скопско (162. Лугунци); Прилепско (178. Тројаци); Велешко (185. Градско); Мариовско (186. Праведник); Тиквешко (191. Рожден, 194. Ваташа, 197. Марена, 198. Клисура); Гевгелиско (199. Миравци, 200. Конско, 201. Стојаково), 205. Пирава); Дојранско (207. Дојран); Струмичко (208. Костурино); Радовишко (218. Нивичино); Штипско (233. Богословец); Делчевско (253. Киселица); Беровско (257. Мачево); пирински говори: Санданско (267. Раздол); егејски говори: Солунско (307. Негован, 315. Амбар Кој, 316. Градобор); Кукушко (311. Мутулово, 314. Крецово); Мегленско (326.

Саботско, 328. Црнешево, 339. Сараќиново, 342. Струпино); Кајларско (347. Ранци, 348а. Липинци, 349. Емборе); Костурско (362. Тиолишта 367. Марковени); *пастормка* – Дебарско (78. Луково), *паштрмка* – Тетовско (43. Теарце) *паст'арма* – Корчанско (391. Бобошчица); *пастрмка* – Ресенско (102. Стење); *пастрменка* – Беровско (257. Мачево); *пастр'унка* – Дојранско (206. Николик).

Во одделни населби регистрираме и други називи за овој вид риба: *сѝрфка* – Тетовско (46. Сараќинце, 47. Милетино); Леринско (344. Попадија, 356. Долно Котари); *сѝдрв^ф* – Гостиварско (50. Волковија); *сѝрва* – Тиквешко (192. Конопиште, 193. Барово) и со определба: *сѝ'рва р'иба* – Кочанско (249. Блатец); *мрена* – Кривипаланечко (2. Кркља и *мренка*); 257. *мренка* – Еницевардарско (323. Гуменце) /*мремка* – Солунско (316. Градобор со забел. ја има во планински реки); и со определба *мренка риба* / *биловички* – Мегленско (328. Црнешево); *белица* – Гостиварско (57. Маврово со забел. *месоиѝо и е бело*); *белвица* – Охридско (100. Љубаништа); *лейница* – Струшко (85. Струга, 88. Ботун); Охридско (95. Рамне, 95а. Којнско, 99. Трпејца, 100. Љубаништа, 114. Речица); Ресенско (101. Лескоец, 102. Стење, 107. Претор).

За овој вид риба Толковниот речник на македонскиот јазик (IV: 45) го нотира толкувањето: *ѝасѝрмка* (зоол.) 'слатководна риба, речна и езерска, со меки перки, ситни крлушки и тело ишарено со дамки и со многу вкусно месо; *Salmo fario*'.

Според БЕР (VI: 118), именувањето *ѝасѝрмка* е нотирано и во другите словенски јазици, но со тој назив се изразува општото значење 'шарена риба', односно се однесува на видови риби означени со различни латински називи. Сп.: буг. *пѝстърва* 'риба со црвени точки по телото, *Tutta fario*', со истото значење и во срп. и хрв. *пастрава/ пѝструга* '*Acipenser stellatus*', словен. *pѝstrѝga* 'пастрмка, *Salmo Fario*', исто и во глуж. *pstruga* и укр. *паструг* 'пастрмка, *Salmo Fario*', во чеш. и словач. *pstruh*, пол. *pstrang*, длуж. *pstrug*, во рус. *пеструха, пеструшка*. Според Скок (Skok II: 616–617) ова е општословенски и прасловенски назив за 'рибата *acipenser stellarus, salmo trutta* итн.' во стсл. *pѝstrѝгъ*, во пол. *bzdrag*. Од таму во унгарскиот јазик позајмениот збор *pezterce, pisztrang = bistrang* со зн. 'пастрмка'. Прасл. лексема **pѝstrѝva* навлегла во сите балкански јазици. Станува збор за балканска лексема со општословенско потекло: ром. *pѝstrѝv/pѝstrov*, алб. *pestrovѝ*, нгрч. *пѝстроѝа* сите со зн. 'пастрмка'. Прасловенската лексема е образувана со помош на суфиксот *-ѝо* од општосл. и праслов. **pѝstrѝ*, збор којшто во срп. и хрват. јазик е потиснат од синонимот 'шарен'.

Од иста основа со називот *ѝасѝрмка* се и именувањата *сѝдрв^ф*, *сѝрва*, *сѝрфка*, како и синтагматското *сѝ'рва р'иба*, забележани со фонетски разлики во повеќе пунктови во Тетовско, Гостиварско, Леринско, Тиквешко и Кочанско (пунктовите каде што се јавува овој назив се дадени погоре). Толкувањето за овој назив во „Бугарскиот етимолошки речик“ е следново: „*стрѝв^в* 'вид риба во Охридското Езеро (Геров), 'риба стървка' (Геров), *стрѝ* 'вид риба, помала од половина килограм' ова од *стрѝвка* 'посебна пастрмка по водите на Западна

Македонија‘ – нејасно: можеби изведено од *пџстрџва* со евентуално испаѓање, односно губење на *па-* од **пастџрва*, преосмислено како претставка‘ (БЕР III: 510). Според нас, ова толкување е многу веројатно бидејќи и нашите информатори од краиштата каде што се употребува овој назив истакнуваат дека се работи за скратена форма од *пастџмка*.

Од различните називи што ги забележавме во нашиот материјал, како и од различните латински називи со кои во етимолошките речници се објаснува на кој вид риба се однесува зборот што го има прасловенското **рџстрџ* во основата, можеме да заклучиме дека луѓето во именувањата често користеле еден назив за повеќе видови или подвидови животни, кои не е лесно прецизно да се распознаваат. Затоа и во нашиот материјал, освен називот *џасџџрма* и описните именувања, има и називи кои всушност треба да именуваат друг вид риби.

Леџница или *Salmo aphelios*, (*Salmo letnica aestivalis*), којашто како назив за *џасџџрма* се сретнува во населби во Охридско, Струшко и Преспанско – претставува летна форма на Охридска пастџмка. Во денешно време некои автори ја сметаат за посебен вид.¹ *Леџницаџа* се мрести во месеците јули и август и тоа на длабочини поголеми од 70 метри, во близина на одделни подводни извори, каде што температурата не надминува 12°C. Во Охридското Езеро најпознати локалитети за нејзин мрест се на потегот од автокампот Градиште до местото викано Вељапеш, потоа кај полуостровот Трепет во Албанија. Постојат сознанија и за други локалитети, но овие се најпознати. Охридската пастџмка се разликува од речната/поточната пастџмка по сплеснатото тело, малата глава, и ѕвездестите пеги по телото, бојата на месото е бела и розеникава (в.: фуснота 3). Во ТРМЈ (III: 37) го регистрираме именувањето *леџница* ‘јалова пастџмка, летна риба што живее во Охридското Езеро, охридска пастџмка; *Salmo letnica*.

Освен називот *леџница* во Охридско е забележан и називот *белвица* којшто, исто така, означува вид Охридска пастџмка *Salmo letnica Aestivalis*. Овој назив со фонетска разновидност *белица* го има во Гостиварско, а со разновидноста *биловички* го забележавме во еден пункт во Мегленско, но во паралелна употреба со синтагмата *мренка риба*. Во стандардниот јазик називот *белвица* се регистрира со следново толкување: ‘вид ситна слатководна риба со бели, седефести крлушки; *Samothymus ohridanus*’ (ТРМЈ I: 114). Од латинското име за белвицата во Толковниот речник на македонскиот јазик може да се заклучи дека се работи за друг вид слатководна риба, а не за пастџмка. Според податоците до кои дојдовме *охридска белвица* – се мрести на лето (од мај до јули).

Називите *мрена* или *охридска мрена* (црна мрена) (означува риба со латински назив: *Barbus barbus*) и изведенките *мренка*, *мремка*, како и синтагматското *мремка риба* се забележани во Кривопаланечко, Мегленско, Еницевардарско и Солунско. Овој назив, всушност, би требало да означува риба

¹ Службен весник на Р.Македонија бр.145</ref> пристапено на 7.10.2021

со меки перки кои лесно се виткаат и со четири израсстоци во облик на бркови околу устата. Мрената припаѓа на фамилијата крапови (*Cyprinidae*), а Охридската мрена е ендемичен вид за екосистемот Охрид – Дрим – Скадар (в.: фуснота 3). Во ТРМЈ (III: 178) називот мрена се толкува како ‘вид речна риба; *Barbus fluviatilis*.

Посебен интерес кај именувањата на пастрмката побудуваат синтагматските називи што ги забележавме во нашиот материјал: *чисти́а риба* (нема коски), *орийска риба* (синоним за *џасџрмка*), *жарена риба* (заради точките), *рекарка риба* = речната/поточната пастрмка, *ехелева риба*, *сџрушка џасџрмка*, *охридска белвица*. Ако ги оставиме настрана последните два назива кои само се географски определени, другите се навистина одраз на поимањето на пастрмката од страна на Македонците, а тоа е пред сè, преубавиот назив *чисти́а риба* којшто освен што го опишува изгледот на месото на рибата кое нема многу коски, па е чисто за јадење, ја опишува и средината во која живее оваа риба, а тоа се просирните чисти езерски или речни води (види погоре фразеологизми за рибата во ТРМЈ). Овој назив може да носи и подлабока симболика, а тоа е чистотата на рибата како храна која може да се јаде и во посни денови.

Сега преминуваме на називот *крај*, кој е всушност прашање бр. 3 од главата број XV во *Прашалникој*. Именувањето *крај* е дистрибуирано на целиот македонски дијалектен ареал и е опишано како и во Толковниот речник (II: 627) ‘слатководна риба со тело покриено со јадри крлушки; *Cyprinus carpio*’.

Според БЕР (II: 715-716), лексемава е застапена во сите словенски јазици со исто значење ‘*Cyprinus carpio*, риба шаран’ (сп.: буг. *крај* ‘*Cyprinus carpio*, риба шаран’, срп. и хрв. *кр̀ан*, словен. *kr̀anp*, рус. дијал. и укр. *кóрон*, рус. *карп*, чеш. *карп* (со метатеза од **кrap*), пол. *карп*, *карпа*, *карп*, глуж. *карп*, длуж. *карга*, полаб. *карп*) од праслов. **kārpь*. Односно во именување најверојатно е дадено поради телото на шаранот кое е покриено со јадри и груби лушпи односно крлушки и е сродно со словен. *kr̀aravica*, во рус. *коронавка* со зн. ‘жаба’, укр. *коронавий* ‘рапав’/ *коронавка* ‘жаба’, лит. *kārpa* ‘брадавица’, лат. *kārpa* ‘брадавица, мозолка’. Во вакви случаи ствгер. *карпо*, *карпфо* со зн. ‘шаран’ треба да се определи како заемка од словенски како што претполагаат повеќе етимолози. Според Фасмер (II: 202), пак, словенските форми се од свгерм. *карпо*, *карпфо*, односно доцнолат. *carp(a)* ‘крап’ е позајмено од германски.

Од податоците што ги најдовме на интернет може да се заклучи дека *крајој* (*Cyprinus carpio*) живее во бавно проточни или непроточни води, односно претежно живее во долните текови на реките и езерата. Таквите води (топли, со помало количество на кислород и побавно течение) се нарекуваат крапски или ципринидни води. Крапот е риба со можеби најголема распространетост. Се смета дека прататковина му се водите коишто припаѓаат на Кина, Јапонија, Средна Азија и сливот на Црно Море, од каде што многу одамна почнало неговото распространување. Во Европа ги населува речиси сите води кои според условите одговараат за негово живеење (в.: фуснота 3).

Во Кина крапот е симбол на машкоста, во Јапонија на самурајската сила на духот, веројатно поради контрастот на неговите живи скокови во водата и мирот во мигот кога е фатен и кога умира. На Исток, пак, му се восхитувале на неговата долговечност, крапот бил симбол на голема среќа. На бродските катарки или на покривот на куќите се ставале знаменца во форма на крап за да се зачува бродот или куќата од пожар (Тресидер 2001: 119).

За 'долга риба што има облик на змија' речиси во сите македонски дијалекти се употребува именувањето **јаџула** во голем број фонолошки разновидности (*јаџула, јаџ'ула, јаџ'ул'а, јанџ'ула, јанџ'ла, јџџул'а, јџџул'а, анџ'ула, јоџула, јоџул'а, еџул'а, енџул'а, еџул'а, онџ'ул'а*). Односниов назив во *Прашалникоѝ* е прашање бр. 4 од главата број XV (семантичко поле Риби).

Во некои населби нотираме и други именувања за јагулата, најчесто мотивирани од нејзината форма. Сп.: во неколку населби од југоисточното наречје: 218. Нивичино (Радовишко): *змијурка*, 226. Радовиш: *змиурка* = вид мала јагула; 242. Винаца (Кочанско): *змиска риба*; 249. Блатец (Кочанско): *змијурка*; во егејските јужни говори: 293. Старчиште (Серско): *ш'иѝ'ука*; 300. Савек (Серско): *ичука*; 307. Негован (Солунско): *џх'ел'*; 316. Градобор (Солунско): *јанџ'ула* и *иѝурка* = слична е на јагулата; 362. Тиолишта (Костурско): *иѝурна*; 392. Слимница (Костурско): *хелли*.

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (II: 419) со називот *јаџула* се толкува 'вид слатководна и морска риба што личи на змија; *Anguilla vulgaris*'. Исто така и во Речникот на македонската народна поезија, понатаму РМНП (III: 167), нотирана е лексемата *јаџула* зоол. рибата *Anguilla anguilla*; утре вечер – Бодник вечер, / бодни коња на пазара, / купи риба и јогули, / дојди дома даја вариш (Јастр. 30); врни се, Марко, врни се, / сладок сум ручок готвила: / пресна риба јангула, / рудото јагне печено (МПр. III, 3, 103). Ќе забележиме дека другите анализирани лексеми во оваа статија не ги регистриравме во РМНП (I-IV), додека, пак, лексемата *краѝ* се бележи како придавка со значење 'кус, краток'.

Според Безлај (Bezlaј I: 225) називот *jegùlja/ jengùlja* 'Anguilla anguilla' од *jeguljiti* 'се измакнува, се извијува, односно лови јагули' е од романското **angullua* по метатеза од *anguila*, лат. *Anguilla*, гр. *εγγελος*, во словач. *úhor*, рус. *igorъ*, литв. *ungurys*, пол. *onż (voż, goż)*. Односниов назив како *jegùlja* е регистриран и во срп. и хрв. јазик (во дијал.: *jéguja, angùlja, iangulja, janguja, angvela, janjula*), буг. *engùlja/jagulja*, покрај *egùla* со зн. 'риба змијурка', во алб. *nàla* со зн. 'јагула' (Скок I: 770-771).

Во Речникот на симболи (Тресидер 2001: 90) јагулата или мурина, денес е метафора за снаодливост. Јагулата, пак, кај народите на Океанија се смета за измамник и итрец, но се јавува и како симбол на плодородност, заземајќи го местото на змијата во митологијата на оние народи коишто не знаеле за змии (Нов Зеланд).

Во *Прашалникоѝ* во семантичкото поле Риби под бр. 6 е регистрирано и прашањето *Како се викааѝ јајцаѝа шѝо џи исфрла рѝбаѝа?*

Како одговор на ова прашање во македонските дијалекти нотиравме две именувања: *икра* и *ајвар*. Овие две лексеми ја делат македонската јазична територија формирајќи два големи ареала. Всушност, реката Вардар се јавува како природна граница во дистрибуцијата на односниве лексеми. Од десната страна на р. Вардар е дистрибуиран називот *икра*, со мал, незначителен број населби каде во заедничка употреба се јавува и називот *ајвар*. Од левата страна на р. Вардар, пак, е дистрибуиран називот *ајвар*. Интересно е да кажеме дека во овој ареал бележиме еден мал, островски чист ареал каде е дистрибуиран називот *икра*. Станува збор за штитскиот говор.

Ќе истакнеме дека во одделни населби каде што има заедничка употреба на двата назива *јајца* // *икра*, иако го носат општото значење, односно со нив се именуваат јајцата на рибата, сепак бележиме дистинкција во значењето. Имено, до називот *икра* стои забелешка дека тоа се јајцата што ги исфрла рибата, односно називот *икра* се јавува како општ назив за јајцата од рибата (пр.: *Икра дури е во рибата, а ајвар преработени икри се*; или *Икри во вода, а ајвар 'за јадење од икри'*, или *икра* = исфрлени јајца во водата, а *ајвар* = јајцата во рибата се (тука бележиме именувања од типот *млечки/мљ'ачки* за машката *икра*, а јајцата што ги исфрлаат женките се именуваат само како *икри*). *Ајвароѝ* најчесто е толкуван како солен и тој всушност претставува подготвена *икра* за јадење. (*Од икриѝ се прави ајвар.*) Меѓутоа во долновардарските говори (Гевгелиско и Дојранско), Кочанско и малешевко-пиринските говори, или поточно кажано во оние населби каде називот *ајвар* се употребува самостојно служи за именување на 'јајцата на рибата' - *Авиј'ар за риби да са зайлогаѝ, семе од рибатаѝ*. Во населбите каде го нотиравме називот *јајца* стои забел. *Од јајцаѝ излагаѝ 'икра*.

Сп.: 75. Модрич (Струшко) *ајвер*: *Се вика само од голема риба*; 79. Ржаново (Дебарско) *икра* (општо/општ назив), а *ајвар* = *Икра од крај, ѝѝсолена за јадење*; 81. Вевчани (Струшко) *ајвар* (има во крапот, поситен е); 109. Ресен *ајвар* = *Направена икра, за јадење*; 115. Смилево (Битолско) *икра* = исфрлено е, а *ајвар* = во рибата е; 120. Буково (Битолско) *Икри во вода, а ајвар 'за јадење од икри'*; 121. Кукуречани (Битолско) *икра* = јајцата; *ајвар* = поситни икри; 128. Тополчани (Прилепско) *ајвар* = поголеми; а *икри* = помали јајца од риба; 152. Нерези (Скопско) *Ајвар од големи риби е*; 173. Слепче (Прилепско) *икра* = покрупна, а *ајвар* = поситен; 176. Богомила (Велешко) *Икра дури е во рибата, а ајвар преработени икри се*; 184. Подлес (Велешко) *Од икриѝ се прави ајвар.*; 293. Крушево (Валовишко) *ав'ер* = *икра.*; 328. Црнешево (Мегленско) *авиј'ар за риби да са зайлогаѝ, семе од рибатаѝ.*; 357. Буф (Леринско) *Ајвар е од икриѝ згошвено.*

На македонскиот дијалектен ареал во одделни населби регистриравме и други називи со кои се именуваат 'јајцата што ги исфрла рибата'. Сп.: *н'арѝс*: 37. Љубанце (Скопско); *икра* // *јајца*: 48. Челопек (Тетовско); *јајца*: 72. Голем Папрадник и 74а. Стеблево (Дебарско) со забелешка: *Од јајцаѝ излагаѝ 'икра*.

Во неколку населби во југозападните егејските говори, поточно во Костурско, го нотиравме именувањето *л'ома* со забел. од грчкиот јазик со толкување *ѝазе од риба јаца, мазно и лигаво, а авѝр солено јадење ко зрна е*. (сп: 376. Крчишта; 361. Горенци; 365. Хрупишта; 367. Марковени; 368.

Добролишта); и *мл'ексе* // *мл'ечки*: *Исфрла машкаѿа рѿба, ѿслаѿки са за јагенје*. 388. Нивици (Долна Преспа, Албанија).

Во ТРМЈ (II: 419) го регистрираме именувањето *икра* со две значења: 1. 'рибини јајца' и 2. (обично во мн.) 'дебелото месо од коленото до глуждот'.

Според етимолошките речници станува збор за општословенски и прасловенски назив за 'рибини јајца; со синоим: *кавијар'*, со ие. и балтословенски паралели. Од гледна точка на културната историја овој назив е важен како потврда за рибарската култура кај старите Словени. Сп.: во буг. *ѿкра* 'ајвар (рибен), рибини јајца, кавијар', срп. и хрв. *ѿкра*, словен. *ikra*, рус. *икра*, чеш. *jikra*, пол. *ikra*, глуж. *jikra, jikno*, сродно со лит. *ikrai*, лат. *ikra, ikri*, исландски *iuchair* 'кавијар', позајмено во ром. *ikre*, во алб. *ikrate*, во унгар. *ikra* 'рибино јајце, кавијар' (Skok I: 713; БЕР II: 63).

Со лексемата *ајвар* во стандардниот јазик се именува 'вид салата од печени, мелени и пржени пиперки', и 'солена икра' со пр. *На масаѿа веке се ѿјаѿија: моруни, ѿресно солен ајвар, харинѿа и кечиѿа – сеѿѿо ѿѿо од рѿбноѿ ѿазар* (ТРМЈ I: 18).

Односниов назив, кој е од областа храна, Скок го смета за балкански, односно европски турцизам: во тур. *havuar* 'кавијар'; во буг. *havjar = hajver* 'солена/посолена икра; кавијар', срп. и хрв. *(h)àjvār/ajvar = javijār = kavijār*, италј. *caviar*, во герм. *kaviar*; *jv* е метатеза од тур. *vü* (како пр. *барјак/бајрак*) (Skok I: 650).

Икрата или јајцето од рибата воопшто се поврзува со потекло, постоење, совршен микрокосмос; тоа е универзален симбол на тајната на создавањето на светот, никнувањето на животот во првичната празнина (Тресидер 2001: 92).

Литература

Кирилица

- Видоески Божидар. 1998. *Дијалекѿиѿѿе на македонскиѿѿ јазик ѿѿом 1*, Скопје: МАНУ.
- Видоески Божидар. 1999. *Дијалекѿиѿиѿе на македонскиѿѿ јазик ѿѿом 2*, Скопје: МАНУ.
- Видоески Божидар. 2000. *Прашалник за собирање маѿеријал за македонскиѿѿ дијалекѿиѿен аѿѿлас*. Скопје: ИМЈ, „Крсте Мисирков“.
- Конески Блаже. 1996. *Исѿѿорија на македонскиѿѿ јазик*, Скопје: Детска радост.
- Конески Блаже. 2011. *Поезија*, книга прва, Скопје: МАНУ.
- Трубачов Олег. 2005. *Еѿѿноѿенеза и кулѿѿура оревних Словена, линѿвѿисѿѿичка исѿѿраживања*, Београд: Библиотека Трагом Словена, књига 30, Пешиѿ и синови.

Речници

кирилица

- БЕР, *Български етимологичен речник I–VI*, 1971–2002, София: Издателство на Българската академия на науките.
- ЭССЯ & *Этимологический словарь славянских языков, I-33*, под ред. на О.Н. Трубачев, Москва, 1974 & 2007→
- ЕтР – Младенов Стефан 1941: *Етимологически и правописен речник на българският книжовен език*, София.
- РМЈ – *Речник на македонскиот јазик I, II и III*. Скопје: ИМЈ, „Крсте Мисирков“.
- РМНП, *Речник на македонската народна поезија, IV–2001*, Тодор Димитровски (гл. редактор), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- ТРМЈ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, редактор Кирил Конески, I–VI. Скопје: ИМЈ, „Крсте Мисирков“, 2003 – 2014.
- Тресидер Цек. 2001. *Речник на симболи*, Издавачки центар Три, Скопје.
- Фасмер Макс. 1967, 1971, 1973 & *Этимологический словарь русского языка, I–IV*, Москва: Издательство „Прогресс“, 1964–1973.

латиница

- Bezljaj, F. 1982 & *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–IV. Ljubljana.
- ESJS 1990 – *Etimologicky slovník jazyka staroslovjenskeho*. Praha.
- Simeon Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb.
- Snoj Marko. 2009. *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Modrijan.
- Škaljić Abdulah. 1965. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Summary

Based on dialect material, in this article we make an etymological/semantic analysis of the words used to name a ‘vertebrate which lives in water, breathes through gills and moves using its fins and tail’. Within the focus of our interest we place the naming words for *fish* (*риба*), *trout* (*ѿасѿрма*), *carp* (*краѿ*) and *eel* (*јаѿула*), as well as the words used to name the ‘eggs laid by the fish’, i.e. *roe* (*ајвар*, *укра*). We pay particular attention to the different names for a ‘fish which lives in clear mountain rivers and is very delicious’, that is, for *trout*, as are the words: *сѿрма*, *мрена*, *белица*, *лейница*, and the two-component names: *сѿрма риба*, *мренка риба*, *чисѿа риба*, *орѿска риба*, *шарена риба*, *рекарка риба*. Beside the areal image of these names within the Macedonian linguistic areal, we provide etymological and semantic interpretations, and also register their presence in the standard Macedonian language.

Васил Дрвошанов
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ПРИЛОЗИ НА АКАДЕМИК БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Во овој напис се разгледуваат три дијалектолошки прилози од богатиот опус на академик Блаже Конески. Притоа, авторот забележува дека сите написи Конески ги темели на длабока анализа, поткрепувајќи ги своите заклучоци на цврста аргументација со исклучителна точност и прецизност. Во своите трудови тој осветлува прашања на дијалектолошки план согледани во поширок јазичен контекст, имајќи ги предвид влијанијата од различни јазици и култури, особено од балканските јазици и култури, што се одразиле во сите сегменти од македонскиот дијалектен систем. Анализираниите прашања од страна на Конески останале долго време непознати за македонската научна јавност, па имаат признак на првичност во македонската дијалектологија. Авторот констатира дека прилозите на академик Блаже Конески по начинот на интерпретацијата на дијалектниот материјал претставуваат модел за толкување на различни прашања од областа на дијалектологијата.

Клучни зборови: академик Конески, дијалектолошки прилози, македонски говори, анализа.

Сестраниот македонски лингвист и писател, првенствено поет, академик Блаже Конески, во почетокот од својот богат творечки период, помеѓу другото, објави четири дијалектолошки написи (Дрвошанов 2016: 85–116). Неговиот интерес кон дијалектолошките проучувања на македонските говори од различен аспект продолжуваат и во подоцнежниот творечки период со намален интензитет. Притоа, неизбежно е да се спомене дека академик Блаже Конески своите солидни знаења од областа на дијалектологијата ги вградува во голем број лингвистички трудови. Плод на неговата научна љубопитност за дијалектолошки прашања се и неколку написи коишто таксативно ја навестуваат проблематиката што ќе биде предмет на научна опсервација уште во насловот. Станува збор за следниве прилози: (1) „Материјали за преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ“. *Македонски јазик* 1957, VIII, 2, 173–219; (2) „Божо Видоески: Кумановскиот говор. Институт за македонски јазик – Скопје, посебно издание, книга 3. Скопје 1962, стр. 345“. *Македонски јазик* 1964, XV, 1–2, 227–228; и (3) „Македонската дијалектологија и историјата“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* – Скопје 1981, 7, 77–80.

Во написот „Материјали за преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ“ Блаже Конески нè потсетува „на едно недоволно и скоро заборавено лингвистичко патување во Македонија“ преземено од белградскиот лингвист Сима Н. Томиќ во 1899, 1900 и 1901 година. Како резултат на таа обиколка настанала обемна збирка од народни песни и приказни којашто останала необјавена. Од оставината на С. Н. Томиќ во 60-тите години на XX век преку Конески поголем број од патните белешки на Томиќ му биле предадени на Семинарот за македонски јазик од страна на неговиот брат. Врз основа на тој материјал Конески нè запознава со патот на Томиќ и со неговата извршена теренска работа.

Патувањата на Томиќ, забележува Конески, спаѓаат меѓу првите лингвистички посети на Македонија. Томиќ прв стигнал во Костурско, а посетил места што повторно не биле посетени од друг лингвист до 60-тите години на XX век.

Првото патување Томиќ го извел во 1899 година за што потврда дава тогашниот српски конзул во Битола. Конзулот споменува дека Томиќ прво отишол во Охрид и во Дебарско, но Конески забележува дека „меѓу зачуваните бележници на Томиќа од ова патување нема ниеден со материјал од Охридско“. Од првото патување има записи од Дебарско (Лазарополе и Галичник) и од Преспа (Стење и Герман). Следната година, во 1900, тој ги обиколува Леринско, Костурско (Мокрени), Корчанско и Струшко (Лин и Радожда), а во 1901 година Томиќ се задржал во Кумановско, Кривопаланечко, Кратово, Злетово, Скопско (Мирковци и Глуво) и во Велешко.

Народните умотворби запишани во Лазарополе и во Галичник Томиќ ги поднел за објавување, но „до печатењето на ракописот воопшто не дојдува. Така неговата збирка од македонски народни умотворби останува непозната за јавноста“. Конески нотира дека одделни народни песни од неа биле објавени на времето во *Цариградски гласник*.

М. В. Веселиновиќ, кој напишал реферат за ракописот „Народне песни и Приповетке из Горње Реке (Добра)“ од С. Н. Томиќ, остро ја осудил собирачката работа на Томиќ, изнесувајќи низа недостатоци во бележењето на народниот говор од Лазарополе и Галичник. Пропустите направени од Томиќ, според Конески, се поради тоа што Томиќ не ги познавал целосно особеностите на говорот, а се задржувал сосема кратко во одделни места, брзајќи да забележи повеќе материјал.

Збирката на Томиќ, забележува Конески, и покрај недостатоците заслужува да биде критички разгледана. Тој ја образложува определбата за критичкото разгледување на материјалот собран од Томиќ од неколку преспански села. Конески забележува дека до 60-тите години на XX век, со мали исклучоци, речиси, нема никаков објавен материјал за долнопеспанскиот говор. Освен тоа, изучувањето на овој говор е отежнато затоа што сите села, освен селото Стење, од кои потекнуваат записите на Томиќ се надвор од нашата државна граница. Оттука, нотира Конески, записите на Томиќ пополнуваат значителна празнина во македонската дијалектологија, бидејќи со нив се добива „претстава за преодот меѓу преспанскиот говор од една страна, и од друга страна, говорите во Костурско и Леринско“.

Во бележниците на Томиќ, забележува Конески, има песни и приказни од селата Стење, Пустец, Граждено и Герман. Освен тоа, нотира Конески, во бележниците има јазични белешки уште и од селата Зрноско, Љнк¹, Рамбе, Ореово и Гломбочани.

Врз основа на распрашувањето кај самото население за говорните разлики, Томиќ го дели преспанскиот говор на шест подгрупи. Во првата подгрупа спаѓа говорот на селата: Горица, Глобочани и Туменец; во втората подгрупа спаѓа говорот на селата: Пустец, Шулин, Зрноско и Леска; во третата подгрупа спаѓа говорот на селата: Гражани, Реово, Церје, Дробичишта и Трно; во четвртата подгрупа спаѓа говорот на селата: Нивици, Рудар(л)и, Герман и Рамби; во петтата подгрупа спаѓа говорот на селото Сливница со околните села; а во шестата подгрупа спаѓа говорот на местата: „Полето Ресен“, Подмочани, Царидвор и Дърмени.

Говорот на селата, од кои потекнуваат записите на Томиќ, забележува Конески, „ни го претставува преодот на преспанскиот говор накај говорите во Костурско и Леринско“, притоа, Конески наведува неколку дијалектни карактеристики на преспанскиот говор што јасно го разграничуваат од костурскиот и од леринскиот говор: 1) третосложниот акцент, 2) губењето на извесни консонанти во интервокална позиција, сп. *вейрој*, *јалојца*, *йазуа* и сл., па и: *сејџ*, *јажџ*, *ијам* (< имам); *о* (< го), *а* (< ја) и сл., 3) спираантната варијанта на *џ*, сп. *боџа*, *неџо* (и со губење на консонантот: *нео*), 4) скратувањето на *е* и *и* во *ј* пред вокал, сп. *машијја*, *фрлја* итн., 5) контракцијата на вокалите, сп. *беа*, *зедоа*, *џлајџа*, *сна*, *чек*, *чвек* (покрај *чоек*), 6) заменските форми: *ма*, *џа*, *са*, покрај *ме*, *џе*, *се* и 7) формата за 3 лице множина на сегашното време од помошниот глагол, сп. (*џие*) *са*.

Мешање со особеностите на костурскиот говор Конески согледува во замената на *ж* во преспанскиот говор, при кое се јавуваат одделни зборови со запазен назализам. Постепениот преод од преспанскиот накај костурскиот и леринскиот говор Конески забележува и во следните црти: 1) наспоредноста на членските форми *-оџ/-о*, 2) употребата на наставката *-џ* и нејзиното отсуство во 3 лице еднина на сегашното време и 3) формите за 3 лице множина на сегашното време: *име*, *џреде* и сл. наспоредно со формите на *-аџ*, *-еџ*.

Врз основа на овие дијалектни карактеристики Конески констатира дека преспанскиот говор е „западномакедонски, со третосложно акцентирање, повлијан значително од костурскиот и леринскиот говор“.

Во понатамошниот дел од написот Конески ја образложува постапката при интерпретацијата на јазичниот материјал. Имено, од јазичниот материјал, содржан во записите на Томиќ, Конески прво ги дава белешките за говорот на селата од кои не собрал текстови, а потоа ги извлекува јазичните карактеристики на говорот од другите села од самите текстови забележани од Томиќ. Притоа, тој укажува на некои карактеристични бележања на Томиќ. Имено, Томиќ ги употребувал буквите *ћ*, *ђ* за предавање на преднонепчените африкати, сп. *кућа*, *ће*, *међа*, покрај бележењата *ки*, *ћ^к* што укажуваат на

¹ Имињата на селата и на дијалектниот материјал се предадени како што се бележани во статијата на Блаже Конески.

изговрот којшто клони кон мекото *к*. Освен тоа, Томиќ редовно бележал вокално *р*, а во извесни случаи со означување на вокален елемент *ъ* пред него. Мекото *л* го означувал со *љ*, *л'*, а во повеќето случаи таму каде што би го очекувале, бележи просто *л*, сп. *луђе*, *недела*, *иосишла* и сл. Томиќ бележал две варијанти на *ј*, сп. *иој* и *иој*. За означување на слезаниот изговор на вокалите Томиќ го користел знакот $\bar{\quad}$, а Конески го користи знакот $\bar{\quad}$. За акцентот Томиќ го употребувал знакот $\acute{\quad}$, а Конески го користи знакот $\acute{\quad}$.

Како што споменавме, Конески прво ги дава белешките за говорот на преспанските села од кои Томиќ не собрал текстови. Од нив најмногу се однесаувале на говорот на с. Зрноско.

На фонетски план Конески ги наведува следниве особености:

1. Основната замена на *ж* со гласот *ъ*, сп. *џр^ъди*, *з^ъби*, *рџе*, *џсејнца*, *кџдела*, *дџи*, *мџина* (*вода*), а бележењето: *и^аио*, *мака*, *џрајџе* Конески го смета за „едно пошироко изговорено *ъ*“. Изговорот на овој глас Томиќ го бележи и со знакот *ъ^е*: *рџ^ека*, *јџ^еже*, по што Конески констатира дека замената на *ж* со гласот *ъ* е заедничка особеност со говорот на Преспанско. Освен тоа, Конески бележи и други рефлексии на *ж*, сп. *а*: *желад*; *о*: *џолоби*, *џлобоко*; *ън* (бележано и *ан*), *ъм*: *џрџди*, *занби* (секако: *зџмби*, *сџмбоиша*, – (*џолемо*) *кломко*, (*мало*) *кломче*, констатирајќи дека во овој говор има случаи на двоен изговор кај исти зборови, сп. *џрџди*, *занби* : *џрџди*, *зџби*.

2. Замената на носовката *ѡ* со гласот *е*, сп. *месечина*, *зеио*, *и^ресей*, *и^еишица*, *месо*, *брачей-му*, а со замена *ен* (кај Томиќ бележана и со *ѡ*) се регистрирани примерите: *и^{ен}десей*, *де^вендесей*, *џрџа*, *лџина*, *и^{ен}да*. Во *јаребица*, нотира Конески, е извршена асимилација на *е*. Се забележани и примери со мешање на носовките, сп. *јечмен*, *језико* : *ј^ъзик*, *ја^ирва*, *зајаци*.

3. Замената на *ъ²* со *у*, сп. *ци^и*, *осунвање* (во поздравот: *Добро^о сунвање*).

4. Колебањето во бележењето на *р*, сп. *црвец*, *црков*, *црн*, *црни^и*, *џрло*, *свекрва*, *ја^ирва* : *ц^ървена*, *в^ърво*, *и^ърс^и*, *џ^ърс^и*, *џрџенца*, *д^ърва*, *ри(ж)*, *са џрџоса*, *сџрни*, посебно: *че^иџорџок*. Наспрема *црн* и сл. се забележани примерите: *черво*, *черешни*, *черейна*.

5. Замената на *л* е *ъл*, сп. *сџ^ъси*, *жџ^ъшиша*, *вџ^ък*, *бџ^ъви*, *вџ^ъна*, *кџ^ълко*, *џџ^ъиши*, *са бџ^ъва^и*, *жџ^ъли*, *кџ^ълиме*, *мџ^ъси*, *вџ^ък*.

6. Гласот *е* во почетокот на зборот, сп. *есенски*, *езеро*, *елени*. Таму каде што Томиќ бележи *јечмен*, *језико*, *јадеан* (покрај скратеното *ен*), појавата на *ј*, според Конески се должи на меѓузборовната фонетика.

7. Контракцијата на вокалите, сп. (*оа*) *знџме*, *на-џезеро*, (*џо*) *иоџкоме* (< посекоме), *иоџчено* (< посечено) и др.

8. Преминот на *а* во *е*, сп. *чеша*. Инаку и во овој говор има: *чекам*.

9. Јотувањето на *и^ј*, *о^ј*, сп. *броши^и*, *и^леш^и*, *и^лаш^и*, *џаши^и*, *ношви*, *џореш^ио*, *вреш^ие*, *свеш^иа*, *кућа*; *саж^{ди}*, *веж^{ди}*, *и^реж^{да}*, *чуж^{до}*, *чуж^{ди}на*, *меж^{да}*, *са-џрџоса*, односно неизвршеното јотување во *о^јиа(в)ол*.

10. Затврднувањето на мекото *н'* во *син* и во наставката *-ина* за множина во среден род, односно мекото *н* во *осунвање*.

12. Вредностите *л* и *љ* од мекото *л'*, сп. *кџде^ла*, *сека^л* : *кџукачка*.

13. Гласот *с*, сп. *носе*, *сџ^лси*, *мџ^лси*, *свонец*, *свончина*.

ӣреска, коложе̄, шеница мисирка, с̄ӣежер, ѓумно, ш̄ӣибар му чинеше 'поштујем', чекори 'кораџи', од флорини 'златан', кнока 'танка', д̄ебела, вака, ӣака, лесно, меко, јако 'тврдо', в̄јасно 'брзо'.

Од белешките за говорот на преспанските села од кои не собрал текстови, Конески приведува примери што се однесуваат на замената на носовките од селата – Лџнк, сп. *језик, ѓрџа, ӣендесе, девендесе, ӣџа, ѓрџди, з̄'омби*; Рамбе (заправо Рџмбе), сп. *ѓламбок'и, ѓоендо, ѓрендџа*; Ореово (Реово) и Гломбочани, сп. *девендесе, ӣенсе, ѓрџди, ѓоломби, рџцише*. Освен овие зборови, Конески го приведува и зборот *кашаџи* 'чешаџија' од селото Рџмбе.

По разгледувањето на јазичниот материјал, содржан во записите на Томиќ, како што споменавме, Конески прво ги дава белешките за говорот на селата од кои не собрал текстови, а потоа ги извлекува јазичните карактеристики на говорот од другите села од самите текстови забележани од Томиќ и примерите одделно запишани од него за илустрација на извесни јазични црти. Всушност, станува збор за говорот на Стење, Пустец, Граждено и Герман.

Од областа на фонетиката Конески ги приведува следниве дијалектни карактеристики:

1. Замената на **ж**, сп. *са мажиӣ, з̄биӣе, раџи од раџи, каши-ӣо-каши* 'парче по парче', *ӣонаџа, ѓолоби* (три потврдувања); од белешките: *рџка, да^би* (Стење), *с̄ӣа, в̄ӣӣре* (три потврдувања), *нарџва, нараџбаӣа*; од белешките: *з̄би, са* 'помоћ. глагол 3 л. мн.' (Пустец), *м̄ж, м̄жсо* (две потврдувања), *м̄жсоӣ, м̄жса си, м̄жсу, нем̄жсени, м̄^ажсо, мажсоӣ, мажсена, можси ?*, *ӣӣӣ, ӣӣӣо, ӣ^аӣо* (две потврдувања), *ӣаӣо* (две потврдувања), *(на с̄ӣреде) ӣаӣ, рџка* (две потврдувања), *рџкаӣа, рџ^ака, за рџ^ака, раџеӣе, на̄ӣре, на̄ӣре* (три потврдувања), *^ана̄ӣре, скџ^аӣ, на̄ ѓас, с̄ӣӣи* (две потврдувања), *џмӣ, ѓџлуби, едношка, ручок*; од белешките: *к̄шеј, нем̄жсени, мажсена, мажси* (Граждено), *мош, мошко (џеӣе), мошкоӣо (џеӣе), ӣоӣӣ* (две потврдувања), *ӣоӣ, џруџи ӣоӣ, на ӣоӣ, на ӣоӣоӣ, ӣоӣӣӣӣаӣа, на ӣоӣо, ро^бка, рџка, рака, за рака, во раџеӣе, коснала* (Герман).

Мешање на носовките, сп. *заџак* (Герман), од белешките: *јџзик* (Пустец). Покрај обичното *са* (повр. зам.) во Герман е забележано: *со-ӯӣлаши, со-умет̄и, со^а чудет̄и*, што би можело да сведочи, според Конески, дека изговорот *ма, ӣа, са* и овде е добиен поради замената на **л** со **ж**.

Врз основа на овие показатели Конески констатира дека „според замената на **ж** говорот на Герман, значи, се разликува од говорот на другите села“. Конески смета „дека и *о*, како замена за **ж** во Герман, не совпаѓа со етимолошкото *о*, ами претставува посебен глас во вокалниот систем“ што го потврдува различното бележење кај Томиќ, сп. *ро^бка, рџка, рака*. За изговорот *едношка* во Граждено, место *еднашка*, Конески забележува „дека настанал од *единоџ же* со асимилација спрема *о*“.

2. Замената на **л** во говорот на сите села е *е*, сп. *ӣендесе* (две потврдувања) (Граждено), *ӣендесе(ӣ), девендесет̄и девет̄и* (Пустец). Во врска со остатоците од назализмот Конески констатира дека материјалот е скуден, но за Пустец и Граждено, упатува на изнесените материјал за говорот на Зрноско.

неизвршеното ново јотување, сп. *ѝрнјейѝо* (Граждено) и примерот со антиципација на мекоста, сп. *ајнђели* (Стење).

9. Вредностите место *л'*, сп. *љубиѝи*, *љубење*, *лубење*, *љубеше*, *ѝосѝела*, *Дола*, *Била* (Стење), *луђи*, *недела* (две потврдувања), *филан* (две потврдувања) (Пустец), *људи* (две потврдувања), *луђеѝо*, *љубовница*, *наѝуѝи*, *ѝбачки*, *ѝљусна*, *закључена*, *селаниѝе*, *ѝосѝелайѝа*, *кола*, *кола*, *мољам*; и пред вокалите од преден ред: *ѝријайѝеѝи*, *изљезиѝи* (Граждено), *лудје*, *луђеѝо*, *лудјеѝо*, *љуѝика* *змија*, *луѝа*, *луѝи*, *лѝуѝи*, *селани*, *недела*, *са мола*, *са ѝуља*, *чешлано* : *чешлано*, *буљубѝашиа*, *иљач*, *филан* (Герман). Конески забележува дека новото јотување не е извршено во следните примери: *сѝилјейѝо*, *сѝилјайѝа*, *сѝилјје* (Граждено), *велје чуро*, *ѝолје* (Герман).

10. Вредноста место *р'*, сп. *морје*, *сѝирѝед мѝрја* (Граждено), *морје*, *Црно Морје* (Герман), но: *сѝирѝей-море*, *зелено шагоре*, место очекуваната збирна множина *шагорје* (Стење). Конески забележува дека вредноста *рј*, „до колку не се работи само за пренесување на наставката *-је'*“, можеби е замена за некогашното меко *р*.

11. Гласот *s*, сп. *свонци*, *свекој*, *сунеше* (Стење), *носеѝе* (Граждено), *свонец*, *суни*, *чарѝаси* (Герман).

12. Различните вредности за гласот *x*, сп. *леб*, *вали*, *вайѝи*, *вайѝил*, *врлаѝи*, *чевлиѝе*, *видоф*, *мана* (< махна), *меана* и др. (Стење), *ода*, *леј*, *файѝваѝи*, *файѝи*, *сайѝо*, *вейѝви*, *вјана* и др. (Пустец), *леј*, *файѝи*, *сѝираф*, *сиромаф*, *нофѝи*, *иѝиѝа* и др. (Граждено), *файѝи*, *файѝиме*, *фрли*, *рана*, *ладно*, *врво*, *орѝфче*, *ѝлуфче*, *ѝаонафме*, *нејѝи*, *сиромајо*, *ѝаѝуа* и др. (Герман).

13. Гласот *ф* > *в*, сп. *влорини*, *Трендавиљке*, *каве*, *Совија* (Стење), но поинаку е во записите од другите села, сп. *ефенди*, *филан* (Пустец), *ѝрандафил*, *ефенди* (Граждено), *фусѝано*, *ферман*, *филан* (Герман).

14. Губењето на консонантите – *в* > \emptyset , сп. *неесѝа*, *неесѝо*, *неевче* – *не^еесѝа*, *јалоѝа*, *вейѝрој* итн., дури и *ѝри урни* (м. вурни) *леј* (Стење), *неесѝа-не^еесѝа* (Герман), но: *невесѝа* (две потврдувања) (Граждено). Конески приведува по неколку примери и за губењето на други консонанти, сп. *ојде* (Стење), *ојѝи*, *занеа^н* (< занесам), *дојсоф*, *му о кладе* (Пустец), *ѝојкоа*, *зајкоа*, *јај* (< јади), *коа*, *сеа*, *ка* (< како), *оѝка*, *сеј*, *сејш*, *зејме*, *со-нео*, *а занесе* (Граждено), *коа*, *ко*, *ка* (< како), *јајѝи* : *јади*, *зајсе*, *ми о фрли*, *ми а моли* (Герман). Конески нотира некои случаи што укажуваат на неинтнзивен изговор на дадениот консонант, сп. *де^ка* (Граждено), *боѝа*, *ог неѝо* (Герман) и неколку случаи на губење на консонанти во консонантски групи, сп. *ѝрни ѝо*, *надор*, *надор(е)шно*, *заѝорено*, *оѝориме* : *оѝворејѝе* (Граждено). Освен тоа, тој забележал и варијанти на некои гласови, сп. *ч^hоек*, *зенђинѝоѝи*, *зенђин* (Пустец), *ч^hоек*, *ѝуѝичи* : *ѝуѝиѝи*, *иѝи^o* (Граждено), *ѝуѝиѝаѝи* (две потврдувања) (Герман), а во групата *ср* забележал вметнато *ѝ*, сп. *сѝрѝед* и сл.

На граматички план се регистрирани следниве диференцијални особености:

1. Кај именките Конески ги нотира следните карактеристики: а) множинската форма од *ден* – *дној* (Граждено, Герман), без израмнување спрема едината, б) множинската наставка *-ина* во среден род: *ѝерничина* (Стење),

По разгледувањето на лексичкиот материјал според потеклото, Конески материјалот го разгледува по зборовни групи. Како дијалектни лексеми ги приведува следниве зборови: *деџе* 'момче': *деџево сакаџи да се жениџи* (Граждено), *нејсин* 'мажот ѝ': *сеа си оде нејсин в чуждина, в Тулча* (Граждено), *крдар* 'стадо': *еген крдар офци* (Граждено), *еген влашки крдар* (Герман), *брак* 'свадба', *џолџинки* 'половинки, полутинки', *џоџквечерина*, *бочка*, *џиџџмиџ* на ѓемија (Стење), *нараџбаџа*, *крај* 'езерски брег', *на крај* – кад оду да ватају рибе (Пустец), *џолџодина*, *на џолџа џодина*, *маџкиџе* (на ѓемија), *џрнџеџо* 'коски од риба', *браџуџко* ?, *џалва*: *џиџо џалва џалваџи*, *џоклони* 'подароци' (Граждено), *чекаџиџе* (*џоџерџиџе*), *биџе* 'прасе', *џуџиџка* змија, *косми*: *космиџе ми се креваа*, *џрива* – објаснето од Томиќ со 'снег': *џо најџе мечкаџа во џриваџа* (Герман).

Меѓу придавките Конески ги одбележува следниве: *драџа*, *џелен*: *џелен Доџчин*, *древени* (Стење), *малџ* (повеќепати), *малео* (Граждено), *сеџини овчар* 'последниот, задниот' (Стење), *сеџнаџа* жена 'втората, послежната' (Граждено), *скловена чеџа*, *крџаџаџоџо орефче*, *џоџа* ? : *ко џоџа коза без џаре*, *дрџбни сози*, *леџо* – прилошки употребено: *леџо уџлеџени*, *леџо измиџени* (Герман), *веџвиџе* (т. е. старите) *џриџаџели* (Пустец).

Од зборовната група глаголи Конески ги претставува следниве: *урва*, *сурва* 'слезе': *урвав долу рамнина* (Герман), *сурвала мома* (Стење), *бара*: *џиџо лек да барам*, *џиџо илач да барам* (Герман), а се употребува и со значење 'шета', *обара* 'прошета': *да бараџи крс-чариџа*, *да ја обара сџа чариџа* (Пустец), *коџа барам*, *маџко*, *џусџа арамиџа*, *барала мома*, *шеџала мома* (Герман), *оџерџиџ* 'убие' (Пустец), *роџа* 'тропа': *чевџиџе џо е роџаеџеџи* (Стење), *џоџкоџа роџа*, *калџрмаџа суни* (Герман), *џули* 'гледа': *да ма џулиџи* (Стење), *нека џули џџо* (Граждено), *да ми џули велџе чурџо* (Герман), *џреџи* 'оди': *озџора џреџе сеџмени* (Герман), *оџиџа*, *оџиџва*, *оџиџви* 'праша': *џ' оџиџа* (Герман), *оџиџваџи* (Граждено), *бери са оро џолемо*, *свеле са*, *боџе*, *веџроџ* (Стење), *оџрешаџиџе џо вреџиџеџо*, *да се сџанџ со џриџаџели* (Пустец), *са разуми* 'се премисли', *му и оврџиџа очџиџе* (Граждено), *дрџбни сози сурџоџаџа*, *џоџи је џоџрешџо*, *маџке ми џла џроџиџена* (место поштена), *оџе-наџаџи са врнала*, *оџе-са џоврнаџа*, *за зауми* 'се замисли' (Герман).

Од многубројните изрази Конески приведува само три, сп. *беше на царски леџ* (т. е. на царска служба), *на лебоџи џиџо беше сџарџоџи вџана деџеџо* (Пустец) и *сеџџи џросџуџм* (Граждено).

На крајот Конески приложува фолклорен материјал во фонетска-фонолошка транскрипција од записите на Сима Н. Томиќ и тоа: 17 песни и еден прозен текст од Стење, една приказна од Пустец, две песни и девет приказни од Граждено и 22 песни и четири приказни од Герман.

Во прилогот „Божо Видоески: Кумановскиот говор. Институт за македонски јазик – Скопје, посебно издание, книга 3. Скопје 1962, стр. 345“, како што е посочено во насловот, Блаже Конески ја разгледува монографијата *Кумановскиот говор* од Божо Видоески.

Авторот забележува дека Видоески го собирал материјалот долго и внимателно на теренот, речиси, од сите населени места во Кумановско. Притоа, нотира тој, Видоески водел сметка за подборот на информаторите, за начинот

на добивање нужни податоци од нив, за разликата во однос на дијалектните црти кај претставниците од различни генерации, бидејќи настанувале многукратни влијанија и вкрстувања во преодните говорни области каква што е кумановската говорна област на границата на трите говорни целисти – македонската, српската и бугарската. За разлика од преодните говори во југоисточна Србија и западна Бугарија, коишто биле доста добро познати, северниот појас на македонските говори, во кои спаѓа и кумановскиот говор, нотира Конески, остануваше речиси наполно неизучен. Освен користењето на податоците од литературата за потеклото на населението во Кумановско, Конески забележува дека Видоески собирал на теренот податоци за пополнување на материјалот во тој поглед поради оскудноста на постари записи за кумановскиот крај.

Конески истакнува дека Видоески на предметот на своето изучување му приоѓал студиозно, имајќи ја предвид поголемата целост во кој тој се вклучува. На тој начин авторот на монографијата можел доста прецизно да ги повлече изоглосите што се вкрстувале во кумановскиот говор, определувајќи го нивното огниште, особено на оние црти чие огниште било во северномакедонската говорна област, како што е, на пример, образувањето на формите од сегашното време.

Конески, исто така, го истакнува „големото обилие на материјалот содржан во оваа монографија, како во самата студија, каде што е тој соодветно интерпретиран, така и во речникот и текстовите што се припадени кон неа“. Во неа „е точно определено местото на кумановскиот говор наспрема другите македонски говори и говорите во јужноморавската област“. Приоѓајќи му на кумановскиот говор на широка основа, констатира Конески, авторот на ова студија дојде „да пополни една осетна празнина во македонската дијалектологија“.

Во написот „Македонската дијалектологија и историјата“ Блаже Конески укажува на потребата при дијалектолошките проучувања да се користи историјата на македонскиот народ. Изучувањето на македонските дијалекти тој го дели на два периода. Првиот период, според него, е до Втората светска војна, а вториот период е оттогаш до денес. Во првиот период со проучување на македонските говори се занимавале странски научници, меѓу кои тој ги споменува В. Облак, А. Селишчев, А. Мазон, А. Вајан и М. Малецки.

Во вториот период со создавањето на СР Македонија, забележува Конески, „на јазичен план се изврши нормирање на македонскиот литературен јазик и се поставија основите на идниот македонски лингвистички центар во Скопје“. Во тој период „се создадоа потребните историски услови, македонската дијалектологија да се развива како една во вистинска смисла национална дисциплина во рамките на новосозданиот македонски лингвистички центар“. Конески нотира дека изучувањето на македонските дијалекти во тој период е сврзана со името на проф. Б. Видоески, којшто објави многу дијалектолошки студии, организирајќи крупни дијалектолошки проекти со соработниците.

Проучувањето на низа македонски говори „даде можност за подобро фундирани обопштувања во однос на следењето на одделни изоглоси на македонската јазична територија и во однос на целокупната слика на нашата

дијалектна ситуација“. Важен чекор напред, забележува Конески, е направен со проектот „Македонски дијалектен атлас“. Притоа, Конески укажува на една мошне важна компонента, а тоа е „изучувањето на историските корени на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик“, т. е. „потребата дијалектолошките испитувања да ги вклучат во себе и да ги имаат постојано предвид фактите од историското минато на народот – носител на јазикот“. На тој план Конески го споменува придонесот на Б. Видоески, кој го разгледува говорот на Македонците со исламска религија преселени и одделени од својата матица во Дебарско, а исто така го истакнува и неговиот придонес во диференцијацијата на македонските дијалекти од социјално-историски аспект.

Сликата за дијалектната диференцијација и за процесите во дијалектната диференцијација во текот на Средниот век, забележува Конески, ќе биде помалку јасна и ќе се потпира повеќе на хипотези и реконструкции, но, почнувајќи од XV век наваму сликата се менува, бидејќи од тој период има драгоцен материјал за демографската ситуација во турските пописни дефтери. На тој начин дијалектолошките испитувања ќе се поврзат со позната демографска основа, односно ќе се поврзат дијалектологијата и националната историја. Користењето на историските факти, во поглед на демографската ситуација, Конески го илустрира при објаснувањето на дијалектолошката констелација поврзана со положбата на мијачките говори во Западна Македонија наспрема соседните говори – кичевскиот и гостиварскиот. Имено, во мијачките говори, освен замената на ж со о, сп. *йои*, *рока*, Конески забележува дека во нив отсуствува фонемата *s*, а се чува интервокалното *в*, сп. *човек*, *глава*, *йоловина*, *лебови*. Објаснувањето на овие појави Конески ги толкува, благодарейќи на турскиот пописен дефтер од 1467 година, во кој се споменува дека во целата област Река живееле само 227 семејства, по што заклучува дека мијачката група се населила во својата целост на овој терен подоцна, доаѓајќи најверојатно од запад, од некоја област во Албанија. Таа група, нотира Конески, во својот говор го загубила *s*, а при населувањето не било зафатено губењето на интервокалното *в*, при што констатира дека овој пример покажува колку релевантни извори се турските пописни дефтери за македонската историска дијалектологија.

Претставивме само три дијалектолошки прилози од севкупното импозантно дело на академик Блаже Конески (Георгиевски 1994).

Првиот напис („Материјали за преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ“) има признак на првичност во македонската дијалектологија. Во него Конески осветлува прашања на дијалектолошки план согледани во поширок контекст што останале долго време непознати за македонската научна јавност. Дури и тогаш кога дава оценка за научен дијалектолошки труд каков што е случајот за кумановскиот говор во вториот напис, академик Конески го разгледува трудот на поширок план, споредувајќи ги добиените резултати не само со резултатите во дијалектите на македонскиот јазик туку и со сличните резултати во дијалектите на соседните јазици. Третиот напис („Македонската дијалектологија и историјата“) на академик Блаже Конески има програмски карактер за сегашните и за идните проучувачи на македонските говори со укажување дека треба да се имаат предвид историските корени при

проучувањата, а притоа да бидат користени историските факти за народот-носител на јазикот. Треба да се истакне дека сите написи академик Блаже Конески ги темели на длабока анализа, поткрепувајќи ги своите заклучоци на цврста аргументација со исклучителна точност и прецизност. По начинот на интерпретацијата на дијалектниот материјал тие претставуваат модел за толкување на различни прашања од областа на дијалектологијата. Дијалектолошките прилози на академик Блаже Конески никогаш не ја губат актуелноста.

Македонските говори беа, се и ќе бидат постојан предизвик за проучувања на сите рамништа, само веќе го немаат научниот истражувач од профилот на академик Блаже Конески, кој мошне студиозно приоѓаше во решавањата на дијалектните прашања. Зборувајќи за семантичката деривација на одбрани прасловенски корени во македонскиот и во полскиот јазик, научниот двоец Марковиќ–Тополињска во врска со дијалектите, особено во врска со македонските говори како поле за истражување, помеѓу другото, забележува: „Мошне интересно е да се следат трагите на постарите етапи на таа деривација, редовно подобро зачувани во дијалектите отколку во стандардните јазици, а исто така пошироко засведочени на македонската почва поради доцната стандардизација и векови на пренесување информација по устен пат од генерација на генерација“ (Марковиќ, Тополињска 2019: 9). Кон оваа констатација само ќе додадеме дека македонската јазична територија низа векови била крстопат на влијанија од различни јазици и култури, особено од балканските јазици и култури, што се одразиле во сите сегменти од македонскиот дијалектен систем. Тоа го потврдува и академик Блаже Конески во своите дијалектолошки прилози.

Литература

- Георгиевски Ташко (ур.). 1994. *Сјоменица ѝосвејена на Блаже Конески редовен член на Македонската академија на науките и уметностите*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Дрвошанов Васил. 2016. „Проучувањата на академик Блаже Конески на македонските говори“. *Македонистика* 15, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 85–116.
- Конески Блаже. 1957. „Материјали за преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ“. *Македонски јазик VIII*, 2, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 173–219.
- Конески Блаже. 1964. „Божо Видоески: Кумановскиот говор. Институт за македонски јазик – Скопје, посебно издание, книга 3. Скопје 1962, стр. 345“. *Македонски јазик XV*, 1–2, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 227–228.
- Конески Блаже. 1981. „Македонската дијалектологија и историјата“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет – Скопје* 7, Скопје: Филолошки факултет, 77–80.

Марковиќ Марјан, Тополињска Зузана. 2019. *Македонски ~ ѝолски: Семантичка деривација на одбарни ѝрасловенски корени*. Скопје: Македонска академијана науките и уметностите,

Summary

This paper discusses the dialectological contributions in the grand opus of the versatile Macedonian linguist and writer, academician Blazhe Koneski. The author points out that Koneski has adopted a studious approach to resolving dialect-related issues basing all his articles on an in-depth analysis, supporting his conclusions on powerful argument with exceptional accuracy and precision. His papers examine dialectological questions in a wider linguistic context, considering the influences of various languages and cultures, the Balkan ones in particular, which have been reflected in all segments of the Macedonian dialect system. The issues analysed by Koneski have remained for a long time unknown to the Macedonian scholarly community and as such possess the attribute of first-ever in Macedonian dialectology. The author concludes that based on how the corpus of dialects is interpreted, academician Blazhe Koneski's contributions present a model for the interpretation of various dialectology issues.

Виолета Јанушева
Универзитет „Св. Климент Охридски“
Педагошки факултет – Битола
Битола

Марија Стојаноска
Универзитет „Св. Климент Охридски“
Педагошки факултет – Битола
Битола

КОНЕСКИ, РЕЧНИКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ПИШАНАТА ПРАКТИКА

Апстракт: Ако се земе предвид важноста на збогатувањето на речникот на македонскиот јазик со сопствените средства и можности, стануваат јасни ставовите на Конески за насоката во која треба да се развива македонскиот јазик. Оттука, целта на овој труд е да се согледа односот на речникот на македонскиот јазик и пишаната практика имајќи ги предвид токму ставовите на Конески. Истражувањето е описно, а примерокот го претставува статијата во врска со речникот на македонскиот јазик објавена во книгата „За македонскиот литературен јазик“. Пишаната практика ја претставуваат бројни новинарски статии и други текстови. Во основата на обработката на податоците и донесувањето заклучоци се споредбата, анализата и синтезата. Истражувањето покажува дека, за жал, речникот се збогатува, најчесто, со преземање туѓи зборови што се далеку од народната основа на македонскиот јазик за која се залага Конески.

Клучни зборови: Конески, речник, македонски јазик, пишана практика.

1. Вовед

Јазикот е најсуштествената одлика на еден народ и динамична појава што постојано трпи промени и се приспособува кон нив, првенствено, за да одговори на потребата на своите зборуваачи. Тие промени ги забележува и Конески (1967), којшто нагласува дека уште во времето на формирањето на македонскиот јазик, тој трпи силно влијание од српскиот и од бугарскиот јазик, како резултат на тоа што тие се јазици што во тој период се употребуваат во училиштата, но и од турскиот јазик што се наметнува, како последица на долгогодишното ропство. Денес, сè уште се чувствува влијанието од српскиот јазик, но и од грчкиот, латинскиот, германскиот, францускиот, италијанскиот и англискиот, особено, зашто за низа зборови што потекнуваат од овие јазици и

што се употребуваат во пишаната практика има соодветни македонски зборови. Факт е дека секој јазик постојано се развива и се збогатува, но, според Конески, во нашето литературно наследство, а особено во народните песни и приказни има зборови што треба да послужат како обрасци за јазично творештво во народен дух. Покрај тоа, Конески се залага за изнаоѓање ново значење на веќе постојните зборови и смета дека, на тој начин, се поттикнува волјата и свеста за развој на јазикот преку творење од сопствените можности. Оттука, неминовно, се наметнува потребата од споредување на одредени негови размислувања за речникот на македонскиот јазик со денешната состојба, во говорната, а особено во пишаната практика.

1.1. Поширок истражувачки контекст

Голем е бројот на македонски истражувачи што му посветуваат внимание на прашањето за употребата на македонскиот јазик во пишаната практика (Велковска 2000; Миовска 2000; Макаријоска 2009; Тантуровска 2010; Груевска-Мацовска 2010; Пандева 2011; Карапејовски 2012; Момировска 2012; Јанушева и Јурукоска, 2014; Јанушева и Јурукоска 2015; Јурукоска 2016; Janusheva & Jurukovska 2017; Димовска 2017; Јанушева и Видевска 2018; Janusheva 2019; Лазаревска и Јанушева 2019; Јанушева 2019 а и б; Јанушева 2020; Јанушева 2021; Јанушева и Стојаноска 2021 и др.). Овие истражувања покажуваат дека во пишаната практика има голем број отстапувања од стандарднојазичната норма и повикуваат да се преземат соодветни мерки во таа насока.

2. Методологија

Истражувањето е описно, а примерокот го претставува третата статија за речникот на македонскиот јазик објавена во книгата „За македонскиот литературен јазик“. Пишаната практика ја претставуваат бројни новинарски статии и други текстови, односно голем број резултати од пребарувањето на Google („Гугл“). Во основата на обработката на податоците и донесувањето заклучоци се споредбата, анализата и синтезата.

3. Резултати, анализа и дискусија

Во 1967 г. излегува од печат книгата „За македонскиот литературен јазик“ на Б. Конески. Во неа, тој ги истакнува своите размислувања за насоката во која треба да се движи развојот на македонскиот јазик. Книгата е издадена по кодификацијата на македонскиот јазик, пред 50 и повеќе години, но размислувањата на Конески за македонскиот јазик се исто толку, ако не и повеќе, актуелни и денес.

Во статијата „Белешки за речникот на нашиот јазик“, Конески повторно, како и во другите статии од книгата, ја истакнува идејата за тоа дека во нашиот јазик треба да најде одраз тоа што е типично за самиот народен говор зашто, како што вели „од никулците од народниот говор што се заложени во литературниот јазик треба да се развие стројна и самостојна структура“, односно да се создава нашиот литературен јазик. Очигледен е ставот на

Конески за збогатување на речникот на нашиот јазик со „цел ред апстрактни зборови.“ Во исто време, Конески е свесен за влијанието што го имаат поразвиените јужнословенските јазици врз македонскиот јазик, првенствено, српскиот и бугарскиот, што, покрај грчкиот, како што истакнува Конески „...во неслободниот живот на македонскиот народ, беа училишни јазици и речиси единствените јазици на книгата што се ширеше во Македонија“, а тоа влијание, секако, остава трага кај македонската интелигенција од тоа време.

Иако е јасен неговиот став за тоа дека македонскиот јазик треба да се доразвива, Конески не се согласува со оние што тврдат дека нашиот јазик е сиромашен и дека поради тоа треба да се позајмува и смета дека ваквото тврдење е доказ дека ние не си ги знаеме доволно нашиот јазик и можностите што ни ги нуди. Ова размислување на Конески е особено актуелно и денес зашто и по толку години сè уште се тврди дека нашиот јазик е сиромашен и со тоа се оправдува позајмувањето од туѓите јазици. Оттука, моќно звучат неговите зборови дека во развојот на речникот „треба да го изнајдеме и да го искористиме секое здраво и животворно зрно од нашето веќе натрупано речничко богатство.“

Според него, во народните говори може да се најдат зборови поврзани со конкретни предмети и зборови што имаат апстрактно значење или што може да се издигнат до значењето на научните термини. Нивната важност Конески ја гледа во тоа што тие зборови искристализирани во народниот говор може да послужат како обрасци за натамошно јазично творештво. Како примери тој ги наведува зборот *насиџан* присутен во Зборникот на Миладиновци, што ги заменува српскиот *догаџај* – *догаџајој* и бугарскиот *собиџие*, како и зборот *уџока* присутен во „Материјалите од Галичкиот крај“ од Панајот Ѓиноски што го заменува *усџие*. Во однос на овие зборови, Конески вели „убави зборови сме запретале“, а „за да се отпретаат тие зборови и жарта повторно да светне“, треба да се совлада една силна пречка, а тоа е навиката. Се чини дека токму навиката за која зборува Конески е толку силно присутна и денес.

Конески знае дека позајмувањето од другите словенски јазици (руски, српски, бугарски) е оправдано ако не можеме да создадеме свои зборови, но штом имаме збор како што вели Конески „земањето назаем не е никако арно.“ Конески прашува: „Па зошто тогаш внесеното да му се претпоставува на своето?“ и смета дека причината лежи во тоа што „нејќеме да направиме ни најмал напор да се откинеме од тоа што механички ни влегло во навикот...“ Како пример, во оваа смисла, Конески ја наведува глаголската именка *џрашање*, што покрај значењето процес поврзан со дејството на глаголот *џраша* го има апстрактното значење *џроблем*. За неа Конески вели: „Но на многумина изразот македонско прашање им се чинеше смешен. И тие беа против тоа да се полага таков напор. Ним многу арно им звучеше зборот *воџрос* (иако туѓ денеска за нашиот јазик) или српското *џиџање*.“ Конески се прашува: „Ами со што е *џиџање* поарно од *џрашање*, и зошто првото да не е смешно, а второто да било. Не е ли *џиџање* произведено од глаголот *џиџам* исто така како што е *џрашање* произведено од глаголот *џрашам*.“

Оттука, и денес може да се постави истото прашање зашто има голем број српски, грчки, латински, германски, италијански, француски и англиски зборови што се употребуваат во македонскиот, и покрај тоа што за нив има соодветен македонски збор. Причината за нивната употреба повторно може да се бара во навиката што ја споменува Конески, како и во тоа што не сакаме „да му се противставиме на навикот и да ѝ дадеме полет на нашата творечка јазична мисла“, односно не сакаме „да му ја противставиме на механичкиот навик свеста дека треба да развиваме свој јазик.“

Во продолжение, се наведуваат примери за лексички единици по потекло од наведените јазици што токму поради навиката сè уште се употребуваат во македонскиот јазик.

Во пишаната практика, особено е голема употребата на зборови од српскиот јазик: *ѝрилаџоува* (од 100 резултати на пребарувачот „Гугл“, овој збор се забележува во 99, па, со право може да се постави прашањето за тоа што му недостига на нашиот збор *ѝрисѝособува*): И кошарката *се ѝрилаџоува* на полицискиот час (6.4.2021, sportmedia.mk); Бривио призна дека тешко *се ѝрилаџоува* на Ф1 (12.3.2021, krugmk.com); Стручното образование *се ѝрилаџоува* на потребите на компаниите (8.2.2021, ohridnet.com); *доѝринесува* (од 220 резултати, се појавува дури во 195 и повторно се поставува прашањето за тоа што им недостига на зборовите *ѝридонесува* и *ѝридонес* и поради кои причини *доѝринесува* и *доѝринос* им ги претпоставуваме на *ѝридонесува* и *ѝридонес*): Воведувањето на прв и втор родител *доѝринесува* СОС линијата постојано да свони (24.2.2021, mms.mk); ...дал голем *доѝринес* на османлиската литература... (28.1.2021, marh.mk); ...таа нема поголема можност да даде квалитетен *доѝринес* за тој закон... зашто домашните стручњаци немале можност да *доѝринесат* за квалитетно решение (Спасовска, 8.3.2021, slobodnaevgora.mk); Затворањето граници *не доѝринесува* многу за спречување на ширењето на вирусот (27.5.2020, mediapress.mk); *делува* наместо *дејсѝвува*, *влијае* или *изгледа* (од 120 резултати, *делува* се забележува во 111): Нуспојави кои покажуваат дека вакцината *делува* (6.4.2021, kurir.mk); Раката на правдата почна да *делува* (Точко, 3.3.2021, mia.mk); ЛДП ќе *делува* самостојно во Собранието (22.2.2021, nezavisen.mk); Нашата вакцина не е совршена, но *делува* (11.2.2021, focus.mk); Тагата *делува* токсично на нашето тело (29.3.2021, onestopshop.mk); ...како да се најде оправдување за да не се *делува* (Карев, 6.4.2021, informax.mk); *ѝоремѝи* и *ѝоремѝување* наместо *наруши* и *нарушување* (од 92 резултати, овие зборови се појавуваат дури во 76): Заглавениот брод во Суецкиот канал ја *ѝоремѝи* целата светска трговија (25.3.2021, kanal5.com.mk); Лука Дончиќ со серија дриблизни го *ѝоремѝи* Адебајо (2.1.2021, vecer.press); Пандемијата го *ѝоремѝи* животот на сите... (6.4.2021, mms.mk); ...некој вид на панично *ѝоремѝување*, како што е анксиозноста. И ја *ѝоремѝува* правилната функција на клетките (7.2.2021, glasno.mk); ...па тоа малку ги *ѝоремѝува* нашите планови (3.3.2021, ekipa.mk); *ѝоѝешкоѝи* (од 130 резултати, овој збор се забележува во 123): Има *ѝоѝешкоѝи* со една земја членка за почеток на преговорите (15.9.2020, sdk.mk); Придобивки за учениците кои имаат *ѝоѝешкоѝи* во комуникацијата (19.5.2020, idnina.edu.mk); Ново транспортно возило за лицата со *ѝоѝешкоѝи*

(11.4.2021, javnaadministracija.mk); Дали вашето дете има *йойешкојши* со читањето (Петреска, 19.6.2020, majkaidete.mk); Недостатокот на овој витамин би можел да биде причина за необични *йойешкојши* (15.2.2021, iportal.mk); Повеќе сонце, но психолошки *йойешкојши*... (Мицевска, 27.3.2021, mms.mk); Сакате вашето дете да учи без *йойешкојши* (Паскали, 29.3.2021, gozetapaskali.com); Канаваро го избра напаѓачот кој му создал најмногу *йойешкојши* во кариерата (17.4.2021, derbi.mk); *ојшерејш* и *ојшерејш* наместо *ојшоварува* и *ојшовари* (од 90 резултати, *ојшерејш* се забележува дури во 76, а од 72 резултати *ојшерејш* се забележува дури во 63): ...не го *ојшерејш* здравствениот систем (17.5.2021, mk.voanews.com); ...не го *ојшерејш* телото (26.2.2021, ubavinaizdravje.mk); Се поголемата смртност ги *ојшерејш* капацитети на крематориумите... (18.6.2021, zdravstvo.mk); ...повторно ќе се *ојшерејш* бизнис заедницата..., ...дополнително ќе ги *ојшерејш* редовните плаќачи на акцизи, ...уште повеќе ќе ги *ојшерејш* компаниите... (26.3.2021, netpress.com.mk); *воглавно* наместо *главно*: (од 50 резултати се среќава во 34): Д-р Горан Трајковски: Симптоми на тромбоза се главоболки *воглавно* фронтално меѓу очите... (31.3.2021, pedijatar.mk); Шопенхауер: Во светот *воглавно* царува злото... (22.6.2021, flashnews.mk); Изборите *воглавно* завршија, но уште се гласа... (17.10.2021, centar.mk); *ошвара* наместо *ошвора* (од 95 резултати се среќава во 79): Утре се отвара „Ист Гејт Мол“... (28.10.2021, telma.com.mk); Бадел 1862 ја отвара јадранската сезона... (29.9.2021); Антикорупциска комисија отвара постапка... (14.7.2021, 24.mk); Од утре: Се отвара Евзони кон Грција (13.5.2021, zenskimagazin.mk); *зашвара* наместо *зашвора* (од 92 резултати се забележува во 67): Се затвара институција во Франција... (9.4.2021, aa.com.tr); Бугарија се затвара за странски патници... (24.7.2021, veser.press); Грција не ги затвара границите... (9.7.2021, mms.mk); Грција целосно ги затвара училиштата... (Нацева, 12.3.2021, infomax.mk); *било каков/а/о/и* (од 100 резултати, се забележува во 89): ...Опозиционерот Вајн одбива *било каков* дијалог... (Димевски, 16.3.2021, mia.mk); ...Нема да дозволиме *било каков* притисок... (19.10.2021, fokus.mk); ...Не сме во можност да организираме *било каков* прием... (1.6.2021, sportclub.mk); Симовски: нема ниту еден одбиен попишувач, ниту *било каков* технички проблем (5.9.2021, denesen.mk); *било кој/а/е/и* (од 90 резултати, се забележува во 63): Владата и *било која* нејзина институција, ниту сега, ниту... (22.10.2021, vlada.mk); Конте: Не верувам дека постои вакво нешто во *било кој* друг клуб во светот (5.11.2021, derbi.mk), Трамп: Бајден ги понижи САД повеќе од *било кој* (18.8.2021, fokus.mk); Ангелов: Скандирањето „УЧК“ за време на *било кој* протест ја разгорува меѓуетничката програма (30.1.2021, press24.mk). Во оваа смисла, треба да се спомене и масовната употреба на *превзема* и *превземе*, иако уште во првите изданија на Правописот се укажува на правилната форма *презема* и *преземе* (*превзема* се забележува во 41 од 100 резултати, а *превземе* во 49): Тревис Пастрана ја *превзема* Гумкхана (9.12.2020, carclub.mk); ...Богоев не *превзема* ништо (18.4.2021, antropol.mk); ...МВР *превзема* мерки за одржување на фудбалскиот натпревар помеѓу Македонија и Косово (7.10.2020, press24.mk); Фил Невил го *превзема* Интер Мајами (18.1.2021, clicksport.mk); Португалија го

йрвзема претседавањето со Советот на ЕУ (1.1.2021, mk.tv21.tv); ЕУ *йрвзема* акција против намалување на платите поради поврат на камионите (24.9.2020, euromobilnost.com); Џо Бајден ја *йрвземе* функцијата претседател на САД (21.1.2021, gevegeljanet.com); Пред 68 години, Македонецот Ѓорѓи Маленков ја *йрвземе* власта врз светот (6.3.2021, vistina.info); ...Марија на 99 година ја *йрвземе* контролата на леталото Su-34 (30.3.2021, mms.mk); Карло Анцелоти ја *йрвземе* вината за поразот од Барнли (14.3.2021, transfermarket.mk);

Исто така, во пишаната практика на македонскиот јазик се присутни зборови по потекло од грчкиот и латинскиот јазик иако за нив има соодветен македонски збор: *менаџирање* наместо *раководење* или *ујравување* (од 150 резултати, *менаџирање* се среќава дури во 111): ...за континуирано успешно *менаџирање* и справување со ковид-кризата (Котева-Стоименова, 27.5.2021, mia.mk); Доброто *менаџирање* со време посилно влијае врз добросостојбата... (Стојанова, 20.4.2021, womeninadria.mk); *Менаџирање* во време на криза ... (5.5.2020, ekonomijaibiznis.mk); Општина Јагуновце без *менаџирање* на отпадот... (Зилбехари, 18.6.2021, mk.tv21.tv); Услуги за *менаџирање* на социјални мрежи... (1.2.2021, coe.int); *реформи* наместо *йромени* (од 144 резултати, *реформи* се забележува дури во 94): *Реформите* во образованието ја разбрануваа јавноста (21.12.2020, dw.com); На демонстрациите против даночните *реформи*... (7.5.2021, aa.com.tr); Протести против образовните *реформи*... (15.5.2021, slobodnaevropa.mk); ...потребата од *реформи* во основното образование (11.1.2021, smm.org.mk); *сусјендира* наместо *йривремено оийуишии/оийуишиа* или *ојсйирани/ојсйиранува* (се појавува во 70 од вкупно 100 резултати): Претседателот на Тунис го *сусјендира* Парламентот... (26.7.2021, aa.com.tr); УЕФА го *сусјендира* Арнаутовиќ... (16.6.2021, 360stepeni.mk); Евертон *сусјендира* играч ... (20.2.2021, idividi.com.mk); Белгија: Се *сусјендира* штрајкот на глад на мигрантите... (Милевска, 21.7.2021, mia.mk); *йтриумфира* наместо *йобеди/йобедува* (од 100 резултати, *йтриумфира* се јавува во дури 76): Костењук *йтриумфира* на Светскиот куп (Илковски, 4.8.2021, povamakodija.com.mk); ...Удинезе *йтриумфира* (17.4.2021, ekipa.mk); Милвоки *йтриумфира* во дербито со Бостон (Зорба, 17.1.2020, mia.mk); *йреферира* наместо *йрејйочийа* (од 70 резултати, *преферира* се забележува дури во 59): ...фудбалерот *йреферира* трансфер во Манчестер ј. (24.8.2021, sport1.mk); Наставниот кадар *йреферира* настава со физичко присуство (11.8.2021, sitel.com.mk); Конте го *йреферира* Бејл пред Еден Азар (11.11.2021, sportski.mk); ...*йреферирам* други фудбалери (26.10.2021, makfax.com.mk); *дециден* наместо *решииелен, директиен, јасен* (од 60 резултати се забележува во 52): ...Директорот на компанијата Бионтек *дециден* – бустер дозата помага (22.11.2021, denar.mk); Полскиот министер за правда *дециден*... (28.10.2021, press24.mk); Тој *децидно* рекол дека... (4.10.2021, работник.com.mk); *инијенција* наместо *намера, замисла, желба* (од 90 резултати, се забележува во 60): ...имаат *инијенција* да создадат систем што ќе внимава на судењата... (5.11.2021, sud.mk); ...*Инијенцијата* е да се обезбедат уреди за... (28.4.2021, fokus.mk); Наша *инијенција* е да го продолжиме рокот за легализација... (25.2.2021, mtc.gov.mk). Во однос на туѓите зборови по потекло од грчкиот и латинскиот јазик, јасно е дека најголем број од нив се трајни заемки во македонскиот јазик навлезени

уште во почетните фази од развојот на нашиот јазик и дека не може да се заменат со домашни зборови, а ова е во согласност со истражувањето на Јанушева (Janusheva 2015). Сепак, голем дел од нив се заемки од поново време, за кои има соодветни домашни зборови, како што е покажано во примерите, што е во склад со истражувањето на Лазаревска и Јанушева (2019).

Се забележуваат и зборови од германскиот јазик. Од 119 резултати *кошиџа* наместо *чини* се јавува во 33: ...Халанд *кошиџа* 180 милиони евра (26.3.2021, makfax.com.mk); Колку *кошиџа* една реклама... (2.7.2021, mtm.mk); ...*Кошиџа* 1,000 долари и е направен од злато и кавијар (6.6.2021, sreka.mk).

Од италијанскиот јазик, се забележува лексемата *маестрало* наместо *мајсторски* во дури 52 резултати од вкупно 80: Човекот... сам *маестрало* ја реши Португалија (Танасковски, 19.6.2021, gol.mk); „Рибља чорба“ *маестрало* ја отворија сезоната... (29.6.2021, ubavinaizdravje.mk); *Маестрало* видео го најави... (17.6.2021, ohridnews.com).

Од англискиот јазик се забележува употребата на *селфи* (формата *самослик* не заживеа во практиката), (од 186 резултати, *селфи* се појавува во 134): Кобно *селфи*... (14.7.2021, vistina.com.mk); ...има *селфи* со Здравко Чолик... (8.7.2020, vistina.com.mk); Сталоне го објави најјакото *селфи* на светот (24.4.2021, republika.mk). Многу често се забележува *сеџ* наместо *збир*, *џакеџ* или *комџлеџ*: Бесими: првиот *сеџ* на мерки... (Василевски, 9.2.2021, finance.gov.mk); *сеџ* алати (bois.com.mk); *сеџ* за чувствителна кожа (coslovemetics.mk); *сеџ* за кожа со знаци за стареење (torba.mk); Мерките од петтиот *сеџ*... (4.2.2021, vlada.mk). Влијанието на англискиот врз македонскиот јазик се забележува во сите рамништа на јазикот, а најмногу во речникот, правописот и во синтаксичката конструкција на реченицата, а тоа е во согласност со истражувањето на Јанушева (2021).

Во истата статија Конески наведува дека во печатот се употребуваат низа апстрактни и други глаголски именки со архаичната наставка *-ние* што се навлезени од бугарскиот јазик: *мнение*, *сознание*, *значение*, *сосџојание* итн. укажувајќи дека во нашиот јазик наставката *-ние* одамна преминува во *-ње* што служи за образување на глаголски именки од несвршени глаголи (не се прават глаголски именки од свршени глаголи), па, оттука, тој овие форми на *-ние* ги смета како одживевани речнички елементи. Тие, според него, влијаат и на акцентскиот систем што е најкарактеристичен белег на македонскиот јазик. Ограничувањето на нивната употреба, според Конески, треба да се бара во зборовите од живиот народен говор, на пример, *мислење* наместо *мнение* и *свесџ* наместо *сознание*. Голем број од овие застарени форми на *-ние* веќе не се употребуваат во македонскиот јазик зашто им отстапуваат место на суфиксите *-ње*, *-ба* и сл., но, сепак, е интересно што некои од глаголските именки на *-ние* и денес се употребуваат во јазикот на печатот иако многу ретко: Реален приказ на јавното *мнение* (Јосифоска, 9.7.2020, kanal5.com.mk). *Мнение* се забележува само во еден резултат од вкупно 100 на пребарувачот „Гугл“. Понатаму, Србија го јакне своето воено *содејствие* единствено со Русија (2.8.2019, 24info.mk); Годинава на Античкиот театар во *содејствие* со фолклорното друштво Филигран и брендот Михајло Филев... (Рилковска, 7.3.2019, ohridnet.com).

Содејствије се забележува во голем број текстови, а особено во текстови што се поврзани со верски и црковни содржини. Посебно внимание заслужува формата *сознание* што Конески во книгата ја определува како застарена форма и ја заменува со формата *свесѝ* што е жива во нашиот народен јазик. Оваа форма во Тритомниот речник (1986: 1366) е забележана како именка од среден род, а не како глаголска именка, со значење 1. архаично и упатува на свест: политичка свест и 2. книжевно, сознавање, а во Толковниот речник на македонскиот јазик (2011: 486), исто така е забележана како именка од среден род со множинска форма *сознанија* со следните значења: 1. добиена претстава, знаење за нешто, за некој предмет, разјаснување на некој проблем со непосредно набљудување или посредно, со помош на друг: Научни сознанија; 2. способност на човекот да мисли, да расудува, да чувствува; свест: Општествено сознание и 3. спознание. Оттука, денес, се забележува масовна употреба на *сознание*, поретко со значењето *свесѝ*, а многу почесто во множинска форма со значењето *знаење*, што е целосно во склад со ставовите на Конески за преминот на наставката *-ние* во *-ње*: Од резултатите се добиваат нови *сознанија* за...; *Сознанијаѝа* од ова истражување одат во прилог на...; Откривањето на овие ракописи може да ги промени нашите *сознанија* за... Но примерите во кои се употребува формата *сознание* покажуваат дека се развива и едно ново значење, имено значењето *има информации, добива информации* и сл. што може да се толкува како креативен процес на развивање на ново значење кај постојните зборови за што се залага и Конески: Јас се јавив кај Спасовски со *сознание* дека Мијалков може да бега (22.2.2021, 360stepeni.mk); Ново *сознание* кое ќе ја измени хронологијата... (Андонов, 21.12.2020, babambitola.mk); Ново *сознание* за структурата.. (Лагудин, 7.5.2020, emiter.com.mk); Според моите *сознанија*...

Понатаму, во пишаната практика има широка употреба и на лексеми кои потекнуваат од турскиот јазик, иако Конески е на мислење дека голем број турски зборови, како *кандиса*, *башка*, *комишија*, *џајле* и др. се одживеани и дека им отстапуваат место на домашните зборови (овде не станува збор за оние турски зборови што се одамна примени во македонскиот јазик, што денес не се чувствуваат како турски зборови и што, всушност, се трајни заемки во нашиот јазик). Причината поради која голем број турски зборови не може да најдат место во нашиот јазик, Конески ја гледа во нивната смисловна содржина, што нив ги поврзува со времето на турскиот феудализам, а тој, пак, според Конески е „една епоха помината, победена во развојниот пат на нашиот народ.“ Конески тврди дека неупотребата на овие одживеани турски елементи е сосема природна зашто, како што вели, „произлегува... од оној правилен стремеж да се разгрнат вистински животворните изразни средства, заложени во структурата на нашиот јазик, и понатаму да дојдат до полн израз словенските и интернационалните апстрактни зборови.“ Во оваа смисла, особено е значајно следното согледување на Конески: „Така на пример тешко би го употребил *кандиса* и тој што ја преведил цитираната погоре реченица, во еден ваков... случај: Черчил *не кандиса* да го потпише тој договор“. Комичноста на таков израз лесно се сеќава од секого.“ Ако употребата на *кандиса* во ваков контекст за Конески има „нијанса на насмешливост“, што да се каже за употребата на истиот турски збор, денес, 54 години по објавувањето на книгата, токму во статиите што го

претставуваат новинарскиот потстил: Македонија очекува Меркел да го *кандиса* Макрон за датум (13.10.2019, denesen.mk); Џафери си се *кандиса*: Ако нема цензус на изборите... (27.2.2019, infomax.mk); Реал го „*кандиса*“ и Ериксен (1.5.2019, sportmedia.mk). Челси го *кандисува* Азар (5.12.2018, ekipa.mk); Владата ќе ги *кандисува* административците да си дадат отказ (18.4.2019, tri.mk). Во однос на турските зборови, интересно е согледувањето на Пандев (2012) што забележува дека оваа комичност за која зборува Конески, денес се наложува како составен дел од јазикот на колумните. Оттука, овие резултати се во согласност со резултатите од истражувањето на Јанушева и Стојаноска (2021) што покажуваат дека во пишаната практика, а особено во новинарскиот потстил се употребуваат и турските зборови: *комишија*, *комишивка*, *џајле*, *кадро*, *сефџие*, *сефџиџоса* и др. и во информативни новинарски статии, а не само во колумните. Употребата на овие, според Конески, одживеани елементи, во новинарскиот дискурс е намерна и се поврзува со стремежот на авторот да употребува колку што е можно поголем број разговорни елементи за да го привлече вниманието на читателот, а тоа е во склад со истражувањето на Јанушева и Шашко (Janusheva & Shashko 2015). Од согледувањето на Минова-Ѓуркова (2003) за формалноста на новинарскиот потстил, сепак, може да се заклучи дека вакви елементи не треба да се употребуваат.

4. Заклучок

Истражувањето недвосмислено потврдува дека во пишаната практика сè уште се живи и многу често употребувани лексички единици од туѓите јазици иако уште во почетоците од развојот на македонскиот јазик, Конески јасно го наведува патот по кој треба да се движи тој развој. Според Конески (1967: 10), „Во нашиот слух се имаат напластено многу туѓи звуци, често потсвесно туѓото ни се чини поарно од нашето, но нема да мине долго, и сите нас, нашето сакам, изговорено од нашата сцена, ќе нè понесе во трепет како најубав Пушкинов стих од устата на Татјана.“ Сепак, истражувањето укажува на масовната употреба на туѓи зборови, што, секако, треба да се бара во навиката, сè уште претставува пречка што треба да се совлада зашто наместо да ги оживуваме нашите зборови, ние ги „умираме“ и веќе постојните домашни зборови заменувајќи ги со туѓи.

Литература

- Велковска Снежана. 2000. „Правопис-узус-норма“. *Зборник на широдови од Собирот „Македонскиот јазик во јавното ойшџење“*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 52–58.
- Груевска-Мацовска Симона. 2010. „Современи случувања во македонскиот јазик од социолингвистички аспект“. *Меѓународен македонистички собир*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Б. Конески“, 83–88.

- Димовска Анета. 2017. *Наводниците во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*. Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавена магистерска теза.
- Јанушева Виолета, Јурукоска Јана. 2014. „Правописот на македонскиот стандарден јазик во практична употреба“. *Филолошки студии*, бр. 2, *Современиот социум во културата, јазикот, литературата*, Скопје: Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 505–522.
- Јанушева Виолета, Јурукоска Јана. 2015. „Големата (малата буква) во пишаната практика на стандардниот македонски јазик (поими од областа на образованието)“. *Филолошки студии*, бр. 2, *Современиот социум во културата, јазикот, литературата*, Скопје: Институт за македонска литература, 267–282.
- Јанушева Виолета, Видевска Христина. (2018). „Точката во знаците за директна реч во македонскиот стандарден јазик“. *Меѓународно научно списание за лингвистички, книжевни и културолошки истражувања „Палимјесит“*, 3(6), Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, Филолошки факултет, 81–91.
- Јанушева Виолета. 2019а. „Дилеми за употребата на голема буква во македонскиот стандарден јазик“. *Меѓународно списание за лингвистички, книжевни и културолошки истражувања „Палимјесит“*, 4(8), Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, Филолошки факултет, 25–37.
- Јанушева Виолета. 2019б. „За акронимите во новинарскиот потстил на македонскиот стандарден јазик“. *Зборник од Меѓународната научна конференција: Унапредување на ситусот и корјусот на македонскиот стандарден јазик – Рацин и македонскиот јазик*, Скопје: УКИМ и Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, 41–54.
- Јанушева Виолета. 2020. „Множината на именките што се употребуваат само во еднина во македонскиот стандарден јазик“. *Зборник од Меѓународната научна конференција: „Македонскиот јазик – извор на филолошки и културолошки истражувања“*, Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, 149–160.
- Јанушева Виолета. 2021. „Влијанието на англискиот врз македонскиот јазик“. *Зборник од Меѓународниот научен собир „Денови на Благоја Корубин“*. Едиција во чест на Благоја Корубин. Скопје: Институт за македонски јазик „Б. Корубин“, 167–178.
- Јанушева Виолета, Стојаноска Марија. 2021. „Конески, македонскиот јазик и пишаната практика“. *Зборник од трудови од Тркалезната маса „Делото на Конески – истојан извор на истражувања во науката за јазикот, литературата и културата*. Битола: Педагошки факултет и МНД – Битола, 20–29.
- Јурукоска Јана. 2016. *Црпата и црпичката во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*. Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавена магистерска теза.
- Карапејовски Бојан. 2012. „За некои аспекти на глобализацијата и нејзиното влијание врз македонскиот јазичен систем“. *Филолошки студии*, 9(2), Скопје: Институт за македонска литература, 239 – 248.

- Лазаревска Александра, Јанушева Виолета. 2019. „Тугите зборови и заемките во новинарскиот потстил на македонскиот стандарден јазик“. *Меѓународно сѝписание за лингвистички, книжевни и културолошки истражувања „Палимѝсесѝ“*, 4(7). Штип: Универзитет „Г. Делчев“, Филолошки факултет, 17–27.
- Макаријоска Лилјана. 2009. „Кон современите состојби во македонскиот јазик“. *Зборник во чест на проф. 9-р Лилјана Минова-Гуркова по ѝово 70 ѝодини од раѓањето*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет “Б. Конески“, 193–199.
- Миовска Весна. 2000. „Грешки при употребата на големата буква во печатот“. *Зборник на трудови од научниот собир „Македонскиот јазик во јавното опшество“*, Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, 74–83.
- Момировска Мери. 2012. „Отстапувања од правилото за едначење по звучност кај личните имиња“. *Лингвистички збор*, 1–3, Скопје: Друштво за македонски јазик и литература, 27–30.
- Пандев Димитар. 2012. Заложбите на Блаже Конески за македонскиот јазик и литература. *XXXVIII научна конференција на XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура „Блаже Конески и развојот на современиот македонски јазик и лингвистика“*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 27–47.
- Пандева Лилјана. 2011. „Употреба на големата буква во реклами и огласи“. *Зборник на трудови од XIV научен собир „Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот“*, кн. 20 од едицијата Јазикот наш денешен, Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“.
- Тантуровска Лидија. 2010. „Употребата на интерпункциските знаци во насловите од печатените медиуми“. *Зборник од Меѓународниот македонистички собир*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, 365–375.

Латиница

- Januheva Violeta. 2015. „Substitution of international words with domestic words in Macedonian standard language“. *International scientific journal, „Horizons“*, 17, 209–218.
- Januševa Violeta, Shashko Almina. 2015. „Use of idiomatic expressions from the conversational style in the journalistic sub-style of the standard Macedonian language“. *International journal „Teacher“*, 8, 87–90.
- Janusheva Violeta, Jurukovska Jana. 2017. „The orthography of the hyphenated compound nouns in the standard Macedonian language and the journalistic sub-style“. *European Journal of Foreign Language Teaching*, 2(3), 1–16.
- Janusheva Violeta. 2019. „The features of the Macedonian standard language in the journalistic sub style (columns)“. *Thesis*, 8(2), 277–293.

Summary

Bearing in mind the relevance of the language enrichment with its own means and possibilities, Koneski's attitudes for development of Macedonian language become even clearer. Thus, the aim of this paper is to perceive the relation between the Macedonian language vocabulary and the written practice, having in mind exactly these Koneski's attitudes. The research is a descriptive one, and the sample consists of the article in the book "Za makedonskiot jazik" (For the Macedonian language). The written practice is presented by numerous journalistic articles and other texts. The basic for processing the data and reaching the conclusions are comparison, analysis and synthesis. The research shows that, unfortunately, the Macedonian vocabulary is enriched, most often with loanwords which are far away from the basics that Koneski stands for.

Елена Јованова-Грујовска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Весна Костовска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

НЕСТАНДАРДНАТА ЛЕКSIKA ВО ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: При изборот за проучување на лексиката во поезијата на Блаже Конески, се задржавме на *нестандардната лексика* во неговата поезија. На лексички план, специфичното во поетскиот израз на Конески е употребата на *архаизмиите, црковнословенизмиите, турскизмиите, дијалектизмиите, разговорната лексика*, но и на *неологизмиите* како индивидуален израз.

Клучни зборови: Блаже Конески, поезија, архаизми, црковнословенизми, турскизми, дијалектизми, разговорна лексика, неологизми.

Силниот и делотворен поетски израз се гради со прецизен и оригинален стил. Стереотипниот израз сериозно ја нарушува силата на песната. Всушност, поетскиот јазик, во кој се подразбира слободата во стилот, се одликува со лексичко богатство од локализми, дијалектизми, архаизми, историцизми, неологизми, социолекти и од заемки, како и со отстапувања од усвоениот модел на стандардниот јазик.

За јазикот како жива материја, Конески како поет вели: „Мислам дека поезијата врши актуализација на говорот, го ослободува говорот од клишијата. Но, кога говориме за обновување, за освежување на говорот и за улогата на поезијата, односно на литературата во таа смисла, треба да водиме сметка дека обновувањето не може да се врши само на планот на изразот или на јазичниот план во потесна смисла. Не може обновување да има без обновување на содржините. Тоа е основното“, Конески: Кажувања (13), okno.mk.

А како лингвист вели: „Нам ни е дадена можноста за подбор на јазичните елементи. Подборот на јазичните елементи – тоа и ја чини основата на стилот. Ако човек не знае во својот јазик да направи еден соодветен избор на

елементите, соодветен, адекватен и на она што го кажува, тогаш јазикот, така да кажам, потфрла“, Конески: Кажувања (14), окно.mk.

Со анализа на лексиката на поетите, се определуваат временските и просторните отсечки од животот кога всушност ја усвојувале таа лексика, а во тој нивен избор се препознаваат нивните карактерни црти и релациите со општествената реалност.

Затоа, нашите истражувања што се насочени кон лексичките особености на поезијата на Конески се и со емотивна нишка, како чин на приближување кон неговиот комплексен, а едноставен лик во кој и јазикот и поезијата всушност се неразделен истражувачки предизвик.

При проучувањето на лексичките особености во поезијата на Конески се отвори широко поле за анализа и можности за нови научни размислувања во тој поглед. Со нашиот истражувачки потфат за лексиката во поезијата на Конески по анализата на стандардната лексика што излегува од употреба, понатаму ни се наметнува неопходноста за анализа на *нестандардната лексика*.

На лексички план, специфичното во поетскиот израз на Конески е употребата на *архаизмиите*, *црковнословенизмиите*, *турцизмиите*, *дијалектизмиите*, *разговорниите лексика*, но и на *неологизмиите* како индивидуален израз.

За **турцизмите** во поезијата на Конески, во рефератот „Експресивноста и импресивноста на турцизмите во поезијата на Блаже Конески“ М. Леонтиќ упатува дека Конески во својата поезија употребил 127 турцизми. Таа констатира: „Поезијата на Конески – за да долови одредено време, место и настани – содржи турцизми од разговорниот јазик, дијалектологијата, но и архаизми и историзми кои со текот на времето прераснале во стилски маркирани лексеми. Тие внесуваат егзотичност, питорескност, но истовремено ја интензивираат експресијата на поетот и импресијата на читателот“ (Леонтиќ 2011).

Подолу ќе наведеме само неколку примери во кои се застапени турцизмите што не припаѓаат на стандардниот јазик:

// „...еве ти за *беделиите*, / за *кулуциите* по неделите...“ („Буната Карпошова“, „Песни“, 112), // испустен човек, *муацир* / што бега пред силата / сè оставајќи зад себе...“ („Ода на умот“) // било на *ќуќур*, било на вода, („Зборот“)

бедел – задолжителен закон за христијанско население

муацир – исселеник, беѓалец, емигрант

ќуќур – сулфур

Упатуваме и на дел од **црковнословенизмите** што Конески ги употребува во својата поезија. Од семантички аспект, тој овие лексеми не ги употребува само со архаичен призвук, туку тие се составен дел и на неговиот современ личен исказ, употребувајќи ги со особена јазична сензитивност, како стилски маркирани лексеми:

• Црковнословенизмот **искоусь** што значи *искушение* го среќаваме во стихот: „...дека не е туку така / што сум бил подложен на таков *искус*...“ („Спомен по многу години“).

Од досегашното истражување, заклучокот е дека во рамките на македонската литература, овој црковнословенизам е регистриран само во „Спомен по многу години“ на Конески.

Во стихот „... не сум можел да го доближам како што можев / твоето *обличје*...“ во песната „Спомен“, лексемата *обличје* (облицие) исто така е црковнословенизам, со значење на *лик*.

Оваа лексема е засведочена во Битолскиот триод во контекстот: (ε)динь во ѿ трѡицѣ **ѡБЛИЧИЕ** прѣмѣдрости и слово ѡткѣчѣ ис тебе роди са на зѣмли (17в4).

• Црковнословенизмот *превештава* го среќаваме во стихот „... гугучке што *превештаваш* мартовски утра во дворот!..“ („Гугутка“).

Во Хлудовиот триод е застапена лексемата **прѣдвѣщати** со значење *прејскажува* (на ѡмзвѣненіе ти христѣ божје оученикомъ си **прѣдвѣщаше** сице твори[тѣ] 105в18).

• Како црковнословенизам го определуваме и глаголот *усинува*, во стихот „...И кревам очи – чудна песна есна. / Ноќта ме *усинува*.“

Во македонските црковнословенски текстови е засведочена лексемата **оуѡзненіе** (Битолскиот триод, Хлудовиот паримејник, Ваташкиот минеј, Крнинскиот дамански) – со значење *осветлување, просветлување*.

Неологизмите во поезијата на Конески најчесто спаѓаат во категоријата индивидуализми и се употребени со експресивни и импресивни карактеристики.

Наведуваме дел од **неологизмите** (индивидуализми) во поезијата на Конески:

• Во песната „Буната Карпошова“ во строфата: „...Крвав ви иде Еремија / в десница сабја му трешница / в левица гламна *ѡрешница*...“ лексемата *ѡрешница* во овој контекст од семантички и од зборообразувачки аспект е неологизам, со оглед на тоа што во Толковниот речник е застапен зборот *ѡрешник*, што се употребува обично во множина, и *шито ѡи именува деновише меѓу 30. јули и 5. август кои се смејтаат за најпојли*.

• Конески, како зборообразувачки неологизам ја употребува придавката *наструен* во стихот: раце испукани, умој исчукани / вратој *наструени*. Во Толковниот речник засведочена е именката *стируи* со значење – ’засушена кора од крв на рана; краста‘.

• Во песната „Спомен по многу години“ ја регистриравме придавката *јусиелински*, што Конески ја образувал врз основа на стандардниот збор *јусиелник*. Овој индивидуализам е употребен во стихот: „...Тие, на небо *јусиелинско* / од темницата штрекнати...“.

• Во сферата на неологизмите се вклучува и лексемата *уџризенија* од песната „Езеро“: „...Но колку е, сепак, драгоцен имено тој / интервал меѓу две *уџризенија* на совеста!...“ најверојатно изведена од дијалектната лексема *уџрижен* со значење ’загрижен’.

• Во песната „Разговор со Жинзифов“ ги регистриравме лексемите *шџуркав* и *солзно-џрејкав*: „...остана само спомен таен, мирис на летна, *шџуркава* вечер. // Но зошто спомен, *солзно-џрејкав*, пред очи како жар што горат...“.

Неологизмот *шџуркав* е изведен од глаголот *шџурка* со значење ’црцори со намален интезитет’. Во стандардниот јазик е засведочена и именката *шџуркање*.

Неологизмот *солзно-џрејкав*, пак, одговара на моделот сложенки образувани од две придавки што се во рамноправен однос со значење и што се пишуваат со цртичка.

Поезијата на Конески е збогатена и со **дијалектизми**. Внесувајќи ги во својот поетски израз, тој ги вклопува ненаметливо и со тоа успева суптилно да ја присоедини традицијата на народното творештво со секојдневниот јазичен израз, создавајќи го специфичното, сопствено поетско репродуцирање на јазикот.

• Дијалектизмот *бубак* што значи *џамук* го регистриравме во песната „Стерна“: „...Ја затнав Стерната со *бубак*...“.

Во литературата, овој дијалектизам го регистриравме во „Крпен Живот“ (1953) од Стале Попов: „...меки и бели перници со *бубак* и волна полнети!“ и во „Куршуми низ времето (1976) од Љупчо Стојменски: „овдека ти се дава да смислуваш што не додека *бубакоџи* не го изусукуваш сосем...“.

• Со значење *џоѓлед* во песната „Разговор со Жинзифов“ Конески го употребува дијалектизмот *оџул*: „Јас би те познал веднаш, мислам, / по твојот *оџул* мрачен“.

Оваа лексема ја регистриравме во делата на неколку македонски автори (Оливера Николова, Ташко Георгиевски, Михаил Ренцов, Ристо Лазаров). На пример: „*Оџулоџи* му беше чист и отворен, раката пак секогаш пречеклива. („Вежби за Ибн Пајко“ Оливера Николова, 2007; „Без да ја крева главата, без да фрла *оџул* во нив... („Исчезнување“, Ташко Георгиевски, 1998).

• Во истата песна се среќава дијалектизмот *џалџа* со значење *бран*: „...но нас со црни далги / нè дели еден век“.

Дијалектизмот *џалџа* има зачестена употреба во литературата на македонските автори.

• Во песната „Три крупни жени“ е употребена лексемата **йаринка**: „...нивните снаги трепетат со морниците на езерото, под сончев блесок / како риби со **йаринкиџе**.“

Паринка е дијалектен збор за *крлушка*. Во велешкиот говор значи 'плод од трн'.

• Дијалектизмот **йриж** во стихот: „...Пченицата твоја **йриж** плодна ќе биде...“ („Тешкото“) има значење – *йриџаџи, йројно*.

Дијалектизмот **йриж** е застапен во делата на неколку македонски автори (Оливера Николова, Димитар Башевски, Луан Старова, Михаил Ренцов, Трајче Кацарски). На пример: „Ги повторувала шепотно молитвите калуѓерката по десетина пати на ден и по **йриж** толку пати на сведен („Захариј и други раскази“, Михаил Ренцов, 2004); „...а за мене оваа зима стануваше триж подолга („Бунар“ Димитар Башевски, 2001).

• Во стихот „...бечви **йроцовцини, унечки** измацани од „Спомен по многу години“, дијалектизми се придавката **йроцовцан** со значење излитен и именката **унечка** што значи *йресџилка*.

Дијалектизмот **унечка** го регистриравме и кај Стале Попов во „Крпен живот“ (на пр. „Тоа е позната стара работа превркнам – препукнам прегач – особена **унечка** со телови“). А **йроцовцан** го регистриравме во една колумна на Благоја Ристески-Платнар (во изразот „жени оклембешени и **йроцовцини**“).

• Глаголот **ундисува** (*лудува*) дијалектно е употребен во песната „Дијалог на полноќ“: *денес ундисуваши, / уйре џе нема жив.*

• Дијалектната форма **йуни** од глаголот *йоне* е засведочена во стихот: „...Зад нив / цапалки / вода наполнети / **тунат** во црвеницата...“ („Есенско утро“).

Во рамките на нестандартната лексика, во поезијата на Блаже Конески регистриравме и лексеми од **разговорниот јазик**.

• Со значење *оџмен* ја регистриравме лексемата **кибарен**: „...Но вие, штири, со **кибарни** куќи...“ („Григор Прличев“).

• За *џуберкулоза* ја регистриравме лексемата **офџика**: „...со сува рака зло те стегло / **офтика** гради со нож ти сече“ („Стерна“).

Оваа лексема се среќава кај неколку македонски автори (Катица Кулафкова, Мето Јовановски, Матеја Матевски, Славко Јаневски, Јован Стрезовски). На пример: „Брат ми е болен од **офџика**“ („Улица“ Славко Јаневски 1951); „Како чума да минала низ градината како **офџика** црна во домот...“ („Липа“ Матеја Матевски, 1980).

• Во стихот: „Кротко темницата дише во **скачето**“ („Старата“), разговорно е употребена лексемата **скаче** што значи *сокаче*.

• Со значење *гойтерува* ја регистриравме лексемата *ѿаври*: „...ергените го тавреа малото цепче...“ („Саат“)

Заклучок

Во пеењето на Конески забележителна е употребата на нестандартната лексика, најчесто заради стилска маркираност на изразот. Со сето свое разнолико лексичко богатство Конески го создава својот суптилен поетски јазик, кој и покрај силните лични емоционални крикови и силните општосветски чувствувања, тече совршено поврзано, во совршен сооднос. Забележително е дека *црковнословенизмиѿе* не ги употребува заради упатување на некои апстрактни или архаични содржини, туку напротив, ги вклучува во изразувањето на реални чувства и состојби, ги актуализира. „Тој и преку *ѿурцизмиѿе* кои се неутрални или стилски маркирани, а кои се јавуваат во единични или бројни примери, со една или повеќе варијанти или со синонимни парови, на својата поезија ѿ дава ненаметлива експресивна и импресивна вредност, која читателот спонтано ја доживува“ (Леонтиќ 2011). Исто така, заради стилска експресија и импресија во своите стихови ги користи и *ојјалекѿизмиѿе*, *разѓоворнаѿа лексика* и *индивидуализмиѿе*, со прецизност на саатчија што секое делче од целината го вклопува на соодветното место.

Литература

- Аргировски Мито. 1998. *Грцизмиѿе во македонскиоѿ јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје.
- Јашар-Настева, Оливера. 2001. *Турскиѿе лексички елементи во македонскиоѿ јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје.
- Јованова-Грујовска, Елена. 2002. *Валоризација на колоквијализмиѿе во македонскаѿа јазична средина*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје.
- Јованова-Грујовска, Елена. 2009. *Лексичко-семантичка анализа на именкиѿе со субјекѿивна оценка во македонскиоѿ јазик (оѿминуѿиви, хиѿокорисѿици, ауѿменѿаѿиви, ѿејораѿиви)*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје.
- Конески: Кажувања (13), окно.mk<<https://okno.mk/node/3278>>.
- Конески: Кажувања (14), окно.mk<<https://okno.mk/node/3339>>.
- Леонтиќ, Марија. 2011. „Експресивноста и импресивноста на турцизмите во поезијата на Блаже Конески“. *Зборник на ѿрудови оѿ меѓународноѿиѿ научен симѿозим „Блаже Конески и македонскиоѿ јазик, лиѿература и кулѿура“*, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Скопје, 209–221.
- Минова-Гуркова, Лилјана. 2003. *Сѿилисѿика на современиоѿ македонски јазик*. Скопје. Магор.

Summary

The article analyzes the stylistic expression in Blaze Koneski's poetry through the use of non-standard vocabulary. The author with particular skill uses Church Slavonicisms, Turkishisms, dialectisms, non-standard vocabulary and neologisms, which creates his subtle poetic language through which he represents the wealth and possibilities of the Macedonian language.

Марија Коробар-Белчева
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЗА ЕДЕН РАКОПИС НА КОНЕСКИ ЗА ВАПЦАРОВ

Апстракт: Во статијата „За еден ракопис на Конески за Вапцаров“ е претставен новооткриениот ракопис на Блаже Конески насловен како „Вапцаров меѓу македонските писатели“. Ракописот е од 1947 години и ги содржи размислувањата на Конески за значењата и улогата на Вапцаров за македонската литература и за подигање на македонската национална свест. Конески истакнува дека Вапцаров има клучна улога во формирањето на Македонскиот литературен кружок во Софија. Од неговата поезија зрачи љубов кон природата на Македонија, кон неговата татковина.

Клучни зборови: македонска литература, Конески, Вапцаров, Македонски литературен кружок, јазични особености, Друштво на писатели на Македонија.

Оваа година, 2021, нашата држава достоино и со гордост ја одбележа стогодишнината од раѓањето на нашиот великан Блаже Конески. Еден компаративен преглед на резултатите на дејствувањето во даден историски контекст и простор нè упатува кон мислата дека по Климента, ние немаме толку комплексна и толку плодна личност како Конески. Тој, со своето дело, во хармонична целина ги осмисли тежненијата на нашите преродбеници и го подигна цивилизациското ниво на нашиот народ. Македонија, втемелена на одлуките на АСНОМ, природно изнедри зналец, кој ѝ приопшти високи естетски и морални стандарди. Неговиот придонес во славистичката наука доби високи признанија ширум научните кругови во словенскиот свет. Одбележувањето го направивме насекаде во Македонија и речиси секој ден годинава. И не само кај нас, Конески пречекори и надвор од нашата земја, среде Париз, во седиштето на УНЕСКО.

За жал, трајна горчина останува во нашата меморија затоа што токму во исто време, повторно, по којзнае кој пат, се соочивме со бугарски постапки (со бугарскиот националистички егоизам) со кои се навредува елементарното човечко достоинство – стари сеништа во новата сегашност. Нападите на нашиот јазик и на нашата историја, од позиција на брутална надменост со препознатлива асимилаторска тенденција, позната од минатото, беа во целосна

спротивност со темелните европски вредности. Се разбира нападите врз Конески се неодминливи. Кај нив сè уште како да одекнува гласот на злогласниот главорез, Ванчо Михајлов, од дамнаина дека не треба да се убие Крсте Црвенковски како „родоотспъник“ и гробар на „българштината“ на Македонија, туку, Блаже Конески (Вангелов 2020: 3). А ние знаеме дека неговото дело е завет, небесен дар, изворска вода без бигор. Некаде прочитав: „Конески му даде друга боја на македонското небо“.

Годинава беа објавени бројни прилози со кои се истражуваа и се осветлија повеќе теми од неговиот богат опус. Токму затоа возбудата беше голема кога излезе на виделина еден негов непознат ракопис. Го најдов во оставината на Перо Коробар. Напишан е во 1947 година, а ја виде светлината на денот токму во годината на неговиот јубилеј. Текстот има наслов: „Вапцаров меѓу македонските писатели“.

Напишан е во еден здив со неговиот препознатлив ракопис, со потпис Блаже Конески, и со податок, претседател на Друштвото на писателите на Македонија. Има само 3 страници со големина Б2. Нема датум кога е точно напишан, но сепак, според некои јазични особености, временски може да се лоцира некаде во 1947-та. Имено, Конески е претседател на ДПМ од 1947 година, поточно Друштвото е формирано на 13 февруари 1947, а Конески е прв негов претседател. Така и е потпишан во текстот. Тоа е време кога Коробар е директор на првото Државно книгоиздателство на Народна Република Македонија. Текстот, претпоставувам, случајно е заборавен цели 74 години и еве, се појавува токму сега. Според датирањето, авторот го предал текстот на издавачот за печатење во пролетта 1947 година, токму во моментот кога Коробар добива задача итно да замине на нова должност. Брзиот след на настаните наведува на мислата дека текстот останал меѓу другите недовршени обврски на издавачот.

Некои јазични особености исто така ја потврдуваат оваа временска определба. Највпечатлива е употребата на глаголите на -уе, а не на -ува, како што се нормирани подоцна. Се знае дека промената на глаголските форми од типот -уе во формите на -ува била усвоена на 6 април 1948 година по предлог на Правописната комисија при Министерството за просвета. Значи овој напис е напишан пред 1948 г. Употребени се следниве глаголски форми: *зашојлуе*, *зборуе*, *вешуеше*, *шшојавуеше* и *сшоануе*.

Иако текстот е совршен и по содржина и по форма, сепак, мали, сосема мали, се отстапките од современиот литературен јазик. Освен глаголските форми на -уе, глаголот *ошфака* е употребен во форма *обвака*, во минато несвршено определено време (имперфект): *обвакаше* наместо *ошфакаше* (очигледно под влијание на прилепскиот говор) и глаголот *сшоуи*, во 3. л. множина е напишан како *сшоаиш* наместо *сшојаиш*. Тие отстапки покажуваат дека нормата во таа 1947 година сè уште не е сосема стабилизирана. Природно, поминати се само неполни 2 години од кодификацијата.

Друго што ми побуди интерес е што во таа 1947 се одбележувале 5 години од загинувањето на Вапцаров. Во весниците се јавиле написи по тој повод од Лазо Каровски во „Млад борец“, од Венко Марковски во списанието „Единство“ и од Димитар Митрев во „Нов ден“. И овој текст можеби е напишан по тој повод.

Она што Конески го напишал е, се разбира, во духот на времето на полет по ослободувањето, време со многу надежи и очекувања. Тоа е време кога бугарските лингвисти сè уште не го покажаа најгрдото лице на лагата. Треба да се потсетиме дека во таа 1947 година Бугарија го потпишува Мировиот договор во Париз, со кој се обврзува да ги преземе сите потребни мерки за да им обезбеди на сите лица под бугарска власт, без разлика на раса, пол, јазик или религија, да ги уживаат човековите права и основните слободи, вклучувајќи ја и слободата на изразување. Тоа е амбиентот во кој е создаден овој напис.

Освен тоа, со сè што напиша Конески покажа дека беспрекорно владее со едноставноста. Затоа е фасцинантна леснотијата и јаснотијата кога се чита секој негов текст. Исто така пленува и неговиот висок степен на култура на паметењето на нашето минато, но и на сите сфери на македонското битие. Едноставно, овој ракопис покажува и докажува дека на Конески му е туѓа тривијалноста и дека неговата личност ја заслужува констатацијата на Сартр дека интелектуалецот е човек со етички профил. Јас го доживеав овој текст „Вапцаров меѓу македонските писатели“ како внатрешна потреба на Конески да претстави една вистинска возбуда полна со топли сеќавања за поезијата и за поврзаноста на Вапцаров со родната земја, т. е. со Македонија. Тоа се размисли на Конески за поетот Вапцаров, за циклусот патриотски песни што многу пати го препрочитувал. Всушност, тоа е... „живата сраснатост на поетот со родната земја, којашто е моја земја“, пишува Конески. Со тие песни поетот Вапцаров ги чувствува топлината, дишењето на македонската природа, блесокот на македонското сино небо, високо над највисокиот врв од Пирин, споменувајќи дека таа природа ни зборува за нашиот човек, за неговата мака, протест, но и за светлиот копнеж за слобода. Според Конески, поетот Вапцаров е поврзан со Македонија со љубов и нежност. Тој е син на борбениот работен народ и постојано мислел на својата поробена, прегазена и разделена Македонија. Таа земја... „тој ја опвакаше со еден поглед, во којшто се преливаа пиринските височини и бистрите водје на Охрид, нејзе ѝ го ветуеше и својот млад живот“. Во продолжение е дадена една строфа од Вапцаров во оригинал, т. е. на бугарски јзик. Ја најдов препеана од Гане Тодоровски (Тодоровски 1979: 131), инаку е дел од песната „Реферат“. Таа гласи:

„... Јас мислам дека
 првата капка крв, која
 што ќе ја леам
 ќе биде за моите

браќа поробени

ќе биде за НЕА...“

Конески коментира: „Еве ја крвната близост на Вапцаров со оние луѓе што создаваат македонска литература – тој однос спрема татковата земја што треба веќе слободно да заживее“. Според Конески, Вапцаров се одсивал на прашањата што ги мачеле и други млади македонски писатели. Едно такво прашање е: „Како да се процени со страста на поетскиот збор тоа што е велико во споменот на нашиот народ?“. Одговор дава самиот Вапцаров со песната „Илинденска“ затоа што Илинден е „пред сè жив извор на енергија за нови борби што стоат пред македонскиот народ. Така само ќе се осмисли подвигот на паднатите борци“. Потоа следува строфа од Вапцаров, пак на бугарски јазик, што ја најдов во препев, исто така, кај Гане Тодоровски:

„ ... не липам јас, чу ли?

Ќе дојдат други, среде дим и жарез

Глеј го овој тука. Знај: тој е Питу Гули, а

Ти? Секако си Карев...“

Вљубеник во народните песни, Конески си го поставува и прашањето... „како да се оживотвори за ново звучење наследството на нашата народна песна“. За него, прекрасно сведоштво, т. е. одговор, се песните на Вапцаров: „Хајдушка“, „Марко Кралевики“ и др.

„Уште повеќе (продолжува Конески) Вапцаров свесно го поставуеше пред себе си и пред другите македонски писатели прашањето како да се твори поезија блиска до народот како што народот сам за себе пее“ и дека од занесеноста во празни апстракции Вапцаров повикуваше назад кон секојдневниот макотрпен, народен живот и кон народните традиции. Конески објаснува дека тоа беше неговата поетска порака што треба да биде програма на младата македонска литература. Во продолжение е дел од песна на Вапцаров во оригинал, повторно во препев на Г. Тодоровски:

„Очи ни гледаа

Само во свездите,

Пред нас

Не гледавме ништо.

А в Прилеп

се скриени,

во мовот на спилите

легенди што не чекаат

легенди наши.

Откриј ја со рака

Кората на мракот.

Пиши

И не се плаши.“

На самиот крај на овој ракопис Конески поентира со зборовите: „Вапцаров со срцето ја преживуеше романтиката на македонската национална пробуда. Па затоа и е тој меѓу нас – меѓу македонските писатели. Тој создаваше на бугарски јазик, – што е сосема разбирливо, – но по содржината на својата поезија тој е еднакво сврзан и со македонската литература. Тој е еднакво македонски поет и како таков стануе сè поомилен во македонскиот народ. Таков го имаме ние што работиме денеска над македонскиот збор. Нашата литература е млада. Не се редат зад неа долг ред имиња. Ќе се свртиме назад. Таму стоат тројцата наши загинати другари – до Рацина и Колета Неделковски – Никола Јонков Вапцаров. Под нивниот строг и драг поглед ние одиме напред“.

Тоа е содржината на ракописот на Конески за Вапцаров и за неговото значење за македонската литература. Зачната е темата за дводомните писатели и тоа широкогледо. Денес во Македонија, независно од јаснопројавената македонска национална свест, Вапцаров си останува во пазувите и на бугарската литература бидејќи го користи бугарскиот јазик, јазик на државата во која живее и на кој се школува.

На крајот ќе кажам дека овие двајца наши великани со свездена патека имаат творештво со кое во многу нешто се совпаѓаат. Двајцата, и Конески, и Вапцаров, се зачетници на нашата македонска литература. Наши горостаси, кои ја воспеваат националната идеја. Двајцата се опседнати со судбината на татковината и со гордост ја одгатнуваат нашата историја. Нивниот исконски порив за нашето минато се манифестира со мудри беседи. А според Лидија Димковска (добитничка на наградата „Браќа Миладиновци“ на годинашните „Струшки вечери“) историјата на секој народ е полнотија, материјал, руда, ризница, бунар, небеса, совест... минатото е вертикалниот столб на нашето постоење, а сегашноста е неговата хоризонтала, нашата линеарна патека, која без минатото ја нема сопствената автентичност“. Во делата на Конески и на Вапцаров блика голема љубов кон својата родна грутка, кон нашата сончева питомина (синтагмата е на Гане Тодоровски). Македонија им беше во срцето, а преку таа безгранична љубов го сакаа и светот. Тоа се култни личности, кои, со своите тематски определби и пораки, ѝ прават пат на модерната, на авангардата во литературата. Вапцаров е душата на Кружокот, на Македонскиот литературен кружок во Софија, во кој членуваат поети од сите 3 дела на

Македонија. Според Ангел Жаров (во книга на Томовски: 1996: 195) иницијатори на Кружокот биле: Вапцаров, Антон Попов и Антон Жаров. Вапцаров го чита својот реферат на конститутивното собрание и искажува јасна мисла за неговото дејствување. Рефератот бил полн со емоции, ослободен од политичка фразеологија, надвор од тогашните рутини и клишеа, а имал за цел да ги обедини Македонците интелектуалци. Старделов ќе напише дека тој реферат е културен манифест што е основа на македонската национална борба, за македонскиот опстанок, база во нашата култура и уметност. Според сочувваните ракописни белешки рефератот на Вапцаров носи наслов: „Доклад од Никола Иванов Вапцаров за Македонија и задолженијата (обврските) на писателите Македонци кон неа, кои треба да ги следат револуционерните идеи на Гоце Делчев и Јане Сандански“ (Тодоровски 1979: 438–439). Меѓу другите најсилено одекнуваат следните зборовите на Вапцаров, на тоа прво собрание: „Ние сме Македонци. Затоа и нашето творештво треба да биде во служба на македонската кауза“. Овој речиси ист акорд ќе одекне кај Конески 9 години подоцна на првото собрание на Друштвото на писатели на Македонија на кое тој е прв претседател, но во сосема поинаква историска констелација. Во него членуваат и тројца членови од Македонскиот литературен кружок во Софија (В. Марковски, Г. Абациев и Д. Митрев). Гане Тодоровски, на Струшките вечери на поезијата во 2009 г. по повод 100-те години од раѓањето на Вапцаров, ќе заклучи дека пророштвото на Вапцаров е реализирано како пулсација на творечката книжевна мисла и показ за континуитетот во развојот на македонската литература.

Се присетив на еден напис од 1999 г. од Блаже Ристовски (Ристовски 1999: 15). Тој гласи: „Денеска Никола Вапцаров ќе беше меѓу нас како 90-годишник. А беше убиен на неполни 33 години, заедно со Дончо и Романов, наскоро по загинавањето на Неделковски и малку пред Рацин, Богоевски и Караманов. Плејада млади македонски патриоти што со перото и мечот согореа во поривот по ’белите мугри‘ на својот народ. Нивните окрвавени стихови јачат по распарчената земја и ги храбрат младите поколенија во нови премрежиња“. Потоа Ристевски напиша нешто што е многу актуелно и денес: „И како ништо да не се случило во овој половина век. Одново одсиваат злокобните фанфари во стариот поход против националната свест на напатениот народ. И сега, како и тогаш, и туѓи и свои се впрегнале во очајна битка против правото на вера и слободен сопствен татков кат. Истите рефрени од истите дувла. И одамна веќе умртвените ги чувствуваат како жива закана“.

На крајот ќе кажам дека подвизите на Вапцаров и Конески, следбеници на „Лозарите“ и на „Македонското литературно другарство“ во Петроград, по дух и по содржина создаваат македонска национална литература. Затоа нивниот спомен треба трајно да се негува. Но, нивното творештво е и со лирски восклик за она што е невидливо, а е најдрагоценото во животот како што се: љубовта, пријателството, грижата, мистериите на природата. Писателот од Фарските Острови, Ким Симонсен, ќе напише дека само поетите можат да слушнат како растат лисјата.

И уште нешто...

Конески во овој текст не ја споменува средбата со Вапцаров во 1941 г. Тоа е време кога тој имал само 19 години. За ова пишува Коце Солунски (Солунски 1973: 141) во книгата за Кузман Јосифовски. Имено, група студенти, предводени од Кузман Јосифовски и Мирче Ацев, на свадба кај еден Македонец во Софија настапиле како „... поети од Пиринска и Вардарска Македонија – Никола Вапцаров, Венко Марковски, Блаже Конески и др.“ За среќа, настанот поминал без последици. Се сретнаа тие повеќе пати во своите стремежи, но и во песната „Македонски писатели“, каде што Конески, паралелно со Рацина, го споменува и Вапцаров, и двајцата ги споредува со два силни бора што шумат. Има и други средби. Една од нив е песната од Конески посветена на Вапцаров. Се вика „Смртна песна“. Се разбира, тука може да се спомене и ракописот, кој го претставуваме. Тој е напишан од млад човек, а ни ја открива генијалноста на Конески, неговата богата јазична експресија. Веќе напишав дека неговата појава е култен настан со огромно значење за македонскиот јазик и за македонската литература. Тој е интеграциски автор, кој ги поврзува вековите – минати и идни, ги раскрилува потенцијалите на македонскиот јазик и на најубав начин, како автентичен и сестран уметник на зборот, ја докажува успешноста на нормата. Блаже Конески, според Старделов, е „... наша неминовност, јазичен гениј, со кого се раѓа новата поетска космогонија, втемелена на неговите претходници, со призивок на нашите легенди...“

Литература

- Вангелов, Атанас. 2020. Лирската биографија на Конески, Скопје.
- Каровски, Лазо. 1947. „Пет години од смртта на поетот Никола Јонко Вапцаров“; Млад борец IV, бр. 132, Скопје.
- Конески, Блаже. 1992. „Платон против Хомера“; Современост 9-10, Скопје.
- Марковски, Венко. 1947. „Пет години од смртта на поетот Никола Јонко Вапцаров“; Единство III, бр. 88, Скопје.
- Митрев, Димитар. 1947. „Творечкиот пат на Никола Вапцаров“; Нов ден III, бр. 6, Скопје.
- Ристовски, Блаже. 1999. Националната идеологија на Никола Вапцаров, Весник, 10 декември 199.
- Солунски, Коце. 1973. Кузман Јосифовски – Питу, кн. I, Скопје.
- Тодоровски, Гане. 1957. „Деветтиот бран“ од Никола Вапцаров, Скопје: Разгледи Тодоровски, Гане. 1979. Никола Јонко Вапцаров „Творби“; Избор и предговор Гане Тодоровски, Скопје.
- Томоски. 1996. Време на апсурди, Скопје.

Summary

An unknown so far manuscript of Koneski, under the title “Vapcarov Among Macedonian poets” is presented in the contribution “On One Manuscript of Koneski on Vapcarov”. The manuscript is written back in 1947. It is in fact a reminiscence of Koneski for the great Macedonian poet Nikola Jonkov Vapcarov, for his poems and his connection with motherland Macedonia. Koneski, with fascination and respect towards great poet, is quoting his verses and underlying the input of Vapcarov in the development of the Macedonian literature.

Лилјана Макаријоска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Мери Цубалевска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЛЕКСИКАТА НА ЕГЕЈСКИТЕ ГОВОРИ ОД ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ

Апстракт: Етнолингвистичките проучувања на македонскиот јазик, како и на егејските говори како нераскинлив дел од македонската дијалектна територија, овозможуваат да се зачуваат од забораот многу елементи од македонската материјална култура, обредно-обичајните постапки, народните претстави и верувања итн. Македонските говори во егејскиот дел од Македонија имаат непроценливо значење за проучувањето на историјата и за дијалектологијата на македонскиот јазик, презентираат повеќе архаични јазични особености, па одамна го привлекуваат вниманието на научната јавност. Предмет на нашиот интерес е етнокултурната лексика на егејските говори, врз основа на материјалот од изданија во кои е собрано богатото културно наследство (народни приказни, песни, обичаи и др.) од различни подрачја во Егејска Македонија (Костурско, Леринско, Воденско, Кукушко, Солунско). Од областа на материјалната култура на пр. се izdelуваат називите на деловите од народната носија: *џуроџија, кавиџи, кусаче, ѝрџле, раун, ресачка, ѝуриџулиџи, чулџар, шеџун*, називи на делови од покуќнината, односно садови и др.: *бешлак, блудо, емеџи, лаџка, ленџер, саломадарник, сахан, џас*, од областа на свадбените обреди и обичаи: *акалесарница, брак, каниска, колак, крондир, ѝриџија, ѝросење, ѝросец, хламбор, хламборџија, редовник, акалесарница, брак, каниска, колак, крондир, ѝриџија, ѝросење, ѝросец, хламбор, хламборџија, редовник, сарандар* и др.

Клучни зборови: лексика, егејски говори, фолклор, материјална култура, обреди, обичаи.

Говорите во егејскиот дел на Македонија претставуваат нераскинлив дел од македонската јазична територија. Истражувањето на македонските говори во егејскиот дел од Македонија е од непроценливо значење за историјата и за дијалектологијата на македонскиот јазик. Постојано се укажува дека трудовите посветени на овие говори се своевидна заштита и одбрана пред забораот, имајќи го предвид несреќното напуштање на родните огништа во овој дел што

имал мнозинско македонско население. Егејските говори презентираат повеќе архаични јазични особености, како периферни говори, а исто така се поврзуваат и со дијалектната база на јазикот на Св. Кирил и Методиј, поради што многу одамна го привлекувале вниманието на славистите и тој интерес продолжил до денес. Ќе ги истакнеме трудовите на странските слависти од почетокот на XX век, пр. на Мазон (1923) посветени на корчанските, костурските и леринските говори, на М. Малецки (1934/1936) посветени на говорот на селата Сухо и Висока (Јагадинско), кои подоцна се основа и за анализата на З. Голомб (1963: 173–276) и многу други, како и на Б. Шклифов (1973, 1979) и А. Кузов (1925) за костурскиот, Мирчев (1901: 426–470), В. Думев (1943: 26–88) за воденскиот и др., но и многу трудови на наши колеги, што се застапени во Изборот од библиографијата посветена на македонските говори во Егејска Македонија (Макаријоска, Гајдова 2008: 9–19), во изданието „Кон истражувањата на македонските говори во Егејска Македонија (по повод 60-годишнината од прогонот на децата бегалци од егејскиот дел на Македонија)“.

На јазичната територија во егејскиот дел на Македонија извираат главните фонетско-фонолошки и граматичко-структурни особености, карактеристични за македонските дијалекти чии изгласи продолжуваат на останатите делови од целокупната македонска јазична територија или продолжуваат во соседните словенски јазици (сп. Видоески 1961: 13–31, 1963: 87–107). Освен тоа, на оваа територија, се вкрстуваат дијалектни црти од главните македонски наречја: од источното и од западното македонско наречје (Дрвошанов 1992: 69).

Говорите во егејскиот дел на Македонија избобилуваат со архаизми, коишто полека исчезнуваат заедно со исчезнувањето на постарата генерација говорители. Во врска со лексичкото богатство на егејските говори, посебно би сакале да го истакнеме повеќетомниот *Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел* од К. Пеев (1999–2009), што се оценува како монументално дело, историски документ за националната материјална култура, на авторот кој „го посветил својот живот за воскреснување на органскиот дел на еден историски етнокултурен субјект што пред нашите очи незапирливо и неповратно гасне“. Речникот содржи дијалектолошки, етнографски материјал од: кукушкиот, солунскиот, серскиот, воденскиот и еницевардарскиот говор. Богатиот лексички материјал поткрепен со илустративни контексти е значаен дел од национално-културното наследство на македонскиот народ и истовремено голем придонес за афирмацијата на македонските дијалекти и на меѓународен план.

Мошне значајно е и богатото културно наследство од Егејска Македонија, претставено преку елементите на материјалната култура и изразено преку специфичната обредно-обичајна практика од животниот и календарскиот циклус, преку верувањата, народното прозно и поетско творештво. Народните претстави и верувања се во врска со различни сегменти од материјалната и духовната култура, а овозможуваат да се добие попотполна претстава за културната свест на овие македонски простори, на пр. во врска со магиско-

исцелителската моќ на предметите и на зборовите, со некои обредни постапки што се изведувале зашто „така чини“, а со текот на времето преминале во традиција којашто предците ја оставиле за помладите генерации да ја чуваат како драгоцено наследство.

Предмет на нашиот интерес е етно-културната лексика на егејските говори, врз основа на материјалот од изданија во кои е собрано богатото културно наследство (народни приказни, песни, обичаи и др.) од различни подрачја во Егејска Македонија (Костурско, Леринско, Воденско, Кукушко, Солунско)¹.

Од областа на материјалната култура се izdelуваат називите на деловите од народната носија, називи на делови од покуќнината, алати и др. На пр. називите за садови: бешлак ‘големо шише’: си забравила неколку бешл’ци на газарот (НКЕМ: 299), блюдо ‘чинија’: се собираат и акалесаните сватови, земаат едно крондире ракија и ририф едно блюдо. Добре ви и блуда со ририф, за да фатат да пијат ракија (НКЕМ: 407), мисур ‘чинија, ваган’ (ОЗКД: 43), гаван ‘земјен сад во вид на длабока чинија, што се користел за секаков вид јадење, обично чорбесто’ (ОЗКД: 19), букло ‘дрвен сад за вода, за носење вода за пиене при работа в поле’ (ОЗКД: 18), врчка ‘куп, голем и длабок глинен сад за зимница или туршија’, бинлак ‘голем стаклен сад за вино, ракија и сл., оплотен со дрвени прачки за заштита и со сплетена држалка’, делва ‘голем глинен сад, обично со две дршки’: а бре, гледаш ли тие дванајсете делви штото се п’лни ал’ни (НКЕМ: 332), си најде сичките делви п’лни ал’ни (НКЕМ: 333), саломадарник ‘сад за чување масло’: Мари жено, ами ако немаме ниту сол, ниту пипер, ниту ширлаган, дај ми саломадарникот, да ида да зема ширлаган! Му даде жената му саломадарникот и тој киниса да иде (НКЕМ: 332), сахан, саханче ‘плитка чинија; плиток бакарен сад што се полни со јадење и се послужува, а стои на маса’: царот сака од меника сос еден сахан манџа ... да подрукнеш, ќе да излезе мојта лелја, да ја речеш од меника кланети, да ти даде најмалкото саханче: онова саханче колку да јадат, толку повеќе извира!.. пак саханчето пак п’лно остана, го зема саханчето го закара на дома му (НКЕМ: 287), тас ‘метален сад за вода’, крондир ‘сад за вино и ракија’: Прво пуштаат две деца со еден крондир вино, да ја акалесат невестата (НКЕМ: 407), стомна ‘глинен сад за вода’: По метењето ќе земе две мали деца, едно машко и едно женско, ќе оди на улицата да го фрли губрето. Кога ќе се врати дома, ќе земе ибрик и една стомна (НКЕМ: 408), латка ‘стомна’: Земи две латки и вјакни ме и кога ќе идеме на живата вода, таму има страшни самовили, ја чуваат водата. Тогаш тојнака зема две латки (НКЕМ: 291), поте ‘бардаче’ (ОЗКД: 52), ленгер ‘бакарен сад’: После шиењето ќе излезе еден од девојкините сите сватови, ќе им

¹ Примерите се посочуваат со скратеници на изданијата, пр. НКЕМ – *Народнаиша култура на Егејска Македонија* (Пенушлски 1992), ОЗКД – *Обрани зборови од косиурскиот дијалект* (Поп-Василева 2004). И во изданието *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик* (Видоески 2000) се застапени голем број текстови од територијата на македонските егејски говори како богат илустративен материјал, главно прозни текстови, како трајно сведоштво за јазичната состојба во егејскиот дел на Македонија.

подари по една китка, после китките и по една родини, или брат, или братучед. к земе прво лингер сос китките на шервета и ќе ја остави честината пред сватовите (НКЕМ: 404), Тогаш ќе кинисаат сите мажи да одат на девојкината куќа. Ако има јунакот татко, татко му ќе го земе ленгерот со нештата и крондирот со ракијата; и ќе кладат на еден ленгер малку ририф (НКЕМ: 403), чутура ‘мал, дрвен или метален сад за вода, вино, ракија и сл.’: почнала да го мере со чутурата, со кутелот (НКЕМ: 260), Ја зева лисицата читурата му го намажува газарот со тро катран (НКЕМ: 300), кагои ‘три или четири емајлирани садови со мали рачки од двете страни што се прикрепуваат за метална направа со форма на буквата П, а служеле за носење јадење на аргатите на нива, на лозје или за храна за овчарите – садовите се ределе еден врз друг, горниот дел од рачката бил од дрво’ (ОЗКД: 32), ведро ‘дрвен сад за вода, млеко и др.’: Тој по едно ведро млеко му даваше на ден да не ‘и гиба овците (НКЕМ: 302), тавла ‘подавалник’: јунаците ја држат тавлата (НКЕМ: 406), И кога ќе го бричат, зетот вади неколку сребрени пари или онлуци, ги става внатре во тавлата, та ја земаат две-три деца, одат на водата, ја треснуваат тавлата и парите ги земаат (НКЕМ: 408), пјато ‘длабока или плитка чинија за манџа; ваганка, чинија’: Игуменот го причека царцко со синиата стребрена и пјатата стребрени, бунелите стребрени и манџите царцки (НКЕМ: 339), танир ‘чинија’: И лисицата седнува на танирот на росницата, се изнајадува арно (НКЕМ: 326), подница ‘црепна; земјен сад во кружна форма во кој се пече леб со вршник’: земаха и подницата сос лебот (НКЕМ: 326), соларка ‘мал сад за чување сол за готвење, обично правоаголна кутија со капак на резе и рачка за закачување на соодветно место во кујната’ (ОЗКД: 60), емеци ‘прибор за јадење’: Овчарот истиклици (нарочно), ка дојде царот, го причека и му кладе сини од дрво, бунели од дрво, пијати од дрво, емеците – прости (НКЕМ: 339), Игуменот го причека царцко со синиата, стребрена и пјатата стребрени, бунелите стребрени, и манџите царцки. И тоа игуменот му кажа, со какви емеци и какви синици го пречека (НКЕМ: 339), чатал ‘виљушка’ (ОЗКД: 69), алатки: балтачка ‘секирче, за цепење дрва дома, за кастрење прачки и сл’ (ОЗКД: 13), бубица ‘игла за шиене со големо „уше“, во која лесно се вденува конецот’ (ОЗКД: 16), вртелка ‘направа за намотување предено, за рачно навивање предено или друг конец во клопче (ОЗКД: 18), др’нг ‘кол за берење ореви’ (ОЗКД: 24), лилјак ‘вид срп за жнеење, што е поголем од обичниот срп со рамно сечило (без запци) и длабоко искривено веднаш над рачката, па така потфаќа двојно повеќе класје и со него обично жнееле мажите’ (ОЗКД: 38), паламарка ‘дрвена жетварска алатка во форма на ракавица (го заштитувал горниот дел на дланката) на врвот со кука за зафаќање на поголема рачка, повеќе класови жито при жнеење и за забрзување на жнеењето’ (ОЗКД: 48), фараши ‘сад за ѓубре, ѓубрарник; мала ламаринена лопатка, со куса рачка што се користи во домаќинството за собирање ситен отпад од кујната (ронки, луспи од зеленчук), од тремовите, чардаците’ (ОЗКД: 66), кљункашка ‘свонец’ (ОЗКД: 34), паланса ‘направа за мерење тежина со „бљудо“, вага, кантар’ (ОЗКД: 48), клапа ‘дрвена направа, парче дрво за затворање на вратата, со која лесно се отвора и однадвор и одвнатре’ (ОЗКД: 34), лост, сирт ‘дрвена направа,

налик на помала греда, поставено/вградено во специјален отвор по должина на ѕидот веднаш зад вратата, што служела за затворање на тешки, старински куќни порти, мандало’ (ОЗКД: 40), леса ‘направа од исковани штици со две странични летви, што истовремено се рачки на лесата, а служи за носење тули, малтер, но и пченка и др., а за носење се неопходни двајца’ (ОЗКД: 39), катинар ‘катанец’, кати́на ‘железна направа за заклучување врата; за разлика од катинарот, што претставува подвижна направа за заклучување на вратата, катината се вградува во вратата и е со различни големини и форми’ (ОЗКД: 31).

Храната е значаен дел од материјалната култура, а преку називите за секојдневната храна, но и за храната подготвувана за календарските празници, за новороденче, свадба, слава или пак во врска со култот на мртвите, се проследуваат цврстите врски меѓу обредните активности и соодветните термини кои се зачувани регионално или пошироко на македонските простори (Макаријоска 2021: 6). На пр.: емиш ‘овошје’: Ки ти биди стопанин, ки ти рани со лешници, орехи и други јемише (НКЕМ: 317), се ранам со планински треви, овошки – емиш и друзи зеленила (НКЕМ: 284), лапко ‘јаболко’: ако да имате ошче самовилско лапко... му куцало ошче самовилско лапко (НКЕМ: 277), карпуз ‘лубеница’ (ОЗКД: 31), чушка ‘мало луто пиперче’, но: топуски пиперки, д’лганести пиперки (ОЗКД: 70), врвинки ‘последни пиперки, домати и сл. од сезоната, што останале на врвот и обично се користат за туршија’ (ОЗКД: 16), библи ‘зрнест производ што се јаде меѓу главните оброци (пријатка), а се прави од печен наут, леблебии’ (ОЗКД: 14), пешник ‘голем, кружен пченичен леб’: Завалијката жена испросила од комшиите еден пешник леп (НКЕМ: 311), колак ‘колач, погача’: После ќе растроши еден колак од оние, што се направени во петокот, и ќе го фрли напред и назад, за ермен ќе се прекрсти три крстови, ќе кинисаат веќе да одат по патот (НКЕМ: 326), пупка (лебец), турта ‘вид леб’: јас не можам ни брашно да си соберам, ни пупка да си месам, затоа синко, стори една добрина и собери брашно околу камејната, диреците и замеси една турта да си појадиме заедно (НКЕМ: 284), пупче ‘лепче’: замесила и опечила по едно пупче да јадат со бабата (НКЕМ: 284), Момичето, ка било ногу послушно, си месило еден кравај (пупче) и отишло на воденицата (НКЕМ: 306), питулица ‘тиганица’: Мене ми прави анката красни питулици (НКЕМ: 273), мазник ‘вртена пита’: таа му наготвила мазници и печени кокошки (НКЕМ: 307), плицина ‘вид тестено јадење од пченкарно брашно и сирење, што се пече под сач, проја’ (ОЗКД: 51), пиљузе ‘вид крем што се подготвува од брашно и шира во периодот кога има шира’ (ОЗКД: 51), риба крапова ‘крап’: На еден рибарин имаше една голема риба крапова... Колку ѝ сакаш господине, таја риба крапова? (НКЕМ: 332), цирона ‘ситна риба, сушена риба; ситната рибата се подготвува на разни начини, се пржи откако е посолена и овалкана во брашно, наредена во тепсија се пече во фурна или под сач, се соли и суши па така конзервирана се пече на жар или се прави салата со млад кромид, со нане, киселина, масло’ (ОЗКД: 68), росница ‘ситни, суви испржени трошки леб; еден вид тарана, фиде; вид ретка каша (брашното се разбива поретко, па кашата се срка со лажица)’, тарана ‘тесто иситнето во вид на зрнца и исушено, од кое се прави чорба и

служи како додаток за други јадења’: Па воденичарката на воденичарот тогај му донесела росници да руча, јадејне на воденичарот. Росници се уд брашно, као кашата, а прават така зрнца, зрнца и ја викат росница, таму, попарена па со зејтин. Тараната е башка, росницата е башка. Ала таа, росницата е живо брашно, ама а прават, ала а прават зрнца, зрнца ... И лисицата седнува на танирот на росницата, се изнајадува арно (НКЕМ: 263), чиверме ‘печено месо на ражен’, пастрма ‘солено и сушено месо, обично овчо (или говедско) месо (ставено во каца)’: Ке крије пастрма од пролет за есен (НКЕМ: 263), кав’рма ‘начин на конзервирање месо – во поголема тава се пржи исеченото свежо свинско месо, уште врело се собира во лимен или земјен сад којшто добро се затвора, па ако салото во коешто се пржело не е доволно за да го покрие месото, се додава уште истопено сало за да има три прста над месото, потоа се чува во кералот покрај другата зимница’ (ОЗКД: 31), сибирина ‘чварка’ (ОЗКД: 28), куварки ‘сарми’ (ОЗКД: 37), камбостра ‘вид туршија од зелка исечена на парчиња, што се ставала во врчки и се полевала со сол и киселина, а се употребувала порано од другите туршии (ОЗКД: 31), пресол ‘кисела зелка’ (ОЗКД: 53), понч ‘греана ракија’ (ОЗКД: 52).

Народната облека е специфична културна појава, што создава претстава за етничките специфичности и етнографската разновидност на македонските простори. Во народната облека се содржани најразновидни информации за нејзиниот носител – географски, етнички, социјални, возрастни, историски. Покрај разликите во видот и типот на облековните и украсните елементи, разлики се јавуваат и во терминологијата.

Ке ги споменеме на пр. називите за облека и накит, деловите од носијата: руби ‘облека’: Да не е нешто рубите да не аресуват? Ами таквија руби, – Туран ниту на делниците не носил (НКЕМ: 301), ами и зетот го оставиа со мала душа: рубите веќе и другите му работи ‘и сузеа (НКЕМ: 300), пљачки ‘облека, руба’: Тој фрли пљачките (НКЕМ: 274), дреха ‘облека’: Брат му, како го виде, многу се зарадува и како го виде сос сиромашки дрехи, му ги извади и му даде други дрехи богатски, го промени (НКЕМ: 327), Малкото се нарасте сè м’шки дрехи му клаваше царицата (НКЕМ: 289), гуна ‘горна безракавна облека од бела или од црна клашна’: и јас сакам таква гуна да ми купиш... Аа, ќе ти купам таква гуна (НКЕМ: 271), полка ‘елече од чоја, везено со срма, дел од носијата наречена „туашна“ (ОЗКД: 52), долама ‘горна, волнена облека со ракави’, доламичка: отишал си ја продал доламичката и зел неколку бешл’ци (НКЕМ: 299), наглок ‘потесна кошула без горен дел што се носи под кошулата’, шегун ‘горна женска облека од бел или црн шајак’ со прчалки ‘везени ракави завртени над лактот’, бел шегун ‘горна женска облека со лажни, долгунести ракавчиња, сошиени на грбот’, ресачка ‘празнична безракавна облека од црн шајак, по рабовите поткитена со рески’, кусаче ‘зимска облека од црн шајак, долга до појасот и без ракави’, трлаган ‘горна женска облека од чоја со куси ракави’, фута ‘скутина од две дипли’, чултар ‘мала скутина од една дипла’, калци ‘шарени плетени без стопала’, дулбен ‘бела квадратна шамија со везени украси’, преврска ‘везена лента што се врзувала над челото’ (НКЕМ: 309),

грлешка ‘дел од носијата „туашна“, парче домашно платно изработено од чипка направена со игла за шиене, се носело на предниот дел од фустанот, на градите и завршувало околу вратот’ (ОЗКД: 22), туртулици ‘метален накит од синцири’, ѓубек ‘кујунциски украс за невести и млади жени’, колба ‘нараквица, гривна’, обеци ‘обетки’: Донеси ми колби, обеци, кудури, сетне да ти отворум (НКЕМ: 309). Невестински дел од носијата биле: прцле ‘сукани црни волнени врвки, украсени со мониста, што се носеле низ грбот’, раун ‘сребрен накит на градите’, баер ‘ниска од стари монети: невестински украс за на глава’, пафти ‘срмен колан над појасот’, колца ‘накит од мониста, морски школки и пари, присошиени врз парчиња од црвен шајак’. Поконкретно од називите за делови од костурската носија ќе ги споменеме: ѓурдија ‘дел од облеката слична на шајакот’, капама ‘од купечка алаца полнета со памук’ (НКЕМ: 405), муфеска ‘црна, голема шамија’ (ОЗКД: 44), риза ‘марама за на глава, бела за млади и црна за стари’, малина ‘вид фустан со ракави, изработен од волнена валана ткаенина’, ќепе ‘од црн шајак, без ракави, широко и клинесто во долниот дел’, ресачка ‘од црн шајак со реси од внатрешната страна’, ф’стан ‘долга, безракавна облека, широка во долниот дел, која достигнува до везот од кошулата – волнен за зиме, памучен за лете’, ѓубеци ‘метални пафти’, кават ‘горна облека со долги ракави’, а исто така и од носијата од Леринско: власник ‘безракавна облека од црн шајак’, влашки прегач ‘скутина од две дипли’, ќесици ‘вид подвижни ракави, што се сошивале на шајакот или на одделно платнено елече, кое се облекувало под шајакот’, богасија ‘црвено купечко платно’, буљка ‘капа со заострен врв’, скахун ‘чорап’: ќе се соберат десетина жени да појдат на повиш да однесат една за папучи, скахуни, шамии две, фес (НКЕМ: 405), Во недела рано по црквата пак ќе се соберат жени и моми, да однесат од зетот на невестата катанда: две шамии, фес, скахуни, папучи, појас (НКЕМ: 408), скорни, папуци ‘обувки, чевли’: Јазе имам ету толку деца, на сите по еден чифт скорни, и толку дивојки по една за папуци на жена ми и на двете и леља папуци, и баба-хаки хилјада гроша (НКЕМ: 405).

Од називите поврзани со роднинските односи ги изделуваме, на пр.: чупе ‘женско дете’: царицата близни две: едно дете и едно чупе (НКЕМ: 283), завареница ‘женско дете од претходниот брак на мажот’: закаруве момата завареницата и одат на един рид (НКЕМ: 308), и заварено момче/момиче ‘машко/женско дете од претходниот брак на мажот’, пара-сестра ‘полусестра’: донесла си и една ќерка од првнијо м’ж, та му станала пара-сестра на завареното момиче (НКЕМ: 306), донесеница ‘ќерка донесена (доведена) од претходниот брак’: Една м’штеха имала своја мома донесеница и нашла и една завареница у м’жут си (НКЕМ: 308), асал ќерка ‘родена ќерка’ паштерка ‘затекната или доведена ќерка’: имал три ќерки: две асал ќерки и една п’шчерка (донесена). Таа п’шчерката го замилвала детето (НКЕМ: 311), леља ‘тетка’: Да идеш пак тамука, да викнеш леља ми ... излезе леља му, му даде најмалкиот чаршав (НКЕМ: 288), калитата ‘кум’, крштелник ‘кумашин’: оште не беше седнал да почине, ето дојде еден негов крштелник, му вели: – Калитате, ти се молам да ми дајш твојта кобила да идам на воденица (НКЕМ: 330), пехер ‘тест’,

пехера ‘тешта’: Като чула така пехера му, пак му се моли многу на свадба да иде (НКЕМ: 330).

Егејските говори се одликуваат со употребата на низа називи од обредно-обичајна практика од животниот циклус. На пр. од областа на свадбените обреди и обичаи адет ‘обичај’: Еј зете, ние имаме адет, на понеделник го пуштаме зетот да ни докара жива вода (НКЕМ: 291), дојде на полуношт спроти адетот (НКЕМ: 326), Го уредиле спроти адето, го оставиле во црквата (НКЕМ: 336), акалеса ‘поканува’: тогаш зетот ќе стане, ќе појде да акалеса јунаци спроти него, да дојдат да акалесат селото (НКЕМ: 405), И пак јунаците ќе ја земат акалесарницата, ќе одат по сите куќи да акалесат, велејќи: „Добро вечер, добре ви најдохми, да сти акалесани откаде Димитриа кумови и отката Георгиа сфатови!“ Кога ќе го докалесат селото, ќе се врат за да појдат во домот на зетот (НКЕМ: 407), акалесарница ‘калесница, дрвен сад, магарка со која се кани на свадба’: На еден часот вечер се собираат јунаците, ја земаат акалесарницата (НКЕМ: 405), Тогаш ќе пие едно вино со акалесарницата. Така и кумицата ќе пие. И пак јунаците ќе ја земат акалесарницата, ќе одат по сите куќи да акалесат, велејќи: „Добро вечер, добре ви најдохми, да сти акалесани“ (НКЕМ: 404), Па момите прават акалесарницата. Така ќе земат еден крондир, ќе стават еден колак на крондирот и онаа првната чевра или една алова шервета и со алово прело или коприна ќе наредат секакво зелено цвеќе, китки (НКЕМ: 405), армас, малок армас ‘годеж, свршувачка’, ахенг ‘веселба’: јадат, пијат, ахенг чинат дури да осамне (НКЕМ: 405), И така ќе седнат сите, и веднаш ја курдисуваат трпезата, пак ракија пијат, по ракијата јадат, вино пијат, песни пеат и ахенг чинат цела ноќ. Исто, така се чини малок армас (НКЕМ: 404), јунак ‘момче, зет’, јуначка ракија ‘сватовска ракија од страната на момчето, зетовска ракија’, прмна леб ‘леб што се подарува на кумот’: Сетне разменуваат, колачињата ги прават многу шарени и еден голем леб, кој се вика прмна леп, што ќе го поклонат на нункото (НКЕМ: 405), просење ‘стројникување’: И веќе од многу просење ќе му ја дадат, зашто една девојка, ако не ја просат многу и наеднаш да ја дадат, таа девојка нема „ихтибар“ (НКЕМ: 403), просец ‘стројник’: Кога се љубат јунак и девојка, јунакот ќе пушти просци да му ја просат девојката, не само еднаш, туку многу пати (НКЕМ: 403), но и стројник: фатиха да прашат стројници на брата му да го молат, да му дадат мома сос многу имање (НКЕМ: 327), снобник ‘стројник’ снобница ‘стројничка’ (ОЗКД: 59), брак ‘свадба’: одат со сè тајфата на бракот (НКЕМ: 407), Пред една недела или еден месец да пуштат абер за бракот, Утрината во саботата хазарлак чинат и од зетот и од невестата: готват за бракот јадења (НКЕМ: 407), Праве брак ... Магарто го вике на брако да носи дрва (ОЗКД: 15), каната ‘земјен сад за течности со широк отвор и со рачка’, каниска ‘јадење со кое се поканува на свадба или што го носат свадбарите на свадба’: И они ќе земат по една каниска и други манци, и по еден крондир вино, ќе се соберат пак во зетовата куќа (НКЕМ: 408), Така потоа жените ги дробат каниските, половината ги даваат на мажите и другите на жените (НКЕМ: 408) венчанина ‘венчавка, такса за венчавка’: царо виш’л на р’ката му прстено од венчанината на царо со царицата

(НКЕМ: 285), колак ‘колач, погача’: И пак на среде патот ќе го разбие и вториот колак (НКЕМ: 406), После ќе растроши еден колак од оние, што се направени во петокот, и ќе го фрли напред и назад, за ермен ќе се прекрсти три крстови, ќе кинисаат веќе да одат по патот (НКЕМ: 407), крондир ‘сад за вино и ракија’: Па момите прават акалесарницата. Така, ќе земат еден крондир, ќе стават еден колак на крондирот, и онаа првната везената чевра или една алова шервета (НКЕМ: 407), прикија ‘мираз, чеиз, руво’: Тогаш царот сос благодарение му товари на девете жрепчиња девет товара прикија (НКЕМ: 292), хламбор ‘бајрак’: Утрината на 6 часот ќе го расипат хламборот со оро (НКЕМ: 408), хламборција ‘бајрактар’: Тој ден на шест саатот се собираат тројца јунаци, го прават бајракот наречен хламбор. Тој хламбор го прават со алова богазија и со зелени китки. На еден калем го нанижат, од едната страна на богазијата, со бела книга прават еден крст. Од другата страна како месечина. На калемот одгоре со еден лимон и две јаболки прават крст со фарак и од трендафилови прачки (НКЕМ: 406), Тогаш зетот ќе стане, ќе им бакне рака на сите и теслим ќе го чини хламборот на хламборцијата. И хламборцијата ги собира јунаците (НКЕМ: 406), прокефалции ‘тие што први одат, се договараат пред вратата од собата на невестата’: По пречекот хазарлак чинат, за да тргнат за невеста. Прво пуштаат две деца со еден крондир вино, да ја акалесат невестата. Тие деца, кога ќе појдат кај невестата, одајата ја поаѓаат затворена. Тогаш двете деца викаат: „Ајде, колко пари саката за невестата?“, Пазарлак чинат, им дават на момите еден грош. Така ја отвораат одајата, влегуваат тие деца. Невестата им бакнува рака и ги дарува со по една перница. Тие двете деца се именуваат прокефалции (НКЕМ: 407), соргуч ‘рочно изработен, поголем или помал украс од разнобојна хартија или свилена материја, во вид на букет или страк цвеќе за китење на рацете на невестата, за китење на зетот и др.’ (ОЗКД: 60), чевре ‘лесно, четириаголно платно, по краевите навезено, што служи за прекривање, за завиткување бовчи и сл.; вид секојдневна шамија за млади жени, невести’: сите ги дарува со по една шервета или чевре (НКЕМ: 408), пак од девојката ќе стават едно благо, и китката, и една ширвета или чевре за јунакот и еден стребрени прстен, и ракијата ќе ја разбркат; Па момите прават акалесарницата. Така, ќе земат еден крондир, ќе стават еден колак на крондирот, и онаа првната везената чевра или една алова шервета, и со алово прело или коприна ќе наредат секако зелено цвеќе, китки на крондирот (НКЕМ: 408), шервета ‘крпа’: му дава една китка и му ја дарува шерветата од стивата (НКЕМ: 408), ќе земе прво лингер сос китките на шервета и ќе ја остави честината пред сватовите (НКЕМ: 408). Во врска со именувањето на свадбените обичаи се и: кумова трпеза: на кумовата трпеза и од оние колани клаваат на трпезата и други лебови, мезиња, ракија, вино, манци. Прво кумот ќе фати да јаде. Тогаш веќе на сите гости им дават, јадат, пијат и акент чинат цела ноќ! (НКЕМ: 408), оро на даровите на зетот: Орот го води мајката на момчето, по неа е таткото и роднините. На рацете ги носат даровите што ги добиле од фамилијата на девојката (НКЕМ: 410), зафаќање квас, месење колачиња: Во понеделник рано го викаат попот, им пее водосветение, за да се очисти куќата. Така зафаќаат квас. Во среда месат леб. Во

четврток рано зетот ќе акалеса десетина моми, и роднини и нероднини. Сите ќе дојдат и ќе фатат да месат колачињата, и таја што ќе меси, да е дева сос мајка, сос татко, а не сирачка. Кога месат онаа девојка ќе го надене фесот на зетот, та така ќе фати да меси, па другите околу да пејат свадбарски песни, дури да се чини тестото. Сетне разменуваат, колачињата ги прават многу шарени и еден голем леб, кој се вика прмна леп, што ќе го поклонат на нункото (НКЕМ: 405), бричење на зетот: Зетот го бричат и сите жени стојат околу него, пеат, и јунаците ја држат тавлата, за да не падне на земјата некое влакно. И кога ќе го бричат, зетот вади неколку сребрени пари или онлуци (‘вид монети со вредност од десет пари’), ги става внатре во тавлата, та ја земаат две-три деца, одат на водата, ја треснуваат тавлата и парите ги земаат (НКЕМ: 408), благите ‘свадбен обред во понеделникот по свадбата, кога со слатки, „блага“ се посетува домот на младоженците’: Ке ојме на благите (ОЗКД: 14), одбратки ‘отвратка, повратка; прва посета на младоженците (по свадбата) кај родителите на невестата’: Во четврток мајка ѝ ќе прати две мали деца, да ги акалесат на одбратки. И тие, во петокот навечер, во еден часот, ќе земат едно деверче со нив, и ќе појдат кај татко ѝ на одбратките. И како ќе дојдат во дворот, невестата и зетот прво ќе ја извадат стативата од земјата. Така потоа влегуваат у дома. Тамо, колко роднини има невестата, ќе им бакнат рака, после и големиот колак двајцата ќе го разбијат на два комата, па така ќе седнат да сторат здраво-живо. Го питат зетот како помина со невестата, и невестата со зетот. Така потоа вечераат (НКЕМ: 409).

Од областа на посмртната обредно-обичајна практика ќе ги споменеме: лазор ‘облека за погреб’: кога ќе го ставеле носилото на крајот на гробот, една стара роднина го собирала „лазорот“ (погребалната облека) и го однесувала дома, па му ставале во гробот перница (платнено бело кесе полнето со земја) (НКЕМ: 429), покрив ‘ткаенина, чаршаф со кој се покрива телото на покојникот’: и го покривале со платнениот покрив, го фаќале едниот откај главата а другиот откај нозете, па го ставале во гробот (НКЕМ: 429), киска ‘букет цвеќе, од страк босилек и ситно градинарско цвеќе наменето за мртвонец’ (ОЗКД: 33), проскомидија, редовник ‘задуша, принос за упокоение на душата на умрениот’ (НКЕМ: 429), сарандар ‘молитва што се чита за четириесет дена по смртта’: ставале на гробот на умрениот по една тепсија варена пченица и врз неа една погача „питар“ – питар си земал и свештеникот по отпевањето на гробот, а пченицата се раздавала на присутните и тоа се нарекувало „редовник“ т.е. жртва или принос за упокоение на душата на умрениот, додека за побогатите, чии домашни можеле да ја платат ефимеријата во црква се читала упокоителна молитва и се споменувало името на умрениот во проскомидијата во текот на сите 40 дни – тоа се нарекува сарандар т.е. Четириесетдневник, парастос ‘богослужба за помен на мртвите, за упокоение на душата’ (НКЕМ: 430).

Несомнено, лексиката на егејските говори претставува значаен прилог кон претставувањето на богатата ризница на материјална култура, обредно-обичајните постапки, народните претстави и верувања во егејскиот дел на Македонија.

Литература

- Видоески Божидар. 1961. „Основни дијалектни групи во Македонија“. *Македонски јазик*, год. XI–XII, бр. 1–2, Скопје, 13–31.
- Видоески Божидар. 1963. „Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија“. *Македонски јазик*, год. XIII–XIV, бр. 1–2, Скопје, 87–108.
- Видоески Божидар. 2000. *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Голомб Збигњев. 1963. „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)“, *Македонски јазик* XIII–XIV, 1–2 (1962–1963), Скопје, 173–276.
- Дрвошанов Васил. 1992. „Дијалектите во егејскиот дел на Македонија“, *Народната култура на Егејска Македонија*, Скопје: Мисла, 69–89.
- Думев Васил. 1943. „Воденският говор“, *Македонски преглед* XIII/3, 8–42, XIII/4, София 26–88.
- Кузов Аргир. 1925. „Костурският говор“, *Известия на семинара по славянска филологија*, кн. IV, София, 86–125.
https://www.strumski.com/books/A_Kuzov_Kosturskijat_Govor.pdf
- Макаријоска Лилјана, Гајдова Убавка. 2008. „Избор од библиографијата посветена на македонските говори во Егејска Македонија“, *Кон истражувањата на македонските говори во Егејска Македонија (по повод 60-годишнината од прогласувањето на децата бегалци од егејскиот дел на Македонија)*, Посебни изданија кн. 59, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 9–19.
- Макаријоска Лилјана. 2016. *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје.
- Макаријоска Лилјана. 2021. *Етнолингвистички студии*, Скопје.
- Мирчев Димитър. 1901: *Бележки по Кукушко-воденският говор*, СБНУ, 18, София, 426–470.
- Пеев Коста. 1999–2009. *Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел*, т. 1–5, Скопје.
- Пенушлиски Кирил (прир.) 1992. *Народната култура на Егејска Македонија*, Скопје: Мисла.
- Поп-Василева Александра. 1996. *Македонски народни приказни од Косиурско*, Посебни изданија кн. 25, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Поп-Василева Александра. 2004. „Одбрани зборови од костурскиот дијалект“, *Македонистика* 9, Скопје, 3–73.
- Шклифов Благой. 1973. *Костурският говор*, София: БАН.
- Шклифов Благой. 1979. *Долно-Преспанският говор*, София: БАН.

- Mazon André. 1923. *Contes Slaves de la Macédoine sud-occidentale Étude linguistique; textes et traduction; notes de folklore*, Paris: É. Champion.
- Małecki Mieczysław. 1934/1936. *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskim)*, I: *Teksty*, II: *Słownik*, Kraków, *Tekst gwarowy z Kosturskiego*, Lud Słowiański, III, 2, Kraków.

Summary

Ethnolinguistic studies of the Macedonian language, as well as of the Aegean dialects as an inseparable part of the Macedonian dialect territory, enable preservation of large number of elements of the Macedonian material culture, ritual-customary practices, folk representations and beliefs, etc. Macedonian speeches in the Aegean part of Macedonia have invaluable significance for the study of the history and dialectology of the Macedonian language, they show more archaic linguistic features, thus being of a great interest to researchers for decades.

The subject of our interest is the ethnocultural lexicon of the Aegean speeches, based on the material from editions in which the rich cultural heritage (folk tales, songs, customs, etc.) from different areas in Aegean Macedonia (Kostur, Lerin, Voden, Kukush, Solun region) is collected. In the field of material culture, some parts of the folk costumes are distinguished: *gjurdijska, kavat, kusache, prclje, raun, resachka, turtulici, chultar, shegun*, names for furniture, tools, vessels etc.: *beshlak, bludo, emeici, latka, salomadarnik, sahan, tas*, in the field of wedding rites and customs: *akalesarnica, brak, kaniska, kolak, krondir, prikija, prosenje, prosec, hlambor, hlambordjija*, as well as funerary rites: *lazor, pokrov, proskomidija, redovnik, sarandar*, etc.

Милица Миркуловска
Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Скопје

НЕОЛОГИЗМИТЕ ВО ДЕЛАТА НА СТАНИСЛАВ ЛЕМ И НИВНИОТ ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Електронските жители што го населуваат Космосот, нивните доживувања, местата каде што се движат, ги населуваат и се стремат кон нив, опишани во „Кибериада“ од Станислав Лем се именувани со неологизми, временски и просторно многу оддалечени од денешниот читател, што претставува преведувачки предизвик на релација полски – македонски.

Клучни зборови: неологизам, меѓукултурна комуникација, македонски јазик, полски јазик, Кибериада, Станислав Лем.

1. ВОВЕД

„Кибериада“ претставува исклучителна книга, мајсторски изведена на оригиналниот полски јазик. Кај читателот може да предизвика многу спротивставени реакции. Во неа ќе сретнеме архаичен начин на изразување, многу термини, изобилството на нови непостоечки зборови, во чиешто значење треба да се проникне. Со својата комплексност на информациите содржани во неа текстот на „Кибериада“ од Станислав Лем може да претставува предмет за обработка и опис од повеќе агли, како на пр.: филозофски, социолошки, културолошки, од областа на математиката и информатичката технологија, а заради спецификата и богатството на јазикот, секако и за лингвистичка анализа на различни нивоа, анализа од областа на теоријата и практиката на преводот и други дисциплини.

2. 2021 ГОДИНА НА СТАНИСЛАВ ЛЕМ ВО ПОЛСКА И ВО СВЕТОТ

Полскиот мислител, филозоф, писател, футуролог, сатиричар, книжевен критичар, Станислав Херман Лем (Stanisław Herman Lem), во светски рамки оставил наследство од 41 милион книги преведени на 52 јазици, еден од „татковците“ на СФ жанрот, роден е во Лавов на 12.09.1921, а починал на

27.03.2006 во Краков. Една од инспирациите за овој реферат е придонесот во Годината на СТАНИСЛАВ ЛЕМ, 2021, година во којашто Светот, му се оддолжува со мегапрославата на неговиот 100-ти роденден. Годината 2021 во Полска е прогласена за ГОДИНА НА ЛЕМ, празнување на културата, технологијата и науката со официјална страница на сите планирани настани <https://roklema.pl>.

3. КИБЕРИЈАДА – НЕОЛОГИЗМИ – ГЛОСАР

Во овој реферат ќе се задржиме на неологизмите во „Киберијада“, како преведувачки предизвик, односно на едно семантичко поле на називи од Глосарот наменет за македонскиот читател на „Киберијада“¹.

Лем во изобилство твори нови зборови со цел да именува непознат објект, релација, настан и сл. за да го опише светот на совршените машини, жителите на Барокниот Космос. Лем раскажува и опишува појави за нас, од денешна гледна точка, непознати. Исто така, предмет на опис сме и ние и нашиот свет, од гледна точка на некои други жители на Космосот, просторно и временски многу оддалечени, што се трудат да нè опишат нас, како и нашите предмети, навикни низ призмата на нивната сопствена културна позадина.

Овие неологизми во полскиот јазик произлегуваат од:

– интернационализми, со што помалку или повеќе како такви со извесни адаптации се разбирливи за македонскиот читател,

– зборови каде што може да се проследи заедничкото словенско јазично и културно минато на полскиот и на македонскиот јазик, па повторно, со мали адаптации, стануваат разбирливи и прифатливи за македонскиот читател (без да го занемариме факторот на неговата досетливост),

– зборови тесно врзани за спецификата на изразот на полскиот јазик, каде што е потребна поголема интервенција на преведувачот на македонски јазик,

– зборови што се многу тесно поврзани со локалните полски културни и општествени прилики, актуелни во даден момент, за коишто Лем, иако пишува за далечната иднина, со извесна доза на иронија сака да даде свој осврт. Адаптирајќи вакви примери за македонскиот читател, неопходно е да се процени дека таквата алузија за еден македонски читател е премногу далечна, па тие се оставаат во оригиналната своја форма, со извесни фонетски адаптации кон македонскиот јазик,

– зборови што претставуваат фонетска модификација на основниот збор, со еден или повеќе изменети гласа, како и ономаатопејски адаптирани зборови.

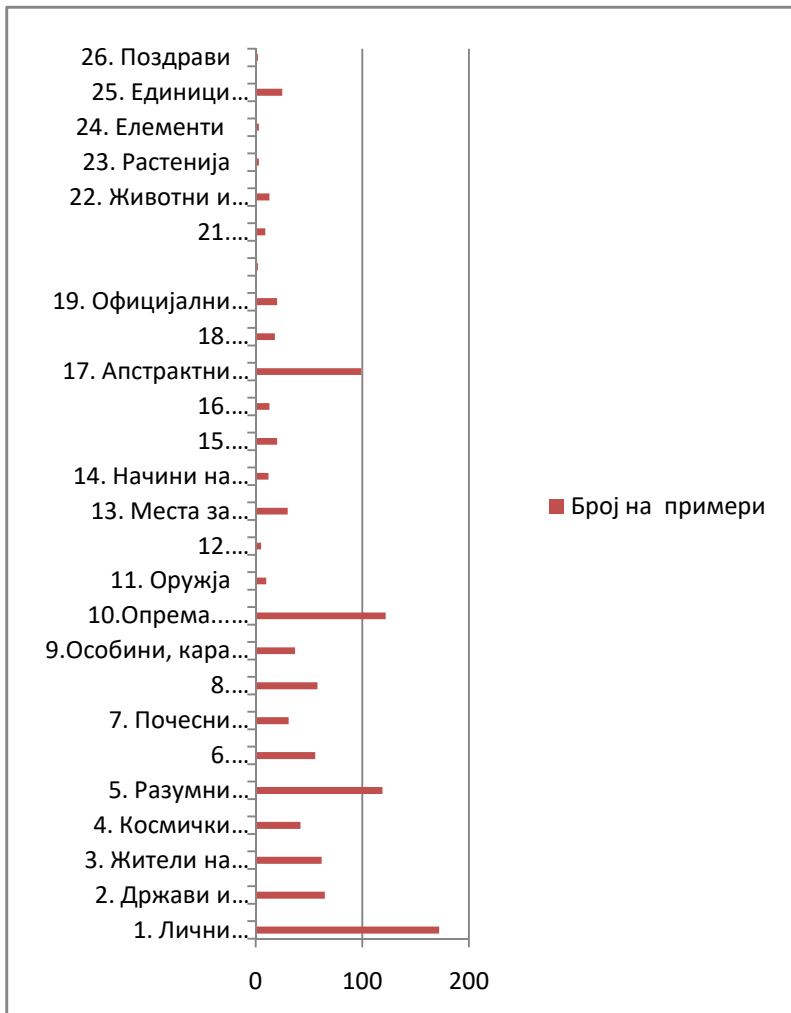
¹ Милица МИРКУЛОВСКА. КИБЕРИЈАДА – БАРОКОТ НА КОСМОСОТ. 282-300.

https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/2020/06/10-%d0%9c%d0%90%d0%9a%d0%95%d0%94%d0%9e%d0%9d%d0%a1%d0%9a%d0%9e-%d0%9f%d0%9e%d0%9b%d0%a1%d0%9a%d0%90-%d0%9a%d0%9e%d0%9d%d0%a4%d0%95%d0%a0%d0%95%d0%9d%d0%a6%d0%98%d0%88%d0%90_2.pdf

Глосарот, наменет за македонскиот читател на „Кибериада“, е подреден според значењето на зборот, со извесни дообјаснувања. Од зборообразувачка гледна точка имаме илустративни примери за различни деривациски модели: сложенки, префиксални (со префикси од домашно и туѓо потекло), суфиксални (со суфикси од домашно и од туѓо потекло).

Во согласност со Глосарот, издвоени се 26 семантички полиња на неологизмите во Кибериада. Според бројноста на елементите во одредено семантичко поле може да се каже дека вкупно има повеќе од 1000 неологизми и тоа, според следниве семантички полиња:

1. Лични имиња, презимиња и прекари (значењето е интернационално, преведено или адаптирано): 172 примери;
2. Називи на држави и области, населби (значењето е интернационално, преведено или адаптирано): 65 примери;
3. Називи на жители на планети, држави, области (значењето е интернационално, преведено или адаптирано): 62 примери;
4. Називи на космички тела, пространства и појави (значењето е интернационално, преведено или адаптирано): 42 примери;
5. Називи на разумни суштества, појави, индивидуи или општествени групи според карактеристичната особина што ја поседуваат или дејството што го вршат: 119 примери;
6. Називи на носители, вршители на професии: 56 примери;
7. Називи на почесни титули и почесни обраќања: 31 пример;
8. Називи на дејства, настани, процеси (апстрактни и конкретни): 58 примери;
9. Називи на особини, карактеристики на суштества, предмети, појави (апстрактни и конкретни): 37 примери;
10. Називи на опрема, апарати, инструменти, орудија: 122 примери;
11. Називи на оружја: 10 примери;
12. Називи на награди, одличја, обележја: 5 примери;
13. Називи на места за престојување, работа, забава итн.: 30 примери;
14. Називи на начини на комуникација, девијации, болести и сл.: 12 примери;
15. Називи на обичаи, игри, забави и сл.: 20 примери;
16. Називи на појави, супстанции итн.: 13 примери;
17. Називи на апстрактни поими и нешта, науки, научни правци, учења, движења, интерпретации и сл.: 99 примери;
18. Називи на единки, нешта и пространства предмет на верување и обожување: 18 примери);
19. Називи на официјални институции и служби: 20 примери;
20. Називи на делови од тело: 2 примери;
21. Називи на храна, пијалаци, лекови: 9 примери;
22. Називи на животни и птици: 13 примери;
23. Називи на растенија: 3 примери;
24. Називи на елементи: 3 примери;
25. Називи на единици мерки: 25 примери;
26. Поздрави: 2 примера.

Шематски приказ 1. Споредба на бројноста на неологизмите во Киберијада меѓу одделните семантички полиња.

Проследено според распространетоста низ книгата, земајќи предвид дека Киберијада претставува збирка од 21 меѓусебно поврзани приказни, можеме да кажеме дека најголем дел од неологизмите се среќаваат само во една приказна, а ретки се оние што може да се сретнат низ целата книга (сп. Богданоски 2019; Богданоски 2021)².

² Двата дипломски труда се посветени на анализа на примерите од две семантички полиња на неологизми од Глосарот, имено: Богданоски 2019 анализира примери од семантичкото поле бр. 10 „називи на опрема, апарати (мерен инструмент), превозно средство, музички инструменти, орудија“; Богданоски 2021 врши анализа на примери од семантичкото поле бр. 2 „називи на држави, области и населби“.

4. НЕОЛОГИЗМИТЕ ОД СЕМАНТИЧКОТО ПОЛЕ БР. 18 „називи на единки, нешта и пространства предмет на верување и обожување“.

Како илустрација ќе ги претставиме неологизмите од семантичкото поле бр. 18 „називи на единки, нешта и пространства предмет на верување и обожување“. Овој тип на неологизми има ниска фреквенција низ Киберијада, вкупно 22 називи. Заедничката општа парафраза обединува три поткатегории. Попродуктивни се поткатегиите на називи на натприродни единки и натприродни пространства (места) во однос на непродуктивните називи на натприродни сили.

НАПРИРОДНИ ЕДИНКИ

македонски превод	полски оригинал	приказна	број на примери
Баукис (натприродна единка од женски пол)	Baucis	„Сказна за трите машини што раскажувале за кралот Генијалон“ „Bajka o trzech maszynach opowiadających króla Genialona“	1
Ондрагор (натприродна единка од машки пол)	Ondragor	„Сказна за трите машини што раскажувале за кралот Генијалон“ „Bajka o trzech maszynach opowiadających króla Genialona“	1
Благословениот Фенестрон (натприродна единка од машки пол)	Błogosławiony Fenestron	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Најчистата Ангелица (натприродна единка од женски пол)	Najczystsza Anielicy	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	2
Господар на Небесата	Pan Niebios	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1

(натприродна единка од машки пол)			
Чудовдовица (чудо + вдовица) (натприродна единка од женски пол)	Dziwowdowa (dziw + wdowa)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Прадамата Каскадера (прадама) (натприродна единка од женски пол)	Pradama Kaskadera (pra-dama)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Совршени Суштества	Istoty Doskonale	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Дамуза (дама + медуза) (натприродна единка од женски пол)	Damochłon (dama + jamochłon)	„Приказната на Вториот Одмрзнат“ „Opowieść Drugiego Odmrożenia“	1
Киберхангели (кибернетски + ангели)	Cyberchanioly (cybernetyczne + anioly)	„Алтруизна, односно вистинска приказна за тоа како пустиникот Добрициј посакал Космосот да го усреќи и што од тоа произлегло“ „Altruizyna czyli opowieść prawdziwa o tym, jak pustelnik Dobrycy Kosmos uszczęśliwić zapraǵnął i co z tego wynikło“	1
Великиот	Wielki Programista	„Алтруизна,	1

Програмер (натприродна единка од машки пол)		односно вистинска приказна за тоа како пустиникот Добрициј посакал Космосот да го усреќи и што од тоа произлегло“ „Altruizyna czyli opowieść prawdziwa o tym, jak pustelnik Dobrycy Kosmos uszcęśliwić zapagnał i co z tego wynikło“	
Електроволтер (натприродна единка од машки пол) (електронски + волтер)	Elektrowolter (elektroniczny + wolter)	„Кобисреќ“ „Kobyszczę“	1

НАТПРИРОДНИ СИЛИ

македонски превод	полски оригинал	приказна	број на примери
Електродух (електронски + дух)	Elektro duch (elektroniczny + duch)	„Патешествие Прво А), односно Електрибалтот на Трурл“ „Wyprawa Pierwsza A, czyli Elektrybałt Trurla“	1

НАТПРИРОДНИ ПРОСТРАНСТВА

македонски превод	полски оригинал	приказна	број на примери
Вистинскиот Рај	Właściwy Raj	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Дорај (дорај)	Podraj (pod-raj)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Крајрај (крајрај)	Przyraj (przy-raj)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Недорај (недорај)	Niedoraj (nie-do-raj)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Предрај (предрај)	Przedraj (przed-raj)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“ „Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Речисирај (речисирај)	Prawieraj (prawie-raj)	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Пургатории- Санатории	Purgatorie- Sanatorie	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“	1
Рај	Raj	„Кобисреќ“ „Kobyszcze“ „Приказната на Првиот Одмрзнат“ „Opowieść Pierwszego Odmrożeńca“ „Повторување“ „Powtórka“	5 1 7 вкупно: 13
Земски Рај	Ziemski Raj	„Приказната на Првиот Одмрзнат“ „Opowieść Pierwszego Odmrożeńca“	1

Од приведените примери согледуваме дека називите според оваа парафраза се сконцентрирани во 7 приказни, земајќи предвид дека „Киберијада“ содржи 21 приказна, значи лексиката од ова семантичко поле ја среќаваме во една третина од книгата.

Поимите со називи под оваа општа парафраза се забележува дека го пресликуваат т.н. духовен свет на цивилизациите на планетата Земја, односно на монотеистичките и на политеистичките концепции познати низ земската историјата во одделни цивилизациски кругови и во одделни временски периоди. Во таа смисла, авторот, Лем, сигнализирал и припадност кон определен природен род на одделна натприродна единка, што се согледува преку различни лексички или граматички показатели на нивото на полската реченица.

Најголем дел од преведените називи на единки и пространства под оваа парафраза претставуваат директен превод на македонски јазик. Меѓу нив имаме:

- сложени називи од два збора (9 примери), каде што и двата збора претставуваат директен превод на македонски јазик или каде што едниот збор претставува интернационализам;
- сложени настанати со сраснување на два збора (5 примери), директно сраснати или со интервокал, каде што и двата збора претставуваат директен превод на македонски јазик (како на пр. Дамуза) или почесто, каде што едниот збор претставува интернационализам;
- зборови настанати со додавање н префикс на основниот збор (5 примери), каде што префиксот претставува директен превод на македонски јазик, а основниот едниот збор претставува адаптиран интернационализам;
- имиња директно пренесени во македонскиот јазик со извесни фонолошки адаптации (2 примера)
- назив на пространство – интернационализам (1 пример).

5. ЗАКЛУЧОК

Оваа специфична лексика, чијшто само еден мал дел претставивме погоре, што ја ползува Станислав Лем во своите дела, понекогаш, задачата на преведувачот ја претвора во невозможна мисија. Самиот преведувач, треба во целост да се пресели во непостоечките светови, во непостоечкото време и простор, чијашто стварност Лем ја опишува и именува на толку сликовит начин. Па згора на тоа, преведувачот треба да го преслика сиот тој свет на јазикот на којшто преведува и да ги најде еквивалентите прифатливи за еден читател во конкретен простор и време. Во тој контекст, Лем вели: „Свесен сум дека неизмерно им ја ошџнувам, а љонекогаш дури и им ја оневозможувам работата на моите преведувачи додека ги филивам моите книги со ошределби, за коишто љолскиот јазик, се чини, особено е извикан, но што можам да љомоѓнам“ (Станислав Лем 1982, *Разговори со Лем «Rozmowy z Lemem»*).

Самата „Киберијада“, како збирка приказни, сказни, бајки, што го опишуваат Барокот на Космосот и жанровски и според јазичниот израз, се надоврзува на тематиките карактеристични за светската барокна литература, за витезите, змејовите, кралевите и кралствата. Таму се случуваат различни пригоди, трагични, хумористични, вцашувачки, необични, се наслојуваат

проблемите од областа на напреднатите науки: кибернетика, алгебра, тригонометрија, хемија, физика, преку музикологија, до онтологија, етика итн. Но, низ страниците на „Кибериада“ можат да се распознаат и описи, низ силно иронизирање, на актуелните општествени збиднувања што го опкружувале Лем во времето на нејзиното пишување. Опишувајќи ги електронските жители што го населуваат Космосот, ќе познаеме критики и исмевања на одделни типови личности, професии, општествени групации, одделни карактерни црти, стравови, пороци, што ја прави „Кибериада“ вонвременска и толку многу земска.

Во таа смисла, ја пренесуваме пораката од Станислав Лем кон преведувачите на неговите дела: „*Мечтаам, моите книги да се печатаат во добар превод и – особено на Запад – да ме преведуваат од полски, а не од некои други јазици.*“ (Станислав Лем 1972, *Се најипреварувам со стварноста* «*Współzawodniczę z rzeczywistością*»).

А на крајот, уште ќе додадеме, имено, јазик што поседува јазични средства на него да се преведе „Кибериада“ од Станислав Лем – не треба да се плаши за својата иднина!

Литература

кирилица

- Богданоски, Даниел. 2021. *Севселенски простори во „Кибериада“ (полско-македонски преведувачко-зборообразувачки паралели од областа на неологизмиите)* [дипломски труд одбранет на групата за полски јазик и книжевност, ФлФБК, ментор: Милица Миркуловска]
- Богданоски, Томислав. 2019. *Кибериада како инспирирација за именување на вселенските нешта - полско-македонски преведувачко-зборообразувачки паралели од областа на неологизмиите* [дипломски труд одбранет на групата за полски јазик и книжевност, ФлФБК, ментор: Милица Миркуловска]
- Лем, Станислав. 2018. *Кибериада*. Скопје: Антолог (превод од полски Милица Миркуловска).
- Минова-Гуркова, Лилјана. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.
- Миркуловска, Милица. 2018. „Кибериада – барокот на Космосот“. *FPhMP* 9-10, Скопје: ФлФБК, 281-300.
https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/2020/06/10-%d0%9c%d0%90%d0%9a%d0%95%d0%94%d0%9e%d0%9d%a1%d0%9a%d0%9e-%d0%9f%d0%9e%d0%9b%a1%d0%9a%d0%90-%d0%9a%d0%9e%d0%9d%a4%d0%95%a0%d0%95%d0%9d%a6%d0%98%88%90_2.pdf

латиница

Domaciuk-Czarny, I. 2003. *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*. Lublin.

Jarzębski, J.. 2003. *Wszechświat Lema*. Kraków.

Lesz-Duk, Maria. 2015. „Neologizmy w twórczości Stanisława Lema“. Bo: *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Językoznawstwo XI*, 141–151 <http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/3515/11.pdf>

Summary

The electronic inhabitants of the Cosmos, their experiences, the places where they move, inhabit and aspire to them, described in Stanislaw Lem "Cyberiad" are named with neologisms. Their world is very distant in time and space from today's reader which affects to a challenge to the translator translating from Polish into Macedonian.

Димка Митева
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

БЕГОЛ ПОГЛЕД НА ЗБОРОВНАТА ГРУПА ПРИЛОЗИ ВО ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ – СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА

Апстракт: Целта на овој краток прилог е да посочи две обработки на тема – прилозите. Првата обработка е направена од Блаже Конески во неговата Граматика, 1954 (под наслов: Значењето на прилозите) и втората обработка се однесува на прилозите среќавани во приказните на Марко Цепенков, направена од страна на авторката. При тоа се има предвид нивната поврзаност со другите зборовни групи. Заклучокот е дека ситуацијата со прилозите во приказните на Марко Цепенков е речиси иста со онаа во современиот македонски јазик.

Се посочени извесен број прилози, среќавани во јазикот на приказните на Марко Цепенков, изделени, како што е вообичаено, по своето основно значење.

Клучни зборови: прилози, Бл. Конески, М. Цепенков, семантичка, класификација.

Во својата Граматика Блаже Конески за зборовната група прилози ќе напише: „Кога зборуваме за значењето на прилозите, не треба да ја губиме од предвид нивната поврзаност и со службените зборови. Некои прилози едновременно се употребуваат и како предлози и сврзници... Исто така, имаме извесни прилози што се јавуваат и во служба на т.н. модални зборови, кои не се наоѓаат вклучени граматички во склопот на реченицата, ами даваат извесен тон спрема кој треба да се сфаќа содржината на реченичното искажување. Така, на пример, зборот *сиџурно* се јавува како прилог во еден ваков состав: *Тој многу сиџурно ѓаѓа*. Друга му е службата и значењето, меѓутоа, ако се употреби вака: *Сиџурно, ѓоа е многу убаво смислена работѓа*. Овде е тој модален збор, што го посочува веќе во почетокот на реченицата позитивниот однос на говорителот кон нејзината содржина“ (Конески 1954: 111–112).

Понатаму тој, Блаже Конески, ги посочува само основните значења под кои се подведуваат оние прилози што имаат чисто прилошка функција:

1. Прилози за време: кога, сега, некогаш, вчера, некои, утре, другиден, лани, оломнани, летоска, зимоска, рано, доцна, после, одамна, ноќе, дење, зиме, лете итн.

2. Прилози за место: каде, овде, онде, некаде, горе, долу, оздола, озгора, дома, близу, далеку, високо, ниско, напред, назад, лево, десно итн.

3. Прилози за начин: како, вака, така, инаку, некако, викум, редум, бодинаница, рипана, молкома, весело, смешно, тешко итн.

4. Прилози за количество и степен: колку, толку, олку, неколку, многу, малку, уште, доста, дури, веќе, одвај, двојно, тројно, стоструко итн.“ (Конески 1954: 112).

Каква е ситуација со прилозите во приказните на Марко Цепенков?

Речиси иста. Посочуваме извесен број прилози, среќавани во јазикот на приказните на Марко Цепенков, izdelени, како што е вообичаено, по своето основно значење: за време, место, начин, количество, степен.

1. За време: годинава и годинаава; еднаш, еднашка, еднипати, зарана, засага, зиме; изутрина, квечерина и квечерината; кога и коа; лани, лете, летоово, летоска; рано; сè – секогаш, постојано (*Сè сиромав беше*, Цеп. 4: 81), севезден, сега и сеа, секоаш, секојпат, сеедно¹ – постојано, секојпат (*Сеедно го мачела мислаша дека згрешил*, Цеп. 4: 26); утре, утредента, утрината, утрента, утрото и др.

Од турскиот јазик се: сефте и севте.

2. За место: горе; згора, здола; лево; секаде и сегде, сè – секаде (*Кај да заминам, сè сѝаишици насѝавани*, Цеп. 2: 5); угоре, удолу и др.

Од турскиот јазик се: јуст, каршија – отспротива.

3. За начин: галено, гологлаечки; еднодруго, едноздруго, едноподруго, егупски; жалено, жално, жалоито, жестоко; заедно, залудо, здраво и здрао, здраоживо; изново, инаку, исто, итро; јавно, јако, јуначки; клинканица, кротко и кротку, криво – лажно, неточно; леко, лепо, лесно, лошо; радосно, ретко; свински, сигурно; убаво и убао, убоо, угодно, украдум, уплашено, усмевнато; френски; царски и царцки, црно – *ѝрен*. тажно, нерадосно; чесно, чудно и др.

Прилогот сеѓере претставува архаизам.

Од руско потекло е прилогот харашо – добро.

Од турскиот јазик се: апансаз, асолно – добро, ачик, ашикаре и ашикере; ѓоа, ѓоам и ѓом, ѓоз ѓоре; еснафски, ич, јанлаш, јасак; кабил, колај; сал, салак, салте, санким; ќорлеме и ќорлемечки и др.

Од грчкиот јазик се: арно и евтино.

4. За количество и степен: згора – уште и, плус (*Дваесет ѝ години и згора кај ѝосѝам во ѝусѝелијава*, Цеп. 4: 185); едно, едночудо; илјадници – безброј (*Да ѝоѓубиши илјадници души*, Цеп. 2: 83); колко и колку, колцина – колкумина, крајно – во најголем степен, кусо; често – многупати, колкуцка; само – не повеќе од (*Една вродца си имала една нива само*, Цеп. 6: 161); уште и др.

Прилогот колку во една приказна е употребен за мера и при споредба: *Орлиѝе биле ѝукуречи и ѝиѝе на број колку ѝиѝркојѝе* (Цеп. 2, 155).

5. Причинско значење се открива во прилогот затоа (зато) – од таа причина, поради таа причина: *Моја сѝока је земјаша, заштоа не ѝе осѝаам, Аоаме* (Цеп. 4, 19).

6. Прашални прилози. Се изделуваат како посебна семантичка група прашалните прилози. Тоа се од типот: заошто и зашто во директно прашање:

Заош^тио, мило мое ко^нче... Не си ми и весело (Цеп. 2, 256); Заши^тио (бра^те смоку) да ме удиши или да ме јадиши? (Цеп. 2, 34); каде во директно прашање за правецот на движењето – кон кое место?: Каде вака ^ти^туаш (^три^тјашеле)? (Цеп. 4, 224); понатаму значи: на кое место – за местото на наоѓањето; Да ја најда^ти ^ти^таа девојка каде је (Цеп. 3, 48); како и као за начин во директни прашања; Е, Силјане, како е ^ти^тако ^ти^ти Божин со здраве^тио? (Цеп. 2, 144); Ами ^ти^ти, бре момче, као дојде овде? (Цеп. 2, 284), камо прашален со значење – каде: Камо ^ти^то момче^тио? (Цеп. 5, 313), каму: каму го? – каде е?: Каму ^ти^то де^ти^те^тио? (Цеп. 2, 282); Каму ^ти^то дево? (Цеп. 4, 154), каму искажува и желба да стане нешто: Каму ^ти^тој Гос^тиод да ^ти^то нај^ти^таш^ти^т Василица зимо^тио ле^тио (Цеп. 6, 112); колку прашален – за големина, количество, вредност, мера: во директно прашање: Колку дни има до ^ти^тамо? (Цеп. 3, 201); во зависна прашална реченица; Да ^ти^тојди (момче^тио) кај некој куменија за да ^ти^то ^ти^траша^ти^ти ^ти^тио е^ти ^ти^тоа не^ти^тио и колку ^ти^тари чини^ти^ти (Цеп. 2, 237); во предметни реченици: О^ти^тклучи ^ти^то ковче^тго^ти^т (^ти^то^ти^танине) и ^ти^те видиши колку бо^та^ти^тс^тиво ^ти^те ^ти^ти даам (Цеп. 2, 248); во извични реченици: Бре, колку мно^тгу ^ти^тока имал Асан ^ти^тача^тија! (Цеп. 6, 121); ^ти^тодека – што од тоа дека; ^ти^трашен бери^тке^ти^т ни се роди, арно ама коа не се јади, ^ти^тодека ни се роди? (Цеп. 4, 141); ^ти^тодека има нашио бра^ти^тучед ^ти^толкуа ^ти^тока... (Цеп. 5, 78); ^ти^то дека (момче^тио) било очиклено ко^та немало ^ти^тара ^ти^толовица в ^ти^тесе (5, 131); ^ти^тодека си садр^ти^тјазам, лели и ^ти^ти ^ти^те умриши? (Цеп. 6, 94) и др.

Литература

Конески Блаже. 1954. Грама^ти^тка на македонскио^ти^т ли^ти^тера^ти^турен јазик. Скопје: „Просветно дело“.

Цепенков Марко К. 1980. Македонски народни умо^ттворби во десет^ти^т книги. Редактирал: д-р Кирил Пенушлиски. Соработник: Блаже Петровски. Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор.

Resume

Abstract: Le but de ce court article est de souligner deux élaborations sur le sujet - adverbes. La première élaboration a été faite par Blaze Koneski dans sa Grammaire, 1954 (intitulée: La signification des adverbes) et la deuxième élaboration fait référence aux adverbes trouvés dans les histoires de Marko Cepenkov, faite par l'auteur de l'abstract. En même temps, leur connexion avec d'autres groupes de mots est prise en compte. La conclusion est que la situation avec les adverbes dans les histoires de Marko Cepenkov est presque la même que dans la langue macédonienne moderne.

Un certain nombre d'adverbes, trouvés dans la langue des histoires de Marko Cepenkov, ont été signalés et séparés, comme d'habitude, par leur signification fondamentale.

Димитар Пандев
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

МИСИРКОВ ВО ЈУБИЛЕЈНИТЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ НА КОДИФИКАТОРИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ РЕФЕРАТИТЕ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ)

Апстракт: Во рефератот од аспект на форензичката лингвистика се врши реактуализација на работата на комисиите за јазик и правопис (од крајот на ноември 1944 до почетокот на мај 1945 г.) по однос на идентичноста на нивните поставки за јазик со принципите заложени од Мисирков и претставени во книгата „За македонските работи“. Воедно, низ призмата на современата социолингвистика се разгледува рецепцијата на улогата на К. П. Мисирков во кодификацијата на македонскиот јазик, врз основа на текстолошка анализа на јубилејните реферати за животот и делото на Крсте Петков Мисирков што ги говореле дел од кодификаторите на македонскиот јазик, т. е. членовите на Комисијата за јазик и правопис (Блаже Конески, Крум Тошев и Васил Иљоски) на свечени собири организирани во чест на Мисирков. Корпусот реферати се разгледува од реторички и од стилистички аспект.

Клучни зборови: кодификација, јубилеј, текстологија, реторика, стилистика, нов биографизам.

Воведни забелешки: Меѓу современите филолошки и лингвистички дисциплини во најново време, од една страна, особено се издвојуваат книжевната патологија и форензичката лингвистика, а од друга страна текстологијата сè повеќе наоѓа примена во споредбената анализа на поновите текстови од историјата на литературниот јазик, не само од чисто практични цели во врска со неопходноста од нивни нови критички преизданија (како што се, меѓу другото, и преизданијата на „За македонските работи“, независно дали можеме да ги именуваме некои од нив како критички, а некои дури и осовременети, што е исто задача на текстологијата) туку и од аспект на нивно продлабочено проучување од аспект на современите лингвистички теории, пред сè, од позициите на когнитивната лингвистика и на лингвкултурологијата во доловување на клучните концепти на националните концептосфери. А во секоја една национална концептосфера еден од клучните концепти на културата бездруго е концептот литературен јазик, кој во современи услови од различни побуди актуализирано се поврзува, се определува и се претставува преку

признаците кодификација и стандардизација, надоврзувајќи се автоматизирано на приznakот дијалектна основа и отворајќи простор за повеќе социолингвистички и стилистички признаци (литературнојазична норма, јазична култура и сл.). А токму во „За македонските работи“ Мисирков ја отвора историската панорама на македонската анционална концептосфера.

Форензичката лингвистика и лингвистичката текстологија се потврдуваат во своите заклучоци преку реконструираната загледаност на проучувачот (филологот/лингвистот) врз дејноста на јазикотворечките личности кои воспоставиле личен однос кон определен текст, па според својот авторски капацитет составиле верзија на односниот текст, која колку и да е верна на оригиналот, сепак е негова копија, односно актуализиран текст заснован врз архитект и/или низа од архитектствови) виртуелно заглавени во меѓупросторот на времето, како што е тоа случај и со книгата на Мисирков.

Ова првото повеќе се однесува на текстологијата чиј основен интерес се старите текстови, каков што е и називот на соодветната едиција на ИМЈ, и слободно можеме да ја илустрираме со разликите меѓу чистото визуелно или директно препишување од предлошката наспроти слуховното, т.е. индиректното, постапка што подразбира вклучување на уште едно лице во преписот.

Задача на текстологот е, меѓу другото, да ја реконструира атмосферата на составување на текстот, што во основа е и задача на форензичката лингвистика.

Примената на форензичко-текстолошките процедури денес неопходно се наметнува при определени горливи или недоволно разјаснети, загадочни, прашања од историјата на македонската култура, кои од различни вонјазични и вонкултурни побуди различно се интерпретираат во различни средини, меѓу другото и во нашата македонска средина. Меѓу нив особено внимание привлекува прашањето за кодификацијата и преткодификацијата на македонскиот јазик, кои добиваат статус на гатки загадочни од аспект на лингвистичките парадокси: кодификација во еден ден при што одеднаш се јавува нов јазик меѓу старите јазици наспроти преткодификацијата во смисла „ништо ново не создало, само се потврдило она што одамна е создадено“ – македонскиот литературен јазик! Овие прашања отвораат можност да бидат разјаснувани од аспект на „новиот биографизам“, кој обично се засновува само врз еден признак на творечката личност, како што е, на пример, поетската кај поетите, надвор од сè друго што е составен дел на позитивистичкиот биографизам, да се претстави делото на авторот низ призмата на неговиот живот од раѓањето до смртта, но по однос кај новиот позитивизам за Мисирков е клучна нишката на неговото минимизирање на улогата на македонската книжевност од 19 век во кодификацијата на македонскиот јазик.

Во таа смисла, нашиот реферат претставува обид да се долови атмосферата во која чинот на кодификација на македонскиот јазик се потврдува со својата преткодификација, а одржувањето на стабилноста на македонскиот

јазичен систем, воспоставена со кодификацијата и зацврстена со примената на принципите поставени од Комисијата за јазик и правопис во доизградување на литературнојазичната норма, се поддржува со јубилејни емпатиски реминисценции, пред соодветна публика, кон македонската преткодификаторска авангарда, во која најистакнато место зазема Крсте Петков Мисирков.

Знаеле ли за негово дело кодификаторите, во прв ред Васил Иљоски, Крум Тошев и Блаже Конески, кои најмногу на научен план им посветиле внимание не само на современојазичните туку и на историските прашања не е дотолку важно, колку што е значајно што реминисцентно ја ревалоризирале дејноста на Крсте Петков Мисирков и на неговите претходници во постапното кодифицирање на македонскиот јазик. Особено, Блаже Конески, кој веднаш да истакнеме експлицитно ја „спушта“ преткодификацијата до јазикот и и писмото на Јордан Хаџиконстантинов-Цинот. Оттаму не е ни случајно (се вживуваме целосно во дејноста на Конески и неговите соработници) што во одбраната на македонскиот јазик во книгата „Македонски јазик“ (ИМЈ, 1977), на прво место од илустрациските белешки се дава одговорот на „Цариградски весник“ за јазикот на Цинот.

Форензичка анализа: Сообразувањето со реално победоносната асномска атмосфера во периодот од август 1944 до април 1945, т. е. од Првото до Третото собрание на АСНОМ, имено вживувањето во реториката од воведниот говор на Панко Брашнаров на отворањето на Првото собрание, во кој апострофирана беше била и Самуиловата држава до дискусиите на комисиите за јазик и правопис, на кои бил апсолвиран придонесот на речиси сите дејци во оформувањето на македонскиот јазик, од времето на Кирил и Методиј преку времето на Кирил Пејчиновиќ до времето во кое активно се беа имале вклучено и членовите на комисиите за јазик и правопис (од најстарите Христо Зографов и Георги Киселинов (членови на Првата комисија) до најславиот, Венко Марковски, и најмладиот – Блаже Конески, бездруго, како да го инспирирало самиот Конески уште на 26 мај 1945 година, значи во оној меѓупериод од донесувањето на Резолуцијата за јазик и правопис на 5 мај 1945 до нејзиното усвојување на Народното собрание на Македонија на 7 јуни 1945 година, кога уште ги држела возбудата од историскиот настан, во едно свое предавање одржано на работничкиот универзитет во Скопје јавно да ги изговори свои мисли за иднината на македонската култура: „Ние сега ја основаме својата култура. Наша е иднината. А тоа значи дека станува наше и минатото, и ние на него, фалсифицирано досега, ќе фрлиме јарка светлина, со заграб, зашто за нас е јасно како бел ден дека целиот развој, па тука и на нашата литература од порано, е нужен чекор по чекор до денешниов ден, кога македонскиот народ за прв пат во слобода ја твори својата национална култура“.

Од белешките на работата на првата комисија станува јасно дека на членовите мошне добро им биле познати заложбите на македонските просветители за македонски јазик, од лични свои сознанија и проучувања. Тие, како податоци, биле дел од нивните претходни уки, независно дали во

фалсифицирана, или пак во објективна, форма. Кој не знаел време за Климент Охридски, кон чиешто дело и лик имало и култ, или за Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, на чиешто книги уште им се воодушевувале во периодот меѓу двете светски војни. Сепак, некои од нив биле непознатица, од повеќе причини, еден од нив бил – Крсте Петков Мисирков!

(Останува горливоста на впечатокот дека што сè беше направено да се оцрни ликот и делото на Конески, особено неговото учество во кодификацијата на македонскиот јазик, па меѓу другото и објавувањето на записниците од белешките на работата на Првата комисија, но сето тоа по едно минуциозно читање од повеќе македонски и странски лингвисти имаше обратен ефект.)

Според предлогот на Ристо Проданов (читаме од „Белешки...“), кој бил еден од повозрасните меѓу нив, имено, прво требало да се чујат рефератите за македонскиот литературен јазик, па после да се прејде на азбуката.

Секако, од денешен аспект, би било интересно да се одговори на две прашања, прво кој е Ристо Проданов и второ, од кај ли му е ова мислење, да не зборуваме за уште една тема: зошто имено Проданов ја отвора дискусијата, се разбира, по предлог на „повереникот за просветата на АСНОМ Епаминонда Поп-Андонов“ (и, се рабира, кој е тој во тоа време), кој по прифаќањето на овој предлог се извинува што нема да остане (цитирам понатаму од белешките од записникот) „тука дека имам други работи, ама ви желям оваја ваша работа (2) голема (1) да ја свършите со успех!“ останува прашањето, зошто ја напушта седницата? Прашање што никој не го поставува за една „сива“ еминенција“, имено, што му било поважно и неодложно во тој момент?? Или причината може да била сосема друга, особено ако се имаат предвид работите на повеќето комисији по клучни прашања на државата барем што се однесува на периодот од 1944 г. до 1991 г.!

Независно од сето тоа, од аспект на историјата на лингвистиката, особено на императорско руската и комунистичко советската) во предлогот на Ристо Проданов како да ја препознаваме заложбата на Вјачеслав Шчерба од неговата советска фаза (знаел ли Проданов за раното творештво на Шчерба од неговата предреволуционерна фаза, на пример, од некое предавање на Куљбакин на скопскиот Филозофски факултет?) за изработка на писма и правописи за оние народи во Советскиот Сојуз кои во советската ера немале свој литературен јазик, независно дали ја имале во некоја претходна??? Оваа идеја, всушност, ја започнал уште Бодуен де Куртене (значи, не е советска, уште помалку коминтерновска, туку и императорскоуниверзитетска), но најзначаен придонес дал неговиот следбеник Богородицки. Извесна упатеност во оваа дејност имал и А. М. Селишчев, чиј следбеник е С. Б. Бернштејн, инаку близок познаник на Димитар Влахов. (Ја водел ли Проданов дискусијата во правец да биде повикан Бернштејн, па дури и Н. Державин, блиски пријатели на Димитар Влахов?) при што секако имаме предвид дека пред белешките е објавен превод на статијата на Бернштејн „Неколку белешки за македонскиот литературен јазик“, во која авторот исклучиво тргнува од позиции на дијалектологијата, т.е. од определбата

на дијалектната основа на литературниот јазик, што (повторно нагласуваме) е од позиции на руската (и советската) лингвистика но не за моделот на рускиот литературен јазик, туку за другите „бесписмени“ народи во Советскиот Сојуз. Бил поведен ли Проданов, инаку, педагог по претходно, предвоено, образование, а професор по литература во подоцнежна, повоена, струка, по една ваква размисла што најверојатно веќе била и претходно дискутирана во некои „повисоки политички (Димитар Влахови) кругови“, може и да не е толку важно, ако се има предвид дека „најискусниот“ филолог меѓу нив, Г. Киселинов ја насочува дискусијата во оној правец што бил познат во руската лингвистика по однос на рускиот (и другите европски) литературни јазици, имено (цитираме) „Литературниот јазик го прават писателите и журналистите, а филолозите имат само да установаат формите на јазикот“, па во својот реферат ги наведува Јоаким Крчовски, Теодосиј Синаитски и Кирил Пејчиновиќ, како и Рајко Жинзифов и Константин Миладинов за да продолжи со исказ што не го надополнува со имиња: „Во крајот на 19 век и во 20 век многу се работи на македонскиот јазик.“

(Во прилог на овие „форензички детекции“ на расчистување на случајот со покана за Бернштејн, симптоматично е зошто пред белешките од состаноците на Комисијата, имено, е објавен текстот од Бернштејн за македонскиот јазик. Не сме далеку од сознанието дека овој текст им бил поделен на членовите на Комисијата.)

На крајот на краиштата, Проданов и Конески остануваат „верни“ другари, во онаа нам добро позната смисла како му упатувал по некоја острилка во својата проза и поезија, особено во „Дневник по многу години“ во два записа, од кои мошне е инспиративен по својот наслов „Рашамон“. А Конески и Киселинов се разидуваат, при сè што на Киселинов повеќе може да се рашомонизира!

(Всушност, и обидот на Стојан Ристески да го ревалоризира Киселинов како граматичар, по објавувањето на неговата граматика, имаат сосема обратен ефект, зашто му е работена по некој руски модел.)

Да му се вратиме на рефератот на Бернштејн. Нашиот интерес го привлекува една реченица, што отстапува од дијалектолошки насочениот реферат: „Тийе говори (се мисли на *говориџе од охридската зруја*, изразот е на Бернштејн, забелешката наша) има стара книжевна традиција што има потекло уште од делотворноста на Климент“.

Да ги сопоставиме сега исказите на Бернштејн и на Киселинов, поставувајќи ги на фонот на нивните професионални биографии. Несомнено, и едниот и другиот го знаеле Мисиркова. Бездруго, исказот на Бернштејн е под влијание на тезите изложени во „За македонските работи“, независно што отпосле Бернштејн целосно ќе му се посвети на животот и делото на Климент Охридски, а Киселинов мошне добро го знаел Мисиркова, но немал добро мислење за него, или пак од скромност и себеси се ставал во наведениот исказ.

(Бернштејн не се занимава со делото на Климент Охридски пред Втората светска војна, а потоа му станува основна преокупација. Има ли во неговата кирилometодиевистика импулс од односот на Мисирков и на македонското литературно другарство кон светите Кирил и Методиј и свети Климент Охридски е отворено прашање.)

Сепак, Мисирков е јасно спомнат во излагањето на Венко Марковски (цитираме): „За тоа централно мак. н. (македонско наречје, наша забелешка) прекрасно разбирање произнесе Кърсте Мисирков, роден во Ениџе-Вардар, кој постави како принцип, оти мак. ј. не е болгарски ни српски јазик. Него во Болгарија го правеле луд, Србите го држале за ненормален.“

Во белешките потоа следува ред со празни црти, за во следниот ред во заграда да стои еден нејасен знак што личи на нешто меѓу *m* но не *e*, т.е. на дупло в (*w*) латинично, но што коректорски и/или стенографски прочитано може да значи дека следува вметнат текст, по кој пишува „на јазикот работале Костадин и Димитър Миладинов“.

(Колку што ни е познато, забелешките на состаноците ги водел Јован Костовски, инаку еден од најдобрите печатарски работници, коректори и стенографи во тоа време, не само во Скопје туку и во Белград, личен пријател на Кочо Рацин (ако не те заглави другарот, сакајќи да ти помогне, кој друг ќе ти одмогне и ќе ти ја запечати иднината), и што е уште поважно, врвен словослагач и читач на текстови (во смисла да сложи текст на печатарска машина и да пронајде грешка во текст) и читател кој можел да ја има која било книга дури и пред да биде објавена, т.е. излезена од печатница, се разбира, дури и забранета, па во негови раце да дојде и книга печатена во друга печатница, по оние чудеснени патишта или канали по кои забранетата литература се пренесувала (а каде најлесно ќе скриеш нова книга што треба да биде забранета, освен во друга печатница, оти и ако ја најде полицијата, нема да ѝ биде сомнителна, зашто не е тоа што го барала по пријава), а колку и да биле печатарите доверливи личности, уште повеќе биле субверзивни. Да не должиме, Јован Костовски ја имал в раце книгата „За македонските работи“, од каде, како и зошто, сега не е важно, но факт е дека педесетина примероци од книгата сепак од Софија биле префрлени во Белград уште пред да биде забранета книгата во Софија, независно дали по некоја театарска или друга група, по Македонец или не, како и дека Јован Костовски му дал примерок од книгата (можеби единствениот што го имал) на Кочо Рацин, еден од најблиските другари на Георги Шоптрајанов, член на Комисијата за јазик и правопис, инаку предвоен асистент на Филозофскиот факултет по Скопје (што ќе рече: во српското) и директор на Универзитетската библиотека во време на војната (што ќе рече: во бугарското). Можел ли Шоптрајанов да не знаел за книгата на Мисирков, ако за неа знаел Рацин, како и за текстот на Балан против книгата, кога знаел како „дише“ Рацин и ги знаел сите книги во библиотеката?! И второ, ако дошле педесетина примероци во Белград, која била нивната понатамошна дестинација, кога веќе знаеме дека еден примерок стигнал и на Камен мост, местото каде

што се случило предавањето на книгата во рацете на Рацин, со поглед кон седиштето на тогашната „Вардарска бановина“...)

Но, да му се вратиме на текстот вметнат во заградата:

Претпоставуваме дека некој му се вмешал (веројатно би можело тоа да е и Проданов, како претседавач) во излагањето, зашто од она што следува во понатамошното излагање на Марковски, тој очигледно немал „позитивно“ мислење за Миладиновци, како и за Рајко Жинзифов.

(Се разбира, овие навраќања кон стенографските белешки од дискусиите на Првата комисија, во овој реферат имаат само една цел: да истакнат дека Мисирков бил спомнат, но не и книгата. Бездруго, на Киселинов не му одговарало да се спомне (не можел да го смисли Мисиркова од претходни средби), како што на Марковски не му одговарало да се велича Константин Миладинов (кога веќе бил инаугуриран не само за најдобар македонски поет туку и за прв). Ги оставаме овие прашања за некој друг реферат, исто како што на темата за јубилејните реминисценции на кодификаторите повеќепати јубилејно сме се навраќале, се разбира, на нивните подоцнежни ставови и погледи за нивната работа, особено на Конески и на Тошев. Сега засега, само ќе истакнеме дека ситуацијата се вжештувала од повеќе причини, поради кои и искрата за Мисирков згаснала...)

Но, ако згаснала тогаш, не значи дека не се активирала подоцна, не толку во текот на подоцнежната работа на следната Комисија за јазик и правопис, туку потоа, по интензивирањето на дипломатските односи меѓу југословенската и бугарската влада, и по доаѓањето на значајни претставници од Македонскиот литературен кружок во Македонија (Димитар Митрев, Ѓорѓи Абациев и, особено, Митко Зафировски) и по Бледскиот состанок Тито – Димитров, на „зелена маса“, на која достоинствено место имала „За македонските работи“.

Текстолошка анализа: Во овој реферат нашето внимание го насочуваме особено кон јубилејните реминисценции на кодификаторите за делото на Крсте Петков Мисирков, како и воопшто за погледите на Конески за ликот и делото на Мисирков, зашто како и во голем број други негови претходници Конески се вживеал во делото на Мисирков, што не би можело да се рече за Киселинов (кој учел гимназија во Битола од она време, 1903 г., кога Мисирков ја напуштил битолската гимназија, а добро се познавале од нивниот „одески“ период во 1914 година, кога Киселинов студирал филологија на универзитетот во Одеса, а Мисирков настапил на Општословенското собрание во Одеса на 6 август 1914 година, во екот на руската мобилизација против Германија, кога Австроунгарија веќе ѝ имала објавено војна на Србија. А на Собранието да ти биде и Киселинов!

Делото на Мисирков по една линија, преку критиката на Балан му било познато и на Конески, но не и книгата, исто како што не веруваме дека појавата на Мисирков му била непозната на Христо Зографов (но тоа се прашања што го надминуваат обемот на овој реферат).

Со други зборови, колку и да бил пренебрегнат Мисирков на состанокот на Првата комисија, иако бил спомнат, сепак завршните заклучоци на членовите на Комисијата за јазик и правопис биле исти со ставовите и погледите за македонскиот јазик на Крсте Петков Мисирков. Го следиме тука континуитетот на мислите за македонскиот јазик во период подолг од цел еден век, во кој средишно место имаат токму идеите на Крсте Петков Мисирков.

Книгата на Мисирков станува општо позната во Македонија (преку две преизданија, со предговори од Крум Тошев, еден од кодификаторите, и Даре Џамбаз), би рекле, истовремено, кога неговите ставови и погледи за македонскиот јазик добиваат своја актуализација паралелно со оживотворувањето на заклучоците од Комисијата за јазик и правопис и го потврдуваат историскиот континуитет на македонскиот литературен јазик.

Мисирков започнува да се чествува во Македонија. Не само на посебни одбележувања по повод значајни јубилеи од неговиот живот и од книгата „За македонските работи“, туку што е уште поважно, и во рамките на одбележувањето на годишнини од донесувањето на Резолуцијата за јазик и правопис.

На полувековниот јубилеј од излегувањето на книгата „За македонските работи“ на првите страници во списанието „Македонски јазик“ (1953) воведно се обраќа Крум Тошев и мошне прецизно ја дефинира заслугата на Мисирков во кодификацијата на македонскиот јазик со оцената дека „Мисирков практично утврдува дека на македонски јазик може да се изложува една сложена проблематика на еден дотогаш народен говор“. И ова е поставка што не може да се негира ако се загледаме дури и површно во уводот кон книгата на Мисирков, зашто таму синтетизирано се претставеени најновите сознанија во тогаш актуелните науки, кога етнографијата прераснува во социологија во која веќе се насетува функционалната ориентација, а општата лингвистика се поставува на социолошки основи.

Тошев не само што бил беспрекорен дијалектолог туку бил и врвен стандардолог, особено ако се има предвид неговото учество во изработката на Правописот на македонскиот јазик, со прецизно и префинето чувство за улогата на литературата и публицистиката во оформувањето на литературниот јазик. И тоа се знајби што ревносно ги пренесувал на неговите студенти, како и на професорите по македонски јазик и литература.

Тошев остава простор јазикот и стилот на Мисирков да се разгледуваат од аспект на историјата на функционалната стилистика, особено од спецификацијата на научно-публицистичкиот стил на македонскиот јазик преку делото на Мисирков, како и на односот на Мисирков кон другите функционални стилови, особено уметничколитературниот стил

Значајна улога во одбележувањето на јубилеите поврзани со животот и делото на Крсте Мисирков има токму Блаже Конески, кој со своја статија се јавува во списанието „Македонски јазик“ 1956/1 (по случај 30-годишнината од

смртта) на „К.П. Мисирков“ во која ја развива мислата „дека е веќе време да се пристапи кон целосен опфат на животот и дејноста на една од најмаркантните личности на нашето минато за да може со полна исцрпност и научна објективност да се одреди нејзиното место во рамките на нашето ослободително движење“.

(Конески претходно бил активно вклучен во одбележувањето на јубилеите од Григор Прличев, во 1953 г., и на браќата Миладиновци, во 1952, но не толку што негова иницијатива, особено за Прличев. Сметаме, иницијативата за Мисирков е негова заложба. И она што е важно, во оваа статија Конески повеќе место одвојува за последните години од животот на Мисирков, односно последните негови статии објавени во 1924 и 1925 година.

Особено значајни за доближувањето на Мисирков до научната јавност се јубилејните одбележувања по повод шеесет и седумдесетгодишнината од излегувањето на К.П. Мисирков.

Имајќи предвид дека дел од овие прашања претходно сме ги разгледувале во други, исто така, јубилејни одбележувања на делото на Мисирков, во овој реферат особено го нагласуваме „предавањето одржано на свечениот собир посветен на К.П. Мисирков во МАНУ на 25 декември 1973 г.“, веднаш потоа преобјавено во списанието „Литературен збор“, како и во избраните дела на академик Васил Иљоски.

Иљоски меѓу другото го истакнува публицистичкото во делото на Мисирков, со заклучок дека таквата литература обично е „осудена на ефемерност, порано или подоцна, почесто порано, ја губи својата актуелност и важност.

И навистина, за Македонија била на врвот на сите светски весници во тоа време, како и во написите на голем број истакнати Македонци од тоа време во различни списанија особено во Белград, Софија, но и други центри. И сето тоа е посипано со правта на времето. Но, не и книгата на Мисирков!

(Останува впечатокот за заедничките признаци во есеистиката на Конески и на Иљоски, особено затоа што овие прашања не се елаборирани во нашата наука, особено по однос на делото на Иљоски, како што е актуализацијата наспроти ефемерноста на процесите од минатото.)

Конески активно се вклучува и во одбележувањето на шеесетгодишнината од појавата на книгата „За македонските работи“, негов е предговорот кон јубилејното издание по повод стогодишнината од раѓањето на Мисирков на книгата „За македонските работи“ и во 1976 година одржува предавање за К. П. Мисирков на Семинарот за македонски јазик, литература и култура“.

Ова предавање за нас е особено интересно бидејќи таму речиси за првпат јавно се употребува зборот кодификатор во нашата лингвистичка средина:

„Во свеста на новите македонски генерации К. П. Мисирков иде во редот на највидните личности на македонското блиско минато. Нему му припаѓа заслугата на истакнат поборник за национална еманципација на македонскиот народ и на **еден од првите кодификатори** на македонскиот литературен јазик. Во условите во кои дејствуваше не беше лесно ни да се формулира платформата што ја застапуваше, како што не беше лесно ни да се брани без отстапувања во својот сопствен живот. Уште потешко беше таа да се реализира во животот на еден мал и заостанат народ.“

Поимот „кодификација“ не беше навлегол мошне рано во македонската лингвистика, ниту пак во светската социолингвистика, туку во години кога Конески полека се повлекуваше од јавни настапи од пошироки размери, но и ги кажа зборовите по кои трајно останува запомнет во македонската културна меморија. Имено, од тој период како трајно сведоштво остануваат следните објави:

Кодификацијата на македонскиот литературен јазик. – Свечен собир посветен на 40-годишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1985, стр. 9–14.

Кодификацијата на македонскиот литературен јазик. – Нова Македонија – Скопје, 8, 9.VI 1985.

Кодификација македонског књижевног језика. – Свеске – Сарајево, 1986, IV, 15, стр. 203–207.

Кодификацијата на македонскиот литературен јазик. – Македонски јазик – Скопје, 1985–1986, XXXVI–XXXVII, стр. 349–354.

Реминисценциите на Конески изложени во оваа беседа се поткрепени со поими што токму во тоа време стануваат клучни во хуманистичките науки, кон кои веќе гравитира лингвистиката (*културно-политичка историја*), која прераснува во семиологија (*индикативен акт*) и ги форсира националните науки, кои стануваат доминантни по пет или по десет години потем овој Свечен собир.

Конески, меѓу другото, го задржа својот општолингвистички поглед и врз клучните етапи од развојот на македонскиот литературен јазик: времето на Илинденското востание, т.е. на Крсте Мисирков (што нашата рана социолопка мисла го беше ставила во дихотомија од типот: револуција – еволуција, иако кај многумина од окружението на Конески поимот „еволуција“ никако да добие општолингвистичко значење, иако дури и во биолошкото значење е сокриен зборот „движење“) и времето на народноослободителното движење.

Конески, значи, во еден ист параграф, со онаа негова позната перспективна фраза „Ако се заинтересираме...“ го разгледува ова прашање низ односот општо : одделно, што ќе рече диркемовски, (каква е ситуацијата во

светот, а каква кај нас во XX век), иако во тоа време социолошкото учење на Емил Диркем, (од чијашто што школа произлегува и француската компаративна лингвистика и социјалната лингвистика на Антоан Меје и неговите ученици) беше сосема запоставено во европската социологија, и го сообразува со општите односи во социјалната лингвистика, од кој еден од пресудните е односот јазик – нација:

„Ако се заинтересираме за тоа како се дефинира местото на јазикот во уставите на различни држави, ние ќе видиме дека во ред случаи таа материја воопшто и не се интерпретира во нив. Самата реалност не налагала да се акцентира јазичното прашање. Во нашиот случај, очевидно, состојбата е сосем поинаква. Потребата да се истакне јазичната самостојност на македонскиот народ била толку присутна, што без еден таков чин како да би останала недоречена самата програма на нашето народно-ослободително движење. Уште Крсте Мисирков истакнуваше дека создавањето на македонскиот литературен јазик е неопходен предуслов за одбраната на суштествените интереси на македонскиот народ. Тоа беше навремено согледување на важноста на јазичната посебност во конституирањето на македонската нација. Тој факт не треба да го губиме од предвид.“

Имајќи ги предвид лингвистичките погледи на Конески, семиотички, навраќањата на Мисирков нè упатуваат на основната мисла по однос на кодификацијата на Конески „Да се разбереме, ние ништо ново не создаваме. Ние само завршуваме.“, а од аспект на теоријата за функционалните стилови, го имаме предвид односот разговорен стил – интелектуален стил, како одраз на времето во кое се челичеа функционалните стилови на македонскиот, а токму во овие стилови доаѓаат до израз синтезите на кои Конески толку инсистира и во својата прагматична разговорност и во своето интелектуално беседништво.

Во ова свое излагање Конески го поставува Мисирков меѓу заложбите на Цинот и заложбите на комисијата за јазик и правопис, па истакнува:

„Уште Јордан Хаџи Константинов Цинот пристапи кон модернизација на графискиот систем, кревајќи глас против излишните букви, за да се дојде постепено до оној проект на македонскиот правопис што го предложи во почетокот на нашиот век Крсте Петков Мисирков и кој во сè суштествено ги антиципира решенијата од 1945 година. Во однос на обликот на литературниот јазик се напушташе мислењето дека треба да се пристапи кон неговата архаизација врз црковнословенска основа и се наложи дефинитивно становиштето, изразено со крајна определеност исто од Мисирков, дека нашиот литературен јазик треба да се изгради врз народна основа и уште поточно речено – врз основата на централните македонски говори. Значењето на таквата традиција, на таа постепена и нужна подготовка за крајното решавање на нашето јазично прашање, се согледува во целиот свој опфат, кога ќе се има предвид дека во 1945 година воопшто немаше потреба да се расправа за неговата дијалектна база, бидејќи веќе беа општо прифатени како таква основа централните говори. Самиот тој избор во најголема мера го обусловува и

изборот на одделните јазични особености, што пак од своја страна чини да имаме во проект на Мисирков во многу нешто антиципација на правописот од 1945 година. По таков начин донесувањето на тој правопис означи една гранична точка: со него се сумираше тоа што беше постигнато порано во процесот на оформување на македонскиот литературен јазик и едновременно се отвораше еден нов период на неговата употреба како современ стандарден јазик. Можевме да се увериме дека таа врска меѓу минатото и иднината се чувствуваше живо и изразито емоционално во времето на усвојувањето на македонската азбука и правопис.“

Од друга страна, Конески јасно нагласува дека во поставките на Комисијата се посреќаваат принципите на Мисирков:

„Нормирањето на македонскиот литературен јазик никој и не го замислуваше ниту го доживуваше како некаква работа од почетокот, на празен терен. Напротив, основната смисла на таа работа беше да им се даде пат на оние тенденции што веќе беа изразени во јазичната, посебно писмена практика. Таа работа не носеше и поради тоа некаков чисто емпириски карактер, ами се базираше врз основа на некои принципи што се осознаваа тогаш, но во поголема или помала мера и во минатото. Во овие три точки можеме да ги формулираме кратко тие општи погледи: 1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта; 2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се збогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки; 3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип. Во суштественото во овие поставки се посреќаваат со принципите што ги формулира Крсте Мисирков во својата книга „За македонските работи“ во 1903 година. Тоа не е чудно, зашто се прави анализа на дадена јазична реалност, со таа важна разлика што во 1945 година историските услови за решавањето на македонското јазично прашање, и при еден значително зголемен практичен јазичен опит во писмената примена на македонскиот јазик, беа зрели и погодни.“

Мисирков, исто така, има заслужен простор и во статијата „Македонскиот литературен јазик“ пишувана за Меѓународниот славистички конгрес во Братислава во 1993 г., кога се одбележија 90 години од објавувањето на книгата „За македонските работи“.

Духот на Конески заедно со духот на Мисирков беа и на Научниот собир „Македонскиот јазик од Мисирков до денес“ одржан на 16 и 17 декември 1993 година во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Литература

- Конески Блаже. 1956. „К. П. Мисирков (по случај 30-годишнината од смртта)“. *Македонски јазик 1956/1*, Скопје. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1–3.
- Конески Блаже. 1963. „Крсте П. Мисирков“. *Литературен збор 1963/4-5*, Скопје: 3–4.
- Конески Блаже. 1985. „Кодификацијата на македонскиот литературен јазик“. *Свечен собир посветен на 40-годишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 9–14.
- Конески Блаже. 1986-1986. „Кодификацијата на македонскиот литературен јазик“. *Македонски јазик XXXVI–XXXVII*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. 349–354.
- Конески Блаже. 2022. *Збор и описи 2*. Скопје: Либрис.
- Мисирков Крсте. 1974. *За македонскиот работи*, јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот, предговор на Блаже Конески, прилози на Тодор Димитровски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- Ристески Стојан. 2016. *Белешки по македонскиот јазик*. Струга: Ирис.
- Ристовски Блаже. 1976. *Крсте Пејков Мисирков*. Скопје.

Summary

Using the forensic linguistics, in this paper we review the reactualization of the doings of the language and spelling commissions (1944-1945) regarding the identity of their language assertions using Misirkov's principles. We also review Misirkov's role in the codification of the Macedonian language.

Фроса Пејоска Бушуро
Институт „ИНАЛКО“ (INALCO)
Париз

БИТОВИОТ ТЕАТАР И УСНАТА ВГРАДЕНА ПОЕЗИЈА: НЕЗАБОРАВНА ИЗРЕКА

Апстракт: Усната поезија (песните), како кратка форма, ги отвора и затвора драмите на Македонскиот битов театар (1848 – 1950). Присутна и во текстот, таа претставува составен дел од наративниот дискурс и од неговата структура.

Првиот претставник на овој вид театар, којшто се појавува за време на османлиското владеење е Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1818/21? –1882). Битовиот театар својот врв го достигнува во периодот меѓу двете светски војни, кога бугарската и српската власт владеат една по друга. Исчезнува набргу по создавањето на Република Македонија во 1945 година.

Битовиот театар е замислен и создаден со единствена цел, да биде искажан и изведен на сцената пред целната публика – Македонците. Сцените се одвиваат во рурални или во урбани средини.

Пеењето (песната), припаѓајќи на системот на усното творење, како глас „го надминува кажаното (говорот)“ (П. Зумтор 2008). Пеењето е „незаборавниот збор“ и се поистоветува со сентенција или со цитат што пренесува заедничка вистина (Б. Рукхомовски 2001). Во однос на државните форми на акултурација и негација, театарот претставува сцена каде што политиката го наоѓа својот глас (*vox populi*) и го истакнува постоењето на еден народ преку неговиот глас што сведочи.

Клучни зборови: битов театар, усна поезија, македонски јазик, говор, народ.

Македонскиот битов театар (1848 – 1950) е устен и писмен жанр. Усната поезија¹, како кратка форма, не само што ги отвора и затвора драмите туку се вметнува и во текстот, но не за да ја прикаже поентата или за да ја дополни мизансцената, туку како составен дел од наративниот дискурс и неговата структура. Иако македонскиот јазик е континуитет на говорот врз кој се создала словенската писменост, македонската книжевност, од друга страна, поради многу бурната и дисконтинуирана историја се развивала доцна и оставила значително место за усното творештво. Прогресивниот премин од усна кон писмена книжевност ќе биде дел од првите книжевни форми, како што е театарот, преку не така безначајни траги од различни усни изразни форми. Сепак, значењето на овие вградени кратки форми не е ограничено само на овој

¹ Ќе ги користиме назменично изразите: „усна поезија“ или „народни песни“ како превод на македонските „народни песни“. „Песна“ на македонски значи и музичка и поетска песна.

премин од усното кон писменото. Имено, ќе ги проучиме и различните модалитети на вплетување на усната поезија во драмските текстови како и нивниот семантички опсег.

Словените, со населувањето во Македонија, со себе ја донеле својата материјална и духовна култура, вклучително и „своите бесовски игри“². Ги приредувале за време на славењето на богослужбата на боговите Перун, Дажбог, Сварог и Велес, коишто заземале централно место во нивната митологија. Македонскиот израз „бесовски игри“ што го користела црквата, го содржи старословенскиот збор „бес“: „нечист дух“, „ѓавол“, може да се преведе и како „ѓаволски танци/игри“ или „танци/игри на нечисти духови“. Именката „игра“ значи и „танц“ и „игра“. Овие ора биле придружени со „бесовски песни“ (ѓаволски песни) и со музика свирена на инструменти како тапан, гусла³ и разни кларинети со висок тон. На овие обредни култови, изведувани сред село или сред град, како гледачи учествувале жителите на овие места. Историчарите тоа го гледаат како почеток на словенскиот театар во Македонија⁴.

Со почетокот на христијанизацијата на Словените во Македонија уште од 7 век, а потоа во 9 век, со создавањето на глаголицата од браќата Кирил и Методиј врз основа на македонското наречје од Солун, и со воведувањето на старословенскиот како четврт свет јазик заедно со грчкиот, латинскиот и хебрејскиот, ќе се овозможи развојот на словенските букви и на записите на словенската култура⁵. Меѓутоа, со христијанизацијата ќе се појави и борбата против паганството и против сите такви слични обреди. Ѓаволските игри биле забранети, но не исчезнале. Празнувањето на овие обреди, кои црквата ги нарекувала „срамни еретички игри“, подоцна се одржувало на тајни места, далеку од туѓите погледи или надвор од градот. Како што забележува Ристе Стефановски, најнапаѓани од црквата биле богослужбените игри наречени „русалии“⁶, односно „русалиски игри“, коишто се практикуваат и денес. Овие игри се однесуваат на три основни елементи: водата, плодноста и на култот кон

² Ристе Стефановски, *Театарот во Македонија*, Македонска книга, Скопје, 1976, стр. 21-24.

³ Гусла е гудачки инструмент, еден вид виолина. Во Македонија овој инструмент има само една жица оптегната над кожата што вибрира со лак. Се користи за придружба на народни песни.

⁴ *Ibidem*, стр. 22. На територијата на Македонија, каде што се населиле дел од Словените, пронајдени се многу амфитеатри што потекнуваат од времето на Филип и Александар Македонски. Овие амфитеатри сведочат за постоењето на многу богата театарска култура. Во Пела, престолнината на Македонската империја, се празнувале баханалиите и дионизиските танци, од кои настанал театарот. За поврзанооста помеѓу театарот на македонските Словени и театарот на Македонците од антиката, да се види: Јордан Плевнеш, *Бесовскиот Дионис*, 1989, <http://makedonija.rastko.net/>. Ова дело треба да се консултира и во врска со театрите на Балканот и во Русија.

⁵ Види: Pejoska-Bouchereau, Frosa, 2003, « Clément d'Ohrid et l'école littéraire d'Ohrid », во *Histoire de la slavistique, Le rôle des institutions*, sous la direction d'Antonia BERNARD, Institut d'Etudes Slaves, Paris, стр. 249-262 и Pejoska-Bouchereau, Frosa, 2008, « Histoire de la langue macédonienne », во : Bernard Antonia, *Communications de la délégation française au XIVe Congrès international des slavistes Ohrid, 10-16 septembre 2008*, Revue des Études Slaves, Paris, том 79, глава 1-2, стр. 145-161.

⁶ Зборот „Русалија“ настанал од старословенскиот збор „русло“ што значи „река“, „речно корито“ а не од придавката „рус“ што значи „црвен“. Види: Ристе Стефановски, 1976, *op. cit.* стр. 22.

мртвите. Тие, како и македонските народни приказни, раскажани во дијаложка форма, содржеле театарски елементи. Истиот наод се однесува и на народните песни што се поврзани со сезонските обреди. Во 9 век, токму еретиците, особено богомилите, чија лулка била токму во Македонија, го зачувале старомакедонското културно наследство и придонеле за развојот на театарот. Појавата на игрите наречени „бабари“, „василичари“⁷ претставува раѓање на една поелаборирана форма на театарска уметност. Овие игри, придружени со дијалози, песни, музика, маски и пантомими ќе создадат поволни услови за раѓање на средновековниот театар.

Патувачките трупи, чијашто субверзивна природа била мошне нагласена, во 4 век, со иста жестокост се осудени од страна на црквата. Театарските претстави на овие патувачки трупи малку се разликувале од „ѓаволските игри“ од средниот век. Кога трупите настапувале во манастирите, тематски нивните дела имале религиозни мотиви (12 век), а веќе од 13 век, делата тематски се засноваат врз животот на обичните смртници под влијание на италијанската предренесанса, која преку влијанието на трговците од Дубровник стигнала и во Македонија. Со доаѓањето на Османлиите и со заземањето на Скопје, во тоа време управувано од Крали Марко (1335 – 1395), на 6 јануари 1392 година, доаѓа до суспензијата на развојот на македонскиот театар⁸.

Петвековното отоманско владеење оставило свој белег во македонското општество. Етничкиот пејзаж претрпел големи трансформации. Во согласност со потребата на Отоманската Империја да обезбеди сигурност на воените патишта, но и да овозможи доселување на Османлиите и на колонизаторите од Мала Азија, многу често од градовите се протерувало автохтоното христијанско население кое било принудено да се засолнува во планините, а можеле да останат само Македонците кои се согласувале да се исламизираат, како торбешите, наречени и помаци. Градот Скопје, преименуван во Ускуп, бил главен град на султаните и воена база на трупите што биле задолжени за освојување на териториите на северот од Балканскиот Полуостров како и во Централна Европа, ја променил својата урбана физиономија и добил изглед на ориентален град. Селанството било поделено во две категории: *слободни селани* од планинските села и селани што работеле во *чифлизиите*, земјишта што ги конфискувале и ги експлоатирале Османлиите. Од вкупно 1837 македонски села, 552 биле села со чифлизи, 336 мешани, а останатите 949 планински села без обработливо земјиште⁹. Како последица на тоа, планината станала складиште на бесплатна работна сила за многуте тешки задолженија (ангарија) или на слабо платената работна рака, како на пример дневни работници на сезонска работа (аргати), или на македонската емиграција, т.н. печалба,

⁷ Види: Марко Китевски, „Македонски народни обичаи“, во *Етнологија на Македонија*, МАНУ, 1996, стр. 223-246.

⁸ Ристе Стефановски, 1976, *op. cit.* стр. 22-24.

⁹ Васил Иљоски, „Печалбата во животот и народната песна“, *Избор*, Македонска книга, Скопје, 1978, стр. 285.

внатрешна во својата прва фаза во 15 век, а потоа и надворешна од крајот на 18 век и почетокот на 19 век.

Што се случува со театарот во овие услови? За време на отоманскиот период, од религиозни причини, не постоел театар како таков, но освен панаѓурските претстави, постоеле форми на традиционални претстави што би можеле да се поистоветат со театарот: *мегах* (народен раскажувач), *кукла* (марионети), *караџоз* (театар на сенки) и *орџа-ојуну* (игра во центарот, игра на средина)¹⁰. Овие театарски форми не биле наменети за христијаните и како своја публика ја имале муслиманската заедница. Во Скопје, во 1897 година, патувачката ерменска труппа Боргес-театар, именувана според името на нејзиниот директор, одржала свои претстави во кафулето *Беледие*, а потоа, поради одзивот и постигнатиот успех, труппата се сместила во зградата на *Ага-кафе* каде што приредувала свои претстави. Откако Махмуд Шефкет Паша ќе биде назначен за валија, тој во 1906 година ќе ја овозможи изградбата на *Турскиот театар*. Меѓутоа, овој театар не бил посетуван од христијанското население и немал никакво влијание врз развојот на македонскиот театар¹¹.

Усната традиција, а особено усната поезија, поради нејзината можност да се практикува и пренесува на кое било место и во кое било време, во периодот на доминација, а во процесот на зајакнување на поврзаноста на заедницата преку обичаите, станува единствената директна врска меѓу македонското население. Оваа традиција, мошне ритуализирана, ќе го зачува, дури и ќе го нагласи својот синкретизам, истовремено мешајќи дијалошки песни, игри, музика, изведба и врски меѓу заедницата. Таа верно ќе го следи животот на Македонецот, нагласувајќи ги сите суштински појави што се значајни за дефинирањето на неговиот идентитет и ќе го придружува во различните фази на неговиот живот. Арнолд Ван Генеп¹² ја нагласува драматичната природа на животот: „Можеби на читателот му се чини дека е вообичаено да се каже дека индивидуалниот и колективниот живот не се ништо друго освен една низа од драми. Но, оваа здраворазумска опсервација, директна ама не и литературна, се чини дека ја направиле многу малку фолклористи. Во спротивно, наместо да ја

¹⁰ Види: Eve Feuillebois-Pierunek, «Panorama du théâtre turc», во <http://www.youscribe.com/catalogue/rapports-et-theses/savoirs/sciences-humaines-et-sociales/panorama-du-theatre-turc-1525978>. Цит. Eyten ER, « Qu'est-ce que l'orta-oyunu? », на веб-страницата: http://www.revues-plurielles.org/_uploads/pdf/12_87_7.pdf

Да се има предвид дека во 2012 година, првпат, на големо изненадување на јавноста, во турски театар во Истанбул било изведено ерменското дело на писателот Хагоп Баронијан: „Ориенталниот стоматолог“, напишано во 1869 година. Уметничкиот директор на театарот, г-ѓа Ајшенил Шамлиоглу, зборува за важноста на Ерменците во основањето на турскиот театар: „Ерменците се темелите на турскиот театар. Мора да го вратиме нашето минато ако сакаме да одиме напред“. Цит. Anne Andlauer, «Le dentiste oriental», la première œuvre arménienne dans un théâtre turc“, реализирано на 2012-01-25 13:50, објавено на RFI (<http://www.rfi.fr>).

¹¹ Ристе Стефановски, 1976, стр. 25-28.

¹² VAN GENNEP Arnold, *Textes inédits sur le folklore français contemporain*, présentés et annotés par Nicole Belmont, Archives d'ethnologie française 4, collection dirigée par Jean Cuisenier, G.P. Maisonneuve et Larose, Paris, 1975. стр. 115-119

бараат единственоста и посебноста на анегдотата, тие би ни дале детални и целосни описи на различните чинови што ја придружуваат секоја од последователните драми (...). За да поедноставам, оваа нужност ја нареков закон на секвенците: таа во некои случаи се изразува преку ритуали, а во други преку поезија, музика, па дури, во извесна смисла, и преку сликарство и скулптура. Можеме да преминеме од едноставност кон сложеност, или обратно, но проблемот останува ист. Треба успешна класификација на поединецот во неговата околина или да му се предложи на гледачот посакуваната низа од емоции. (...) Од друга страна, драмата може да биде изложена во целост или во скратена форма; постои цела една скала од едночинското кревање на завеси па сè до шекспировата драма која е најсложена од сите. Последователно на тоа, крштевката, бракот, погребите и сите годишни церемонии може да се состојат од само неколку кратки обреди или од една неверојатно сложена церемонија што трае не само со денови, туку и со години. Кај одредени народи, погребните обреди подразбираат годишни обновувања и доколку се верува во реинкарнација, тогаш тие се поврзуваат во интервали од десетици години со обредите на раѓање. Така ние се соочуваме со затворен циклус што се состои од непрекинат след од фази и од нови почетоци“. За Ван Генеп, сите народи функционираат според истите фундаментални принципи, само техниките на извршување се разликуваат, па оттука и важноста од прецизно истражување на сите детали. Само под овој услов драмското сценарио се сфаќа јасно како драма¹³.

Во услови на доминација, зајакнувањето на врските во рамките на заедницата, преку зајакнувањето на обичаите и почитувањето на традицијата, ќе ја нагласи оваа драмска одлика. Заедницата станува сцена каде што се играат секојдневните драми. Османлиите стануваат гледачи, но и актери. Ако пред доаѓањето на Османлиите, заедницата била сразена од бројни внатрешни тензии што можеле да доведат до нејзино исчезнување, со окупацијата, таа морала да го потврди и да го направи видливо своето постоење преку солидарни односи. За да се обележи постоењето, сплотеноста, било потребно да се воспостават закони или, кога тоа било невозможно, во таква состојба на доминација, било потребно да се почитуваат оние на предците што веќе биле на сила преку празнувањето на обичаите. Било потребно постојано да се дава доказ, преку таквите закони, за своето постоење, да се покажува убедување за своето постоење, за својата сила, за својата моќ, но и да се развие личното убедување за да се надмине сопствениот страв. Заедницата за окупаторот е неопходност, за потчинетиот поединец станува обврска. Мора да направиме разлика меѓу организацијата на Отоманската Империја, која од заедницата создава нужност за да ја контролира подобро и да се бори против неа, и консолидацијата на оваа заедница од страна на поединци како одговор на Империјата. Поради сооченоста со оваа моќ, се устројува една виртуелна заедница која ќе може да постои само доколку се создаде и воспостави како таква. Вистинската заедница

¹³ *Ibidem*, стр. 118-119.

постои само меѓу поединците што ја воспоставуваат преку мрежа од врски, поточно односи засновани на традицијата и обичаите. Нема имагинарна заедница, таа мора да стане реална. Нема заедница освен онаа што ја создаваме. Ова ја објаснува трајноста на обредите, обичаите, на усната традиција и покрај состојбата на осиромашување, на зголеменото задолжување и со тоа и на миграцијата.

Во 19 век, Империјата била во фаза на опаѓање. На 16 јуни 1826 година, султанот Махмуд го објавил ферманот на радикалната репресија на јаничарите и ставил крај на овој корпус кој бил синоним за моќта на Империјата. Ова го поттикнало будењето на националната свест и народноослободителните борби, но и ширењето на пропагандата (грчка, бугарска, српска) на територијата на Македонија заради нејзино припојување кон нивните новосоздадени држави¹⁴. Грчката пропаганда била пред сите други. Грчката Цариградска патријаршија била единствениот правен заштитник на христијанското население на Балканот што живеело во границите на Отоманската Империја. Со оглед на тоа што училиштето било уредено од страна на црквата, Македонците го учеле грчкиот јазик. Подоцна, со создавањето на Бугарската егзархија (11 март 1870 г.), бугарската пропаганда интензивно се развила, дотолку повеќе што и започнало националното будење на Македонците преку борбата против Грчката патријаршија, предводена од свештенството за воведување на словенскиот јазик во црквите и училиштата. Македонците ги посетувале училиштата на Егзархијата не затоа што мислеле дека се Бугари, туку затоа што тоа бил единствениот начин да се ослободат од грчкиот јазик и како Словени да се школуваат на еден словенски јазик што бил близок до македонскиот. Србија, во 1886 година, по потпишувањето на конзуларната конвенција со Турција, ги испратила своите конзули во Скопје и Солун, потоа во Битола и Серес. Здружението „Свети Сава“ било оформено за да се развие српската национална пропаганда во Македонија, за да се промовира српското образование и култура и за да се олесни влезот на Македонците во српските училишта, преку стипендии. Македонското прашање беше во центарот на дебатите и тогаш Македонија го добива прекарот „јаболко на раздорот“. Во тој контекст се раѓа македонската ренесанса и особено театарот. Враќањето на македонското население во градовите ги става Македонците на второ место по бројност, по муслиманското население¹⁵. Младата македонска буржоазија ги испраќа своите

¹⁴ Јаничарството, или данокот во крв, е феномен што претставува годишни давачки на христијански машки деца. Овие киднапирања на деца ќе ја лишат христијанската популација од најдобрите, највалидните и најинтелигентните машки деца, со што ќе се создаде асоцијална ситуација во традиционалното патријархално општество. Види: Frosa Pejaska-Bouchereau, « Le jannisariat ou Au nom de l'Empire, au nom de la Nation, au nom du Parti, au nom de la Race ! » во « L'image de la période ottomane dans les littératures balkaniques », уред. Frosa Pejaska-Bouchereau, *Cahiers Balkaniques* n°36-37, Publications Langues O', Paris, 2010, стр. 137-179. Може да се погледне на: <http://ceb.revues.org/>

¹⁵ На почетокот на 20 век, во Скопје, од 4.474 куќи и 31.900 жители, имало 15.000 Османлии, 13.000 Македонци, 1.920 Роми, 800 Евреи, 950 други, 150 Албанци христијани, 50 Грци и 30 Черкези. Види: Ристе Стефановски, *op. cit.*, стр. 33

деца во европските училишта, а децата од сиромашните семејства, во отсуство на македонски училишта, ги посетуваат училиштата на пропагандите. Наставниците што биле обучени во овие различни училишта се актерите на македонската ренесанса.

Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1818/21? – 1882), познат како „Џинот“, потекнува од „училиштен“ или од „просветен/дидактички“ театар. Со овој жанр требало да се едуцираат Македонците, да се поттикнуваат на бунт против Грчката патријаршија и против фанариотите како и да се поучуваат на нивниот народен јазик. Џинот немал намера да пишува уметнички дела. Пишувал едночинки, многу често и оживувања на класични дела коишто ги преведувал и приспособувал на публиката од своето време, а на македонски јазик пишувал и дијалози според просветителските идеи. Овие драми, напишани за да бидат изведувани, имале уште поголемо влијание бидејќи тој самиот ги поставувал на сцена (од 1848 година во Скопје) и за нивната изведба ги ангажирал учениците во училиштата и на забавите. Објавувал осврти за настаните во весниците. Така тие досегнувале до голем дел од македонското население. Како преведувач, одлично владејќи го грчкиот јазик, преведувал трагедии, меѓу кои и *Антигона* од Софокле. Под притисок на Грчката патријаршија неколкупати бил затворан и протеруван, и бил испратен во Мала Азија. Таму бил изложен на тортура, а од удар на камшик го изгубил едното око и набргу по враќањето во Македонија умрел. Џинот ги отворил вратите на македонскиот театар по цена на својот живот. Тој е претставник на првиот период на македонскиот театар, наречен: „период на преродбата“. Константин Миладинов¹⁶ (1830 – 1862) напишал и кратки драмски текстови во кои разговарал со фанариотите против асимилачкото дејство на Патријаршијата. Според Јелена Лужина овие рани автори се основоположници на битовата драма¹⁷.

Внатрешното револуционерно движење (Внатрешна македонска револуционерна организација: ВМРО), по создавањето во 1893 година во Солун ќе го користи театарот¹⁸ како привилегирана трибина во служба на македонскиот народ. Театарот е и инструмент за изразување на вистината за

¹⁶ Заедно со својот брат Димитар Миладинов (1810 – 1862) ја објавил народната песнарка *Б'лгарски народни песни* (1861) и напишал 15 песни, меѓу кои и песната *Г'за за јуџ*, за која се направени 70 преводи на 42 јазици и со која секоја година се отвора поетскиот фестивал во Струга, неговото родно место. И покрај малиот број напишани песни, заради нивната поетска вредност, тој се смета за основоположник на македонската „книжевна“ поезија.

¹⁷ Јелена Лужина, *Историја на македонската драма. Македонската бишова драма*, Култура, Скопје, 1995.

¹⁸ Театарски претстави се одржувале и во училиштата, во Скопје, Солун, Битола, во Штип, кој бил град-упориште на ВМРО. Режисерите, актерите се водачи на револуционерното движење: Гоце Делчев (1872 – 1903), Дамјан Груев (1871 – 1906). Претставите се нарекувале „Револуционерни претстави“. Дамјан Груев во неговото родно село Смилево во 1891/1892 година ќе основа театарска трупа составена од учители-аматери. Од ова се родила традицијата на театарски претстави во Смилево. Види: Ристе Стефановски, *op. cit.*, стр. 38.

животот на македонскиот народ на својот јазик, но и за будење на револуцијата. Ова се нарекува илинденски период (или втор период на македонскиот театар), поврзан со револуционерното Илинденско востание на ден Илинден (2 август 1903 година) и со создавањето на Крушевската Република, првата балканска република.

Претставите што се создадени до крајот на 19 век немаат вистинска уметничка или литературна вредност, но тие овозможиле да се создаде публика и да се подигне свеста за драмската уметност, чиј вистински основоположник е Војдан Поп Георгиев-Чернодрински (1875 – 1951).

Војдан Поп Георгиев-Чернодрински¹⁹, од 1890 година бил во емиграција во Софија, Бугарија. Откако престојувал во Австрија и Швајцарија, во 1894 година ја основал првата театарска труппа составена од македонски политички и економски иселеници чија дејност била рецитирање и изведба на сцени напишани од него. На 13 мај 1901 година, Чернодрински ја создал патувачката театарска труппа наречена *Скрб и ушџеха*, којашто се смета за прв национален театар. Како и повеќето иселеници, тој бил активен учесник во македонското ослободително движење и бил во контакт со револуционерите на Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО). Чувствувал потреба да напише драма на македонски јазик и со македонска тема, и на тој начин, преку нејзината изведба поефикасно да се постигне ослободувањето. Бил инспириран од тогашната вест што била објавена во весникот *Реформи* и во 1900 година ја напишал *Македонска крвава свадба*, театарска претстава во 5 чина²⁰. Темата на оваа драма е мошне присутна и во македонската усна поезија. Имено, оваа театарска претстава содржи и усна поезија, а многуте песни не се испеани за да се забавува јавноста, туку за да се разбудат Македонците и да ја подигнат свеста за револуцијата токму преку нивното усно културно наследство што секој го знае и што го пренесува од генерација на генерација²¹. Во ова дело ликовите се јасно определени и поделени на манихејски начин во две групи: едната ги претставува добрите, а другата лошите. Добрите се христијаните, а особено угнетените, поробените Македонци, под доминација на Отоманската Империја, што трпат насилство и неправда од лошите, коишто се претставници на Империјата, но тоа не се однесува исклучиво на Турците, затоа што и еден турски селанец можел да се најде на страната на угнетените. Претставата започнува со песни и смеа, а завршува со солзи и крвопролевање, на тој начин симболизирајќи ги состојбите и условите за живеење на Македонците под

¹⁹ Чернодрински е псевдоним чие значење доаѓа од Црн Дрим, име на македонска река што минува низ градот Струга. Со оглед на тоа што Чернодрински се смета за основоположник на македонскиот театар, секоја година во јуни во Прилеп се одржува театарски фестивал што го носи неговото име.

²⁰ Во декември 1900 година во Софија драмата била објавена како сопствено издание. Второто издание е објавено во 1907 година, а третото во 1928 година. Македонската дијаспора во Америка ќе објави издание околу 1936 година. Во Македонија првото издание датира од 1969 година.

²¹ Види: Миодраг Друговац, *Историја на Македонската книжевност XX век*, Мисла, Скопје, 1990, стр. 57.

Империјата. *Скрбиџа* била состојбата на Македонците. Иако активно учествувале во сите борби, востанија и војни за ослободување на балканските народи, тие останале единствените поданици во Империјата, додека пак сите други народи се избориле за својата слобода и ги основале своите држави. *Ушехатиџа* требала да настапи со ослободувањето на Македонија, со нејзиното признавање и со создавањето на своја држава преку револуционерна борба. Претставата била поставена уште пред да биде завршена, а итноста била неопходна, бидејќи тековно се воделе битки. Чернодрински бил ангажиран во револуционерната борба и неговата определба била во правец со онаа на Џинот и на неговото време. На денот на премиерната изведба (20 ноември 1900) во Софија, вооружени припадници на ВМРО го чувале влезот на театарот, а вооружени биле и актерите. Не се шегувале. Театарот е претстава, но тоа не било само претстава. Бугарската држава го сфатила влогот и целта на оваа претстава, па оттука доаѓале и забраните. Театарската претстава била дел од јасно дефиниран политички контекст. Публиката била составена од македонската политичко-економска емиграција, или т.н. печалбари. Претставата постигнала значаен успех; се изведувала повеќе од илјадапати во текот на 20 години. Во Македонија се прикажала дури во 1908 година, во периодот на Младотурците. Во 1967 година писателот и сценарист Славко Јаневски снимил и филм. Чернодрински обучувал многу актери кои пак, создавале театарски трупи, како на пример Димитар Хаџи Динев, автор на драмата *Револуционер* или *Револуционерна драма*, како и трупата *Слобода*, создадена околу 1903 година, предводена од авторите/актерите Матеј Т. Христов²² и Михаил Томов. На оваа генерација ѝ припаѓа и Марко Цепенков (1829 – 1920), најистакнатиот колекционер на македонската усна традиција, пред сè поради својата драма: *Црне Војвода* напишана во 1903 година врз основа на усната поезија *Сџиро Црне* и *Кучук Сулејман*; револуционерот Никола Киров-Мајски (1880 – 1962) со драмата *Илинден* објавена во 1923 година, во која првпат ќе биде вграден *Манифестот на Крушевската Република*²³; Димитар Молеров²⁴ (1874 – 1961) и неговата драма *Новиот даскал*; Никола Дренков и неговата драма *Духот на Македонија*²⁵ објавена во 1931 година итн.

Чернодрински бил автор и на првата драма во стих *Срешиџа* (во еден чин), завршена на 3 јуни 1903 година, и првпат изведена како оперета на 5 август 1903 година²⁶. Ова дело е претставено во форма на дијалог што наликува на

²² Ја поставил театарската претстава *Ройсџиво и слобода*, Види: Миодраг Друговац, *Македонска литература (од Мисирков до Раџин)*, Просветно дело, Скопје, 1975, стр. 66.

²³ *Крушевски манифест*, превод на француски јазик Фроса Пејоска-Бушуро, во *Cahiers Balkaniques* n°36-37, *op. cit.*, стр. 133-137. Види: исто и Кочо Топузоски, *Никола Карев 1877-1905*, Матица Македонска, Скопје, 2008.

²⁴ Види: Димитар Г. Молеров, приредил Васил Тоциновски, Мисла, Скопје, 1993.

²⁵ Како и Чернодрински кој ја напишал *Духот на слободата* во 1909. Види: Despina Angelovska, «La représentation de l'insurrection d'Illinden dans les pièces *Illinden*, de Nikola Kirov Majski, и *Le fantôme de la liberté*, de Vojdan Černodrinski», во *Cahiers Balkaniques*, «L'image de la période ottomane dans les littératures balkaniques» уред. Frosa Pejосka-Bouchereau, бр 36-37, Paris, 2010, стр. 119-131.

²⁶ Прва македонска оперета.

една долга стихомитија, а кој структурно и тематски бил инспириран од македонската усна поезија.

На 10 август 1913 година, на крајот на Балканските војни, со мировниот договор од Букурешт, Македонија била поделена на четири дела: еден дел ѝ припаднал на Грција (51,38 % од територијата именувана од историчарите како Егејска Македонија), еден дел на Србија (38,4 % од територијата именувана како Вардарска Македонија), еден дел на Бугарија (10,1 % од територијата именувана како Пиринска Македонија или Македонија на Струма), еден дел на Албанија (0,12 % од територијата што историчарите никогаш не ја спомнуваат бидејќи ја сметаат за занемарлива по својата површина – јас ја нарекувам „Македонија на езерата“). Македонските интелектуалци се затекнати во различделови. Развојот на македонскиот театар ќе биде најзначаен во Вардарска Македонија, која станува Јужна Србија. Меѓутоа, Бугарија ги окупира териториите на Македонија за време на двете светски војни (1915 – 1918 и 1941 – 1944 година).

Во 1913²⁷ Бранислав Нушиќ е назначен за директор на српскиот театар, повторно создаден во Скопје од страна на Кралството Србија. Управител бил Милодраг Петковиќ. Првата претстава, *Цар Душан*, српска драма од Милош Цветиќ, била изведена на 9.1.1914 година. И покрај пожарот што ја уништил зградата на театарот, директорот вложил крајни напори за да го обнови, но не успеал, бидејќи со влегувањето на Бугарија и на Централните сили морал да замине од Македонија во Албанија. Во другите градови, како на пример во Битола, раководењето му било доделено на г. Лазиќ, а првата претстава била изведена во ноември 1913 година. За време на бугарската окупација, во Народниот театар на Софија, раководен од страна на Сава Огњанов, биле одржани повеќе претстави од класични бугарски автори. На крајот од војната, Вардарска Македонија повторно е под Кралството на Србите, Хрватите и Словенците. Реконструкцијата на театарот започнала во 1921 година, а завршила во 1927 година. Театарот е отворен и свечено и симболично на денот на влегувањето на Српската војска во Скопје. Го добил името Народен театар „Крал Александар I“ – Скопје. Неколку управители²⁸, со различни концепции за театарот, следат еден по друг, но од 1931 до 1945 година Велимир Живоиновиќ-Масука (1886 – 1974), фаворизирајќи ја застапеноста на локалните театарски претстави, ќе одигра одлучувачка улога за македонскиот театар.

Ленче Кумановче од Васил Иљоски (1902 – 1995) е првата театарска претстава на народен македонски јазик²⁹ што се одиграла во овој театар во периодот од 1927 до 1928 година. Под притисок на властите, веднаш по премиерата претставата била повлечена од репертоарот бидејќи нејзината

²⁷ За овој период да се погледне Ристе Стефановски, *op. cit.*, стр. 48-49.

²⁸ Андрија Милчиновиќ, Брана Цветковиќ, Радивоје Караџиќ, Брана Воиновиќ. Види: Ристе Стефановски, *op. cit.*, стр. 51.

²⁹ Македонскиот јазик не бил стандардизиран. Неговата стандардизација настанува со создавањето на македонската држава во рамките на Југословенската федерација.

изведба наишла на голем успех во македонската јавност, што било спротивно на владиниот проект за „денационализација“ на Македонците. Освен тоа, била напишана на македонски кумановски дијалект. Иљоски, наставник во гимназијата во Куманово, под казна ќе биде испратен во Плевље, во Србија, за да го продлабочи своето познавање на српскиот јазик. Важно е да се нагласи дека режисерите и актерите не ја поддржувале секогаш оваа цел. Благодарение на нивната поддршка македонскиот театар на македонски јазик можел да биде претставен на оваа сцена. Треба да се има предвид дека во Штип, од 1923 до 1927 година, со прекини, биле формирани театар и опера од локалната интелигенција и од учениците во гимназијата, а особено на иницијатива на Душан Будимировиќ (1890 – 1959)³⁰, српски прогресивен театролог, посветен на едукативната мисија. Овој театар на својот репертоар ќе прикаже драми од Шекспир, Молиер, Чехов, Ибзен, драми од српски автори и драми од македонски автори како што се: *Македонка* од Славко Нетков³¹, *Маруша* од Павле/Васил Адикимов³². Операта и балетот, чијшто зародиш е во 20 век, се директно поврзани со активностите на вокалните ансамбли на театрите од Скопје, Штип и во помала мера од Битола. Овие ансамбли се развиваат со битовиот театар, наречен и „театар со пеење“ или „народна игра со пеење“³³. Битовиот театар имал потреба од обука на хорови, пејачи, вокални групи и оркестри, како и од основање музички училишта, од кои првото ќе биде отворено во Скопје во 1910 година. Во Штипскиот театар, благодарение на присуството и музичката дарба на Сергеј Михајлов (1885 – 1975) – со руско потекло, како и на образовната дејност на Душан Будимировиќ и Славко Нетков, била поставена операта *Македонка* со првата македонска оперска пејачка, Благородна Бурова (1910 – 1980).

Со минималното подобрување на условите, осум години подоцна, во сезоната 1936/1937, на сцената на театарот во Скопје ќе биде овозможено враќањето на претставата од Васил Иљоски, *Ленче Кумановче*, но под нов наслов: *Беѓалка*. Раководството на театарот отишло дотаму што го поканило Иљоски да ја преведе својата драма *Чорбаџи Теодос*, на говорното наречје на Скопје, односно на македонски јазик, којашто првично ја напишал на српски јазик, насловена како *Наѓазио човек*³⁴, и истата била изведена на 27.4.1937 година. На 3.3.1936 година ќе биде прикажана драмата *Печалбари* од Антон Панов (1905/6 – 1968). Оваа драма ја разработува најчувствителната тема за македонското население – печалбарството³⁵. Токму затоа, повеќето автори од

³⁰ Види: Лилјана Мазова, *Под разно од а до ш*, СИЛСОНС 2008, објавено на веб-страницата <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4c2948964f000>.

³¹ Претставата, што ќе стане опера, ја напишале Нетков и Будимировиќ.

³² Александар Алексиев, „Предговор“ на *Македонската драма меѓу овеќе свейски војни*, книга 1, Македонска книга, Скопје, 1976, стр. 11.

³³ Го среќаваме зборот „игра“ што го наоѓаме во бесовските игри (ѓаволски танци/игри).

³⁴ Види: *Македонска драма меѓу овеќе свейски војни*, книга 1, *op. cit.*, стр. 12.

³⁵ Види: Frosa Pejaska-Bouchereau, « L'émigration macédonienne (La Pečalba) : une nouvelle forme d'initiation ou Du fait social à la coutume », во : *Littérature et Emigration*, Paris, Institut d'Etudes

овој период пишувале драми на оваа тема. Усната поезија, што мошне често била користена во оваа драматургија, содржела многу богат циклус песни што се однесуваат токму на оваа тема. Овие песни им се добро познати на Македонците и тие се пеат до ден-денес. Театарската претстава на Панов наишла на извонреден успех. Ги привлекла во театарот Македонците од сите социјални сталежи и сфери на животот и била првата македонска претстава изведена надвор од Скопје, имено во Белград и во неколку поголеми градови на Југославија. На крајот на 1938 година е изведена премиерата на *Париите се ошешувачка*, а во 1940 година биле изведени премиерите на *Анџица* и *Милиони маченици* на самоукиот автор Ристо Крле (1900 – 1975)³⁶. Сите овие театарски дела потекнуваат од периодот „меѓу двете светски војни“, или од „рациновиот период“, именуван според големиот поет Кочо Рацин (1908 – 1943)³⁷. Тие имаат исти карактеристики и се нарекуваат: „битови драми“ или „битово-социјални драми“ (социјално-егзистенцијални драми). Зборот *бит* значи – *ошешување животиња* *услови, обичаи и традиции на еден народ*.

Јелена Лузина³⁸, теоретичарка на театарот, специјалистка од областа на битовата драма, забележува дека книжевната критика овој театар го третира како литература, а не како сценска уметност чијашто намена и цел е да биде видена од публиката. Следствено, критериумите што вообичаено се користат за анализа на театарот се критериуми што се однесуваат на книжевната теорија, а не на театарската теорија. Меѓутоа, битовиот театар е осмислен и напишан со една единствена и исклучива цел, а тоа е да биде изведен на сцена пред одредена публика. Станува збор за театарски дела што се поврзани со народниот животот, народниот јазик, со народна традиција, чиишто темелни структурни елементи биле народните песни и ора³⁹.

Сцената е составена од четири зида, налик на кутија или на куќа, при што само ѕидот свртен кон публиката и е „просирен“ за да им се овозможи на гледачите да ја видат сцената со која мора да се поистоветат бидејќи таа наликува на секојдневната реалност. Целта на овие драми е да го имитираат животот за да го пренесат на сцената и да му дадат на гледачот привид на непосредна реалност, на непосредна вистина. Прикажани се само сцени од секојдневниот живот, или сцени од војна (битка, востание, бунт итн.) – што, со

Slaves, 1996, стр. 41-59. Види: Frosa Pejaska, *L'émigration du fait social à la coutume*, P.I.E. Peter Lang, Bern/Bruxelles, 2018, 188 стр.

³⁶ Покрај овој народен театар, Димитар Трајковски и Петре Прличко во Скопје формирале патувачка театарска трупа наречена *Синаџа и џиџа*, набргу потоа преименувана во *Боем*, а Петре Прличко (велешанец) бил раководител. Димитар Трајковски својата театарска дејност ја започнува пред Првата светска војна. Репертоарот на оваа трупа го сочинувале српски и македонски автори. Меѓу македонските автори се Антон Панов и Ристо Крле. Види: Ристе Стефановски, *op. cit.*, стр. 58-60.

³⁷ Aleksandar Spasov, *Koco Racin*, éd. Unesco, Paris, 1986. Види: Kosta=ches, adaptation française Djurdja Sinko, Jean-Louis Depierreis, éd. Revue macédonienne, Skopje, 1975.

³⁸ Јелена Лузина, *Историја на македонската драма. Македонската битова драма*, *op. cit.*

³⁹ Јелена Лузина, *op. cit.*, стр. 49.

оглед на нејзината зачестеност на балканските простори, е само уште еден облик на секојдневниот живот – со што се објаснува фактот зошто овој театар е опишан како накитен со песни, ора и пукотници. Авторот избира да зборува за еден или за повеќе настани познати и/или доживевани од гледачите, што секогаш ќе бидат придружени со обреди, обичаи, народни ора, песни, музика (со народни инструменти), со поговорки, дури и со историски документи, како на пример вклучувањето на *Крушевскиот манифест* во драмата *Илинден* од Н. Киров-Мајски. Театарската претстава секогаш се отвора со пеење и играње и завршува на ист начин.

Овој театар се однесува на непосредната општествена состојба на македонскиот народ, па оттука и неговото второ име: „битово-социјални драми“. Всушност, станува збор за инсценирање на општествени претстави на свет што е заробен во своите секојдневни текови и во својата општествена структура. Во овој случај, станува збор за традиционалното патријархално општество со своите правила, верувања, обичаи, културно изразување, со усна традиција, занаетчиство и креативност. Овој театар има многу мала книжевна вредност бидејќи неговата намера е да го отсликува секојдневниот живот, да биде негова фотографија: инстант-фотографија. Неговата вредност лежи во социолошката и во историската точност, но и во етнографските и фолклорните елементи кои се верно пренесени.

Тоа е театар на народниот живот чиешто дејство се одвива во селска средина, но и во урбана средина, особено во претставите од последниот период на жанрот, на народен македонски јазик чија усна традиција, особено усната поезија, ги зачувала најархаичните форми од различните дијалекти и говори. Во состојба на доминација (последователна, бидејќи од Отоманската Империја Македонците се интегрирани во држави што практикуваат политика на асимилација и акултурација кон нив), употребата на забранетиот јазик е чин на бунт. Замислата била дека верната репродукција на животот бара употреба на јазик што го зборувале мажите и жените од овие места. Јазикот бил цврсто врзан за средината каде што е создаван и каде што се користел. Официјално, овие претстави биле изработени со назнака: претстава изведена на „јужносрпски дијалект“. Како последица на тоа, оваа назнака во идните студии се земала како научна иако во суштина се користела како цензура. Исто како и христијанската црква која, не можејќи да елиминира одредени пагански обреди, длабоко вкоренети во навиките и верувањата на Словените, морала да ги присвои преобразувајќи ги во христијански обреди. Што се однесува до македонските писатели, иселени во Бугарија и Србија, коишто го зборувале бугарскиот или српскиот јазик, кога пишувале битови драми, го користеле македонскиот јазик, ако не за целата драма, тогаш барем, и пред сè задолжително, за вградените народни песни. Имено, во сите овие драми, без оглед на јазикот на пишување на писателот, образован во различните школи на

различните пропаганди, многуте песни употребени во овие драмски дела секогаш биле пишувани на македонски јазик⁴⁰.

Овие драми биле градени врз основа на неколку типични теми: каква било пречка за остварување среќна љубов; секаква варијанта на социјален конфликт; секаква варијанта на етички и етнички конфликт; секаква варијанта на конструкции на заплет од тешкотии што необично драмски ќе треба да се раздвојат, според архаичните матрици: црно-бело, доминиран-доминирач, богат-сиромашен, праведно-неправедно, добро-лошо, живот-смрт итн.⁴¹.

Сцените или сликите на овој вид театар се секогаш блиски до публиката и веднаш се препознаени од повеќето гледачи. Авторот на тој начин воспоставува блискост со публиката. Тој преку феноменот на заедништво, на соединување го постигнува целосното вклучување на гледачот во приказната. Се чини дека сè е испреплетено, поврзано, меѓу писателот, средината и гледачите. Тој користи мелодраматична и сентиментална интонација. Овие драми се мелодрама, лесни комедии или историски комедии. Оваа мелодраматична интонација кај гледачите предизвикува брза емотивна идентификација. Играјќи со емоциите (смеа-солзи), тој бара од гледачот целосно да се придржува до пораката што ја пренесува делото. Низ смеа претставите се привлечни, преку солзи тие будат силни емоции. *Смеа и солзи* станува име на една бугарска театарска група, објаснува Лужина⁴², каде што извесно време ќе се обучува и Војдан Чернодрински, најпопуларниот драматург на овој жанр.

Сите овие театарски претстави што припаѓаат на овој жанр, имале ист прием: брзо препознатлив, едноставен за разбирање и без изненадувања заради нивниот исход. Ова во голема мера придонело за нивната популарност. Приемот бил успешен, во текот на целиот период на жанрот, кај сите возрасти, без разлика на искуството, културата или општественото ниво. Гледачите што живееле на периферијата воопшто не биле разочарани, напротив, претставите предизвикувале восхит и стекнале популарност. Што се однесува до оние што ги напуштале селата за да заминат во град, тие чувствувале носталгија за напуштените места, за нивната околина и за настаните од нивното детство во руралните средини.

Од една до друга претстава се градел континуитет, единство, искуство, типологија на ликови и ситуации, настани, занаети, имиња, обичаи, народни ора и песни, како и лојална, многубројна и строга публика, која во секоја драма сакала да ги најде сите составни елементи на жанрот. Јелена Лужина забележува дека и режисерот е ист: станува збор за Јосиф Срдановиќ.

⁴⁰ Томо Смиљаниќ Брадина, *Македонски печалбари*, 1927.
Анѓелко Крстиќ, *Зайочници*. 1937.

Исто така и делата на Димитар Молеров.

⁴¹ Јелена Лужина, *op. cit.*, стр. 23.

⁴² *Ibidem*, стр. 138.

Овој театар сакал да биде толку близок до „обичниот“ човек, што секој човек дури помислувал дека може и да напише битова драма, бидејќи самиот тој е составен и конститутивен дел од овој театар. Згора на тоа, ако еден чевлар или малтерџија, или друг мајстор-занаџчија успеале да напишат драма за секојдневниот живот, ништо не го спречува и обичниот човек да го стори истото тоа. Пишувањето драма од ист жанр станува „национална опсесија“, вели Александар Алексиев, теоретичар на македонската литература. Слободан А. Јовановиќ, драматург и лектор на претставите што биле поставени на сцената на театарот во Скопје, сведочи за притисокот што го вршеле писателите-аматери за да бидат прифатени и поставени нивните драми на сцената на народниот театар. Исто така, тој говори и за една петиција од молери што протестираше против одбивањето да се постави претстава на еден од нивните колеги⁴³.

Според Јелена Лузина⁴⁴, жанрот започнува во 1848 година и завршува околу 1950 година, набргу по создавањето на Република Македонија во рамките на СФРЈ. Драматурзите на битовиот театар продолжуваат да ги создаваат и поставуваат своите драми. Но сепак, се чини дека со основањето на државата, борбата за признавање на Македонецот претставена со овој театар станала бескорисна. Овој театар завршил како што и започнал, токму со едночинки. Според сегашната состојба на истражување, овој театар обединува околу 50 автори и 140 дела. Биле поставени многу малку театарски дела. Истражувањето на ова поле редовно носи нови дела и нови автори. И покрај паралелното постоење на други театарски жанрови, во овој период тие не успеале да ја привлечат публиката, којашто била целосно фасцинирана од битовиот театар.

Оваа фасцинација од битовиот театар се должи на неколку фактори. Една од главните причини е афирмацијата на постоењето на македонскиот народ, како одговор на неговото постоење негирање, па оттука и името на овој театар (битов) може да се толкува и како театар на постоењето. Вметнувањето на кратки форми, во случајов усна поезија, го наложува континуираниот, вечен карактер на постоењето на Македонецот. Драмата започнува на сцена, уште пред да се крене завесата, со народна песна што се слуша и што веднаш се идентификува не само поради јазикот, туку и по секуларната културна референца што таа ја претставува. Оваа народна песна, позната на сите, е поврзана со „орото“, танцот што ја придружува, круг што со иста сплотеност ги обединува луѓето што му припаѓаат на овој народ. Потоа се крева завесата на сцената со силна метафорична конотација: полиња што чекаат само сенокос, издржливи како и луѓето што ги одгледуваат. Таму живеат Македонци на своите земји и под своето небо; тие се вредни, скромни, добри и подготвени да ги жртвуваат своите животи за да го одбранат својот имот и пред сè честа – според синтезата на Лузина, зборувајќи за театарот на В. Чернотрински:

⁴³ *Ibidem*, стр.139.

⁴⁴ *Ibidem*, p.126.

„Отсекогаш и засекогаш“⁴⁵. Одликата за траење во времето, за историскиот континуитет, за временската линеарност што ја утврдува хронологијата е точно впишана во усната поезија и во народното оро. Во оваа поставка што го симболизира континуитетот, авторот се фокусира на еден сегмент од целокупноста, што се смета како етапа во животот на народот. Тој избира да претстави настан што го означува расцепот. Мирното небо наеднаш се затемнува, најавувајќи ги „мрачните настани“: доаѓање на Турците, грабнувањето на една млада девојка итн. Овој настан не е носечки елемент на дејството, иако се чини дека целата драма зависи од него. Настанот функционира како откровение за постоењето на една заедница. Тоа е и негативното, односно она што, сакајќи да негира, го потврдува всушност она што го одбива.

Усната поезија, како кратка форма тука е „незаборавната изрека“, налик на некаква максима или на одреден цитат, што носи заедничка вистина: „максимата наведува некаква *заедничка* вистина по две точки: преку нејзиното проширување, бидејќи вистината важи за една заедница; со нејзиното *изговарање*, бидејќи е на сечија уста, претпоставена и изговорена од заедница⁴⁶. Ефектот на вистина е произведен од заедничкиот карактер на формулите, а ефектот на едногласност е означен со колективното изговарање: *џноме*. Според А. Компањон⁴⁷ општото не се изразува само во содржината на реченицата туку и во заедницата што ја поддржува и се препознава во неа: *докса*. Усната поезија е заедничкото наследство што ја содржи заедничката вистина. Преку идентификација на една заедница, таа го легитимира нејзиното постоење: „Општото на изрекувањето и општото на изјавата меѓусебно се потврдуваат или легитимизираат“⁴⁸.

Повеќе од кој било друг устен жанр, поезијата го зачувува и овековечува јазикот во неговите првобитни форми, што сведочи за нејзиното дамнешно постоење, како и она на јазикот. Поезијата функционира како доказ дека македонскиот јазик „отсекогаш“ постоел, дека се пренесувал од поколение на поколение преку заедничките усни форми. Како максима или цитат, таа припаѓа на реторичката традиција и со тоа зачувува „трага од (нејзиното) правно значење: исто како што *џоканайџа* за *јавување на суд*, односно *subpoena*, е чин со кој правниот оратор, обвинителот или бранителот повикува во судницата соодветен сведок, веројатно, бидејќи тој е *надлежен* да го потврди соодветниот аргумент, така и пресудата има право на *res judicata*, поради тоа нејзината намена е да воспостави *судска џпракса* (да биде повикана да пресуди за други судења)⁴⁹“. Под отоманска доминација, преку употреба на македонскиот јазик, битовиот театар се борел и против Османлиите и против грчката црква којашто

⁴⁵ Јелена Лужина, *op. cit.*, стр. 205.

⁴⁶ Bernard Roukhomovsky, *Lire les formes brèves*, éd. Nathan, Paris, 2001, стр. 63.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, стр. 70-71.

не прифаќала друг јазик во црквата, образованието и во трговијата освен грчкиот и која секој христијанин го сметала за Грк. Под српско владеење во Кралството на Србите, Хрватите и Словенците битовиот театар го користел македонскиот јазик за борба против асимилацијата и против негацијата на македонскиот народ. Кога драматурзите биле принудени да го користат српскиот јазик, народната поезија вградена во текстот сè уште била на македонски јазик, како своевидна фиксирана форма што било невозможно да се трансформира. Усната поезија, и во целост и делумно, може да се чита на два начина: „како апсолутен говор, независен и самодоволен, но *истио така* и како дел од низата од каде што е преземена и во којашто најверојатно ќе пренесе друго значење, друг звук⁵⁰“.

Вградувањето на усната поезија во драмскиот текст воспоставува множење на прекините, што го обврзува гледачот да има активна улога во разработката на значењето. Овие расцепи служат и за „разбудување“ на гледачите, главно Македонци, за нивно поттикнување на бунт против воспоставениот поредок; театарот служи како борбено оружје. Битовиот театар има цел да биде огледало на реалноста, на животот, во секојдневието, но оваа реалност е само илузија, таа постои само на сцената. Гледачот знае дека она што го гледа не е реален живот, туку приказ на она што неговиот живот бил и би можел да биде без доминација и без негација. На драмата се гледа како на откровение, а не како на имитација на животот. Драмата открива дека она низ што поминува Македонецот не е неговиот живот, туку неговата смрт. Исто така, преку театарот тој се доведува во состојба на себеиспитување околу своето постоење и својата можна преобразба. Битовиот театар не е имитација, туку творечки чин што раскажува, што води нарација, што коментира и што се обидува да го преобрази животот. Всушност, токму преку театарот и на сцената, во таа кутија составена од четири заштитни зида, Македонецот, како гледач, можел да се потсети и да сонува за слободен живот како Македонец што го зборува својот македонски јазик, практикувајќи ги своите обичаи, обреди, живејќи ги своите љубовни желби, храбро соочувајќи се со своите конфликти, со непријателот, напаѓачот итн. Тој можел преку усната поезија, таа незаборавна изрека што носи една мината реалност, да има и да покаже доказ за своето постоење и за постоењето на својот јазик.

За време на Втората светска војна, односно во периодот на бугарската и на германската окупација, во текот на Народноослободителна борба, Македонците користеле долги поетски текстови наречени *врајчиња*, привилегирано средство за дејствување, субверзија и потсмев. За нивното создавање, биле преземани едноставни и привлечни мелодии, извадоци од познати народни песни, придружени со текст за вестите на фронтот, што ги истакнувал победите на сојузниците и поразите на непријателот, зачинет со потсмев упатен до Генералниот штаб на окупаторската армија и кон

⁵⁰ *Ibidem*, стр. 8.

претставниците на нивните влади. Овие песни содржат многу драмски елементи. Исто како и битовиот театар, тие се базираат на народни песни и користат стихови, дури и цели строфи и мелодија. Овие творби, како и битовиот театар, се оружје во борбата против непријателот како и за националното ослободување. Воислав Јаковски во анализата на овој поетски жанр ја истакнува оваа одлика на неуништуливо оружје што ја носи нивната борба и нивната порака отаде непремостливите пречки што ги поставуваат непријателските сили⁵¹. Овој жанр траел само додека траела борбата, исто како и битовиот театар.

На 8 септември 1991 година, со основањето на Република Македонија, како независна и суверена држава, повторно се активира прашањето за признавање на Македонците. Спорот⁵² со Грција за името на државата одново го актуелизира прашањето за идентитетот. Театарот⁵³ е особено присутен, а современите драматурзи, како Горан Стефановски⁵⁴, Дејан Дуковски,⁵⁵ Јордан Плевнеш⁵⁶, во своите дела ги оживуваат основоположниците на битовиот театар, пред сè Војдан Чернодрински, а со нив и преиспитувањето на македонскиот идентитет, инспирирајќи се како од овој театар така и од усната поезија.

Литература

- АЛЕКСИЕВ Александар. 1983. *Војдан Чернодрински. Македонска крвава свадба*, Битола: Мисла.
- ДРУГОВАЦ Миодраг. 1990. *Историја на Македонската книжевност XX век*. Скопје: Мисла, р.57.
- ДРУГОВАЦ Миодраг. 1975. *Македонска литература (од Мисирков до Рацин)*. Скопје: Просветно дело.
- ЃУРЧИНОВ Милан. 1996. *Нова Македонска книжевност*. Скопје: Нип „Студенски збор“.
- ЈАКОВСКИ Воислав. 1983. *Фолклорот во македонската драма*. Скопје.

⁵¹ Воислав Јаковски, *Фолклорот во македонската драма*, Скопје, 1983, стр. 25.

⁵² На 8 септември 1991 година, преку референдум Македонија прогласи независност. Оттогаш, таа наидува на бројни тешкотии за нејзиното препознавање. Под притисок на грчката држава, таа мораше да го промени своето знаме, Уставот (кој исто така мораше да го промени и со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор на 13 август 2001 година, по конфликтот со Албанците) и уставното име. Тоа го спречува влезот на Републиката во Европската Унија. Оваа негација на името на државата, но и на јазикот, на културата, на историјата и на идентитетот, со други зборови, на македонството, не се добро примени од страна на населението, но и од страна на интелектуалци коишто оваа состојба ја сметаат за континуиран етноцид.

⁵³ Изданијата на *l'Espace d'un instant* објавија неколку македонски театарски дела.

⁵⁴ Види: *Чернодрински се враќа дома*, 1991.

⁵⁵ Види: *Балканот не е мртов или маѓија Еделвајс/Balkan's not dead*, 1992. Dejan Dukovski, *Baril de Poudre, Balkan's not dead, L'autre côté, L'espace d'un instant*, 2006.

⁵⁶ Види: *Последниот ден на Мисирков*, 2003.

- КИТЕВСКИ Марко. 1996. „Македонски празнични обичаи“. *Етнологија на Македонија*. Скопје: МАНУ, 223–246.
- ЛУЖИНА Јелена. 1995. *Историја на македонската драма. Македонската бишова драма*. Скопје: Култура.
- Македонската драма меѓу двете светски војни*, приредил Александар Алексиев. 1976. Скопје: Македонска книга.
- МОЛЕРОВ Г. Димитар, приредил Васил Тоциновски. 1993. Скопје: Мисла.
- ПЕТРОВСКА-КУЗМАНОВА Катерина. 2006. *Театарските елементи во фолклорот*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“: Скопје.
- РАЦИН Коста. 1975. *Бели мугри*, француска адаптација. Скопје: Гурѓа Синко, Жан-Луј Дејери, Revue macédonienne.
- САЗДОВ Томе. 1976. *Македонската народна поезија*. Скопје: Култура.
- СТАЛЕВ Георги. 2000. *Историја на македонската книжевност 1800-1945*. Скопје: Институт за македонска литература.
- СТЕФАНОВСКИ Ристе. 1976. *Театарот во Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- СТЕФАНОВСКИ Ристе. 1998. *Театарот во Македонија. Од партизанскиот до младинско-гејскиот*. Скопје: ППТТУ „Унија“.
- BOAL Augusto. 2009. *Théâtre de l'opprimé*, éd. La Découverte/Poche.
- IVANOV Blagoja. 1978. «Le théâtre macédonien persévérance d'une tradition», in *Europe*, numéro consacré à la « Macédoine littérature et arts », avril 1978, 56e Année - n°588, стр. 116.
- JOLLES André. 1972. *Les formes simples*, éd. du Seuil. Paris.
- ROUKHOMOVSKY Bernard. 2001. *Lire les formes brèves*, éd. Nathan. Paris..
- SPASOV Aleksandar. 1986. *Koco Racin*, éd. Unesco. Paris..
- VAN GENNEP Arnold. 1975. *Textes inédits sur le folklore français contemporain*, présentés et annotés par Nicole Belmont, Archives d'ethnologie française 4, collection dirigée par Jean Cuisenier, G.P. Maisonneuve et Larose. Paris, p115-119.

Sommaire

Le théâtre macédonien « de l'existence » ou « du quotidien » (1848-1950), *bitov teatar* (битов театар), relève à la fois de l'oralité et de l'écriture. La poésie orale (le chant), forme brève, ouvre et clôt les pièces. Insérée également dans le texte, elle est partie intégrante du discours narratif et de sa structure.

Le genre est inauguré par Jordan Adji Konstantinov-Djinot (1818/21 ?-1882) – *Le Géant*, durant la domination ottomane. Il marque son apogée entre les deux guerres mondiales, lorsque se succéderont les dominations bulgare et serbe. Il disparaîtra peu après la constitution de la République de Macédoine en 1945.

Le théâtre de « l'existence » se pense et s'écrit dans le but exclusif d'être dit et joué sur scène devant un public ciblé : les Macédoniens. Les scènes se déroulent en milieu rural ou urbain.

Le chant relevant du régime de l'oralité « déborde la parole » (P. Zumthor, 2008) en tant que voix. Il est le « dit mémorable » qui s'apparente à une formule sentencieuse ou à une citation porteuse d'une vérité commune (B. Roukhomovsky, 2001). En regard des formes étatiques d'acculturation et de négation, le théâtre devient la scène où le politique recouvre la voix (*vox populi*) et inscrit l'existence d'un peuple à travers sa voix qui porte témoignage.

Људмил Спасов
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје

Борче Арсов
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Скопје

Далибор Јовановски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет
Скопје

УШТЕ ЕДЕН ПОГЛЕД КОН АВТОРСТВОТО НА ПРЕВОДОТ НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ ОД ГРЧКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: До пронаоѓањето и до конечното објавување на Кониковското евангелие во 2008 г. во науката постоеше мислење дека негов преведувач од грчки на македонски јазик е Павел Божигропски. Во монографијата целосно посветена на евангелието (2008), Линдстет, Спасов и Нуорлуото (ред.) покажаа дека постојат две раце во ракописот и дека првата рака го претставува вистинскиот преведувач, кој е непознат, а само втората рака е на Павел Божигропски, кој се јавува само како редактор на првата рака. Во 2019 и во 2020 г. се појавија научни трудови на авторот Генчо Банев, кој тврди дека фактичкиот преведувач на Кониковското евангелие е Натанаил Зографски/Кучевишки/Охридски и Пловдивски. Во трудов ги наведуваме сите постојни мислења за авторството на преводот и се обидуваме да покажеме дека, сепак, преведувачот на Евангелието (првата рака) и натаму останува непознат и претпоставуваме дека е некој роден зборуваач на долновардарските говори.

Клучни зборови: Кониковско евангелие, авторство, прва рака, Натанаил Зографски, Павел Божигропски

1. Вовед

Сè до наоѓањето и до објавувањето на Кониковското евангелие (КЕ) во 2008 г. во науката постоеше мислење дека негов преведувач од грчки на македонски јазик е Павел Божигропски. Меѓу научниците што го тврдат ова се: Иванов (1917, 1931), Стоилов (1917, 1922) и Шалдев (1931). Во издадената

монографија целосно посветена на Евангелието (2008), Линдстет, Спасов и Нуорлуото (ред.), докажуваат дека постојат две раце во ракописот и дека првата рака го претставува вистинскиот преведувач, кој е непознат, а втората рака е на Павел Божигропски, кој претставува само редактор на првата рака.

Во 2019 и во 2020 г. се појавија научни трудови од авторот Генчо Банев, во кои се тврди дека фактичкиот преведувач на КЕ е Натанаил Зографски/Кучевишки/Охридски и Пловдивски. Целта на трудов е да ги наведе сите постојни мислења за авторството на преводот и да се обидеме да покажеме дека, сепак, преведувачот на КЕ (првата рака) и натаму останува непознат. Во секој случај, претпоставуваме дека станува збор за роден зборувач на долновардарските говори.

2. Нашето гледање наспрема гледањето на Банев

Во нашите претходни истражувања констатиравме дека втората рака на КЕ е основата за печатените табаци во печатницата на Кир(и)јак Држилен (Држилович), додека целата книга никогаш не е објавена. Овие табаци се пронајдени во архивата на Шафарик во Прага, а на Шафарик му ги дал Константин М. Петкович и на почетокот стои потписот на Петкович.

Тезата на Банев е дека авторот на првата рака на КЕ е јеромонахот Натанаил Зографски/Кучевишки/Охридски и Пловдивски, а токму титулата „јеромонах“ на Банев му помага да го датира текстот на првата рака на КЕ во годините меѓу 1848 (годината кога Натанаил ја добил оваа титула) и 1852 (годината кога се објавени неколкуте печатени табаци на КЕ, што Банев ги именува „KG-Th“ = „Konikovo Gospel, Solun/Thessaloniki Edition“) (Banev 2020: 20). Ова, сепак, не може да биде експлицитен доказ дека Натанаил е и преведувач на првата рака на КЕ (в. и Стоилов 1917, Линдстет, Спасов 2008: 17).

Вториот доказ во насока на тезата на Банев е дека, според „Жизнеописанието“ на Натанаил, односно според неговата автобиографија, тој, како млад монах, во Прилеп „освен читањето, од прочитаните книги избирал прикладни поученија и ги преведувал на месното бугарско наречје“ (Banev 2020: 14, Натанаил 1909: 9). Нагласуваме дека ниту ова не може да биде непосреден доказ дека точно тој, и точно тогаш и таму го превел или се подготвувал да го преведе текстот на КЕ (она што ние го именуваме „прва рака“).

Спорна е и годината на раѓањето на Натанаил, бидејќи во изданието на неговата автобиографија од 1909 г. (Натанаил 1909) се споменуваат две години: 1820 г. (онаа што е видлива во оригиналниот текст од Натанаил) и 1811 г. (забележана во фуснота од приредувачот на автобиографијата, Ангел Станков, со забелешка дека во оригиналниот текст таа била избришана, а потоа поправена во 1820 г.). Во првиот случај, кога Натанаил престојувал и работел во Прилеп, тој имал 16 години, а, во вториот случај, тој имал 25 години. Мистификацијата околу годината на неговото раѓање е дотолку понејасна, имајќи го предвид фактот дека Натанаил во автобиографијата споменува дека почнал да оди во училиште во 1927 г. и дека дотогаш живеел во домот на

своите родители. Според тоа, во првиот случај, тој почнал да се образува на 7 години, а во вториот, на 16 години. Ова отвора повеќе потпрашања што нема потреба да ги разгледуваме подлабоко во трудов.

Во својата автобиографија Натанаил споменува „месно бугарско наречје“, укажувајќи на прилепскиот говор. Ова, во тој момент од неговиот живот, никако не може да го поврземе со јазикот во првата рака на КЕ, којшто, во основата, е долновардарски (комбинација од еницевардарскиот, воденскиот, па дури и леринскиот говор). Прилепскиот говор и долновардарските говори се исклучително различни и не можеме да веруваме дека еден човек што не е нивни роден зборуваач може да ги совлада до таа мера за да може да преведува на нив. Во оваа насока истакнуваме дека и самиот Банев во својот труд од 2019 г. пишува за „неточен превод“ во првата рака на КЕ (според Банев „KG-A1“ = „Konikovo Gospel, Alexandrian manuscript 268“), и тоа за „му кажа/каза (на учениците)“ (Банев 2019: 561). Нагласуваме дека овде не станува збор за грешка, туку за позната карактеристика на долновардарските говори, која, природно, се среќава и во текстот на КЕ. (в. Karanfilovski, 2008: 293; Spasov, Arsov 2008: 334–337; Арсов 2019: 106 и 118).

Индириктно, од тврдењата на Банев произлегува следново прашање: Зошто, во Прилеп, Натанаил би се одлучил токму за долновардарските говори?

Ние сметаме дека Божигропски свесно правел стилизација на првата рака на КЕ за да ја прошири дијалектната база кон јужномакедонските говори и делумно кон централните говори на западното македонско наречје. Тоа индириктно значи дека овој крај (Еницевардарско и пошироко) се афирмирал како извесен напреднат економски и културен центар во тоа време. Патем, да потсетиме дека од овој крај потекнува и првиот кодификатор на современиот македонски јазик, Крсте Мисирков (1874–1926). Од своја страна, пак, Банев не се обидува да појасни зошто, воопшто, постои втората рака на КЕ (која е, всушност, подготовката за печатење), односно зошто Павел Божигропски би извршил редакција и јазична стилизација на „преводот на Натанаил“. Всушност, Банев воопшто не ја разгледува втората рака на КЕ како посебен текст, туку го зема предвид само печатениот текст (1952 г.). Тој, целосниот текст на КЕ (во нашата терминологија „првата и втората рака на КЕ“), го именува „KG-A1“ = „Konikovo Gospel-Alexandria“ (Banev 2020: 25, 28 и 42). Дополнително, Банев, во своите трудови, исправките на Божигропски во КЕ (односно, втората рака на КЕ) не ги поврзува (барем не експлицитно) со печатените страници од 1852 г. Инаку, примерите што Банев ги наведува во своите трудови се само од читањето по Јован 20, 19–35.

3. Зошто евангелието се преведува на народен говор/јазик?

Сметаме дека токму од југот на Балканскиот Полуостров тргнува поттикот за преведување на делови од Новиот завет на народен јазик, што, пак, од своја страна, е поттикнато од протестантската мисија. Сосема е јасно дека, не случајно, овие текстови се преведуваат од грчки (а, не од црковнословенски) јазик, бидејќи, како што е познато, грчкиот јазик е престижен на овие простори, онака како што латинскиот е престижен на западот на Европа. Поттикот,

секако, е дојден од британската протестантска мисија, а тоа е начелото дека „Бог треба да се воспева на сопствениот говор/јазик“. Последново е докажано претходно (Spasov 2008: 427), каде што авторот се повикува на Иванова 2002.

За своите активности протестантските мисионери редовно пишувале во списанието „Missionary Herald“. Така, во известувањето за преводот на Библијата е напоменато дека словенската верзија од времето на Св. Кирил и Методиј била неразбирлива за обичниот човек. Така, свештеникот Неофит ја превел Библијата од словенски на македонски дијалект, а Петко Славејков од грчки на источнобугарски дијалект (Missionary, 1867: 381). Иако авторот или авторите на овој текст сметале дека македонскиот и источнобугарскиот дијалект биле еден јазик, сепак преводот на два посебни дијалекти ја покажува разликата меѓу нив. Нешто слично може да сретнеме и во еден извештај на Британското библиско здружение од 1860 година, каде се забележува дека постои разлика во македонскиот дијалект (западен) во однос на источниот бугарски дијалект. И тука се споменува преводот на Неофит Рилски, и поинтересно е дека се говори бугарската Библија да биде преведена на источниот дијалект, кој го истиснувал македонскиот (Report of the British and Foreign Bible, Fifty sixth report, 1860: 94).

Инаку, протестантските мисионери биле активни и во Албанија, каде преводот на Библијата од страна на Константин Кристофорици на албански говор, на некој начин, дал поттик за натамошниот развој на барањата за албанска посебност со сопствен јазик и писмо.

Енице Вардар во текот на 19 век е значаен економски центар во регионот. Таму имало развиено мануфактурно производство на памучна облека. Една од причините за развојот на овој град во османлиска Македонија била неговата местоположба. Тој се наоѓал на стариот римски пат Виа Игнација, сместен во полето и во близина на Солун (Lapavitsas, Sakiroglu, 2019: 11). Затоа, можеби, таму се поттикнувала и културата на домашниот говор и не е случајно дека оттука идат и КЕ и други ракописи и дека оттука потекнува и Крсте Мисирков.

4. Што, сепак, прифаќаме од тврдењата на Банев?

Едно од тврдењата на Банев може да го прифатиме, но со дополнителна забелешка.

Банев наведува, за нас, непознати текстови, т.н. „Зографски паралели“ (Банев 2019: 554–555) или „KG-Zg“ = „Konikovo Gospel, Zographou manuscripts“ (Banev 2020: 42) од Зографскиот манастир на Света Гора, за кои тврди дека се преводи на Натанаил, односно дека тие текстови се подготвителни, т.е. првични верзии на „KG-A1“ (односно, на првата рака на КЕ). Од овие текстови, Банев го наведува читањето по Јован 20, 19–25, и тоа во неколку верзии, односно „паралели“. Според приложеното од Банев, се согласуваме дека текстовите се, навистина, многу слични, но не се еднакви со оној на првата рака на КЕ.¹

¹ Нагласуваме дека во трудов се претставени мошне збиени заклучоци добиени врз основа на поопсежно истражување на цитираната литература. За целосно разбирање на заклучоците, треба

5. Заклучок

Освен несомнената сличност меѓу текстовите, последниот податок погоре, повторно, не може директно да докаже дека токму од овие „Зографски паралели“ се гледа авторот на КЕ.

И натаму останува отворено прашањето дали, можеби, Натанаил, за кој Банев смета дека е преведувач на „Зографските паралели“, не го искористил веќе постојниот текст на првата рака на КЕ. Во ваков случај, првата рака на КЕ е создадена пред „Зографските паралели“ и му послужила на Натанаил при неговата преведувачка и/или препишувачка работа.

Заклучокот дека Натанаил е преведувачот на „Зографските паралели“ Банев го донесува единствено врз основа на ракописот (начинот на пишување со рака), за кој тврди дека е истиот што се користел во друг(и) препис(и) и/или превод(и) на грчки јазик, во кои се среќава името на Натанаил (Банев 2019 *passim*), меѓу кои и „зборник со преписи на грчки јазик потпишан од архимандрит Натанаил“ (Банев 2019: 555). Мораме да нагласиме дека (претпоставениот) ист ракопис (начин на пишување со рака) може да покажува единствено дека извесен текст е напишан од истото лице, но директно не докажува дека тој извесен текст е преведен од тоа исто лице, односно дека тоа лице е автор на текстот.

Освен споменатите „Зографски паралели“, кои му се припишуваат на Натанаил единствено според ракописот, ние немаме други податоци за преведувачката дејност на Натанаил на некој јужномакедонски говор, а уште помалку прилог од текстови преведени на кој било македонски говор од негова страна, без разлика што тој во својата автобиографија зборува за тоа дека „на локалниот дијалект“ преведувал поученија во Прилеп (в. погоре). Родениот говор на Натанаил, пак, е дел од групата северни македонски говори (в. Видоески 1954), кои имаат значителен број диференцијални црти во споредба со другите македонски говори, а особено со долновардарските.

Литература

- Арсов Борче. 2019. *Јазикот на првиот превод на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо*. Скопје: Пагома прес и Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Банев Генчо. 2019. „За автора на Кониовското евангелие. Нови данни за ркописното наследство на книжовника Натанаил Зографски, митрополит Охридско-Пловдивски“. *Зографски зборник*. Света Гора: Библиотека „Към изворите“, 549–587.
- Видоески Божидар. 1954. „Северните македонски говори. I: Кумановско-кратовската група говори. II: Говорот на Скопска Црногорија“.

да се имаат предвид сите истражувања на темава што се наведени во списокот на литература даден на крајот од трудот.

- Македонски јазик, V. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1. 1–30, 2. 109–196.
- Иванов Ђордан. 1917. *Българиџе в Македония*. Софија. (Reprint Sofia, 1986.)
- Иванов Ђордан. 1931. *Български сѝарини из Македония*. Софија. (Reprint Sofia, 1970.)
- Иванова Диана. 2002. *Традиция и ѝриемсѝвеносѝ в новобългарскиџе ѝреводи на Евангелиеџо*. *Тексѝологѝа и език*. Пловдив: Призма.
- Линдстет Јоуко, Спасов Људмил. 2008. „Вовед и опис на ракописот“. *The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 17–26.
- Натанаил. 1909. „Жизнеописание митрополита охридо-пловдискаго Натанаила (автобиографски бългџки)“. *Сборникъ за народни умотѝворения, наука и книжнина*. кн. 25. Софија: Държавна печатница, 2–77.
- Стоилов (Поп) Антон. 1917. „Архимандрит хадџи Павел Божигробски, неговата обшества и книжовна дејност“. *Обиц ѝодем*. 1:11, 1:12 („кн. 11, 578–; кн. 12, 635–“). Софија.
- Стоилов (Поп) Антон. 1922. *Български книжовници оѝ Македония I*. Софија.
- Шалдев Христо. 1931. „Народно пробуждање в Боймија“. *Македонски ѝреглед*. 6:4. Софија. 50–69.
- Banev Guentcho. 2020. „Approaching the Konikovo Gospel as a corpus of texts: New evidence from the Gospel reading for the Paschal Vespers of Love (John 20: 19 – 25). In the autographs of Hieromonk Nathanael of Zographou Monastery (1820 – 1906)“. *Булгарија – Северна Македонија – Словенија: Литературниџи ѝревод во целнаѝа кулѝура и во образованиеџо*. Софија: Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“, 9–46.
- Karanfilovski Maksim. 2008. „The Enidže Vardar Dialect“. *The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 277–312.
- Lapavitsas Costas, Cakiroglu Pinar. 2019. *Capitalism in the Ottoman Balkans. Industrialization and modernity in Macedonia*, London: I.B. Tauris.
- Lindstedt, Jouko, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto eds. 2008. *The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Spasov Ljudmil. 2008. „The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History“. *The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 403–430.
- Spasov Ljudmil, Arsov Borče. 2008. „Review of Morphology and the Function of Morphological Categories in the Konikovo Gospel“. *The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 325–362.
- Translators of the Bible in Constantinople. 1867. *Missionary Herald*. v. LXIII, n. XII. Boston, 379–381.
- Turkey. 1860. *Report of the British and Foreign Bible, Fifty sixth report*, London, 78–95.

Summary

In the article we compare all of the existing opinions regarding the authorship of the original translation of the Konikovo Gospel, i.e. its *first hand*. The results show that the translator remains unknown, but it can be concluded with high certainty that the translation was done by a native speaker of the Lower Vardar dialects. Hence, it is unlikely that Nathanael of Zographou Monastery can be considered the translator of the first hand of the Gospel.

Марина Спасовска
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
Тетово

Марина Даниловска
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
Тетово

ГЛАГОЛСКИТЕ КОНСТРУКЦИИ ВО „ЛОЗЈЕ“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Збирката раскази „Лозје“ од Блаже Конески претставува негово прво прозно остварување со уметничка вредност, коешто настанало „сосема случајно“. За оваа пригода се одлучивме да ги разгледаме глаголските конструкции коишто се застапени во овој негов прозен дискурс. Познато е дека глаголскиот систем на македонскиот јазик, за разлика од другите словенски јазици, е развиен по балкански модел, односно, покрај старите словенски, во него се формирале и некои нови глаголски форми. Нашата цел е да ги прикажеме глаголските форми што се застапени во збирката „Лозје“, нивните основни и вторични значења, но и нивната фреквенција.

Клучни зборови: Конески, глаголски конструкции, проза, значење.

Збирката раскази „Лозје“ од Блаже Конески претставува негово прво прозно остварување со уметничка вредност, коешто настанало „сосема случајно“. За оваа пригода се одлучивме да ги разгледаме глаголските конструкции коишто се застапени во овој негов прозен дискурс. Познато е дека глаголскиот систем на македонскиот јазик, за разлика од другите словенски јазици, е развиен по балкански модел, односно, покрај старите словенски, во него се формирале и некои нови глаголски форми. Нашата цел е да ги прикажеме глаголските форми што се застапени во збирката „Лозје“, нивните основни и вторични значења, но и нивната фреквенција.

Во збирката раскази „Лозје“ Конески често го употребува сегашното време. Со оваа проста глаголска форма во македонскиот јазик се изразува дејство што се случува во моментот на зборувањето. Но, како што истакнува Конески (1967a: 413), „сегашното време повеќе од сите други времиња се

употребува надвор од своето основно значење“, а тоа, всушност, „произлегува од самиот поим на сегашноста како временски отсек“.

Во продолжение посочуваме неколку примери во кои ова време е употребено во своето основно значење:

- *Тој се **ѝриѝиснува** на земјаѝа, и му се **чини дека не свири**, ами како мало **деѝе цица** една јадра и **слаѝка боска**. (46)*
- *Неѝоваѝа несѝрѝливосѝ лесно се **објаснува**: во ѝоследноѝ ред од салаѝа **ѝо чека** девојче, **црвено облечено**, до кое **ѝој оовреме навреме ооѝ** и ѝ **шеѝина** неѝѝо. (36)*
- *Касиеркаѝа ја **заклучува** враѝаѝа, ја **ѝоѝрава** косаѝа и се **карминира**. (25)*
- *Соколе се **довлечкува** ѝод лозницаѝа, **сеоѝнува** ѝака на сѝолче, и **збива**, и **збива**. (84)*

Со ова време се искажува и современост, односно, како што вели Конески (1967a: 413) тоа е „најпригодно за употреба со вонвременско значење, во искажувања што имаат карактер на констатација која има, или барем претендира да има, важност еднакво за сите времиња – и за минатото, и за сегашноста и за иднината“. Таа употреба ќе ја илустрираме преку примерите:

- *Еднаш е ѝрочка во ѝодинаѝа. (15)*
- *„Службаѝа си е служба“ – се уѝеѝи Пискулиев. (92)*
- *Луѝоѝ беѝа од ѝѝјаниоѝ! (117)*
- *Која сѝѝрачка без оѝашка, да и ѝѝ без жена. (104)*
- *Тој **ѝледа** и **ѝѝо ѝовеќе** да искорисѝи од неѝовиѝе знаења, **зашѝо наукаѝа си е наука**. (98)*
- *...не е злаѝо сѝ ѝѝо свѝѝи... (69)*
- *Да бидеме само со добра мисла, - велеше Пискулиев, виоувачка ѝак има. (101)*

Надвор од своето основно значење сегашното време може да искажува и итеративност:

- *Секоја недела рано дедо Иван ооѝ в црква, оури во Свѝѝи Крал. (96)*
- *Чесѝо ѝледаѝ во ѝѝе ѝролеѝни дни – **излеѝува** малаѝа колона од инѝернаѝскаѝа враѝа, свива ѝокрај **ѝрадскиѝе ѝробѝѝѝа** и за малку еѝе ја во слободниоѝ ѝросѝор на ѝолеѝо. (49)*
- *Тој **ѝак ѝрошеѝува** низ чариѝја, **се найѝва** една **ѝазоза** на кафеѝо кај Славѝа, **се уѝаѝува** за дома... (70)*

Во врска со употребата на сегашното време со значење на идност, во расказите на Конески најдовме само еден пример:

- *Бај Ранѝеле, - рече **ѝој уѝѝе** неѝонесено **виноѝо** – **јас си ооѝам**. (135)*

Основната функција на аористот во македонскиот литературен јазик е искажување дејство што се случило во некој определен момент во минатото.

За да го илустрираме ваквото значење на ова време, ќе наведеме неколку примери:

- *Од долчето се искачија право в Лозје.* (5)
- *Тој се сѝружи пог покров до сестра си Верка, се занесе во мисли за уӣрешниот ден и засѝа.* (12)
- *Најпосле т̄ајко му го заӣвори оукано̄т. Зима̄та се по̄годи долга и суро̀ва. Тӯуно̄т слабо се ӣлаӣи. Деӣето му се по̄боли.* (12)
- *Тоа леӣо го до̀несе по̀чето̀ко̄т на војна̄та, Германцӣте уорӣја на Полска.* (69)
- *Пискулиев го оӣвори враӣничето̀, засѝана малку свр̄шен сѝрема улица̄та, кле̄на.* (110)

Од примерите се забележува дека дејството искажано со глаголот во речениците е завршено во некој момент во минатото и дека, притоа, говорителот зборува за настанот како сведок.

Од сите примери можеме да воочиме дека аористот е образуван од перфективни глаголи. По правило, минатото определено свршено време во македонскиот литературен јазик се образува од свршени глаголи по вид, кои најдобро го претставуваат неговото заокружување, односно прекинување, но, иако поретко, како што посочува Конески (1967а: 423), сепак, може да се образува и од несвршени, односно имперфективни глаголи, при што ги посочува примерите како: *За т̄оа ли т̄и сѝа кај неа, за врска да т̄и по̀служи со Илија. Толку го̀дини и во̀ди – и од два̄та аир не виде.*

Во корпусот примери што ги ексцерпиравме наидовме на еден пример во којшто аористот е образуван од несвршена форма на глаголот:

- *... И ѝ беше дадено да се бие со све̄тиӣте, и да ги по̀беди, и ѝ би дадена влас̄и наг секое колено и народ и јазик и ӣлеме...* (73)

Дека употребата на аористот од несвршени глаголи е ретка, односно речиси неупотреблива, се покажа и во нашиот случај, бидејќи во материјалот којшто ни беше предмет на обработка, освен погорепосочениот, не наидовме на други такви примери.

Покрај во својата основна употреба, минатото определено свршено време во македонскиот јазик може да се јави и во модална употреба, односно со вторично значење. Меѓутоа, оваа негова можност за преземање дополнителни функции е сведена на минимум, бидејќи со него се изразуваат минати заокружени настани, со што и најцелосно се изразува семантиката на минатоста. Во збирката раскази што ни беше предмет на обработка не најдовме ваква употреба на аористот.

Што се однесува на имперфектот или минатото определено несвршено време, со него се означува процес којшто се одвивал во минатото, настанот е лоциран на определена отсечка од временската оска, но не се претставува во негова завршеност. Главно, со формите на ова време се посочува минат настан,

кој е засведочен од говорителот и тој го искажува како очевидец. Всушност, основната разлика меѓу аористот и имперфектот во македонскиот јазик е во времетраењето на глаголското дејство.

За илустрација на основната функција на имперфектот ќе ги наведеме следниве примери:

- *Луѓето се збираа навечер пред хопелото да слушаат радио. (69)*
- *Кога бевме деца, не **ранеа** со сол-пипер, не **облекуваа** во шајачно. (77)*
- *Таа **си седеше** на ниско столче, секогаш зафатена со женска работа, и нејзино **беше** да слуша што зборуваат младите и, ако треба, да им принесе нешто. (95)*
- *Бабаа **не брзаше**. Таа **ицеше** со ейско синокојство, широко усмевнаа, и **слушаше** што расправаат мажите. (119)*

Покрај во својата основна функција, имперфектот во македонскиот јазик може да се употребува и во вторични функции, и тоа многу повеќе од аористот, бидејќи со него се означува настанот како процес, што подразбира несвршеност, која првенствено се врзува за сегашноста.

Со минатото определено несвршено време во македонскиот литературен јазик може да се изрази услов што не се извршил во минатото. Асенова (1989: 172) посочува дека иреалната модалност на балканскиот јазичен сојуз се должи токму на имперфектот.

Во продолжение наведуваме дел од таквите примери:

- *Ако **имаше** иаква веси, ќе ја чисташе со жедности, ја макар да се работи за нешто што инаку никако не го интересува. (68)*
- *Да ги **добиев** вчера, да ги **добиев** макар денеска пред ирѓање на школо, јас ќе го предвидев овој удар што не лесно се залечува... (56)*
- *Да **беше** во прашање голем човек, **немаше** ова ништо да значи... (25)*

Имперфектот се употребува и за искажување на итеративно-хабитуални дејства, односно станува збор за такви дејства чиешто извршување во минатото било вообичаено, т.е. се повторувале периодично. Тоа ќе го илустрираме преку следниве примери коишто ги издвоивме од корпусот:

- *Летоото секој ден тој **купуваше** весници, што **не беше** негов обичај од порано. (68)*
- *...штука таа **минеше** секој ден со својата оружарка. (69)*
- *Тој **излегуваше** сека приквечер сам на прошејка и полека, полека **зафатеше** дури далеку в поле. (85)*
- *Компирите се домашно производство на дедо Ивана, кој ја **сидеше** секоја година со нив својата просирана бавча. (95)*

Ваквите форми најчесто се придружени со некои изрази со прилошко значење, коишто, всушност, појасно го изразуваат повторувањето на дејството.

Во примерите што ги наведовме претходно, може да се забележат такви изрази, како на пример: *секој ден, сека ѝриквечер, секоја година* и сл.

Со формите на имперфектот може да се изрази и претпоставка или заклучок дека некое дејство се вршело во минатото (ваквите форми најчесто се придружени со модални зборови, како: *чинам, можеби, веројатно, сигурно* и сл.):

- „*Веројатно не се лажев, ѝреба да имаше такав ѝоѝез, но јас не можев да го најдам...* (38)
- *По неколку дена браѝучеди му ја доведоа Гица во двороѝ кај Мико. Сиѝурно имаше во ѝѝоа негов ѝрсѝ.* (58)

Во примерите што ги ексцерпиравме за потребите на нашиот труд забележавме употреба на имперфектот во прашални реченици коишто се интересни затоа што одговорот се содржи во самото прашање, односно во кои е употребено реторичко прашање. Ваквите примери се стилски по својот карактер:

- *Шѝо можев да ѝравам? Дали можев да му одговорам на Мико за една ваква смислена нискосѝ?* (59)
- *И нависѝина, шѝо беше ѝѝој крив?* (60)
- *Шѝо му ѝребаше да се ѝреѝира со Боѝеѝа за божји рабоѝѝи?* (74)
- *Па мили мои, јас можев да одам во Париз. Шѝо беше за мене да ѝѝојдам сега во Париз?*(29)

Имперфектот во македонскиот јазик се употребува за присетување, односно за навраќање кон информација што претходно говорителот ја знаел, но ја заборавил. Во ваквите случаи има резултативно значење, зашто дејството од минатоста досега до сегашноста и со сигурност знаеме дека сè уште трае.

Тоа ќе го илустрираме преку примерот:

- *Како го **викаа** едниѝѝ, жиѝѝи ѝосѝод, а! Дуле, Дуле.* (122)

Со сум-перфектот во македонскиот јазик се искажува дејство што се случило воопшто во минатото, без точно да се определи моментот на неговото извршување.

Ова време во македонскиот литературен јазик се користи и за директно кажување и за прекажување. Притоа, основна функција му е прекажувањето, бидејќи лицето коешто зборува не е сведок на настанот, и го предава онака како што му го кажале или пак, како што посочува.

Конески (1967а: 477) посочува дека ваквите форми најмалку се поврзани со првото лице, затоа што, всушност „тоа соопштува за дејство што самото го вршело“. Авторот додава дека и со првото лице понекогаш можеме да искажуваме незасведочени дејства, а тоа е најчесто кога некој ни раскажувал за

нас, а ние не се сеќаваме на случката: *Мајка ми ми кажала дека кога сум била мала еднаш сум се иззубила* (јас не се сеќавам на случката).

Сепак, употребата на сум-перфектот за прекажување е најкарактеристична за третото лице, како во примерите што следат:

- *По неколку дена се разбра дека Лила се свршила за некој докџор од нејзиниот крај.* (85)
- *Се оженил, му се родила ќерка, дошле сѝрашни години и ѝој се преселил во Бугарија.* (96)
- *Тој слушал дека некои млади се сѝавувале ѝо лозјаѝа, имало дури случај да ги фаѝаѝ.* (79)
- *После разбра дека заѝраво овој мирниов бил крив за ѝаа ѝеѝаница.* (8)

Како што споменавме, покрај за прекажување, сум-перфектот во македонскиот литературен јазик може да се користи и за директно кажување, односно како што посочува Конески (1967а: 463), „за негово предавање „од прва рака““. Ваквото предавање на дејството е најчесто поврзано со првото лице, кое е директен учесник во настанот и истиот го предава како засведочен:

- *Во Солун сум гледал малку како се носи свеѝоѝ и како живее.* (77)
- *И јас сум бил војник, имам и син војник.* (115)
- *Сиѝе ѝланиње сум ги изоодил...* (117)
- *Ами и јас сум била во Скопје.* (119)

Токму во ваквите случаи се гледа поврзаноста меѓу ова време со аористот и имперфектот, за кои е карактеристично учеството на говорителот во минатиот настан, кој го предава како сведок.

Покрај првото лице еднина, за директно кажување се употребува и првото лице множина, односно кога дејството се врши во видокругот на лицата кои се учесници или пак сведоци на истото, како во примерите:

- *Е овдека шѝо џумбуш сме ѝи сѝориле есенеска со две скоѝјанчиња...* (122)
- *Ние како сме сѝиеле ѝо ѝаѝишиѝа и ѝо калишиѝа?* (115)
- *Вие, години, може и да сѝе ѝиле, а ние ушѝе не сме јале.* (115)
- *Боже, десет години не сме ѝе виделе, Мими...* (28)

Во случаите кога со минатото неопределено време во македонскиот јазик се искажува благослов или клетва, ова време не се употребува за прекажување, односно во ваквите примери тоа има идна временска интерпретација. Во расказите на Конески најдовме еден пример:

- *Дал ѝи боѝ добро...* (106)

Со формите на сум-перфектот во македонскиот јазик може да се изрази и претпоставка или заклучок, како во примерите:

- ...Боце сиџурно **оџишиол** со децаџа на џуџџун. (62)
- Сиџурно Ленче **оздравела** и сеџа Нена си иџра со неа, ја скокоџка џо мешеџо. (12)
- Сиџурно му **се досадило** да чмае џовеке в крчма без чесџало. (137)
- Се чини како оваа древна сџариџа да **доишла** ваму, со џоследни сили џред заџоведџа на смрџџа... (29)

Со ова време во македонскиот јазик можеме да искажеме и констатација во моментот на зборувањето за нешто што станало во минатото, но е со очигледен резултат во сегашноста:

- Па лозјеџо нема оџрада. Го **разџрадиле**. (6)
- Рекчеџо **довлекло** нов џесок, мазновлажен. (69)
- На долниоџ крај џак му **влеџле**, се џледааџ изронеџи зрна и сџаџалки. (78-79)
- Сонцеџо е на заод, бело облаче џо **џрекрило**. (82)
- ...Поџинал како деџе иџџо **се зазџаџало** џоод маса. (56)

Општо познато е дека за македонскиот сум-перфект се карактеристични повеќе контекстуални варијанти, меѓу кои е и адмиративот со којшто се изразува чудење, неверување, иронија, изненадување:

- *Пфу, за срам – срже џој со зариџнаџ бас. – И ова ми **биле** буџарски војници!* (115)
- **Си** ни **џриџребал** џи со џвоиџџе комџџри – се насмеа Миле. (101)
- Колку **џобелел!** Не беше џолку бел. (28)
- „Па џвоиџе чевли **не биле** нови“... (59)

Што се однесува на предминатото време во македонскиот јазик, со него се искажува дејство што се извршило пред некое друго дејство во минатото. Во збирката раскази на Конески ја забележавме употребата на ова време во значителен број примери:

- *А овој **беше** џо **искористиџил** моменџоџ да се заџскрие заод сџолбоџ, да земе здив.* (8)
- *Така, на џриџер, џи заџознаваџ со онаа џехника на џрсџиџџе иџџо си ја **бев** изработџил за владеење со десниоџ чевел.* (51)
- *И нависџина, оваа моја смеџка не ме изневери; јас џо **бев** избрал џравиџниоџ џаџ да дојдам до чевли.* (52)
- *Тој **беше** заџазил веке во виџоратџа деценија од своиџџе аџрономски сџудџи...* (86)
- *Поџоа сеџак сџариоџ омекна, џочна да џи расџрашуџа за родноџо место, од кое **беше** излеџол уџџе џред Балканскиџџе војни...* (89)
- *Тој влезе во визба, каде иџџо ќерка му **беше** заџалила свеџлосџи и рабоџеше на своеџо ниско сџолче.* (107)
- *Таџко му, мал железарски џрџовеџ во џурскиоџ дел на Скоџје, **беше** сџечалил во џоследно време малџе џари...* (113)

- *Тој се беше сосем заборавил...* (15)

Основното значење на сум-конструкцијата во македонскиот јазик е изразување на резултат од некое дејство што се вршело во минатото. Во однос на прашањето од какви глаголи се образува сум-конструкцијата во македонскиот јазик, Конески (1967б: 202) истакнува дека во оваа конструкција влегуваат „непреодни (со преодните таа има пасивно значење: сум носен, сум виден), често и повратни глаголи: сум вратен (сум се вратил), сум најаден (сум се најал)“. Разгледувајќи ги сум-конструкциите во ароманскиот и во охридскиот говор, Марковиќ (2007: 149) истакнува дека основната насока кон нивното образување била „кон оние глаголи кои носат извесен лексички признак за свршеност (моментност, почеток, крај, промена на состојба)“, а тоа се, всушност, т.н. глаголи на движење и глаголи на промена на позиција: „доаѓа, си оди, влегува, излегува, седнува, станува, легнува“.

Со примерите кои ги наведуваме во продолжение, токму тоа и го потврдуваме:

- *Но шайко му е сџананџ и џо враќа од враџа.* (12)
- *Јас сум дојден овде да учам, не да се женам.* (102)
- *Повеќето џајници дојдени со џоследниот воз шџребаше да осџананџ за ушџре.* (111)
- *Госџодиной џо рабоџа е дојден овде, џо шџрџовија.* (123)
- *Но шайко му е сџананџ и џо враќа од враџа.* (12)
- *Таа е дојдена за оруџо, самовилска ќерка, шџаа е дојдена да џи земе Пеџревишџе лоши очи...* (45)
- *Пискулиев ушџе не си е дојден.* (109)
- *Пладне беше веќе заминаџо, ама не можеше човек да сеџи кое време е.* (111)
- *Една разонода му сџана да џи бара весџишџе од џрадой каде шџо беше џојдена Лила.* (68)
- *Бабаша беше веќе засџана, џодџрчуваше.* (138)
- *Шџо мори, зар џак и шџој да не ќе најде џодобра, ај бил учен, не џо џледаш каков е смилосан.* (107)

Ако ги разгледаме примерите, можеме да констатираме дека во нив е употребена презентската форма од помошниот глагол сум, освен во претпоследните три примери во коишто сум-конструкциите се образувани од имперфектната форма на помошниот глагол и во последниот пример каде што оваа конструкција е образувана од неговата перфектна форма. Обично, врската помеѓу помошниот глагол сум и глаголската придавка е цврста, но понекогаш таа може и да се разбие. Велковска (1998: 40) посочува дека таквото разбивање се случува поретко, најчесто за да се изрази стилска обоеност на исказот. Авторката посочува дека најчести зборови коишто се вметнуваат помеѓу помошниот глагол и глаголската придавка се прилози, што се потврдува и во нашиот случај:

- Но Верка е скоро засијана, јајцето само ѝ свекнува од зайчињата. (16)
- Веќе е добро смрачено. (10)
- Пладне беше веќе заминајќо, ама не можеше човек да сејќи кое време е. (111)
- Бабајна беше веќе засијана, ѝ одгърчуваше. (138)

Во корпусот што ни беше предмет на анализа детектиравме мал број реченици со има-конструкција:

- Како сѝуденѝ ѝој ја освои мајсѝорската ѝиѝула, но ѝоради одлаѓање од ден до ден, не ѝи ѝоложи сѝиѝе исѝиѝи на ѝравоѝо, иако инаку **имаше сѝекнаѝ** навик да биде секогаш добар ученик. (33)
- Ова ѝо **имаѝѝ** скроено Гоѓа и неѓовиоѝ друѓар, ја наѓовориле да се нашеѓуваѝ со неѓо. (81)
- Да не ѝи се фалам, досеѓа **немам среѝнаѝо** човек ѝиѝо ѝоарно да ѝишува. (135)

Што се однесува на идното време, со него се искажува дејство кое ќе се случи по моментот на зборувањето. Во најголемиот број примери што ги пронајдовме во збирката раскази на Конески, а кои се однесуваат на идното време, ова време се употребува во неговото основно значење:

- **Ќе ѝе аресѝувам**, - свика кмеѝскиоѝ... (129)
- **Ќе** ви сѝанам јас вам еден кмеѝски, **ќе видиѝѝе!** (140)
- Оваа ѝролеѝ **ќе најравам** една ѝаква ѝроба... (99)
- ... мене ми веѝи дека ѝаму **ќе** ми **најде** неѝремено ѝубовница, ако ниѝиѝо друѓо – **ќе** ми **нареди** рабоѝа со некоја од своѝиѝе браѝучеди. (57)
- Уѝре уѝиѝе рано **ќе ѝојде** кај Соѝка и **ќе ѝо моли** да му ја ѝродаде сликаѝа, ѝа колку сака нека му најлаѝи. (83)

И со идното време може да се искажуваат повторливи дејства, како во примерите:

- ... **Ќе ѝосѝои** малку, **ќе ѝоѝрави** ако има неѝиѝо одронаѝо од ѝробоѝѝ, и си се враќа дома. (96)
- Одвреме навреме **ќе шумне** во двор ѝолека круѝаѝа, коснаѝа од нечуен веѝар. (140)

Со оваа аналитичка форма може да се искаже и нијанса на заповед, како во примерите:

- **Ќе** не ѝуѝиѝиѝи и **ќе иѓраѝ!** (114)
- Париѝѝе **ќе** ѝи **дадеш** и мечка **ќе родиѝ.** (129)
- Јас да ѝо заѝибаѝ кај ѝиѝо знам – неколку ѝаѝиѝ само, вака, ѝа вака, ѝа вака – море **ќе каже** и оро **ќе иѓра!** (133)

Во збирката раскази на Конески забележавме и примери во кои со идното време се искажува дејство што ќе се изврши ако се исполни некој услов:

- *Да сакам, за џуша ќе се фатџат.* (128)
- *Ако сакаш, ќе ти џлаџам добро.* (66)

Во врска со основно значење на минато-идното време во македонскиот јазик, Конески (1967а: 491) вели дека „со ова време се означува минато дејство што се одредува како идно од гледна точка на некој друг минат момент, бидејќи му следува“.

Пановска-Димкова (2007: 242) истакнува дека употребата на ова време во неговата основна употреба е значително помала во однос на неговата модална употреба. Дека е тоа така, се докажа и во нашиот случај, бидејќи најдовме само еден пример:

- *Чевлиџе ќе ми сџасаа џокму за велиџденскиоџ расџусџ...* (54)

Минато-идното време во македонскиот јазик е аналитичка глаголска форма, која, покрај за вршење други функции, служи за изразување на минати дејства, и тоа на такви дејства што се повторувале во минатото:

- *... Соколе само одвреме навреме ќе наминеше во берберниџаџа...* (67)
- *По ручекоџ за час ќе се изделеа две џроџивнички сџрани и иџраџа џочнуваше...* (50)
- *Само џонекоџаш коџа немаше рабоџа, Боџе ќе џи навреше очилаџа на нос и се обидуваше да џрочџа џо некоџа сџраничка.* (71)
- *Младаџа насџавница џонекоџаш ќе се заџледаше џреку џрозореџоџ...* (55)

Исто така, со ова време се искажуваат дејства чие извршување во минатото не се случило, поради тоа што не бил исполнет одредениот услов:

- *... ќе си џечеше и наџаму сџ без џоџрес, само да не џо донесеше џаџоџ џоа девоџче џред Боџеваџа берберница.* (63)
- *Да ми е сеџа Елена месџо џебе ... Не ќе џребаше да се расџеџлуваш...* (6)

Она што е карактеристично за Конески е дека тој честопати во својата раскажувачка постапка ги меша времињата, најчесто сегашното време со минато или со идно, како во примерите:

- *Младаџа насџавница џонекоџаш ќе се заџледаше џреку џрозореџоџ, од каде џџо насџраа џранки и низ нив сино небо, и како да се заџубуваше сеџа оџсуџна за миџ, - на усниџе ќе џ се јави една џолку лека и џолку занесена усмевка, џџо мене џросџо ме џпринудува да ја следам и внатрешно да учесџвувам во неа.* (55)

- *Добро задишен и сјојнаӣ ѿој се најде најисле ѿред врајничетио оо лозјеѿио. Пред да оѿвори, ѓо слече ѿалиоѿио и седна на лединкаѿиа. Земјѿиа е ѿоѿла, ѿријѿио веѿре ѿровејува овде. Соколе ја брише ѿоѿѿиа со шамиче. (78)*
- *Коѓа излезе ѿаа, ѿој се заѿвора в соба, ѓи клавиа очилаѿиа и ја вади ѿолека сликаѿиа оо ѿзува. (85)*

Во врска со ваквата комбинација на сегашното време со минато или со идно, тој во својата *Грамаѿиика* (Конески 1967а: 414) вели дека на овој начин се постигнува „извесно психолошко пренесување во текот на дејството, како тоа да се одвива пред наши очи, и така се побудува негово поживо претставување“. Токму таквото „поживо претставување“ на дејството е застапено во сите раскази на Конески, кој мошне умешно нè внесува во секоја приказна.

Од анализата што ја направивме во врска со глаголските форми во збирката раскази „Лозје“ од Конески, можеме да констатираме дека се најзастапени формите на сегашното време, бидејќи авторот ги раскажува настаните како сезнаечки набљудувач. Од минатите времиња најзастапен е сум-перфектот, со сите негови значења (основното и контекстуалните варијанти), потоа имперфектот, па аористот (но во основното значење). Во значителен број примери имаме употреба на предминатото време. Во однос на новите конструкции развиени под влијание на балканските јазици, позастапена е сум-конструкцијата, за разлика од *има*-конструкцијата, за којашто најдовме само три примери. Што се однесува на аналитичките форми со *ќе*, во збирката раскази „Лозје“ доминираат примерите со идното време, наспрема оние со минато-идното време. Сосема на крајот ќе истакнеме дека генијалниот Конески мошне умешно ги ткае своите раскази, во кои употребува широк спектар на глаголски конструкции, со некои од нив вешто нè води низ приказните на кои, како што вели Благоја Иванов¹ им дава „посебен мирис на автентичнот, на поетичност“.

Литература

- Асенова Петя. 1989. *Балканско езикознание, основни ѿроблеми на балканския езиков сѓюз*. Софија: Издателство наука и изкуство.
- Бојковска С., Минова – Ѓуркова Л., Пандев Д., Цветковски Ж. 2008. *Оѿѿѿиа ѓрамаѿиика на македонскиоѿи јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Велковска Снежана. 1998. *Изразување на резулѿѿѿивносѿиа во македонскиоѿи сѿѿандарген јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Гајдова Убавка. 2010. „Македонски јазик“. *'Сеѓаиносѿи'* како линѓвисѿѿички ѿоим, Скопје: МАНУ, 28-38.

¹ Авторот на Поговорот на „Лозје“ (1974: 146)

- Конески Блаже. 1967а. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 1967б. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Лаброска Веселинка. 2005. „Од глаголскиот систем во кичевскиот говор (аористот и категоријата вид)“. *Ареална лингвистика, теорији и методи, Материјали од научната конференција во повод петгодишнината од смртта на Божидар Видоески*, Скопје: МАНУ, 129-138.
- Минова-Ѓуркова Лилјана. 2001. „Современи состојби во македонскиот глаголски систем“. *Зборник на трудови од собирот Македонскиот глагол синхронија и дијакронија*, Скопје, 7-16.
- Тополињска Зузана. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Синтакса I дел*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска Зузана. 2001. „Балкански карактер на македонскиот глаголски систем“. *Зборник на трудови од собирот Македонскиот глагол синхронија и дијакронија*, Скопје, 17-24.
- Ускова Рина. 2008. *Современиот литературен македонски јазик како предмет на славистиката и на балканистиката*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Фридман Виктор. 1974. „За некои особености на македонскиот глагол од гледна точка на генеративната семантика“. *Македонски јазик XXV*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 205-210.

Ексерпирана литература

- Конески Блаже. 1974. *Лозје*. Скопје: Македонска книга.

Summary

Based on the analysis that has been done for the verb forms in the poetry collection "Lozje" by Koneski, it has been concluded that the most common form is Present Simple Tense because the author narrates the events as an omniscient observer. From the Past Tenses the most common one is Perfect Tense, with all of its meanings (the primary and contextual variables), then the Imperfect, and the Aorist (but in its primary meaning). In a significant number of examples we have a usage of the Past Perfect Tense. In relation to the new constructions developed under the influence of Balkan languages, the *sum*-construction, unlike the *ima*-construction that we found only 3 examples for. Speaking about the analytical forms with "will", in the poetry collection "Lozje", examples with the Future Tense are dominant. At the very end we can emphasize that the genius Koneski weaves the stories very skillfully, where he uses a wide spectrum of verb constructions, with some of them he leads us through the stories to which, as Blagoja Ivanov says, he gives a "special scent of authenticity, poetics".

Зоран Спасовски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

СПОРЕДБЕН ПОГЛЕД КОН ПОЈАВАТА НА ГЛАГОЛИЦАТА И НА КИРИЛИЦАТА

Апстракт: Во текстот паралелно се следат појавата и развојот на кирилицата и појавата и развојот на глаголицата и потоа се изведуваат заклучоци од таа споредба. Очигледно е дека настаните со појавата на глаголицата, нејзиниот автор, нејзината намена и нејзиното поле на употреба (меѓу Словените) се многу појасни отколку тие во врска со кирилицата, која веројатно првенствено била наменета за средновековните Бугари. Начинот на кој се развивале двете азбуки упатува дека се работи за два посебни просветителски процеси: еден за Словените и еден за Бугарите. Не е јасно кога, како и зошто кирилицата постигнала превласт во однос на глаголицата.

Клучни зборови: глаголица, кирилица, христијанизација, Преславска школа, Охридска школа, просветителска мисија.

Во овој текст паралелно го следиме настанокот и развојот на кирилската и на глаголската азбука. Како што е познато, се смета дека кирилицата се јавила првично во Преславската школа за време на Првото бугарско царство, додека за глаголицата се знае дека била создадена од Св. Кирил. Со оглед на тоа, сметаме дека пред сè треба паралелно да се разгледаат накратко историјата и процесот на христијанизација на Бугарите и на Словените, одделно. Имено, познато е дека глаголицата е создадена токму за потребите на христијанизацијата на Словените. Во овој труд ја разгледуваме претпоставката дека и кирилицата била создадена со истата намена, но за Бугарите. Потоа, ќе се обидеме да дадеме и посистематизиран споредбен преглед на настанокот и развојот на двете азбуки.

Сметаме дека е важно, за ова прашање, да се проследи и етничката припадност на двата народа од тоа време.

Како што е познато, народот што го основал Првото бугарско царство бил најзападниот тјурски етнос, кој во најстарите историски податоци за тјурските народи е познат како Тинг-Линг. Овој етнос генерално опстојувал од лов на верверички и од продажба на нивното крзно на Кинезите и постојано се населувал сè позападно и позападно (Кафезоглу 2004: 199). Во времето на

Атила, овој народ бил населен некаде на просторите на неговата империја и вклучен во неговата воената сила (Фехер 1984: 4, Кафезоглу 2004: 198). По пропаста на империјата на Атила, потпаднал под византиска власт, но подоцна, под раководство на извесна личност во историјата позната како Органа, овој народ основал држава под името Голема Бугарија или Оногурија. Таа држава брзо се распаднала, но се појавила нова, позната како Волгска Бугарија што била основана од страна на внукот на Органа, познат под името Кубрат. Кубрат имал пет сина, од кои најмалиот, познат како Аспарух, подоцна ја востановил првата бугарска држава на Балканот што подоцна се развила во Првото бугарско царство. Според овој краток преглед, а и како што е познато општо, оваа држава, во почетокот, била држава на тјурски етнос.

Во однос на христијанизацијата на овој народ постои интересен опис од еден англиски историчар, Кларк (1900: 324–325), што го пренесуваме интегрално. Според тој опис, сестрата на бугарскиот кан Бо(го)рис, била воспитаничка на Византискиот двор и со самото тоа ја прифатила христијанската вера. Воодушевена од верата и од христијанските културни достигнувања, сакала да му ги претстави и на својот брат. Борис се заинтересирал, па од Византискиот двор бил испратен сликар, по име Методиј, кој нацртал толку убава слика за Денот на Страшниот суд, од којашто бугарскиот кан се воодушевил и по убедувањата на својата сестра, решил и самиот да ја прими христијанската вера. Кларк понатаму, на истото место, дава податок дека Бугарите генерално го опишуваат Св. Методиј со четка во рака, т.е. како цртач, па со оглед што не ни е познат фактот дека Св. Методиј просветителот бил сликар, можно е да се работи за две различни личности.

Во овој краток опис на историјата и на христијанизацијата на Бугарите, ќе додадеме само дека Борис, којшто по својата христијанизација го добил името Михаил, се повлекол од тронот и му го оставил на својот син Владимир. Меѓутоа, Владимир се обидел да направи преврат и да ја донесе на власт опцијата – за враќање на старите турски обичаи, вера и традиција и за отфрлање на христијанизацијата, т.е. опцијата што давала отпор против асимилацијата. На тоа, неговиот татко Борис, односно Михаил се вратил од манастирот, го оневозможил својот син, го спречил превратот, го довршил процесот на христијанизација и на словенизација, му го дал престолот на својот најмал син Симеон и се вратил во манастирот (Текин 1987: 10). По ова, се случил и Преславскиот собор (893 год.) кога конечно била отфрлена опцијата што се борела за задржување на старите турски обичаи и давала отпор кон христијанизацијата, и била воведена кирилицата (Десподова 1988: 170). Таа, се разбира, била наменета за Бугарите и продолжила да се користи од нивна страна, но како што е познато, од засега неутврдени причини и во непознати околности, ја проширила својата употреба и во православниот словенски свет.

Од друга страна, пак, како што е познато, Словените го населиле поголемиот дел од Европа и Балканскиот Полуостров во периодот меѓу 4 и 7 в., и до 7 в. го преплавиле и го освоиле целиот Полуостров (Острогорски 1957: 84).

Во период од два века тие живееле во свои независни држави нарекувани „склавинии“, па така според византиските извори: *They (the Slavs) dwelt there from the sixth year of the reign of Maurice to the fourth year of that of Nicephorus...*“ (т.е. од 588 до 806) (Каранис X: 153), додека Византијците се повлекле во само неколку тврдини што останале неосвоени: Iader, (Задар), Trogirium (Трогир), Butua (Будва), Scorda (Скадар), Lissus (Леска, Леши), на Јадранот и Salonica (Солун) на Егејот, се разбира и Константинопол (Оболенски 1971: 54). Потоа Византијците повторно го преосвоиле теренот (Оболенски 1971: 76-78, Теофан Конфесор: 595, Каранис XXI: 16, Острогорски 1957: 119, 171) и тоа, со голем број бунтови и обиди за офрлање на византиската хегемонија, и тоа останало така сè до доаѓањето на Османлиите.

Што се однесува, пак, на христијанизацијата на Словените, како што е познато, откако балканските Словени биле преосвоени, формално, на барање на великоморавскиот кнез Ростислав, била создадена нова словенска азбука, се превеле црковни книги на словенскиот јазик од тоа време и се испратиле свештеници што ја започнале мисионерската дејност во Моравија, потоа се отвориле голем број училишта и цркви и започнале да го проповедаат источното православие на словенски јазик. Меѓутоа, наскоро политичките услови се смениле во неповолна насока за мисијата и поголем број од просветителите биле затворени, некои и прогонети и продадени како робови, а мал дел побегнале во бугарската држава, каде што биле пречекани од бугарскиот император, а оттаму, поконкретно Климент и Наум, биле испратени во словенските земји, во регионот на Охрид, каде што продолжиле со просветителската дејност меѓу Словените.

Во Охрид, за разлика од Преслав, особено Климент продолжил да ја негува глаголицата, која меѓу Словените на Балканот продолжила да се користи уште многу долго – во Македонија повеќе од два века (Атанасов 2020: 46), а во Босна и Хрватска и многу подолго.

Славистиката, во своите досегашни испитувања, располага со повеќе факти за настанокот на глаголицата. Јасно е дека изумител на глаголицата бил Св. Кирил, дека јазикот бил кодифициран и книгите биле преведени пред да дојде барањето на Светополк во Константинопол, дека исклучителна улога во целиот настан имал тогашниот византиски патријарх Фотиј (Острогорски 1969: 236–237). Се знае и како течела мисијата, како напредувала и како завршила. Но помалку податоци има за настанокот на кирилицата, текот на христијанизацијата меѓу Бугарите и за причината за распространувањето на кирилицата меѓу Словените.

Она пак, за што се согласуваат повеќето автори е дека и глаголицата и кирилицата како азбуки, се подготвени многу порано од самите мисии, дека неопходните книги веќе биле преведени пред самите мисии, и дека со самото тоа и мисиите биле веќе однапред планирани.

Па и не е логично да се претпостави дека, на пр., на Преславскиот собор во 893 г. била донесена одлука да се користи нова азбука и дека таа веднаш или многу брзо потоа била создадена и дека веднаш почнала да се употребува. Истото важи и за глаголицата. Пологично е, како што се согласуваат многу истражувачи, дека двете азбуки веќе претходно биле устроени, а и книгите преведени, што значи дека се работи за процеси, кои долго и внимателно биле подготвувани претходно.

За автор на глаголицата, со сигурност се смета Св. Кирил, додека за кирилицата, извесен период се сметало дека ја создал Св. Климент. Ова мислење речиси е побиено и прифатено е дека тој не е нејзин автор затоа што самиот многу се залагал за глаголицата и ја употребувал. Во поново време, за автор на кирилицата се смета Константин Презвитер (Антиќ 1976: 571).

Од ова споредбено претставување на фактите, можеме да ги извлечеме следниве заклучоци:

Во времето кога се одвивале овие настани, Словените и Бугарите на Балканот биле различни народи, едните од тјурско потекло, другите, се разбира, од свое посебно, словенско. Еве што вели професорот Кафесоглу (2004: 198) за тјурските Бугари: „Бугарите ѝ припаѓаат на западната тјурска група народи позната како ‚Огури‘. Огурите им се браќа на Огузите; единствената разлика е во тоа што во таа западна група има фонетска промена $z > r$, односно таму каде што во источната група има глас r , во западната стои гласот z . На пример, бројот ‚девет‘ во јазикот на старите Бугари се изговарал како *togur*, како што е засведочено во Паметникот на бугарските ханови, напишан на кирилично писмо (Текин 1987: 25), додека во јазикот на денешните Огузи (на кои им припаѓаат и современите Турци во денешна Република Турција) формата е *dokuz*. Односно, единствената разлика е озвучувањето на иницијалното t и споменатото r наместо z . Нешто како промената што ги дели индоевропските јазици на сатем и кентум. Оттаму и разликата во формите *Oğur* и *Oğuz* – инаку се работи за сосема ист народ.

Значи, според нас, појдовната точка од која треба да се размислува е фактот дека се работи за два различни народи и поради тоа за две различни мисии за христијанизација. Во тоа време власта, и покрај различни бунтови и повремени промени, била во рацете на Византија, односно на Источното Римско Царство чијашто црква била – христијанската; таа вршела христијанизација на своите поданици и на овој начин можеби и ги унифицирала во еден ист, христијански народ. Во случајов, сметаме дека се работи за две различни мисии, едната за Бугарите, другата за Словените, а и двете биле подготвувани претходно, долго и внимателно. За едната знаеме дека започнала и се вршела во времето на императорот Михаил (840 – 867) иако, веројатно, е дека била подготвувана претходно, и дека била вршена под раководство на патријархот Фотиј и од страна на Светите Кирил и Методиј и нивните ученици. Но, за другата не знаеме речиси ништо. Веројатно е дека и таа била

подготвувана претходно, но поради некоја причина, за неа нема толку јасни извори и нема јасен извор за тоа кој е нејзиниот творец. Св. Климент, освен фактот што ја штител глаголицата, иако во Преслав била прифатена кирилицата, немал некој поголем временски простор за да ја изработи кирилицата. Тој, во годините пред да дојде во Преслав, бил во Моравија, а во 886 год. веќе бил испратен во Охрид, каде што го основал својот манастир, и во следните седум години (886 – 893), работел на „проповедањето на Евангелието кон паганите“, односно, локалното население (Оболенски 1988: 25). Според овие податоци, тој и немал време да се занимава со таков сериозен процес како создавање нова азбука.

Така, од сите наведени податоци и од ова наше споредбено разгледување на настаните со христијанизацијата и со описменувањето на двата народи од тоа време, како нешто ново би заклучиле дека најверојатно се работи за две различни просветителски мисии, едната насочена кон средновековните Бугари, а другата кон средновековните Словени. И додека во случајот на Словените, помалку или повеќе е јасно и како течел сиот процес, и кој го извршувал, и како завршил, и кој е изумителот на глаголицата, во случајот со Бугарите тоа не е јасно. И не е јасно кој е изумителот на кирилицата и зошто таа постигнала превласт во однос на глаголицата иако Словените, барем балканските Словени, со векови тврдокорно се држеле до својата азбука. Според нас, одговорот би требало да се бара во нови истражувања што се поврзани со средновековната бугарска историја.

Литература

- Десподова, Вангелија. 1988. *Григоровичево Евангелие број 9*, Македонски средновековни ракописи, Скопје: Институт за старословенската култура.
- Острогорски, Георгије. 1969. *Историја Византије*, Београд: Просвета.
- Поп-Атанасов, Ѓорѓи. 2020. *Охридската книжевна школа насиројти илсково-преславската (одлики и разлики)*, Колективна монографија македонскиот јазик – континуитет во простор и време, Скопје: Совет за македонски јазик
- Сборник во чест на акад. Димитар Ангелов*, редактор проф. Велизар Велков, Софија: БАН, 1994 г.
- Стојчевска Антиќ, Вера. 1976. *Климент Охридски (1060 години од неговата смрт)*, Скопје: Просветен работник (XX, В), 15.X. 1976. бр. 447, 7.
- Стојчевска-Антиќ, Вера. 1976. *Климент Охридски – живој и дело*, Скопје: Литературен збор. (XX), 1, 9–20.
- Стојчевска-Антиќ, Вера. 1976. *Кон праашањето за појавата на кирилицата*. Скопје: МАНУ. Епоха Св. Климент Охридски, Историја на културата на почвата на Македонија.

- Црвенковска, Емилија, *Од глаголица до современа македонска кирилица*, http://www.ukim.edu.mk/msmjlk/Emilija_Crvenkovska.pdf
- Црвенковска, Емилија. 2016. *Вложої на македонскаїа редакција во меѓуредакцискиїе конїакїи на црковнословенскаїа їисменосї*, Warsaw: Rocznik Slawistyczny 65, Komitet Slawianoznawstwa PAN,
- Vlasto, A. Peter. 1970. *The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, CUP Archive.
- Jelavich, Barbara. 1983. *History of the Balkans*, Cambridge University Press: The Joint Committee on Eastern Europe Publication Series, No. 12.
- Obolensky, Dimitri. 1988. *Six Byzantine Portraits*, Oxford: Oxford University Press.
- Obolensky, Dimitri. 1971. *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe, 500-1453*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Clark L. Edson. 1900. *Turkey*, New York: Peter Fenelon Collier & Son.
- Curta, Florin. 2006. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press: Cambridge Medieval Textbooks.
- Ostrogorski, George. 1957. *History of the Byzantine State*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Feher, Gèza. 1984. *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basimevi.
- Hussey, M. Joan., Louth, Andrew. 2010. *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press: Oxford History of the Christian Church.
- Charanis, Peter. 1972. *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*. London: Variorum Reprints (I, II итн. се броевите на соодветните статии во книгата).
- Kafesoğlu Prof. Dr. İbrahim. 2004. *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Tekin Prof. Dr. Talât. 1987. *Tuna Bulgarlari ve Dilleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Oxford: Clarendon Press, 1997.

Summary

The text simultaneously follows the appearance and the development of the Cyrillic alphabet and the appearance and the development of the Glagolitic alphabet. Then conclusions are drawn out of that comparison. It can be seen that the events regarding the Glagolitic script, its author, its purpose and its scope of use (among the Slavs) are much clearer than those regarding the Cyrillic alphabet, which seems to be primarily intended for the Middle Age Bulgarians. From the way the both alphabets developed, it seems that there were two separate educational projects: one for the Slavs and the other for the Bulgarians. It is not clear when, how – and why, the Cyrillic script prevailed over the Glagolitic.

Мариче Стојанова
СООУ „Коле Неделковски“ – Велес
Велес

ЗА ГЛАГОЛИТЕ СО ЛЕКСИЧКА НЕГАЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд ќе бидат анализирани некои глаголи со лексичка негација во македонскиот јазик. Ќе се обидеме да дадеме анализа на фазните глаголи, како на пример: недорече, недопее итн., кои се забележани во Правописниот речник и во Толковниот речник на македонски јазик.

Клучни зборови: глаголи, одрекување, лексичка негација, Правописен речник и Толковен речник.

1. Граматичка негација според македонската граматика

Негација значи негирање, одрекување.

Сите видови реченици може да ги негираме.

Одрекваме кога некое дејство не се извршило, не се врши или нема да се врши.

Негираме со:

1. честичките: **не, ни и ниту**;
2. одречните заменки, заменски придавки и прилози: **никој, ништо, ничиј, никаков, никаде, никогаш, никако**;
3. со некои префикси:
 - **не- (непријател); без- (безмилосен)**;
 - како и некои префикси прифатени од туѓите јазици: **а- (анемичен); де- (деконцентрира)**.

Разликуваме неколку видови негација:

1. Во зависност од бројот на одречните зборови во реченицата се разликува: **еднократна и повеќекратна негација**.

На пр.: Тој **не** ја напиша лектирата. (**еднократна негација**)

Повеќекратната негација се јавува во различни видови:

- а) со повеќе реченични членови – **Никој ништо не** ми кажа.
 - б) двојна негација – **Ништо не** смее да направи, кутрата.
 - в) заемно поништување на негацијата – Не можеш да не кажеш. (значењето е дека – мора да кажеш).
2. Во зависност од тоа дали го негираме прирокот или некој друг член од реченицата: разликуваме: **реченична** негација (прирокот) и **членска** негација (друг член од реченицата).

За македонскиот јазик е карактеристична реченичната негација зашто и кога негираме некој друг член тоа го поврзуваме со прирокот – односно со целата реченица.

На пр.: Не дојдоа на прославата.

На прославата ни тој ни неговите другари дојдоа.

3. Покрај негирањето како во претходните примери, може да се негира и со зборови со вградена негација: заборава (не се сети), ретко (не е често), спречи (не дозволи) итн.¹

Нашата прва цел е да провериме дали и од овој тип **со некои префикси: не- (непријател); без- (безмилосен)** има примери кои можат да бидат предмет на анализирање.

Посебен акцент е ставен на синтаксичката шема на секој од овие негации со осврт на нијансите на значења што секоја негација ги носи. Притоа се анализирани и одделните реченици во парови, најпрво во јазикот на публицистичкиот стил (фелтон и монографија), а потоа и во литературниот јазик во однос на категоријата значење во македонскиот јазик со поткрепа на нивната употреба во контексти собрани од слични трудови.

Правописно кога е **негацијата до глаголот**, секогаш се пишува одвоено: не суди, не се јави, не дојде, не пријави... Истото правило важи и за негацијата со **модалните глаголи**: не може, не мора, не сака, не смее, не треба. Кога е до **придавка**, секогаш се пишува слеано: несимпатичен (= не е симпатичен), несуден (= не е суден), недостапен (= не е достапен), неоженет (= не е оженет), итн.

Неправилно е: **не женет, не осудуван**... Правилно: неженет, неосудуван (и ова се негирани придавки), а неправилно, пр. неможе подолго да стои... неможе да работи ни со полно, ниту со скратено работно време... Правилно е: не може (се пишува разделено); а ни – ни или ниту – ниту, никако не се пишува во комбинација ни - ниту.

¹ <https://makedonskijazik.mk/2010/12/%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D1%86%D0>

Негацијата во македонскиот јазик служи за одрекување, негирање на нешто или некого. Најчесто се негира со честичката НЕ, а поретко и со други зборови кои ако се употребат со НЕ му даваат уште посилено значење на она што се негира (одрекува).

На пример: Никој, никогаш, никому, ништо не рекол.

Во 2015 год. биле издвоени над 300 глаголи во македонскиот јазик, кои се пишуваат слеано со негацијата и кои се сметаат за исклучок од правилото (но само тој вид глаголи). Станува збор за двапати префиксирани глаголи од типот: **недојаде** (не- + -до- + -јаде), **недоплива**, **недоплете** и сл. на нив.

Ваквите глаголи имаат лексичка негација (негација во самиот збор).

За сите други глаголи си останува правилото дека секогаш кога се употребува негацијата, таа се пишува одделно од глаголот.. (2015: 135).²

2. За употребата на одречниот префикс *не-* во лексемите во други речници

Едно од правилата на коишто сме научени уште од основно училиште е дека глаголот секогаш се пишува одделно од негацијата: не одам, не можам, не сакам, не играш, не пее, не читаме итн.

Во Правописен речникна македонскиот литературен јазик (Конески 1999), во речниците на македонскиот јазик: Толковен речник на македонскиот јазик (ИМЈ „К. П. Мисирков“ I – III, 2003 – 2006), Толковен речник на современиот македонски јазик (Мургоски 2011), тука и таму наоѓаме регистрирани глаголи што се во одречна форма, а се со префиксот *до-*. **Запишани се слеано со одречниот префикс *не* -и покрај тоа што досега не е објаснето зошто, за разлика од другите глаголи, само овие глаголи се пишуваат слеано со овој одречен префикс (не-)при што зборот добива лексичка негација.** Во својата одречна форма, овие глаголи се регистрирани во многу мал број. За илустрација, подолу се дадени ваквите глаголи од постојните речници намакедонскиот јазик:

² Саздова Матилда. 2015: Негацијата со морфолошки показатели во македонскиот стандарден јазик (Докторска дисертација во ракопис), стр. 49, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје

1. Во Правописниот речник на македонскиот литературен јазик се регистрирани десет (10) глаголи со лексичка негација: недогледа /недогледува, недојаде, недопее, недорече, недослушува / недослуша, недостаса /недостасува, недостигне.

2. Во Толковниот речник на македонскиот јазик се регистрирани десет (10) глаголи: недогледа /недогледува, недојадува, недоруча /недоручува, недослушува, недоспие /недоспива, недостигне, недостига.

3. Во Толковниот речник на современиот македонски јазик³ се регистрирани четиринаесет(14) глаголи: недогледа /недогледува, недојадува, недоруча /недоручува, недослушува, недослушне, недоспие /недоспива, недостаса /недостасува, недостигне, недостига, недостигнува.

Тополињска (2009: 120) забележува: „...Во Македонскиот Правописен Речник на македонска страна најдов четири глаголи со префиксот не-. Три од нив создаваат кратка серија деривирана од глаголите со префиксот до-: недослуша / недослушува, недостаса / недостасува, недостигне / недостигнува. Посебна позиција зазема глаголот нејќе...“

Кога се ексцерпираат претходно набројаните речници се забележува дека, од една страна, **евидентен е малиот број регистрирани глаголи од овој вид**, а од друга страна, тие може да се одрекуваат со цел да се постигне посилно одрекување во однос на синтаксичката негација, затоа што директно му се препрекува на глаголот (лексичка негација).

Карактеристично за вака префиксираните глаголи е следново:

1. Се пишуваат слеано и одговараат на прашањата: ШТО НЕ ПРАВИ?/ШТО НЕ НАПРАВИ? / ШТО НЕ ПРАВЕШЕ? = недоручува /недоруча/недоручуваше;недопишува / недопиша; недорече/недочитува; недочита / недочитуваше и сл.
2. Овие глаголски форми (со префиксите не- + до-) се можни како свршени и несвршени форми.
3. Примери за несвршени формиво **презент** (сегашно време, 3 л. едн.) Што не прави? Недоручува, недоучува, недојадува, недобројува, недохранува...

³ Толковен речник на македонскиот јазик, том III (Л-О), гл. редактор: К. Конески, ред.: С. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2006 (група автори)

4. Примери за свршени форми во **аорист** (мин. опред. свр. вр., 3 л. едн.) Што не направи? Недоруча, недоучи, недојаде, недоброи, недохрани...
5. Примери за несвршени форми во **имперфект** (мин. опред. несв. вр., 3 л. едн.) Што не правеше? Недоручуваше, недоучуваше, недојадуваше, недобројуваше, недохрануваше....

Исто така, во поголем процент свршените форми во аорист имаат ист завршок како основниот глагол во сегашно време во 3 л. еднина: недоброи (3 л. едн. сег. вр.) и недоброи (3 л. едн. минато опред. свр. вр.), **недовари, недогори, недогради, недокрсти...**

Но, свршените глаголи со одречна форма не- +до-означуваат дејство коешто започнало и престанало, па се пишуваат слеано: **недочита, недоплива, недоплете, недосвири, недоискажа, недооцени, недогледа** итн.

Оттука, аналогно на веќе регистрираните одречни глаголи, а врз основа на постојните глаголи во речниците (со префиксот до-), во продолжение ќе наброиме од нив во одречна форма т. е. со префикситене- +до-:

недоброи, недовари, недогледа, недогори, недогради, недоделка, недосида, недојаде, недокажа, недокастри, недоквака, недокрсти, недолечи, недолови, недоноси, недооди, недоора, недоотепа, недооформи, недооцени, недопеа, недопече, недопи, недопиша, недоплати, недоплете, недоправи, недопржи, недопушти, недоразбра, недоразви, недорече, недоруча, недослика, недослуша, недособра, недосоли, недоспие, недостаса, недостига, недостигне, недостори, недосуши, недотокми, недотресе, недоучи, недофати, недохрани, недочита...⁴

Која форма ќе се употреби, зависи од потребата на говорителот и од содржината што сака да ја каже. Дали и колку ќе ја искористи валентноста на ваквите форми, повторно зависи од самиот говорител и од неговото познавање на македонскиот јазик.

4

https://www.academia.edu/40646685/%D0%9D%D0%B5_%D0%B4%D0%BE_%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0

3. За префиксите не-+

Слеано се пишуваат и префиксираните одречни глаголи кои кои пред основата имаат повеќе од еден префикс: не- +до- +ис- +кажа, не- +до- +из- +гради: недоискажа, недоизгради пред основата имаат повеќеод еден префикс: не- +до- +ис- +кажа, не- +до- +из- +гради: **недоискажа, недоизгради**.

Во речниците со двоен префикс до-+ из-/ис- (најчесто во свршена форма) се регистрирани над четириесет (40) глаголи: доизаби, доизарчи, доизбара, доизбелее, доизбели, доизбере, доизбистри, пред основата имаат повеќе од еден префикс: не- +до- +ис- +кажа, не- +до- +из- +гради: **недоискажа, недоизгради**.

Глаголите со префикситедо- ииз-/ис- се **свршени** глаголи кои означуваат **крај на дејството**. Карактеристично за нив е тоа што кога се со двоен префикс добиваат посилено значење на дејството што престанало: дотреби/доистреби; догмечи/доизгмечи, долечи/доизлечи итн.

Свршените глаголи со одречна формане- +до- +из-/ис- означуваат **дејство коешто започнало и престанало** и исто така се пишуваат слеано: недоистреби, недоистресе, недоисуши, недоисфрли, недоисхрани, недоисцеди, недоисчисти...

Во Правописен речник на македонскиот литературен јазик (Конески: 1999) се дадени **со упатување**: недогледа/недогледува, недојаде/недојал, недопее/недопејал недорече/недоречен/недорекол, недочитал, итн.⁵

Во Правописниот речник на македонскиот јазик се среќаваат и: ⁶

183. Глаголите: нејке, нема (со формите на промената: нејќам, нејќат, нејкеш, нејке, нејки, нејкеме, нејкете, нејкат, нејкев, нејкеа, нејкел, нејкен, нејкење и др.; немам, немаш, нема, немаме, немате, немаат и др.). Но: нејке, нема (в. т. 183), нејкејќи, немајќи.⁷

⁵ Саздова Матилда. 2015: Негацијата со морфолошки показатели во македонскиот стандарден јазик (Докторска дисертација во ракопис), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје

⁶ <https://pravopis.mk/sites/default/files/Pravopis-2017.PDF> Правопис на македонскиот литературен јазик (второ издание), 2017 Скопје, стр.74 и стр. 75

⁷ Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник, ред. одбор: Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев, Р. Угринова-Скаловска, Скопје 1970, стр. 256

184. Глаголите: негодува и ненавиди, ненавидува, негогледува, недослушува (со формите на промената), во кои не- е дел од основата на глаголот.

185. Формите на заповедниот начин: немој, немојте.

186. Првиот дел поне- или (ретко) најне- во сложените несвршени глаголи: понebара, понeболи, поневрне, понегреша, понезнае, понеигра, понејаге, понеможе, понепие, понесака; најнезнае, најнеможе, најнесака и др. (в. т. 207.г) Се однесува и за другите споменати глаголски форми со два префикса по-, не- (поне), и нај-, не- (најне);

На пример:

Намерно недогледа, не забележа нешто. Судот замижа пред фактите.
Тој замижа пред вистината.

Тие не допуштиле раните да им ја огорчат нивната душа.

Примери за поливалентност кај лексичката негација vs синтаксичката негација:

1. За жал, **недоруча** и си замина.

За жал, не го доруча јадењето и си замина.

2. Таа **недогледува** добро. =

Таа не може да гледа добро (нема добар вид).

3. Ако **недоспие** ќе биде раздразлив. (реален услов)

= Кога нема да доспие станува раздразлив. (синтаксичка негација)

4. **Анализа на лексичката негација во македонскиот јазик**

Честичката за негација НЕ се пишува одделно од глаголите и глаголските прилози: не знае, не сака, не игра, не може, не оди, не знаејќи, не сакајќи...

Се забележува (не + е+ прилог за место) пр.: не е далеку;

(не + е + глаголска придавка) пр.: не е опасен;

и со отстапка пр.: (не + му + е + именка) не му е времето;

Честичката не кај прилозите: неволно, негалеку, неправо; некаге, некако, некогаш, некојпат; кај придавките: некаков, некаква, некакво, некакви, некогашен; кај заменките: некој, некоја, некое, некои, некого, некому, нешто, нечиј, нечија, нечие, нечии.

206. а) Честичката ни во одречните заменки: никој, никоја, никое, никои, никого, никому, ништо, ничиј, ничија, ничие, ничии; исто и: никаков, никаква, некакво, некакви; ниеген покрај ни еген при акцентирање на двата дела.

б) Честичката ни во прилозите: никако, некаге, никогаш, никојпат, ниегнаш покрај ни егнаш при акцентирање на двата дела.⁸

Според тоа дали се употребени одречните заменки, заменски придавки и прилози: **никој, ништо, ничиј, никаков, никаде, никогаш, никако;**

Според начинот на изразување може да биде експлицитна и имплицитна (вградена). На пример:

– глаголите: *заборави* (= не се сети); *забрани* (= нареди да не); *сјречи* (= не дозволи).

– прилозите: *рејќо* (= не често); *одвај* (= скоро не).

– предлозите: *без, освен, иројив*.

Други ексцерпирани зборови со **префикси: не-** (**непријател**); **се следните:**

неотложна (не + глаголска придавка)

нејасни (не + придавка) неразбирливи (не + придавка)

Во правописот: Честичката се пишува слеано кога е составен дел на именките и придавките: невреме, невестина, непријател, неискрен, некултурен, невкусен, недопечен... итн.

⁸ <https://pravopis.mk/sites/default/files/Pravopis-2017.PDF> стр.89: 206 а) и б)

5. Заклучок

Се доаѓа до заклучок дека префиксите не- + до-како и префиксите не-+ о- из-/ис-се употребуваат кога имаме потреба од директно одрекување на самиот глагол, коешто е посилено од употребата на одречната честичка **не** и глаголот во реченицата во синтаксичка конструкција поради впечатокот на послаба одречност што беше прикажано преку примерите дадени претходно.

Лексичката негација се добива со префикси кои служат како средства на негацијата: *не-* (нездрав, непријател); *ни-* (никаков); *без-* (безвреден); *а-* (аморал); *де-* (дебаланс).

Овде треба да се имаат предвид и зборовит што имаат одречно значење, а не ги содржат овие префикси (*забрани, ѝројив, сјречи, ѝројуши, ѝресјане*).

Литература

1. Конески Блаже. 1967. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, дел II, Скопје.
2. Конески Кирил. 1999. *Правоиен речник на македонскиот литературен јазик*, Скопје.
3. Конески Блаже. 2004. *Граматака на македонскиот литературен јазик*, Скопје, Бојковска Стојка, Минова-Ѓуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко. 2008: Општа граматака на македонскиот јазик, Скопје.
4. Кирил, Угринова-Скаловска Радмила. 1999. *Правоис на македонскиот литературен јазик*, Скопје.
5. Минова-Ѓуркова Лилјана. 1994 (I издание) и 2000 (II издание): *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје, Бојковска Стојка, Минова-Ѓуркова Лилјана, Пандев, Димитар, Цветковски Живко. 1997: Македонски јазик, Скопје.
6. *Правоис на македонскиот јазик*, 2015, Скопје.
7. *Правоис на македонскиот литературен јазик* (второ издание), 2017 Скопје.

8. *Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник*, ред. одбор: Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев, Р. Угринова-Скаловска, Скопје 1970, 610 стр.
9. Саздова Матилда. 2015. *Негацијата со морфолошки показатели во македонскиот стандарден јазик* (Докторска дисертација во ракопис), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
10. Саздова Матилда. 2015: *Речник на зборови со одречни префикси во македонскиот стандарден јазик*, Скопје.
11. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том I (А–Ж), гл. редактор: К. Конески, ред.: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт 10 По објавувањето на Речникот, тимот ја доби наградата „13 Ноември“, во 2002. 116.
12. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том II (З–К) гл. редактор: К. Конески, ред.: С. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2005 (група автори).
13. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том III (Л–О), гл. редактор: К. Конески, ред.: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2006 (група автори).
14. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том IV (П), гл. редактор: К. Конески, ред.: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2008 (група автори).
15. Треневски Томислав. 2000: *Билијен на советиот за македонски јазик*, година I, бр. 1 и 2, Скопје.

Ексерпти

1. <http://imj.ukim.edu.mk/Македонскиот%20јазик%20–%20извор%20на%20филолошки%20и%20на%20културолошки%20истражувања>
2. <https://issuu.com/trajce/docs/makedonski-jazik-i-literatura-za-iii-godina/36>
3. <https://www.aberdzija.com/kultura/za-makedonckite-raboti-sredstvata-za-negacija-vo-makedonskiot-literaturen-jazik.html>
4. <https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/2020/05/м-р-Миме-Тасеска-Китановска-„Правописот-на-македонскиот-јазик-во-наставната-практика“..pdf>
5. <http://www.suedslavistik-online.de/03/tanturovska.pdf>
6. <https://pravopis.mk/sites/default/files/Pravopis-2017.PDF>

Summary

In this paper, some verbs with lexical negation in the Macedonian language will be analyzed. We will try to give an analysis of the verbs, such as: to say, do not sing, etc., which are noted in the Orthographic and Interpretive Dictionary of the Macedonian language, and are in public use in the journalistic style.

Вера Стојчевска-Антиќ
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје

КОН ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Одзивот на славистите да го искажат својот однос кон Блаже Конески и неговото дело, по повод прогласувањето на 2021 година како Година на Блаже Конески, по повод 100-годишнината од неговото раѓање, покажува извонреден интерес, во кој учествува репрезентативно и Институтот за македонски јазик „Крте Мисирков“. Во случајов се посветувам на континуираниот однос на Блаже Конески кон историјата на македонскиот јазик, кој длабоко студиозно го проследува со широко познавање на ракописното наследство од старословенскиот период, преку црковнословенските редакции на словенските јазици, со пројавите на културен план во 19. век, сè до кодификацијата на литературниот македонски јазик и натамошниот негов развој.

Клучни зборови: граматика, историја на јазик, ракопис, редакција.

Во нашата современост, кога ни се достапни резултатите од самостојните проучувања на нашата историја, јазик, литература, култура, и покрај бројноста на научниците, во однос на врвните заслуги за формирањето на гранките од науките за јазикот и книжевноста му припаѓаат на показателната личност, на Блаже Конески. Интересно е да се подвлечат и одредени показатели кои посочуваат на неговите интереси и талент пројавени во најмладите години. Завршил прво одделение во родното Небрегово, нижа гимназија во Прилеп, гимназија во Крагуевац, студирал словенска филологија во Белград за да дипломира на истата група во Софија во 1944 година. По дипломирањето, на 24-годишна возраст, веќе објавува научни трудови во 1945 година, за македонската литература и македонскиот литературен јазик, за одживеаните речнички елементи во нашиот јазик, објавува извонреден избор на македонски народни песни за да продолжи многу рано со белешки за речникот на македонскиот јазик, објавува поезија за истакнати македонски поети, за работата на Коста Рацин во однос на поезијата, историјата, богомилите, итн. Голема е низата на наслови објавувани во раните младешки денови. А што тоа ни укажува? Секако, овде би запрела на одредени извонредно показателни фази од развојот.

Прво изненадуваат трагите од раното негово детство во Небрегово. Расте со сите деца од селото, мислиш денот минува во игра и смеа, на училиште вреден како и сите деца. Мислиш тој е на селските собири случајно, исто со сите деца. Не знаеш колку се внесува во приказните, ја сака баба Дунавка, неуморен раскажувач во невидени ширини, а запаметил кажувања и приказни од баба Дубавка, безбројно. И по многу години, веќе полнолетниот и веќе видливо надарен поет, објаснува од каде дошла надалеку цитираната песна „Тешкото“. Па знае како се создала песна над песните „Везилка“. Во случајов немаме простор за детални заклучоци, кои веќе сум ги посочила во книгата посветена на Конески¹. Тие денови минати со децата од Небрегово ја дале основата на извонредно доживеаната реалност, преточена во поезија и натамошна рефлексива. Ја доживеа народната битност, го запамети селското оро на старците и го возвелича во вишна и ширна песна, која толку длабокот понира во животот и уметноста.

Патот го носи во Прилеп, со нови доживувања, за да продолжи во Крагуевац. На прагот пред заминувањето во „големиот град“, со преживеана болка и рана подоцна ќе ја испее песната „Разговор со мајката“², чии стихови, сметам, ќе ги растреперат срцата и на смуртените лица кои наоѓаат причини за секакви критики. Таа песна е слика од континуитетот од животот на Конески:

1.

Рано те испртивме по туѓи градишта.
Мал ни беше ти уште, уште малечок.
Што ако рече „не одам“? – си велевме.
А ти не пререче ништо
и отиде.
Да знаеш како ѝ било на мајка тогаш!
Перам,
а твојата преслека ми ја нема
да ја погалам!

2.

Немој да ми кажуваш
твои сеќавања за мене!
Поарно со очи на друг,
што будно ме следеле,
никогаш самиот да не се видам себе.
Поарно да не сфатам никогаш
што се случувало
заправо
со мене.

Студира во Белград, дипломира во Софија на словенска филологија. Кога се нижат неговите проучувања на македонското ракописно наследство и уште во раните младешки години, несомнено доаѓа заклучокот: студентските години

¹ Вера Стојчевска Антиќ, *Мојот професор ѝророк*, „Култура“, Скопје 2017.

² Блаже Конески, *Поезија*, книга 2, МАНУ, Скопје 2011, Златоврв, 183.

ги нижеле неговите интереси за македонското наследство. Во Белград имал извонредни можности да се запознае со богатото словенско ракописно наследство, во Софија уште повеќе. Се сеќавам на неговите пријатни раскажувања за белградските и софиските професори, Александар Белиќ, Јордан Иванов. Интересно, имаше извонредни соопштенија за нив. Посебно го почитуваше педагошкиот пристап на Јордан Иванов кон студентите. Редовно ги посетувал неговите часови и сфатил дека Иванов се труди да ги научи студентите, а не само да ја предаде лекцијата. Секогаш додаваше на крајот: „Јас од него научив да ги применувам академските педагошки правила, проследувајќи го знаењето на студентите преку практична проверка на нивното присвоено знаење“. Не останува никаков друг заклучок дека студентот Конески поседувал талент за прифаќање на лекциите и пошироко од нив. Токму затоа и умее да ги примени така рано и со љубов.

При неговите суштински приоди кон научните дисциплини, секако на прво место му се припишуваат лингвистичките, но тие не никнуваат сами по себе, тие израснуваат од книжевните текстови, заради што Конески неминовно се јавува како научник кој ги спојува патиштата на лингвистичките проучувања на македонскиот јазик, но и историско-книжевните за историјата на македонската книжевност. Токму затоа се јавува во раната развојна научна линија на самостојна Република Македонија за да го проследи тој развоен пат до крајот на својот живот, со интерес, со љубов, пред сè со научна дејност.

Денес Блаже Конески доживува раст на слава иако почина во 1993 година, особено во оваа 2021 година, прогласена како Година на Блаже Конески, по повод 100-годишнината од раѓањето. Не ме зачудува големиот интерес од сите наши институции да ја одбележат неговата Година, зашто тој е голем и во светски рамки. Неодамна во Париз, во рамките на Европската Унија, се одржа свечен собир на кој говорее знаменити странски научници за извонредните високи дострели на академик Блаже Конески. Очевидно оваа прослава ќе продолжи широко и богато, со признанија за еден голем македонски научник, а толку Скромнен Голем Човек.

За да ги потврдиме неговите рани пројавени интереси кон македонскиот јазик, македонската литература и историја, најевидентно ќе се послужиме и со неговите остварени изданија, но пред сè со „Историјата на македонскиот јазик“³.

Со изградените знаења од словенската филологија, проширени со неговите вонрамковни универзитетски програми, веќе во 1952 година ја издава својата „Граматика на македонскиот литературен јазик“⁴. Истата година е објавено и делото „За македонскиот литературен јазик“⁵. Колку Конески бил во дослух со современите состојби, јасно избива и од предговорот на Граматиката: „Имав една главна цел: да дадам таква македонска граматика што и по опфатот на материјалот и по начинот на неговото третирање ќе послужи во ова време

³ Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, „Детска радост“, Скопје 1996.

⁴ Блаже Конески, *Грамаиика на македонскиот литературен јазик*, дел 1, Увод, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1952.

⁵ Блаже Конески, *За македонскиот литературен јазик*, „Кочо Рацин“, Скопје 1952.

како извесна основа за граматиките наменети специјално за школската практика, од какви кај нас се чувствува голема потреба, и од друга страна да дадам таква граматика што во ова време ќе може да го уведе секој наш културен човек во материјата на литературниот јазик. Кога го повторувам изразот *во ова време*, сакам само да го подвлечам фактот дека е неизбежна извесна непотполност сè дури не бидат во посебни работи, и до сите подробности, расчленети прашањата во врска со обликот на македонскиот јазик. Се разбира дека постигањето на тоа ги надминува можностите на еден човек, а бара кординирани усилби од повеќе работници на јазичното поле и бар повеќе време одошто нам ни стоеше досега на располагање⁶. Во предговорот на Граматиката од 1952 година не изостанува објаснувањето за состојбата на граматичката проблематика, за чие изградување нужно е време и научен кадар.

Во второто издание на „Граматиката“ од 1956 година, авторот појаснува: „Во ова издание се извршени на извесни места скратувања скоро исклучиво во уводот. Освен прецизирањето на одредени формулации, не се вршени други поважни измени во текстот на претходното издание“.

Во предговорот кон II дел, во 1953 година, Конески објаснува дека земените примери во овој дел потекнуваат од нашата проза, многу помалку од поезијата и од говорниот јазик, а искористена е и народната проза. Изданието на „Граматиката“ од 2004 година ги сумира напатствијата редовно подвлекувани од авторот.

Очевидно и првата „Историја на македонскиот јазик“⁷ ја обелоденил Блаже Конески во 1965 година. Добрата основа и познавањето на развојните линии на старословенскиот литературен јазик и неговите правци на развој по 12. век во црковнословенски редакции, со бројните конзумирани словенски ракописи, особено на тие со македонска редакција, му овозможиле на авторот да ја претстави историјата на македонскиот јазик. И во овој случај авторот ги дава сите информации за измените што следувале. Во изданието од 1967 година внесени се сосема мали измени. Веќе во изданието од 1979 година авторот подвлекува: „Во изминатите десетина години имав можност да се вратам повторно на моите прашања од историјата на македонскиот јазик во повеќе специјални испитувања. Се собра нов материјал и се изменија моите погледи во однос на објаснувањето на некои појави, особено во делот посветен на историската фонологија на македонскиот јазик. Сето тоа доведе до забележлива интервенција во текстот, до раширување, прераспределба, нови интерпретации, при сè што основната негова структура остана зачувана“⁸.

Во случајов сакаме да укажеме на проучуваните ракописи што ги давале можностите за употребените дефиниции или правци на континуирано следење на ракописните текстови. Така ги воочуваме следниве ситуации. Во смисла на

⁶ Блаже Конески, *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, „Просветно дело“, „Детска радост“, Скопје 2004, 5.

⁷ Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје; Београд: Кочо Рацин: Просвета, 1965 (102 стр.)

⁸ Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Предговор, „Детска радост“, Скопје 1996, постхумно издание.

деназализацијата е посочен Болонскиот псалтир од 13 век, пергаментен ракопис пишуван во село Рамне, Охридско од Јосиф и Тихота, ракопис од Охридската книжевна школа. За овој ракопис посебна анализа прави Зденка Рибарова⁹. Конески црпи изворни податоци карактеристични за тиквешко-мариовскиот говор од Струмичкиот апостол, македонски ракопис од 13 век, со 88 пергаментни листови. Апостолот како црковен книжевен текст бил употребуван во службите на македонските цркви и манастири. Посебен осврт за Струмичкиот апостол даде колешката Кита Бицевска¹⁰.

Кога станува збор за ракописните апостоли, и во овој случај Конески се јавува со посебно издание на Вранешничкиот апостол со потекло од 13 век¹¹. Ракописот е пергаментен со 26 листови. Претставува полн текст на апостолот. Во деталните информации за овој ракопис Конески дозволува (иако нагласува дека нема строги и точни информации) ракописот да бил земен од Стеван Верковиќ од манастирот Слечка, а веројатно го носи насловот според кичевското село Вранештица, зачуван во Загреб¹². Се вбројува во делот на македонски споменици од составувачите: Илија Велев, Лилјана Макаријоска и Емилија Црвенковска¹³. Конески претпоставува дека ракописот со потекло од кичевското село Вранештица бил прибран од Стеван Верковиќ, однесен за продажба во Русија, за што сведочи еден руски запис во ракописот, кој говори за селото Вранештица, а е испишно на руски јазик. Можна е ситуацијата, пред да биде пренесен ракописот во Загреб, да пропагвал и до Русија. Овој ракопис го опишале Никанор Ружичиќ, Б. Цонев, а го опишал и Владимир Мошин¹⁴.

Вранешничкиот апостол детално анализиран од Конески наметнува споредби со Охридскиот апостол, како и со Слеченскиот. Слеченскиот апостол потекнува од 12 век, со 154 пергаментни листови, припаѓал на Слеченскиот манастир, Демихисарско, во 1945 година го пронајде Виктор Григорович, а го анализира Вангелица Десподова¹⁵. Охридскиот апостол е, исто така, ракопис од 12 век, со кирилско писмо, со 112 пергаментни листови. Во него се открива и текст со глаголица, сигурно потекнува од глаголска предлошка. Исто така, Виктор Григорович го пронашол во 1945 година во Охридската соборна црква. Вранешничкиот апостол пројавува врски и со двата ракописи. Понатаму, авторот ги пронаоѓа граматичките блискости со Шишатовачкиот и Карпинскиот апостол. По деталните споредби на посочените ракописи, Конески заклучува дека Вранешничкиот апостол од 13 век настанал во Северна Македонија. Се допира и до други ракописи настанати во Северна

⁹ Зденка Рибарова, „Дечански псалтир во споредба со Болоњскиот“, Зборник „Климемий Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развојтоокој на словенската просвета“, МАНУ, Скопје 1989.

¹⁰ Кита Бицевска, *Струмички апостол од 13 век*, Акта Велјуса, Скопје 1984, 167–173.

¹¹ Блаже конески, *Вранешнички апостол*, Институт за македонски јазик, Скопје 1956.

¹² Загреб, Архив на ХАЗУ, Ша 48.

¹³ *Македонски споменици со глаголица и со кирилско писмо*, составувачи Илија Велев, Лилјана Макаријоска, Емилија Црвенковска, Скопје 2008.

¹⁴ V. Mošin, *Cirilski rukopisi jugoslavenske akademije*, Zagreb 1955, br. 90.

¹⁵ В. Десподова, *Слеченски апостол, македонски ракопис од 12 век*, Културен живот бр. 4–5, 1984, 45–47.

Македонија. Заклучува: „Текстот на Вранешничкиот апостол и во однос на формите и во однос на лексичкиот состав ја чува во изразита мерка старината, надоврзувајќи се на традицијата на архаичната македонска школа. Тој чува траги од една стара глаголска предлошка, а во изборниот дел покажува ред интересни допирни точки со Охридскиот апостол, споделувајќи со него и некои грешки и пропусти наследени од еден постар препис. Предлошката на Вранешничкиот апостол, барем колку што се однесува на Дејанија, заправо и имала во основата еден апракос од типот на Охридскиот апостол а настанал така што била дополнета во целосен текст со преземање на комплементарниот дел од еден ракопис што покажувал изразити подновувања. Тоа што можело да се случи еден таков подновен ракопис да се искористи само за дополнување, а не и за целосно препишување, наведува на една интересна мисла: во времето кога е настанат споменатиот прототип можело уште во Македонија да се има доволно одреден однос спрема архаичните текстови и да им се дава предност¹⁶. Во споменатиот наслов Конески го предава и целиот ракопис фототипски.

Очевидно е дека Блаже Конески навлегол во сите сфери на славистиката, од раните години, а понатаму со љубов и интерес ги подновува постојано своите научни согледувања, збогатувајќи ги со извонредно стабилен и заинтересиран однос кон научните откритија и патишта.

Историјата на македонскиот јазик Конески ја предава со детални споредби и заклучоци. Ги знае деталите од македонските дијалекти и прави споредби со големо познавање на разликите и сличностите меѓу нив. Дава примери на скратување и дополнување на слоговите, како на пример: „Кога во западното наречје множинската наставка -ови се скратува во -ој, и кога во источното наречје се губи вокалот пред членската морфема (жената, вуловто), тогаш заправо скратувањето на зборот оди за сметка на претходното негово нарастување“. Ги анализира специфичностите на одредени дијалекти, се осврнува со изворни податоци за говорот во солунските села Сухо, Зарова, и многу други, со јасни анализи на состојбите.

При показот на разновидностите во граматичкиот систем, Конески се навраќа кон најстарите показатели, а тоа се старословенските ракописи. Така, на пример, кога зборува за состојбите со вокалните р и л, доаѓа до Македонскиот кирилски лист од 11 век, кој се izdelува со своите графии: върхъ, гърдъ, пълти. Веднаш укажува на вакви сличности и со Болонскиот псалтир од 13 век, како и со Добрејшеовото евангелие од 13 век.

Кога се чита „Историјата на македонскиот јазик“, се откриваат и старите македонски ракописи од старословенскиот период, но и од црковнословенските во кои се формираат редакциските одлики. Така, на пример, се црпат извонредни показателни примери во важните македонски ракописи, кои се приклучуваат кон историскиот развој на македонскиот јазик, од старословенскиот до неговата кодифицирана состојба. Така, се истакнуваат примерите од ракописите: Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Синајски псалтир, Синајски еухологиј, Македонски глаголски листови, Битолски триод, Добромирово евангелие, Слеченски апостол, Охридски

¹⁶ Види: Блаже Конески, Вранешнички апостол, 66.

апостол, Болоњски псалтир, Добрејшево евангелие, Македонско евангелие на поп Јован, Струмички апостол, Карпинско евангелие, Македонски триод, Охридски октоих, Крнински дамаскин, и други. Авторот на Историјата открива хронолошко познавање на јазичната историја, со потврдени заклучоци, но кои во развојниот период може да претрпат и нови согледувања, што е важна задача во сите научни тековни проучувања на состојбите. Историјата на Блаже Конески останува до денес како единствен развоен учебник за сите возрасти.

Во прилог на објавените дела на Конески треба да се додаде неговата висока почит кон академик Владимир Мошин, руски славист кој по Октомвриската револуција се преселува во Копривница, а потоа со својата дејност и високи научни дострели ја збогатува славистиката, особено палеографијата во: Р Хрватска, Р Србија, Р Македонија. Во нашата земја развил висока славистика, многу компетентно го извршил и издал пописот на словенските ракописи во Македонија¹⁷, која дејност ја продолжил и Михајло Георгиевски¹⁸. Посебно оформил и палеографска школа во Р Македонија. Во Р Македонија живеел и работел 1930 – 1932 год., потоа од 1971 до смртта во 1987 год. Починал во Скопје.

Во секој случај, делото на Блаже Конески, не случајно, допрело во светот, зашто сведочи и вклученоста на славистите широм светот во 100-годишнината од неговото раѓање, која ја чествуваме оваа 2021 година. Неговата плодотворна дејност оставила длабоки траги во повеќе македонски развојни дејности: јазик, книжевност, поезија, превод, препев, историја, култура, општество во развој.

Summary

On the occasion of proclamation of the year 2021 in honor of Blaze Koneski's 100th birthday, the response of the Slavists to express their interest in his life and the work has been extraordinary, including the exemplary participation of the "Krste Petkov Misirkov" Institute for Macedonian Language. On this occasion, I dwell upon the continuous interest of Blaze Koneski in the history of the Macedonian language, beginning with his wide knowledge of the manuscript heritage from the Old Slavic period through the Church-Slavic redactions of the Slavic languages, along with the cultural manifestations in the 19th century, up to the codification of the literary Macedonian language and its further development.

¹⁷ Владимир Мошин, *Словенски ракописи во Македонија*, НУБ „Климент Охридски“, Скопје 1971, I, II.

¹⁸ Михајло Георгиевски, *Словенски ракописи во Македонија*, НУБ „Климент Охридски“, Скопје 1988, III–IV (Понатаму: V–VI, VII–VIII).

Лидија Тантуровска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЗА НЕКОИ ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ

Апстракт: Повод за предложената тема е прилошкиот израз од типот „во живо“, наспроти прилогот „директно“ и сл., кој се среќава, пред сè, во медиумите. Конкретно, за оваа тема, свои размислувања има дадено и Благоја Корубин.

Во рамките на нашиот труд истражувањето ќе го насочиме кон:

- времето на појавата и причината за појавата на прилошкиот израз,
- анализа за неговата неприфатливост според нормата на македонскиот јазик,
- соодветен предлог.

Клучни зборови: прилошки израз „во живо“, медиуми, норма на македонскиот јазик.

Ова излагање ќе го започнеме со едно често поставувано прашање: Што е она што прави да опстојуваат некои јазични појави, кои излегуваат од нормата? ... и ќе продолжиме со гласното размислување, во стилот на Корубин, со прашања и одговори: Дали секогаш станува збор за јазична грешка? Дали, обично, екстралингвистичките фактори се причината за тоа? ... итн. Како и да е, и покрај напорите на јазичарите (секое отстапување од нормата да се анализира, при што се добиваат соодветни објаснувања, кои подоцна се препорака за употреба на дадена јазична појава), дел од нив жилаво опстојуваат.

Во една друга пригода, по еден друг повод, во рамките на манифестацијата „Деновите на Благоја Корубин“, ги класифициравме јазичните појави, при што, покрај решените прашања, нерешените прашања итн., зборувавме и за јазични прашања, за кои, еднаш, се дадени одговори и решенија, но не заживуваат.

Една таква јазична појава е и нашата денешна тема. Станува збор за прилози, односно прилошки изрази што секојдневно ги слушаме и ги читаме, особено на медиумите. Ако погледнеме на малите екрани, секојдневно, кога има емисии што се пренесуваат директно во етерот (меѓу кои се и информативните – популарно познати како *весици*), во некој агол од екранот стои прилошкиот израз „во живо“. Така е на националната телевизија МРТ 1, каде што се среќава овој прилошки израз „во живо“. На повеќето други телевизии, на пример, на: Канал 5 ТВ, Телма итн. стои само „живо“, а на некои телевизии воопшто не стои ништо (Алфа Национална телевизија).

Наспроти споменативе прилог и прилошки израз, при повторно емитување на некоја емисија, во аголот на екранот, обично (треба да) стои: „реприза“.

Гласното размислување го започнуваме со прашањето: Постои ли прилогот: „живо“, па и прилошкиот прилог „во живо“, во лексичкиот фонд на македонскиот јазик и, ако постои, со какво значење е?

Во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ (Толковен, елек. издан., 2021) се јавува прилогот **живо** во рамките на заглавниот збор, кај придавката **жив**:

жив, живиот прид. 1. Што живее, што не е мртов; што спаѓа во животинскиот или во растителниот свет. Од сите само тој останал жив. Живо суштество. Жив организам. Живи риби. Живи растенија. Жива природа. 2. Што е полн со животна сила, подвижен, пргав. Тоа дете е многу живо. Живи движења. Жива фантазија. Жив ум. 3. (прен.) Јасен, светол, изразит, лесно восприемилив. Жив опис. Живо ракажување. Живи бои. Жива слика. 4. Вистински, дејствителен. Жива дејствителност. Жив факт. Жив доказ. 5. Што се доживува како да е жив. Жива историја. Жив спомен. Живо сеќавање. 6. Прометен, што има многу движење, врева, шум. Жив град. Жива улица. Жив сообраќај. 7. Свеж, суров, неварен, непечен. Жива пиперка. Жив спанаќ. Жива зелка. 8. Што е силно доживеано, силно изразено (во зборовни состави со именка). Жива срамота. Жива мака. 9. Сосема, наполно (во зборовни состави со придавка). Жив гладен. Жив ненаспан. ◊ Жива вар – негасена вар. Живо влакно – долга и многу тенка глиста. Жива вода – 1. во народните приказни, вода од која мртов човек оживува. 2. извор. Жива вода (се стори) – сиот се изводени, изнакисне. Жива душа нема – нема никој. Жив сид – многу луѓе како преграда, пречка, како заштита. Жив јазик – јазик на кој се зборува, што не е мртов. Жива мера – тежина, мерка на живо животно за продажба, незаклано. Жива ограда – ограда од густо насадени грмушки. Жива рана – 1. отворена рана што не зарастува; 2. (прен.) голема душевна болка. Жива сила – војска, луѓе наспрема техниката. Живо сребро – жива. Жив закопан – што е во многу тешка положба. Жив вземни пропадна – доживеа голем срам, се усрами. Жив се изеде – многу се покаја за нешто. Жив не се стори – не покажа никакво интересирање за нешто, не покажа никаква грижа. Ни жив ни мртов – што е многу изморен, исцрпен, премален, болен. Сè живо – сè што се има, сè што е во прашање. Да е (си, сте...) жив и здрав – пожелување. || **живо** прил. Многу, силно изразено. Живо се движи. Живо работи. Живо е заинтересиран. Очите живо му играат. || живост, живоста ж. Кон значењата 2, 3, 4, 5.

Одделно, во Толковниот (Толковен, елек. издан., 2021), се среќава и прилогот **живе** како дијалектен збор, кој оди со предлогот НА (покрај со предлогот ПРИ):

живе прил. (дијал.) Само во составите: на живе, при живе – додека е, додека бил жив (Толковен 2021).

Во „Речникот на македонскиот јазик“ (Мургоски 2005: 199) под заглавниот збор **живо** adv. го има изразот: „**во живо** (за телевизиски пренос

итн.) додека се случува; директно: **свири/пренесува во живо**“. Како што може да се види, даден е и синонимот **директно**. Според Упатството за служење со работата на Речникот, според авторот (Мурговски 2005: viii), кога се дава прилог како заглавен збор (изведен од придавка), треба да се забележи дека станува(ло) збор за различно значење од значењето на придавката од којашто е изведен, што се потврдува со фактичката ситуација.

Во „Дигиталниот речник на македонскиот јазик“ (rmj.eu/search/живо#живо/прил), за прилогот **живо**, покрај првото значење: **1. Многу, силно изразено**, како второ е дадено значењето: **директно, непосредно**, при што, во примерот, којшто е од разговорниот стил, е даден прилошки израз, составен од предлогот **во** и прилогот **живо**: *Телевизиски пренос на уџтакмица во живо*.

живо

Вид збор: *Прилог*

Ранг: 3399

1. Многу, силно изразено.

Англиски: lively Албански: gjallërisht

Примери:

Очиите живо му играат.

Живо се движи.

Живо работи.

Живо е заинтересиран.

Слично со: динамично (прил.), интензивно (прил.)

Спротивно од: мртво (прил.)

2. директно, непосредно

Англиски: live Албански: drejtpërdrejt

Примери:

Телевизиски пренос на уџтакмица во живо.

Слично со: непосредно (прил.), директно (прил.)

Треба да се нагласи дека оваа појава се засили по осамостојувањето и независноста на Македонија. Претходно, долг период стоеа прилозите: директно, директен пренос и сл. Јазично гледано, може да се заклучи дека „во живо“ се појави во претходното општествено уредување кога се преземаа емисии и сл. од јавниот радиодифузер на Србија – РТС, при што, покрај другото, се преведуваше и овој прилошки израз од тогашниот српскохрватски јазик, кој гласи: „у живо“. Очигледно е дека овој прилошки израз е преведен буквално. Со оглед на тоа што се јавува колебања при преводот, еден кус период се среќава и „в живо“, паралелно со преводот „во живо“. Во тој период речиси и не постоеше варијантата „живо“.

Во таа насока, да се потсетиме на предлогот **ВО**, во споредба со предлогот **НА**, кога зборуваме за составите со предлозите, каде што може да постои семантичко преклопување и мешање, што се случува во македонскиот јазик и кај овие предлози. Пред сè, станува збор за една од оние црти во македонскиот јазик што ги сметаме за балканизми, а кои минувајќи низ различни процеси, се појавуваат како двојства, понекогаш да живеат еден

покрај друг (во обичен јазичен израз), а понекогаш да се мешаат (кај затврдени фразеолошки изрази). За оваа тема, ќе оставиме да се навратиме по друг повод, а овде ќе истакнеме дека е факт, кај прилошките изрази, тоа потешко се случува.

Како дигресија, како евентуално „оправдување“ за појавата на предлогот ВО во споменатиот прилошки израз, треба да се спомене дека предлогот НА има засилена употреба во македонскиот јазик и, според статистичките истражувања, е најфрекветниот збор во нашиот јазик.

Според нашите согледувања, предлогот за преводот на прилошкиот израз од српски (односно од српскохрватски јазик, во тој период) сметаме дека треба да биде „на живо“. За ова имаме и поткрепа во појавата на прилошки изрази, кои постојат во македонскиот јазик: „на мртво“, „на голо“ итн., и тоа со начинско значење.

Од друга страна, покрај со начинско, во македонскиот јазик се среќаваат и други прилошки изрази со предлогот НА, кои, ако се споредат со српскиот јазик, ќе се забележи дека на местото од НА стои предлогот У, но се составени со предлог и именка. На пример: „на шега“ („у шали“), „на помош“ („у помоћ“), „на заем“ („у зајам“). Кон овие можат да се додадат и прилозите, од типот: напољу (упола), зборообразувани од предлог и прилог.

Во македонскиот јазик, со предлогот НА (наспроти предлогот У во тогашниот српскохрватски јазик) се среќаваат прилошки изрази и прилози со временско значење: „на пладне“ („у подне“), „на пролет“ („у пролеће“), наутро („уутру“) и така натаму.

Од наведените примери може да се заклучи дека ваквите прилошки изрази (па и прилози) имаат свое место во македонскиот јазик, па според тоа, сметаме дека и прилошкиот израз „на живо“ треба да си го заземе своето место кога станува збор за „живиот говор“ на телевизија. Како што забележивме погоре, во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ (елек. из. 2021) се јавува прилогот „живе“ како дијалектен збор, но и тој е со предлогот НА (покрај со предлогот ПРИ): *на живе*, со што ни се потврдува местото на ваквите прилошки изрази.

Она што загрижува е дека за ова јазично решение пишувал во своето Катче и Благоја Корубин, кој подробно го анализираше научно и го предложил. Прашањето, кое си го поставуваме, е: Зошто не заживеало ова решение, кое има свое место во нормата на македонскиот јазик? Очигледно е дека одговорот треба да се бара во екстралингвистичките објаснувања.

Овде, само би додале – со оглед на подолгата временска дистанција – ако сакаме да употребиме соодветен прилог од коренот „жив-“, нашиот предлог би бил „наживо“. Секако, кон него, можеме да ги допуштиме и заборавениот прилошки израз: „директен пренос“, односно прилогот „директно“.

Литература

- Корубин Благоја. 1980. *Јазикот наш денешен*. НИО Студентски збор. Скопје.
- Мургоски Зозе. 2005. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Дигитален речник на македонскиот јазик* (електронско издание), <http://drmj.eu/>, посетено во октомври 2021.
- Толковен речник на македонскиот јазик* (електронско издание), <https://makedonski.gov.mk/corpus/>, посетено во октомври 2021.

Summary

The analysis in this paper deals with the adverb phrase (preposition and adverb) "во живо" in Macedonian, which is found, above all, on TV.

According to the analysis, and according to Blagoja Korubin's research, it is concluded that adverb phrase "во живо" enters in Macedonian with a literal translation from the Serbocroatian language (in that period).

Given that in the Macedonian language there are examples of such adverbial phrases, we suggest this adverbial phrase be "на живо".

Дарко Томовски
Тетово

ИЗРАЗУВАЊЕ НА МИНАТИТЕ ДЕЈСТВА ВО ГОВОРОТ НА СЕЛОТО УРВИЧ

Апстракт: Во оваа статија се прикажани начините и формите преку кои се изразуваат минатите дејства во говорот на селото Урвич, а за анализа се земени примери од непосредно теренско истражување. Притоа, се разгледани и се разработени можните влијанија, кои придонеле за дадената состојба, која е специфична и единствена на македонската јазична територија. Исто така, во приказот за изразувањето на минатите дејства е направена и паралела со состојбата во регионот Гора во Косово.

Клучни зборови: дијалектологија, горански говор, Урвич, минати дејства.

Говорот во селото Урвич заедно со говорот во селото Јеловјане се претставници на горанскиот говор на територијата на Македонија. Освен, во овие две македонски села, горанскиот говор е распространет и се зборува во регионот Гора на Косово – во осумнаесет села, како и во Албанија – во девет села, односно горанскиот говор се простира на тромеѓето меѓу Македонија, Косово и Албанија и претставува периферен и граничен дијалект, а по својот фонолошки систем и по граматичката структура, и на синхронски, и на дијахронски план, влегува во составот на македонскиот дијасистем (Видоески 1998: 312).

Селото Урвич се наоѓа во северозападниот дел на Македонија, на стрмните падини на Шар Планина, на надморска висина од околу 1 150 м, а најблизок град до селото е градот Тетово, кој се наоѓа на околу 20 км. Населението во селото Урвич, како и во соседното село Јеловјане, е со исламска вероисповед.

По однос на основните наречја, горанскиот говор потесно е поврзан со западното македонско наречје, но имајќи ја предвид местоположбата каде што се простира, тој претставува и преоден говор, а како таков дели јазични особености и со други македонски дијалекти, како на пример со долнополошките, како и со западните периферни говори.

Како една специфична особеност, која се развила во говорот во селото Урвич, се глаголските форми за изразување на минатите дејства и настани, кои ќе ги претставиме во овој труд.

Како минати настани се определуваат оние настани што на временската оска ги сместуваме пред моментот на зборување. Во македонскиот јазик вакви настани главно се искажуваат со формите на имперфектот и аористот (минатото определено време) и сум-перфектот (минатото неопределено време) (Лаброска, Гајдова, Давкова-Горгиева, Цветановски, Томовски 2012).

Со глаголските форми на минатото определено време (формите на аористот и на имперфектот) се искажува настан, кој се случил пред моментот на зборување, а кој говорителот знае еднозначно да го смести на определена отсечка/точка од временската оска.

Минатото неопределено време, пак, искажува минат настан, што се случил пред моментот на зборување, без конкретна локализација на настанот на временската оска.

Состојбата во говорот во селото Урвич, во однос на изразувањето на минатите дејства, се разликува од состојбата во литературниот јазик и во соседните говори.

Имено, во снимениот и собраниот материјал според Дијалектниот прашалник од Божидар Видоески, од информатори од селото Урвич, за изразување на определено минато дејство во 1 лице еднина, речиси не се употребуваат форми на определените минати времиња (*имперфект* и *аорист*), односно употребата е незначителна. Наместо форми на имперфект и на аорист се употребуваат перфектните форми за минато неопределено време.

Примери: *Ја сум-работаф на ѝруџа, Теѝово – Горче Пеѝроф, Скоѝје; Вчера сум биф на ѝазар; Сом се здебелиф, лани сом биф ѝослаб* итн.

Сепак, во многу ретки случаи, за искажување на определено минато дејство, во 1 лице еднина, може да се сретне и употреба на имперфектни или аористни глаголски форми за 2 и за 3 лице еднина од даденото време.

Примери: *Ја с'акаше да ѝи р'ечем; Ја не-ѝ'и-рече ѝразен да 9'онесиш; Ја ѝе-в'иде во-Т'еѝово некња* итн.

Но, ситуацијата со овие форми е мошне специфична: од една страна тие ретко се употребуваат и ние едвај ги забележавме, а од друга страна информаторите нè убедуваат дека такви форми не постојат во нивниот говор. И двата аспекти укажуваат на фактот дека се работи за реткоупотребувани форми за кои дури не се ни свесни самите говорители.

Во однос на 2 и на 3 лице еднина, при директни прашања за засведочено минато определено дејство, информаторите повторно ги употребуваат перфектните форми за минато неопределено време.

Примери: *Сеа 9'енеска си-б'иџ овде, си-разбраф све; Немало, какво ѝтелевизија, ѝтелевизија дошла Муран кој-се-родив; Сеџа џо9'инава с'еѝѝе, џо'онесле на осми, ама со музика; Порано се-ѝр'азнуеф Ѓурџовден на ѝеѝѝи, бил'к'е-ѝрафке сме џе в'икале мие; Ѓурџовден ѝѝ'аков биф, али н'е-биф неѝѝо к'уџнај к'ако* итн.

Речиси ист е случајот и со множинските форми на имперфектот и на аористот, коишто при директни прашања за засведочено минато определено дејство не можевме да ги забележиме, но затоа можат да се забележат во неврзан разговор со жителите на селото Урвич. Овие форми се, или со изгубено -х, или пак има спирант -у, а многу ретко се среќаваат и заменети со -в/ф.

Примери: *П'уџме заедно; Еј море муј ѝри'аџели, каква и м'аана најдоџе; В'икафџе дека може.*

Во врска со ваквата ситуација со минатите времиња можеме да заклучиме дека при искажувањето на минати дејства целосно доминира употребата на перфектот во однос на имперфектот и аористот.

Состојбата со употребата на минатите времиња во говорот на селото Урвич се разликува од таа во горанските говори во областа Гора во Косово иако станува збор за исти говори.

За споредба ќе ги земеме предвид видувањата на Радивоје Младеновиќ во неговиот труд „Говор шарпланинске жупе Гора“.

Во горанскиот говор во Косово, кој се зборува во 18 населени места, употребата на формите на определените минати времиња, имперфектот и аористот, е значителна. Иако, перфектот има широка употреба во овој говор, сепак, за разлика од состојбата во Македонија, имперфектот и аористот тука се живи форми.

Формите на имперфектот се речиси исти во целиот регион Гора, со извесни разлики.

Во 1 л. ед. наставката -х редовно се јавува само во населеното место Брод, додека во останатите населени места се јавува ретко.

Примери: *М'ислех не ќе усџе; В'иках да донесе; 'Идех ѝо ѝуџоџи; Б'ерех дрва; П'ујех бр'оџе ѝ'есме* итн.

За разлика од состојбата во Брод, во останатите населени места во 1 л. едн. продрела наставката -ше од 2 и од 3 л. едн.

Примери: *Ја имаше јено деџенџе; Ја ѝуџујеше; Ја идеше со Радеџа; Ја рабоџаше ѝамо* итн.

Во наставките за 1 и 2 л. мн. -хме и -хџе, фонемата -х се чува речиси во говорот на сите населени места. Во наставката за 3 л. мн., -х исто така се чува, но е понестабилно за разлика од 1 и од 2 л.

Примери: *Мије с'едехме, в'икахме, ѝ'ујехме, н'осехме алиџџа; 'идехџе, н'осехџе, ѝл'еџехџе, ч'инехџе чуда, идехџе во џазар; 'имаха ѝеџ деца, 'иде^ха како не, кр'ија^ха, с'ија^ха* итн.

Покрај формите со наставката -х, во бродскиот говор, ретко во останатите места, се среќаваат и нови имперфектни форми.

Примери: *В'икашох деца, 'имашох оџе, б'ерешох сено, с'едешох ѝр'еџ-куќа 'идешох во џраџи* итн.

Според Младеновиќ (2001: 418–419), овие форми настанале со преземање на *-ш* (< *-ше*) од 2 и од 3 л. едн., кое истовремено се модификува со елементот *-о* преземен од аористот. На новонастанатата основа се додаваат наставката за формата и наставката за лицето. Имперфектот проширен со *-шо-* се јавува и во 1, 2 и 3 л. мн., но сепак, најчеста е употребата во 1 л. едн.

Примери: *им 'ашохме деца, рабоӣ 'ашохме во нива, жел 'ашохѝе свекра, им 'ашоа офѝе* итн.

Во 1 л. едн. формата на аористот се образува со наставката *-х* само во населеното место Брод, додека во останатите населени места се јавува формата за 2 и 3 л. едн.

Примери: *Гр 'абнах сѝа̄ӣ, 'уѝерах љуједа, не ѝ 'ослушах браѝа, в 'идех, з 'аѝемнех, љо родих, ја љл 'иѝнах круша; ѝ 'оседа мало, с 'обра сено* итн.

Како и во имперфектот, множинските форми на аористот се образуваат со наставките *-хме, -хѝе, -ха*, односно фонемата *-х* главно се чува во наставките, иако имаме и случаи, каде што се губи таа.

Примери: *Се вр 'аѝихме, ѝос 'егохме, ѝ 'укнахме со ѝушка, се обл 'еко̄ме, мије осѝ ана̄ме, но: ѝ 'уѝиѝиме љуједа, ни о 'адоѝе* итн.

Покрај доследната употреба на минатите определени времиња во говорите во Гора, можеме да забележиме и чување на фонемата *-х* во формите на имперфектот и аористот, во наставката за 1 лице еднина (делумно) и во наставките за множина (целосно), што не е случај во говорот во Урвич.

Употребата на минатите определени времиња за изразување на минати определени дејства во говорите во Гора наоѓа поткрепа и во призренскиот говор со кој се граничат, каде што имперфектот и аористот имаат широка употреба.

Примери: *И ја му ѝраж 'е р 'ибу, ама не ми љу о 'аде; Мисл 'е че ѝољ 'ине; Ја неч 'а, ама они ме најѝер 'аше; Три да̄на ѝкај 'а, н 'ојну в 'уну; Гл 'ава ме бол 'еше; Бањ 'аше се деѝе; Сесѝра ми болув 'аше; / Муку в 'идо док се 'усѝо; 'Изедо о 'обру кр 'ушку; Син му б 'идна учѝиел; П 'ослуша ме Бољ* итн. (Реметиќ 1996).

Од друга страна, во говорот во селото Урвич, како фактор за губење на формите на определените минати времиња (имперфект и аорист), особено на формите за 1 лице еднина, можеме да го наведеме влијанието на македонскиот литературен јазик и влијанието на соседните македонските говори, во кои, пак, фонемата *-х* се заменува со *-в/ф*. Во ваков случај, со заменување на *-х* со *-в/ф* во 1 лице еднина, пред сè во аористот, би довело до хомонимија со формите на перфектот, во кои, како што веќе знаеме, фонемата *-л* на крајот од формата преминала во *-в/ф*.

Примери:

	имперфект	перфект
	1. л. <i>љледаф</i>	1. л. <i>сом љледаф</i>

аорист	перфект
1. л. <i>рекоф</i>	1. л. <i>сом рекоф</i>
1. л. <i>џрешиф</i>	1. л. <i>сом џрешиф</i>

Ваквото совпаѓање на формите од имперфектот и аористот со формите на перфектот во 1 л. еднина, можеме да претпоставиме дека придонело за нивно заменување со формите за 2 и 3 лице еднина од истите времиња, но во најголем дел случаи придонело до заменување со перфектните глаголски форми и нивна поголема употреба. Секако, истото понатаму влијаело и на исфрлање или ограничување на употребата на формите на определените минати времиња и за другите лица во еднината, а исто така и во множината.

Можеме да заклучиме дека говорот во селото Урвич се карактеризира со проширена употреба на минатото неопределено време, односно во искази што раскажуваат за настани темпорално определени (искажани со имперфектот и со аористот), најчесто се употребуваат конструкции на минатото неопределено време. Оваа појава е типична за северните македонски говори (сп. Видоески 1962: 231–233). Но, сепак, во случајот со овој говор употребата на перфектот е толку проширена што употребата на формите на минатите определени времиња е значително помала. Исто така, можеме да претпоставиме дека станува збор за еден процес, кој е во тек, а станува збор за упростување на глаголскиот систем и на постепено губење на имперфектот и на аористот и нивно заменување со перфектот, или пак процес, кој е замрзнат во сегашниот хибриден стадиум на доминација на перфектот и ретка употреба на имперфектот и на аористот.

Кога сме кај изразувањето на минатите дејства, исто така специфика на овој говор, која можеме да ја дефинираме како архаична, е отсуството на глаголските *има*-конструкции, односно на перфект II и плусквамперфект II. Интересно е што *има*-конструкциите имаат честа употреба во западните македонски говори, односно се застапени и во соседните горнополошки и во соседните долнополошки говори. Исто така, знаеме дека *има*-конструкциите имаат фреквентна употреба и во албанскиот јазик, а регионот, каде што се простира горанскиот говор, од сите страни граничи со албанско население. Сепак, *има*-конструкциите не се навлезени во автентичниот горански говор во селото Урвич, ниту пак во другите горански говори надвор од македонската територија.

Сето ова сведочи дека говорот на селото Урвич со начините на изразување на минатоста претставува една автохтона јазична оаза: тука, од една страна, се испреплеле фонетските и морфолошките особености, од друга страна, се судриле влијанијата од соседните говори и од стандардниот македонски јазик, што резултирало со систем на парадигми и на значења, единствен на македонската јазична територија.

Литература

- Вельаноска-Томовска М. 2017. *Говоро̄и во село Ро̄ачево*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Б. 1986. *Горанскио̄и ѓовор*, Прилози, XI, 2 МАНУ, Скопје.
- Видоески Б. 1971. *Говоро̄и во њолошкиџе ѓорбеџки села Урвич и Јеловјане*, Симпозиум: Кирил Пејчновиќ и неговото време, Тетово.
- Видоески Б. 1973. *Проблеми на ме̄ѓудијалекџнио̄и конџакџи во ѓреодни ѓоворни области*, Сепарат, *Рефератџи на македонскиџе славистиџи за VII ме̄ѓународен славистиџички конѓрес во Варшава*, Скопје.
- Гајдова У., Вельаноска М. 2012. *За исѓражувањата на ѓоранскио̄и ѓовор*, *Литературиѓурен збор 4-6*, Скопје.
- Лаброска В. *Кичевскио̄и ѓовор* 2008. ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Лаброска В. и др. 2012. Лаброска В., Гајдова У., Давкова-Ѓорѓиева С., Цветановски Г., Томовски Д., *Враѓничко-ѓолошкиџе ѓовори – духовна ризница*, ИМЈ „Крсте Мисирков“ Скопје.
- Марковиќ М. *Дијалекџологија на македонскио̄и јазик II*, според Видоески Божидар, Скопје, 2007.
- Младеновиќ Р. 2001. *Говор шарѓланинске жуѓе Гора*, *Срѓски дијалекџолошки зборник*, XLVIII, САНУ и Институт за српски језик, Београд.
- Селищев А. М. 1981. *Полог и неговото бѓлгарско население*, София.
- Трифуноски Ј. 1976. *Полог (анѓтроѓоѓеоѓрафска ѓроучавања)*, Српска академија наука и уметности, Српски етнографски зборник, Београд.
- Цветановски Г. *Месѓо̄ио на ѓерфекѓо̄и во ѓемѓорално-модалнио̄и сисѓем на карѓијачкио̄и ѓовор*, *Македонскио̄и ѓлаѓол: синхронија и дијахронија*, Скопје, 2001.
- Цветановски Г. *Формална и функционална анализа на сложениѓе ѓлаѓолски форми (ѓерифрасѓиѓични конѓѓрукѓии) врз ѓримери оѓ скоѓскоблайскио̄и ѓовор*, *Литературиѓурен збор*, ЛП/4-6, Скопје, 2005.

Summary

The subject of our interest are the ways and forms for expressing the past actions in the speech of the Urvich village, which is part of the Gorani speeches. Examples from direct field research were taken for this analysis.

The situation in the speech in the village of Urvich, in terms of the expression of past actions differs from the situation in the literary language and in the neighboring speeches. In this article, we try to find and clarify the possible influences that contributed to the given situation, whereby, we draw a parallel with the situation in the Gora region in Kosovo.

Миљана Чопа
Институт за српски језик САНУ
Београд

ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД СТУДЕНАТА СРБИСТИКЕ ПРИ УЧЕЊУ МАКЕДОНСКОГ ЈЕЗИКА¹

Апстракт: Јазичната анксиозност е појава што може да се опише како чувство на неугодност, напнатост или некој вид непријатност, која се јавува кога говорникот се наоѓа во ситуација на одреден начин да го употребува јазикот што не го владее целосно. Значителен е бројот на истражувачи што се занимаваат со оваа појава, првично во доменот на учењето странски јазици, односно во рамките на наставна ситуација. Предметот на ова истражување е појавата на јазичната анксиозност кај студентите на србистиката, кои во рамките на оваа студиска програма го слушаат курсот по македонски јазик, со цел да се утврди дали студентите ја чувствуваат јазичната анксиозност во определени наставни ситуации, до која мера нивната анксиозност се манифестира, кои се факторите што би можеле да влијаат на нејзината присутност или отсутност, како и тоа кој аспект на јазичната анксиозност е најизразен кај студентите што го учат македонскиот јазик. Резултатите добиени во ова истражување би можеле да им бидат од полза на наставниците по македонски јазик, кои би можеле да го искористат за да ја редуцираат или да предупредат за оваа појава. Исто така, резултатите можат да бидат значајни и за понатамошните истражувања на јазичната анксиозност, земајќи го предвид фактот дека истражувања на оваа појава во случаи кога мајчиниот и странскиот јазик што се учи се дел од истиот дијалектен континуум, досега не се вршени.

Клучни зборови: јазична анксиозност, македонски јазик, српски јазик, јужнословенски дијалектен континуум.

1. Увод.

Језичка анксиозност (енгл. *language anxiety*)² представља комплексну социопсихолошку појаву која се може испољити када се говорник нађе у ситуацији која од него захтева да на одређени начин употребљава језик или језички варијетет којим не владее у потпуности (MacIntyre – Gardner 1993: 5; Jiang – Dewaele 2018: 289). Ова појава може бити проузрокована учењем језика или његовом употребом у одређеној ситуацији (Jiang – Dewaele 2018: 289; Suzi

¹ Овај рад финансираше Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 од 17. 1. 2022. године, који је склопљен со Институтом за српски језик САНУ.

² Термин је преузет из светске и домаће литературе, тј. истраживања која се баве овом појавом.

2015: 48), а манифестује се као субјективни осећај тензије, нелагоде, нервозе, забринутости или одређеног страха, што може бити праћено и физиолошком реакцијом, тј. може изазвати активацију дела аутономног нервнoг система (Horwitz et al. 1986: 125), односно – убрзано лупање срца, знојење дланова, неспособност концентрисања и сл. Оваква врста анксиозности, која је ограничена на ситуацију у којој се учи језик, спада у категорију специфичних анксиозних реакција (енгл. *Specific anxiety reaction*). Наведени термин користи се у психологији, како би се направила разлика између генералне анксиозности у широком распону ситуација и оне која се односи само на одређену ситуацију (Horwitzetal. 1986: 125).

Језичка анксиозност најчешће се сагледава помоћу трију аспеката који могу помоћи при њеном дефинисању и описивању: (1) страх од усменог изражавања (енгл. *communication apprehension*), (2) страх од процене учинка (енгл. *testanxiety*)³ и (3) страх од негативне друштвене евалуације (енгл. *fear of negative evaluation*) (Horwitzetal. 1986: 127–128).

Последице језичке анксиозности могу бити различите и у највећој су мери негативне. Најчешћа последица јесте реакција која спутава ученика да успешно учествује у настави страног језика (Horwitzetal. 1986: 125). Анксиозни ученици осећају забринутост, имају проблема с концентрацијом и памћењем, могу осећати тензију и фрустрацију, што може бити праћено, као што је поменуто, и физиолошким реакцијама (MacIntyер – Gardner 1993: 6; Horwitzetal. 1986: 126–127).

Језичка анксиозност може се испољити код свих језичких вештина (читање, слушање, писање, говорење), међутим, према постојећим истраживањима, она се најчешће испољава при говорењу, посебно кад оно није увежбано и унапред припремљено. Спонтана језичка репродукција може анксиозне ученике довести до тога да блокирају, замуцкују, говоре тихо или мање него што би иначе говорили, или да избегавају учествовање у вежби. Када је у питању анксиозност при писању на страном језику, ученик ће често избегавати задатак и одлагати га, и сл. (Радић-Бојанић 2017: 12). Ове потешкоће, које су последице језичке анксиозности, могу имати два исхода – или ученик проведе превише времена учећи, или у потпуности избегава учење (Horwitzetal. 1986: 126; Радић-Бојанић 2017: 12).

Дакле, комуникација на страном језику подразумева преузимање одређеног ризика и нужно је проблематична – да би се уопште комуницирало, за то су потребне сложене менталне операције које нису спонтане, стога је вероватно да ће свака изведба комуникације изазвати одређене сумње код појединца који учи језик у компетенцију своје способности комуницирања, што може довести до нарушавања самопоуздања, до повлачења, страха, или чак панике – комуникативни избори и аутентичност нису истог опсега као на

³ Будући да се енглески термин *testanxiety* односи на анксиозност која је у вези с учинком на часу, а која проиходи из страха од неуспеха и не односи се само на тестирање у писаној форми, већ и на одговарање и процену знања уопште (Horwitz et al. 1986: 128), сматрали смо да је *страх од процене учинка* одговарајући превод наведеног термина.

матерњем језику, што може негативно утицати и на свест ученика. Узроци, симптоми и последице језичке анксиозности требало би да буду предмет интересовања оних који уче страни језик, или који језик предају, како би ову појаву могли препознати, редуковати је или превазићи.

Истраживачи у свету од осамдесетих година прошлог века увелико се баве испитивањем језичке анксиозности, која је у досадашњим истраживањима испитива напрвенствено у домену усвајања, односно учења страног језика, у оквиру наставне ситуације (Horwitz et al. 1986; MacIntyre – Gardner 1991, 1993; MacIntyre 1995; и др., на српском језичком подручју Suzić – Radić-Bojanić 2014; Suzić 2015; Радић-Бојанић 2017).⁴

2. Предмет и циљ истраживања.

Предмет овог истраживања јесте појава језичке анксиозности код студената србистике из 4 универзитетска центра у Србији, који у оквиру својих студијских програма уче македонски језик.

На Филозофском факултету Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици македонски језик је обавезан предмет, док је на осталим факултетима обухваћеним нашим истраживањем – Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, Филозофском факултету Универзитета у Нишу, Филолошком факултету Универзитета у Београду – овај предмет изборни. Кроз спецификације ових предметана поменутих факултетима стичемо увид у то да је, према планираном исходу, у фокусу овладавање македонским језиком преваходно на нивоу његове пасивне употребе.⁵

Циљ овог истраживања је да се утврди да ли испитаници осећају језичку анксиозност; ако је осећају, у којем се степену она манифестује; који је аспект језичке анксиозности најизраженији код испитаника, као и то који спољашњи фактори могу утицати на њену појаву и да ли они стоје у статистички значајној вези с њом.

Из приложених планираних исхода предмета сазнајемо да активна употреба македонског језика на наведеним факултетима код студената србистике није у фокусу, стога можемо претпоставити да ће испитаници

⁴ Постоје и студије које су се бавиле појавом језичке анксиозности изван наставне ситуације, а у фокусу су имале језичку анксиозност при реализацији првог језика (енгл. *heritage language*) код билингвалних говорника у дијаспори (Dewaele et al. 2008; Dewaele 2013; Garcia de Blakeley et al. 2017; Sevinç 2017; Sevinç – Dewaele 2018) или језичку анксиозност при реализацији матерњег језика, његових варијетета и дијалеката (Jiang – Dewaele 2018). На материјалу српског језика испитана је појава језичке анксиозности код говорника косовско-ресавског дијалекта при контакту са стандардним језиком (Чопа 2021).

⁵ Филозофски факултет Нови Сад: в.

<http://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Studijски%20programi/2015/OAS/Specifikacija%20predmeta%20Srpski%20jezik%20OAS.pdf>.

Филозофски факултет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици: в. <https://drive.google.com/drive/folders/0BzVmKuYYMVVqfnZqeTgtYzEzR3AwRHBRSGhISVdJaURjcFY4cmEwZl9HS?resourcekey=0-SNAfnyIxFsl6Fknpqr7xQ>.

Филозофски факултет Ниш: в.

<https://drive.google.com/drive/folders/1xjExSTJk1DFug6q2CjlmKxXKuKBhARp>.

Филолошки факултет Београд: в. <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/akreditacija-oas-sjk/>.

испољити већи ниво језичке анксиозности када је у питању говорење на македонском језику.

Истраживања језичке анксиозности у случају када матерњи и страни језик који се учи бивају део истог дијалекатског континуума, као што је случај са српским и македонским, досад нису вршена, па смо желели и да сазнамо има ли разлика у степену анксиозности у односу на истраживања која су вршена на материјалу других страних језика. Узевши у обзир испитивану појаву, као и примењену методологију, треба напоменути да је ово истраживање експерименталног типа.

3. Методологија.

3.1. Испитаници.

У истраживању је учествовало 25⁶ студената србистике, који у оквиру својих студијских програма слушају курс из македонског језика, с 4 факултета – Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду (44 % испитаника), Филозофски факултет Универзитета у Нишу (12 % испитаника), Филозофски факултет Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици (24 % испитаника) и Филолошки факултет Универзитета у Београду (20 % испитаника). Стога је укупан узорак овог истраживања $N = 25$. У истраживању су учествовале 24 жене (96 % испитаника) и 1 мушкарац (4 % испитаника), чија је просечна старост у тренутку попуњавања упитника била 23,5 године ($СД = 3,21$).⁷

3.2. Упитници.

Подаци који су обухваћени анализом прикупљени су током септембра и октобра 2021. године путем анкете која је направљена за потребе овог истраживања. Она се састоји из два дела, а испитаници су је попуњавали електронским путем, преко платформе *GoogleForms*.

Најпре је конципиран упитник за одређивање језичке анксиозности, по узору на следеће инструменте:

- Скала за мерење језичке анксиозности у наставној ситуацији – *FLCAS* (енгл. *ForeignLanguageClassroomAnxietyScale*) (Horwitz et al. 1986);
- Скала за мерење анксиозности при слушању на страном језику – *FLLAS* (енгл. *ForeignLanguageListeningAnxietyScale*) (Rost, Ross 1991);
- Скала за мерење анксиозности при читању на страном језику – *FLRAS* (енгл. *ForeignLanguageReadingAnxietyScale*) (Saito et al. 1999);

⁶ С обзиром на то да је македонски језик у већини случајева изборни предмет, релативно је мали број студената који овај курс похађају, што је представљало потешкоћу у прикупљању испитаника за ово истраживање.

⁷ Узевши у обзир број и старосну доб испитаника, као и методологију која је примењена, резултати добијени овим истраживањем могу се сматрати прелиминарним резултатима испитиване појаве.

- Скала за мерење анксиозности при писању на страном језику – *SLWAT* (енгл. *SecondLanguageWritingApprehension Test*) (Daly, Miller 1975);
- Скала за мерење анксиозности при говорењу на страном језику – *SLSAS* (енгл. *The SecondLanguageSpeakingAnxietyScale*) (Woodrow, 2006).

На основу наведених упитника конципиране су ставке које је наш упитник садржао, али су модификоване и прилагођене предмету овог истраживања.

Упитник, који представља први део анкете, базиран је на петостепеној Ликертовој скали (1 – *Уопште се не слажем*. 2 – *Не слажем се*. 3 – *Не знам*. 4 – *Слажем се*. 5 – *У потпуности се слажем*.) и садржи 18 ставки путем којих се одређује степен језичке анксиозности, а међу њима је било и негативно кодираних питања.⁸ То значи да је укупни распон бодова у нашој анкети од 18 до 90, а укупан број бодова који испитаник оствари представља његов коефицијент анксиозности.

У другом делу анкете наша су се питања која се односе на поједине личне податке, како бисмо се информисали о пореклу, полној и старосној структури испитаника, као и о томе који факултет похађају, коју су оцену имали из македонског језика, али и о њиховој потенцијалној изложености том језику.

Подаци који су добијени путем наше анкете у овом су истраживању представљали независне варијабле, а зависна је варијабла степен анксиозности.

3.3. Технике истраживања.

Подаци који су прикупљени анкетом најпре су кодирани, а онда и статистички обрађени у програму *SPSS 20.0*. Приликом обраде рачунали смо аритметичку средину и стандардну девијацију, а користили смо се и непараметријским тестом независних узорака, *t*-тестом независних узорака, као и дескриптивном статистиком. Потом су изнети резултати квантитативне анализе путем којих смо настојали да одговоримо на следећа питања: *да ли испитаници осећају језичку анксиозност; ако је осећају, у којем се степену она манифестује; који њен аспект је најизраженији, и који фактори могу утицати на њену појаву*, што представља и циљеве овог истраживања.

4. Резултати истраживања.

Најпре је установљен просечан степен језичке анксиозности, који је код наших испитаника $AC^9 = 42,88$, $CD^{10} = 14,71$, с минималним оствареним коефицијентом анксиозности 21, док је максимални 72.

Помоћу средње вредности и стандардне девијације степена анксиозности формирана је скала путем које смо испитанике сврстали у оне с ниском,

⁸ *Cronbach's alpha* тест, којим се испитује поузданост упитника, показао је вредност 0,91, што је показатељ тога да је упитник изузетно поуздан.

⁹ Аритметичка средина.

¹⁰ Стандардна девијација.

средњом или високом језичком анксиозношћу. Ова скала формира се тако што се стандардна девијација одузима од средње вредности, и сабира с њом, па се тако добија распон за средњи степен анксиозности; низак степен обухватаће вредност испод доње границе средњег распона, а висок – вредност изнад његове горње границе. Добијена скала обухвата распоне који су приказани у табели 1, где је приказана и дистрибуција анксиозности међу нашим испитаницима.

Табела 1: Скала језичке анксиозности и дистрибуција њеног степена међу испитаницима.

степен анксиозности	скала	дистрибуција
ниска анксиозност	18–28	2 ¹¹ (8 %)
средња анксиозност	29–58	18 (72 %)
висока анксиозност	59–90	5 (20 %)

Према добијеним резултатима, већина испитаника испољава средњи степен језичке анксиозности (72 %), стога можемо закључити да је ова појава код студената у одређеној мери присутна, тј. да *постоји*. У истраживањима других истраживача средњи степен језичке анксиозности такође је забележен код највећег процента испитаника (уп. Suzić 2015; 2016; Радић-Бојанић 2017, и др.).

Пошто смо потврдилињено постојање, тежили смо томе да сагледамо потенцијалне узроке због којих код испитаника долази до појаве језичке анксиозности. Настојали смо да то учинимо интерпретирањем резултата при појединачним ставкама обухваћеним упитником. То смо учинили тако што смо сагледавали добијене вредности на следећи начин: вредности у распону 1–2,5 упућују на одсуство или благо присуство језичке анксиозности; вредности 2,5–3,5 на њено умерено присуство, док вредности 3,5–5 упућују на изражену језичку анксиозност у одређеној говорној/језичкој ситуацији (Suzić 2015: 113). Ставке код којих је забележена вредност већа од 2,5 представљају, дакле, аспекте у којима је језичка анксиозност израженија.

¹¹ Број испитаника код којих је забележен наведени степен језичке анксиозности.

Табела 2: Дистрибуција језичке анксиозности према одговорима испитаника на појединачне ставке из упитника.

Упитник (распон скале 1–5)		АС	СД
	1. <i>Не осећам се самоуверено на часовима македонског језика.</i>	2,24	1,23
→	2. <i>Не бринем о томе да ли ћу направити грешку на часовима македонског језика.</i>	2,56	1,41
	3. <i>Унервозим се када не разумем оно што професор говори на часу македонског језика.</i>	2,44	1,19
→	4. <i>Уопште не бих био/-ла нервозан/-на када бих разговарао/-ла на македонском с неким коме је матерњи језик македонски.</i>	3,08	1,15
→	5. <i>Имам самопоуздања по питању мог познавања македонског језика.</i>	3,28	1,17
	6. <i>Што више учим македонски, све се више збуњујем на часу.</i>	1,76	1,16
→	7. <i>Када слушама македонски, углавном разумем све речи, али ипак не схватам шта се жели рећи.</i>	2,84	1,34
	8. <i>Унервозим се када при читању текста на македонском наиђем на неку непознату граматику.</i>	2,36	1,31
	9. <i>Задовољан/-на сам како разумем оно што слушама/читам на македонском језику.</i>	2,08	1,22
→	10. <i>Осећам се самоуверено када читам на македонском језику.</i>	2,52	1,19
	11. <i>Не волим да пишем на македонском језику.</i>	2,04	1,33
	12. <i>Бојим се писмених радова/тестова из македонског језика.</i>	2,40	1,44
→	13. <i>Лоше ми иде писање на македонском језику.</i>	2,60	1,47
	14. <i>Унервозим се када ми професор постави питање на часу македонског језика.</i>	2,28	1,17
	15. <i>Понекад се на часу македонског језика толико уплашим да заборавим и оно што сам знао/-ла.</i>	2,04	1,51
	16. <i>Страх ме је да се јавим да одговарам на часу македонског језика.</i>	2,08	1,28

17	<i>Док одговарам на македонском, плашим се да ће ме професор исправити сваки пут кад погрешим.</i>	2,00	1,25
18	<i>Уплашим се када помислим на сва правила у македонском која морам да знам да бих га добро савладао/-ла.</i>	2,28	1,30

На основу ставки код којих је забележено умерено присуство језичке анксиозности, тј. њен средњи степен, можемо закључити који фактори подстичу њено постојање. Испитаници брину о томе да ли ће направити грешку на часовима македонског језика и немају самопоуздања по питању свог знања. У овом сегменту можемо сагледати потенцијални страх од негативне друштвене евалуације до које може доћи како од стране професора, тако и од стране осталих студената, а ова је врста страха, подсећамо, један од трију аспеката помоћу којих сагледавамо језичку анксиозност. Испитаници су, такође, показали средњи степен анксиозности при ставкама које се тичу слушања, читања и писања на македонском, где, поред страха од негативне друштвене евалуације, можемо уочити и аспект страха од процене њиховог учинка.

Међу највећим вредностима које кореспондирају степену анксиозности наша се ставка која се односи на говорење на македонском, што је и очекивано, пре свега због природе саме активности говорења које подразумева спонтану репродукцију, а посебно узевши у обзир и то да је при учењу македонског према плановима и програмима факултета посебан акценат на теоријском знању, док је практично знање често у другом плану (в. одељак 2). Овде уочавамо присуство страха од усменог изражавања, али, такође, страх од негативне евалуације.

Дакле, можемо закључити да испитаници осећају присуство језичке анксиозности у свим сегментима које подразумева учење страног језика – слушању, читању, писању, а посебно при говорењу.

Непараметријски тест независних узорака и *t*-тест независних узорака показали су да постоји статистички значајна разлика у дистрибуцији анксиозности у оквиру категорије факултета. Статистички значајно већи степен анксиозности ($p = ,001$) у односу на остале имају студенти с Филозофског факултета у Новом Саду. Студенти с тог факултета имају и нижу просечну оцену у односу на студенте с осталих факултета који су овим истраживањем обухваћени. Може се претпоставити да је њихова језичка анксиозност која је изражена у већој мери у односу на остале последица превасходно њихових нижих оцена, будући да су се у постојећим истраживањима показале тенденције да ова појава буде присутнија код ученика са слабијим успехом и нижом оценом из страног језика у оквиру којег се истражује појава анксиозности (в. Suzić 2015: 120). Треба узети у обзир и то да је можда управо оцена последица језичке анксиозности, а постоји могућност и да је резултат такав због већег броја испитаника у односу на остале факултете. Ипак, за конкретније и поузданије закључке у овом истраживању није било простора.

Табела 3: Процент испитаника на датом факултету, њихов просечан степен анксиозности и просечна оцена.

факултет	процент испитаника	АС	СД	степен анксиозности	просечна оцена
Филозофски факултет Нови Сад	44 % →	54,27	14,80	средњи	8,55
Филозофски факултет Ниш	12 %	37,00	5,29	средњи	8,67
Филозофски факултет Косовска Митровица	24 %	32,66	6,77	средњи	9,00
Филолошки факултет Београд	20 %	33,60	5,68	средњи	9,60

Иако наша анализа није показала да се оцена може довести у везу с нивоом језичке анксиозности, треба приметити да разлика у њеном степену постоји, иако није била статистички значајна. Испитаник који је навео да из македонског језика има оцену 6 испољио је висок степен језичке анксиозности, док је она код осталих испитаника средњег степена. У појединим истраживањима ове појаве показало се да језичка анксиозност може бити статистички значајно већа код лошије оцењених испитаника, али и код оних с високим оценама (в. Horwitz 2001: 117; Suzić 2015: 92). Треба узети у обзир то да би и у овом истраживању резултат могао бити другачији да је њиме обухваћен већи број испитаника.

Табела 4: Просечан степен језичке анксиозности код испитаника у односу на њихову оцену из македонског језика.

оцена	процент испитаника	АС	СД	степен анксиозности
6	4 %	60,00		високи
7	12 %	41,00	7,93	средњи
8	16 %	38,25	20,79	средњи
9	28 %	36,57	10,51	средњи
10	40 %	40,64	15,01	средњи

6. Закључна разматрања.

Језичка анксиозност је појава која се може описати као осећај нелагоде, тензије или неке врсте непријатности која се јавља када се говорник нађе у ситуацији која од њега захтева да на одређени начин употребљава језик којим не влада у потпуности. Знатан је број истраживања која се баве овом појавом, и то преваходно у домену учења страног језика, односно у оквиру наставне ситуације.

Предмет овог истраживања била је појава језичке анксиозности код студената србистике који у оквиру овог студијског програма похађају курс македонског језика, с циљем да се утврди да ли студенти осећају језичку анксиозност у одређеним наставним ситуацијама, уколико је осећају, у којој се мери она испољава, који је аспект језичке анксиозности код студената који уче македонски језик најизраженији, као и то који би фактори на њену појаву или њено одсуство могли утицати.

На основу анализе резултата, добијених помоћу посебно конципиране анкете за потребе овог истраживања, закључили смо да језичка анксиозност постоји код студената србистике при учењу македонског језика, као и да највећи број испитаника (72 %) испољава средњи степен језичке анксиозности. Она је код наших испитаника најзаступљенија при говорењу, што смо и очекивали, будући да се на факултетима који су обухваћени истраживањем македонски језик изучава првенствено с теоријског аспекта, па се активном знању не посвећује посебна пажња. Језичка анксиозност се у извесној мери јавља и при читању, писању и слушању – дакле, присутна је код свих вештина које су подразумеване при учењу страног језика, а у овом сегменту сагледавамо и присуство трију аспеката језичке анксиозности: страх од усменог изражавања, страх од процене учинка и страх од негативног вредновања. Ови резултати кореспондирају с резултатима других истраживача, који такође код највећег процента испитаника бележе средњи степен анксиозности, што доприноси валидности овог истраживања.

Статистички значајно већу језичку анксиозност у односу на студенте с других факултета забележили смо код студената Филозофског факултета у Новом Саду, који имају и нешто нижу просечну оцену, те у будућим истраживањима треба посветити пажњу објашњавању узрока ове појаве. Може се претпоставити да је језичка анксиозност која је изражена у већој мери у односу на остале групе последица преваходно нижих оцена, али треба узети у обзир и то да је можда управо оцена последица језичке анксиозности. Сматрамо да се оцена може довести у везу с нивоом језичке анксиозности и резултати овог истраживања показују тенденције које иду у корист ове претпоставке, али изостаје потврда статистичких резултата.

Резултати добијени у овом истраживању користити наставницима македонског језика који би помоћу њих могли радити са студентима на редуковању или предупређивању појаве језичке анксиозности. Такође, резултати могу бити значајни и за даља истраживања језичке анксиозности, будући да истраживања ове појаве у случају када матерњи и страни језик који

се учи бивају део истог дијалекатског континуума, као што је случај са српским и македонским, досад нису вршена.

Даљим истраживањима треба обухватити већи број испитаника, а пажњу треба посветити и осмишљавању адекватније методологије, како би се ова појава могла што поузданије испитати.

Литература

Радић-Бојанић Биљана. 2017. „Језичка анксиозност код студената енглеског језика и књижевности”. *Наслеђе* 38,9–21.

Чопа Миљана. 2021. „Језичка анксиозност код говорника косовско-ресавског дијалекта у контакту са стандардним идиомом”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 64/1, 115–130.

*

DalyJohn, Miller Michael. 1975. „Further Studies on Writing Apprehension: SAT Scores, Success, Expectations, Willingness to take Advanced Courses and Sex Differences”. *Research in the Teaching of English* 9, 250–256.

Dewaele Jean-Marc, Petrides K. V., Furnham Adrian. 2008. „Effects of Trait Emotional Intelligence and Sociobiographical Variables on Communicative Anxiety and Foreign Language Anxiety Among Adult Multilinguals: A Review and Empirical Investigation”. *Language Learning* 58/4, 911–960.

Dewaele Jean-Marc. 2013. *Emotions in Multiple Languages*. 2nd Ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Garcia de Blakeley Marta, Ford Ruth, Casey Leanne. 2017. „Second Language Anxiety among Latino American Immigrants in Australia”. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20/7, 759–772.

Horwitz Elaine K., Horwitz Michael B. Cope Joann. 1986. „Foreign Language Classroom Anxiety”. *The Modern Language Journal* 70, 125–132.

Horwitz Elaine K. 2001. „Language Anxiety and Achievement”. *Annual Review of Applied Linguistics* 21: 112–26.

Jiang Yan, Dewaele Jean-Marc. 2018. „Language Anxiety in Chinese Dialects and Putonghua among College Students in Mainland China: the Effects of Sociobiographical and Linguistic Variables”. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 289–303.

MacIntyre Peter, Gardner Robert. 1991. „Language Anxiety: Its Relationship to Other Anxieties and to Processing in Native and Second Languages”, *Language Learning* 41, 513–534.

MacIntyre Peter, Gardner Robert. 1993. „A Student’s Contributions to Second-language Learning. Part II: Affective Variables”, *Language Teaching* 26, 1–11.

- MacIntyre Peter. 1995. „How Does Anxiety Affect Second Language Learning?” *The Modern Language Journal* 79, 90–99.
- Rost Michael, Ross Steven. 1991. „Learner Use of Strategies in Interaction: Typology and Teachability”. *Language Learning* 2, 235–273.
- Saito Yoshiko, Horwitz Elaine K., Garza Thomas. J. 1999. „Foreign Language Reading Anxiety”. *The Modern Language Journal* 83, 202–218.
- Sevinç Yeşim. 2017. „Language Anxiety in the Immigrant Context: Sweaty Palms?” *International Journal of Bilingualism* 22/6, 717–739.
- Sevinç Yeşim, Dewaele Jean-Marc. 2018. „Heritage Language Anxiety and Majority Language Anxiety among Turkish Immigrants in the Netherlands”. *International Journal of Bilingualism* 22/2, 159–179.
- Suzić Radmila, Radić-Bojanić Biljana. 2014. „Ispitna anksioznost i učenje engleskog jezika u razrednoj situaciji”. *Primenjena lingvistika* 15, 59–71.
- Suzić Radmila. 2015. *Језичка анксиозност и успешност учења енглеског језика у вишим разредима основних школа* [докtorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Woodrow Lindy. 2006. „Anxiety and Speaking English as a Second Language”. *RELC Journal* 37, 208–328.

Извори

- Филозофски факултет Нови Сад, спецификација предмета Македонски језик. <http://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Studijski%20programi/2015/OAS/Specifikacija%20predmeta%20Srpski%20jezik%20OAS.pdf>.
- Филозофски факултет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, спецификација предмета Македонски језик. https://docs.google.com/document/d/0BzVmKuYYMVVqejB2UVJOemc1Rm8/edit?resourcekey=0jhccB_h8ghjTsFVJ9Uhkeg.
- Филозофски факултет Ниш, спецификација предмета Македонски језик у књижевно-културном контексту. https://drive.google.com/drive/folders/1xjExSTJk1D_Fug6q2CjlmKxXKuKBlhARp.
- Филолошки факултет Београд, спецификација предмета Македонски језик. <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/akreditacija-oas-sjk/>.

Summary

Language anxiety is a state that can be described as awkwardness, tension, or some sort of discomfort which occurs when the speaker finds himself required to use the language that they have not fully mastered, in a specific way. This is a widely researched topic, especially with the focus on learning a foreign language in an educational environment. The subject of this research is language anxiety occurring with students of Serbian language who, during their studies, attend the Macedonian language course. We aim to determine whether students feel language anxiety in specific situations, to what extent does their anxiety manifests, which factors make anxiety occur or not occur at all, as well as which aspect of language anxiety in students learning Macedonian is the most prominent. The preliminary results of this study indicate that most of the students in show a median degree of language anxiety, which confirms that it existswithin these students. Some extralinguistic factors may be related to the degree of language anxiety. The results of this research could be of further use to Macedonian language teachers who could alleviate or prevent such anxiety in students. Furthermore, these results could be of use for future language anxiety research, given that research of this phenomenon where both native and foreign language belong to the same dialect chain, as is the case with Serbian and Macedonian, have not been conducted.

Vera Smole
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
Ljubljana

Karin Marc
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio, dell'Interpretazione e della
Traduzione, Università degli Studi di Trieste, Italia
Ljubljana

PASTIRSKA LEKSIKA NA JUGOZAHODU SLOVENSKEGA PROSTORA¹

*Za grmam se stri, za grmam krepá.²
Ko je jemu enajst let, je šel kar u copatah u Furlanijo.*

Апстракт: Transhumano ali selitveno pašništvo drobnice (ovc in koz) se je z Balkana razširilo tudi na del slovenskega jugozahoda, tj. na del Čičarije, Brkine, Pivško in Kras, in se razlikuje od planinskega pašništva na severozahodu, v (pred)alpskih predelih. Z raziskavo leksike, povezane s transhumanim pašništvom, želimo pokazati, da kljub istemu izvoru dejavnosti na tem območju ni vzporednic z neslovansko balkansko leksiko.

Клучни зборови: primorska narečna skupina, pastirska leksika, transhumano pašništvo, Kras, Pivško, Istra.

1 Uvod

1.1 Na Balkanu so bili prvotni nosilci transhumanega, tj. selitvenega, pašništva ovc Vlahi, romanizirano balkansko ljudstvo, od katerih so ga prevzeli tudi Slovani. Bolj prisotno je bilo na slabo rodovitnih območjih, kjer je predstavljalo zelo pomembno gospodarsko dejavnost. Na Slovenskem sta obstajala dva osnovna tipa selitvenega pašništva:

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Prvo: pregovor o ovci, ki pomeni: *Za grmom se skoti, za grmom pogine* (Smerdel 1989: 125). Drugo: rek o pastirju, ki pomeni: *Ko je imel enajst let, je šel kar v copatih v Furlanijo* (Smerdel 1989: 108).

a) balkansko selitveno pašništvo se je razširilo le na del jugozahoda in, kot je razvidno tudi z zemljevida, prevzeli so ga le prebivalci Krasa, Brkinov, dela Čičarije in na Pivškem (SEL: 637);

b) v slovenskem (pred)alpskem svetu pa se je razvilo planinsko pašništvo ali planšarstvo (SEL: 420) tako drobnice (ovc in koz) kot tudi druge živine (goveda in konj), verjetno tudi že prevzeto od staroselcev.

1.2 V prispevku bo obravnavana le leksika, ki se pojavlja na območju transhumance prvega tipa, saj je v redakciji srbske nacionalne komisije *Slovanskega lingvističnega atlasa* (dalje *OLA*) v pripravi poseben zvezek, ki bo v skladu s poglavjem v *Vprašalnici OLA* (Moskva, 1965, 230–232) nosil naslov *Gornoe ovcevodstvo/Горное овцеводство* (Gorsko pašništvo drobnice)³ in se nanaša na tak tip pašništva. Po tej vprašalnici je bilo na novo, z namenom dopolnitve, zbrano gradivo v treh krajih, in sicer v Hrušici, ki je točka OLA 12 in se nahaja na meji med

³ Vprašanja pod tem naslovom se nahajajo brez oštevilčenega poglavja prav na koncu vprašalnice, s čimer že v osnovi ni bilo mišljeno, da bi se izpolnjevala v vseh točkah OLA, ampak samo tam, kjer poznajo (nealpsko) transhumanco.

Čičarijo in Pivškim, ter v Komnu, ki je kraška točka OLA 5, dodatno s Krasa pa še v Lokvi (oziroma širšega območja Krasa). Hrušica in Lokev spadata k notranjskemu, Komen pa h kraškemu narečju primorske narečne skupine. O transhumanem pašništvu na Pivškem (z območja notranjskega narečja) obstajata etnološka monografija Inje Smerdel *Ovčarstvo na Pivki: Transhumanca od srede 18. do srede 19. stoletja ali trije »ovčarji«*, ki je bila objavljena leta 1989, ter prispevek z naslovom *Pastirji se vračajo (ali res?)*, objavljen leta 1995, iz katerih bo upoštevano vsebovano leksično gradivo, nanašajoče se predvsem na tu obravnavano leksiko; v članku bo imelo oznako IS-P. Po prvem delu povzemamo tudi značilnosti in obseg transhumanega pašništva ali transhumance, ki jo avtorica definira kot: »oblika ovčjereje, pogojena v klimatskih in vegetacijskih značilnostih neke pokrajine ter v ekstenzivnem načinu agrarnega gospodarstva«, za katero je značilna »sezonska selitev čred in pastirjev ter struktura človeške skupine, ki je spremljala čredo« (Smerdel 1989: 11).

1.3 Transhumanca na jugozahodu slovenskega prostora spada pod tip omejene transhumance s tremi podtipi: kraški (Kras), čičarijski (Čičarija) ter brkinski (Brkini) in pivški (Pivka) (n. d. 13). Brkinska in pivška transhumanca sta imeli poletno pašo bolj ali manj v bližini doma – na planinah Snežnika in cerkniških Javornikov in zimsko izven območja svojih vasi – na obali Istre in Tržaškega zaliva. Kraška transhumanca ima zaradi drugačnega podnebja obratno smer: poletna je bila na planinah Nanosa (kjer so bile nekoč same planine), zimska pa v bližini vasi ali pa so šli v Furlanijo (n. d. 13). Čičarijska transhumanca je imela od 19. stol. naprej pašo poleti na planinah Nanosa (severno), prej pa bližje svojih vasi, na planinah Učke (južno, nad reškim zalivom) (n. d. 13). Te oblike pašništva na slovenskem JZ vzpostavljajo povezavo z JV Evropo (Balkanom), hkrati pa s širšim mediteranskim prostorom, saj obstajajo zgodovinski dokazi o takem pašništvu med Alpami in Furlanijo že za 8. stoletje (n. d. 14, 15, op.). Do konca 18. stol. so v času od 29. septembra (sv. Mihael) do božiča (25. december) gnali ovce (ali del, ki ga niso mogli prerediti doma) k morju, ob istrsko obalo (Postojnčani v Poreč, Piran, Umag; Pivčani proti Markovščini) in v Tržaški zaliv, kjer so ostale do sv. Jurija (24. aprila). Ob slabem vremenu so jih zagnali v *stacije*, nekakšne staje, ki so imele le streho in zavarovano ograjo z grmičevjem. Poletna paša je bila povsem na prostem, *herbadijo*, pašnoplachilo, so dajali v denarju, tudi siru, koštrunih in sirotki ter tudi mleku, tisto v času pašnje so poimenovali *mužana*, molznina.⁴ Poti so bile stalne, uhojene prav od teh čred. Že v drugi polovici 18. stol. so oblastniki transhumance želeli zamenjati s hlevsko rejo pasemskih ovc z boljšo volno. Tako je bila leta 1771 zimska paša prepovedana, vendar je bil dekret že 1774 zaradi pritožb ovčarjev odpravljen.⁵ Ovčjereja in deloma kozjereja sta tako skoraj do zadnje četrtine 19. stoletja ostali ena najpomembnejših gospodarskih panog za večino prebivalstva na Pivškem; kasneje so jih gojili le posamezniki (do 400 ovc), že skozi celo 19. stol. pa je nazadovala zaradi

⁴ »Graščine, po katerih svetu so gnali ovce na pašo, so imele pravico jih pomolsti in si pridržati njih mleko. To so imenovali »mužana«. Včasih do dajali graščine molznino tudi v zakup.« (Umek 1957: 73).

⁵ Zgodovino ovčarstva v obravnavanem delu slovenskega prostora obravnava Umek 1975.

uvoza volne, splošnega začetka konca samooskrbe, pospeševanja govedoreje, delitve gmajin, pogozdovanja goličav itd. (Smerdel 1989: 17–19).

1.4 Gojili so istrsko pramenko, imenovali so jo tudi *kraška ovca* ali *istrižanka*. To je primorska ovca z dolgo, grobo, pramenasto volno, ki so jo strigli enkrat letno. Uporabljali so jo kot mlečno ovco, saj je imela zelo mastno mleko. Njena prednost so mlečni izdelki in meso (n. d. 21, 62). Samice skotijo zgodaj spomladi, jagnjeta so odstavljali konec aprila, tako da imajo v glavni pašni sezoni največjo molznost, ki proti jeseni upada. Poletje je glavno obdobje sirjenja in hkrati tudi obdobje, ko so ovce lahko tudi klali. Tržaški mesarji jih niso hoteli kupiti pred sv. Petrom (29. junij), do katerega so bile lahko še breje, in po malem šmarnu (8. september), ko se začnejo pariti in njihovo meso postane smrdljivo (n. d. 63).

2 Metodologija dela

2.1 Kot priprava na terensko raziskavo je bila preštudirana in izpisana etnološka literatura (Smerdel 1989, 1995; Umek 1957) iz dveh razlogov: poučiti se o transhumanem pašništvu in izpisati že tam zapisane lekseme s pomeni. Ker sta najbolj temeljiti raziskavipotekali v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, je bila leksika takrat še delujočih pastirjev živa in bolj ohranjena kot sedaj, ko živi le še v spominu ali je na novo vzpostavljena po raziskanih virih (informatorji s Krasa) zaradi zanimanja zanjo ali zaradi ponovne ovčereje (Komen), vendar na modernejši način.

2.2 V izpolnjenih *Vprašalnicah OLA* je poglavje o planinskem pašništvu drobnice v točki 5 ostalo neraziskano, v točki 12 je vprašalnica izpolnjevana do vprašanja 3439, pripisujemo še odgovore iz istrske točke OLA 11 Pomjan (šavrinsko podnarečje istrskega narečja),⁶ kjer nova terenska raziskava ni bila opravljena. Ob odločitvi mednarodne komisije OLA, da se bo ta leksika obravnavala v posebnem zvezku, se je terenska raziskava najprej odvila v točki OLA 12 Hrušica, in sicer septembra 2015.⁷ Na Krasu je bila terenska raziskava opravljena leta 2021 v kraju Lokev in februarja 2022 v Komnu.⁸ V primerjavi z etnološko raziskavo na Pivškem je opaziti, da sta v zadnjih 30letih še bolj zamrla tako ovčereja kot z njo povezana leksika.⁹ Pri tem je treba poudariti, da je bilo iskaje informatorjev, ki so vsaj v mladosti imeli opravka z ovcami oziroma se zanje še posebej zanimajo, zelo težavno.¹⁰

⁶ *Vprašalnica OLA* je bila v točki 5 Komen zapisana 1968, v točki 11 Pomjan 1971 (obe Martina Orožen) in v točki 12 Hrušica 1966 (Jakob Rigler). Za Pomjan je kljub izpolnjeni vprašalnici zapisano, da ovčarstva ni.

⁷ Opravili sta jo Mojca Horvat Kumin in Vera Smole, gradivo je transkribirala Vera Smole. Informatorja sta bila Franc Poropat, roj. 19?? in njegova žena.

⁸ Terensko raziskavo in zapis gradiva je v obeh krajih opravila Karin Marc; informator za Lokev, ki je deloma poznal izraze tudi iz drugih krajev po Krasu, je bil Boris Čok, roj. 1951, za Komen pa Božo Pipan, roj. 1967, sedaj lastnik manjše črede ovc, s sodelovanjem mame Mare Pipan, roj. 1936.

⁹ Več leksike v etnološki literaturi (Smerdel 1989) je lahko posledica raziskav širšega območja (Pivško – porečje Pivke, severno od vasi Hrušica). Obravnavani trije pastirje so bili iz krajev Razdrto, Selce in Petelinje (Smerdel 1989: 23–42).

¹⁰ Za pomoč pri iskanju informatorjev za Komen gre zahvala Aleksu Birsu Joganu, za Hrušico pa dr. Urški Perenič.

2.3.1 Hrušica

Po pripovedi informatorja so v Hrušici ovce zdaj redke, za časa njegovega življenja pa je imel večjo čredo (nad sto) le en vaščan, drugi pa od 10 do 15 ovc. Imeli so jih za volno in meso, mleko so predelovali le tisti redki z večjim številom ovac, drugi so mleko prepustili jagnjetom in molzli samo takrat, ko teh ni bilo. Predelovali so predvsem kravje mleko, saj so v vasi prevladovale krave. Ovce so na pašo gnali poleti, in sicer v gozd nedaleč od vasi, kjer so tudi prenočevale, pozimi pa so jih imeli doma. Združene so bile v eno čredo, nanje sta pazila eden do dva najeta pastirja. V gozdu so jih pasli v bližini pečine, ki je nudila zavetje tako pastirjem kot živalim, zato začasnih pastirskih stavb tam ni bilo.

2.3.2 Lokev

Po informacijah, pridobljenih na terenu, je bila v Lokvi ovčereja v večji meri prisotna do pogozdovanja Krasa v drugi polovici 19. stoletja. Živali so vzrejali predvsem zaradi volne in mesa, manj zaradi pridelave mlečnih izdelkov. Skozi vas je namreč tekla pomembna prometna povezava med avstro-ogrskim pristaniščem Trst in notranjostjo dežele; vas je bila zato od nekdaj znana po številnih furmanskih gostilnah, ki so med drugim ponujale tudi ovčetino. S pogozdovanjem Krasa so rejo drobnice opustili in se preusmerili v živinorejo, kar je finančno podprla tudi takratna oblast, tako da je zbrala župane in starešine, ki so jim plačali pot v severno Italijo (Trento, Trentino) in čez mejo v Švico, kjer so se lahko poučili o različnih pasmah goveda in izbrali primerno za vzrejo na Krasu. S tem se vzreja drobnice opusti, v zadnjem času pa se ponovno obuja.

2.3.3 Komen

Na Komenskem Krasu se je transhumano pašništvo ohranilo do vzpostavitve začasne meje med Italijo in Jugoslavijo po drugi svetovni vojni, in sicer l. 1947 (prim. tudi Böhm 2004: 107). Na poletno pašo so do takrat gnali na planoto Nanos, pozimi pa so ovce, za razliko od Pivškega, ki je paslo v Istri, selili v Furlanijo (novembra). Kasneje so se tudi v Komnu kmetje bolj posvetili govedoreji, ohranili pa so eno do dve ovci (prim. tudi Böhm 2004: 116), ki sta se pasli skupaj s kravami; po informacijah s terena sta ovci, ki sta se pasli s kravami, radi zbežali, manj težav pa je bilo, če se je z govedom pasla samo ena ovca.

2 Leksična analiza¹¹

2.1 Gradivo

V *Vprašalnici OLA* (Moskva, 1965, 230–232) so vprašanja za selitveno pašniško leksiko vsebovana od številke 3408 do 3454, tj. skupaj 47 vprašanj, ki se delijo na leksična – od pomena k leksemu, z oznako L (Kako se imenuje?), in semantična – od leksema k pomenu, z oznako Sm (Kaj pomeni?). Prav semantična vprašanja so tista, ki dokazujejo velika odstopanja balkanske in s tem tudi južnoslovanske leksike od slovenske; to je bil verjetno tudi razlog, da ta jugozahodni

¹¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

slovenski prostor ni bil vključen v *Karpatski dialektološki atlas* (OKDA), ki leksiko tega tipa transhumanega pašništva obravnava še mnogo širše.

2.2 Primerjava z analizo

Leksemi iz *Vprašalnice OLA*, ne glede na to, ali se pojavljajo v semantičnem vprašanju (Sm) ali kot odgovor na leksično vprašanje (L), so razdeljeni glede na pojavitev v slovarjih na slovenskem spletnem portalu Fran¹² in v gradivu, dobljenem s terenskimi raziskavami. Izpisi iz etnoloških in drugih raziskav so v netranskribiranem zapisu in z manj natančnimi terenskimi podatki.

2.2.1 Slovenski jezik ne pozna naslednjih petih leksemov v nobenem od pomenov: Sm 3423 *vatra*, Sm 3430 *putira*, Sm 3433 *žentica*, Sm 3434 *urda* in Sm 3435 *brindza*. Ti leksemi so izrazito vezani na balkansko pastirsko leksiko, nekateri med njimi pa so se razširili tudi v splošno leksiko balkanskih jezikov (npr. leksem*vatra*, ki je lahko celo izpodrinil slovanski *ogenj* (Skok III: 569).

2.2.2 Na raziskovanem območju niso bili najdeni še trije leksemi, ki pa se pojavijo v slovarjih na portalu Fran, a je iz kvalifikatorjev razbrati, da so v rabi tako ali drugače zamejeni. To so: Sm 3415 *valah/vlah* – SSKJ² *knjiž.* 'skopljen žrebec'; Sm 3419 *obor(a)* – SSKJ²: *obornar.* 'ograjen prostor za živino'; *oboralov.* 'ograjen prostor za divjad'; Sm 3421 *salaš/šalas* – SSKJ²: *zlasti v madžarskem okolju* 'posestvo s hišo in gospodarskimi poslopji daleč od gospodarjevega bivališča'; Sm 3436 *kačkaval* – SSKJ² *kačkavaljgastr.* 'trdi sir ostrega okusa iz ovčjega ali mešanega ovčjega in kravjega mleka'.¹³

2.2.3 Dva leksema, ki se pojavita tudi v SSKJ², sta se kot že zastarela pojavila na terenu, in sicer Sm 3409 *poljana* v Lokvi (Kras) *'pu:ləne, poknj. poljane, 'velik travnik, ugoden za pašo in košnjo'*¹⁴, v SSKJ² *poljana*1. 'obdelan, kultiviran svet, zlasti glede na lep videz', 2. 'obsežnejši, razmeroma raven svet; polje'; Sm 3422 *koliba* v 11 Hrušica *ko'li:ba, ko'li:bina* (pejorat) 1. 'slaba hiša', 2. 'koča iz desk',¹⁵ v SSKJ²1. 'zasilno, občasno prebivališče, navadno iz desk, protja', 2. *knjiž.* 'majhna, preprosta hiša, bajta'.

2.2.4 Odgovorov ni na šest vprašanj, ker tudi ni realij oz. ker so te drugačne.

2.2.4.1 Na vprašanje L 3410 'začetek paše' odgovora verjetno ni tudi zato, ker se je čas odhoda prilagajal vremenu oziroma ravnal po cerkvenih praznikih, na različnih delih obravnavanega območja je bil odhod ob različnem času,¹⁶ tudi glede na tip transhumance (glej 1.3).

2.2.4.2 Na vprašanje L 3428 'posušen želodček telička, jagenjčka ali kozlička, ki se rabi kot sirilo' odgovora ni zato, ker se je sirilo že dolgo nazaj dalo kupiti v

¹² Več o njem na: <https://fran.si/o-portal>. Za primerjavo s stanjem v slovenskem knjižnem jeziku je merodajen (dopolnjeni) *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, navajan kot SSKJ²: <https://fran.si/>.

¹³ Po Skoku gre za balk. turcizem J-ital. porekla: it. *cacio i cavallo* 'sir v obliki konjička' (Skok II: 11). Sicer pa sir s podobnim imenom poznajo tudi v južni Italiji. Gre za *cacciocavallo*, ki je po svoji hruškasti obliki precej drugačen od tistega z Balkana (prim. <https://it.wikipedia.org/wiki/Caciocavallo>). Sicer pa italijanski slovar Treccani (<https://www.treccani.it/vocabolario/caciocavallo/>) ponuja več možnih etimologijtega poimenovanja: morda se tako imenuje zaradi svoje posebne oblike ali pa zaradi žiga s podobo konja, ki so ga nekoč vtiskovali vanj; ena od možnih razlag je tudi shranjevanje oz. sušenje tega sira, ki so ga zavezovali v pare in obesili čez tram. V ljudski etimologiji obstaja še kar nekaj zanimivih razlag, a nobena imena ne izvaja iz oblike, ki bi spominjala na konja.

¹⁴ Informator meni, da je to lahko opuščeno polje, ki se je zatravilo.

¹⁵ Zapis je iz leta 1966, besedi nista več živi.

¹⁶ V Lokvi pa so npr. razlikovali med pašami po letnih časih, zlasti med spomladansko in poletno pašo.

lekarnah in mlekarnah in ga niso več izdelovali sami. Glede na podatek z bovških planin (Smole 1992: lastno gradivo),¹⁷ kjer so se pridobivanja tega načina sirila še dobro spomnili, se vidi, da se je prvotno poimenovanje nar. bovškosiéršče, poknj. *sirišče*, preneslo na kupljeno sirilo (prim. še Ivančič Kutin 2007: 88).¹⁹

2.2.4.3 Na vprašanji L 3437 'medeninast zvonček na vratu ovce' in L 3438 'lesen zvonček na vratu ovce' smo v odgovor dobili splošno poimenovanje za zvonec, saj se lesenih ne spomnijo več, kovinski pa so bili, po besedah informatorja iz Hrušice, iz navadne pločevine, medeninasti pa zelo redki; prid. *medeninast* je v Hrušici *bər'nien*, (Plet.:²⁰*brnen* adj. irden: b. lonec), *medenina* v Komnu pa *mi:šinx*, poknj. *mesing* (glej Fran).²¹

2.2.4.4 Na vprašanji L 3439 'pastirska sekirica, ki istočasno služi kot pastirska palica' in L 3440 'debela ožgana palica, s katero poganjajo ovce' smo v odgovor dobili splošno poimenovanje za palico, ponavadi je bila za ovce leskova. Smerdel (1989: 118) poleg prav tako *palica*, na Pivškem naj bi bila lesena in zakrivljena, za Brkine navaja leksem *balda* (Plet.: *balda*, v pomenu 'debel kol, debela palica' ali *balta* 1 'sekira', 2 'debel kol, debela palica', SSKJ²: *bavta* 'težka gozdna sekira za tesanje' (glej Fran).

2.2.4.5 Na vprašanje L 3442 'mlada ovca, ki se še ni ojašnjila' so v Hrušici odgovorili, da je najprej *'ja:ne*, poknj. *janje*, nato *'uo:uca*, poknj. *ovca*, torej posebnega poimenovanja ni; v Komnu pa smo dobili splošen odgovor za mlade živali, tj. *mlə'di:ca*, poknj. *mladica*. SSKJ² ima za tako ovco leksem *jagnjica* 'mlada ovčja samica'.²² Tudi z drugimi raziskavami poimenovanj za živali smo ugotovili, da je v slovenskih narečjih zelo malo poimenovanj, ki bi se nanašala na starost, dobimo pa več ali manj pomanjševalnic ali ljubkovalnih izrazov tako za mladiče kot za odrasle živali.²³

2.2.5 Na vsa druga vprašanja smo odgovor dobili vsaj v enem kraju oziroma območju. Obravnavamo jih po zaporedju v *Vprašalnici OLA*.

¹⁷ Informator je bil Ivan Komac, roj. 1936, ki se je z alpskim pašništvom drobnice ukvarjal celo življenje.

¹⁸ To je okrajšava za poknjženo, kar pomeni poknjžitev na glasoslovni ravni (z upoštevanjem narečnih glasovnih razvojov) in ne nujno tudi leksični, kar pomeni, da taka beseda ni nujno, da je sprejeta v leksični sistem knjižnega jezika.

¹⁹ Tudi na portalu Fran.

²⁰ Plet. je oznaka za Pleteršnikov slovar (tudi na portalu Fran).

²¹ Tak je sklic v primeru, ko se leksem pojavlja v več slovarjih na tem portalu.

²² Zanimiv leksem v tem, da je poimenovanje v moškem spolu, je v Bovcu, tj. *ubì:nc* (je u *pàrvo stùoru*) in v Logu pod Mangrtom *bi:mc* (Smole 1992, lastno gradivo); domnevamo, da gre za leksem, ki bi se poknjženo glasil *o(b)vimec*, morda povezano z glagolom *o(b)vimiti se* 'dobiti vime' (pred sprednjimi samoglasniki *v>b*, lahko naprej v *b* je znan glasovni pojav). Lahko bi šlo tudi za prenos pomena in delno glasovno prilagoditev s tistim, ki ga pod 2. navaja Plet. pri leksemu *ozimec* 2) das im Winter geborene Junge [mladič, skoten pozimi], C.; pos. jare, ki se je rodilo po zimi, *Bolc-Erj. (Torb.)*, čeprav razvidne pomenske povezave ni. Böhm (2004: 111) pa navaja *strplje, strpljš* 'dvoletna mladica, ki se na jesen prvič goni'.

²³ Janje, pl. janjeta 'ovca v prvem letu življenja'; jeršč, pl. jeršeta 'odrašeno jagnje'; jerščica, jerjuh, jarček; strpljč, pl. strpljeta, strplja, strpljš/prvi mrk 'ovca v drugem letu'; prehodljivče, pl. prehodljivčeta, prehodljivka, prehodljivec/drugi mrk 'ovca v tretjem letu' (Böhm 2004: 112).

2.2.5.1 Na vprašanje L 3408 'gorski pašnik, na katerem pasejo ovce' so v Komnu (K), Lokvi (L) in Hrušici (H) odgovorili s splošnim poimenovanjem za pašnik v lasti vaške skupnosti, v bližini vasi, kjer se zaradi kamenja ne da kositi, in sicer poknj. *gmajna* oziroma *part*: K in H: *ɣ'ma:jna*, L: *'pɑ:rt*, *'pɑ:rt* 'parcela, pašna gmajna'²⁴; na Pivškem (IS-P) pa se mu je, glede na to, da je bil na Nanosu in drugih vzpetinah, reklo poknj. *gora*. Leksem *gmajna* je tudi v knjižni jezik sprejet germanizem (glej Fran), leksema *part* pa v tem pomenu v Franu ni.²⁵

2.2.5.2 Poimenovanje za L 3411 'čreda ovac' poznajo na vsem območju, v istem kraju obstajajo tudi sinonimi. Najpogostejši je leksem *trop*,²⁶ in sicer K, L, H: *t'ro:p -a*, v K ga že izpodriva *čreda*: *č'ri:ɛda*, prav tako v Pomjanu (OLA 11, dalje Po): *č're:ɔɑ*²⁷, v rabi pa je tudi leksem *čap*,²⁸ IS-P *kjap*, H: *č'ja:p -a*, H (1966) *'ča:p*, Po: *en 'čɛ:p 'vu:c*. Leksema *čreda* (večja) in *trop* (manjša skupina živali) sta tudi knjižna, *čap* 'čreda ovac', *Notr.* navaja le Plet.

2.2.5.3 Odgovor na vprašanje L 3412 'glavni pastir (pri ovcah)' v H (1966): *'če:jdnik*, poknj. *črednik*, s pojasnilom, da pase krave od več gospodarjev, ni povsem ustrezno, drugačno besedotvorno pripono, poknj. *čredar*, ima v L: *č're:da:r*. Leksem *črednik*, s kvalifikatorjem star.(ejše) ima tudi SSKJ², vendar tudi v pomenu 'pastir, ki pase vaško govejo čredo'; *čredar* naj bi bil po slovarjih sodeč (Plet. in Prekmurski) prisoten le v panonskem prostoru (glej Fran).

2.2.5.4 Na vprašanje L 3413 'ovčar (pastir ovc)' smo poleg v knjižnem jeziku enakega leksema *ovčar* (SSKJ², pomensko drugače v eSSKJ, glej Fran), in sicer L in H: *ou'ča:r*, IS-P: *ovčar* (v prvem pomenu tudi lastnik ovc), dobili še odgovor za splošno poimenovanje *pastir*, in sicer H: *pas'tier*, IS-P: *pastir*, ter v spontanem govoru, po pomenskem prenosu, v H: *o'la:r*, poknj. *volar* (glej Fran).

2.2.5.5 Na vprašanje L 3414 'pomočnik pastirja (ponavadi otrok)' se je informator iz Lokev spomnil le, da je obstajal, zapisan pa je bil v H (1966): *poɣa'ni:ć*, poknj. *poganjič*, v Franu le v Plet., vendar brez navedbe, da gre za pastirskega pomočnika.

2.2.5.6 Vprašanje L 3416 'po/zagon ovac na pašo' je bilo razumljeno kot 'ograjena prostor, kamor se čez dan spušča ovce na pašo', in sicer L: *'o:učja s'ta:ja*, *s'ta:ja*, staja je tudi knjižni izraz (glej Fran). Kot navajajo informatorji s Krasa, so bili pašniki ograjeni z visokim suhim zidom (zloženo kamenje), česar na Pivškem in v Istri (H, Po) niso poznali, ampak so ovce v *stajah*, *kozarah* ('ograda iz vejevja in brez strehe'; prim. Smerdel 1989; Böhm 2004: 104), H: *s'ta:ja*, ograjevali z ograjo iz prepletenega vejevja in zabitih količkov (Smerdel 1989: 72). V stajah so ovce čakale

²⁴ Imeli so več vrst *partov*, in sicer še za drva in za steljo; leksem je pomensko ustrezen leksemu *gmajna*.

²⁵ Dodajamo še leksem, ki ga je navedel informator iz Lokev: *'mu:ša* 'popolnoma izrabljena, popasena površina'. Izvor je nejasen.

²⁶ SES: Prevzeto prek star. it. *tropo* 'čreda' (od tod je današnje it. *tropo* 'preveč'), furl. *tròp* 'čreda' (glej Fran).

²⁷ Zapis je v t. i. OLA transkripciji, ki se nekoliko razlikuje od sodobne slovenske nacionalne; *ɑ* bi bil v sodobni zapisan kot *á*.

²⁸ Iz it. ben. *ciapo*. To poimenovanje je prevzeto iz romanskega beneškega narečja in je prisotno tudi v tržaščini, označuje pa skupine vseh vrst živali in skupino (tudi ljudi) na splošno. Leksem so prevzeli (romanski) beneškoistrski govori, od njih pa tudi bližnji slovenski. Sicer pa izvira iz lat. *cap(u)lum* s pomenom vrv, zanka, po metatezi pa je nastal *clapum* ter nato *chiappo* oz. *ciap(o)* (Doria 1991: 148).

na molžo (H). Informator iz Komna pa je to vprašanje razumel v pomenu vprašanja L 3417 in navedel K: *kori'do:r, vər'ze:lca, vər'ze:la* (prim. 2.2.5.8).

2.2.5.7 Tudi vprašanje L 3417 'ozek prehod, skozi katerega gredo ovce na molžo' je bilo razumljeno na več načinov oziroma tega prehoda ni bilo (Istra). Na Krasu so vprašanje razumeli v pomenu 'prostor, kjer se molže', in sicer L: *mo'za:r*, poknj. *molzar*, podobno se ta prostor imenuje na Pivškem, IS-P: *muzár, muzárijá*. V Franu leksemov ni.

2.2.5.8 Na vprašanje o pomenu leksema Sm 3418 *lesa* bi v slovenskih narečjih dobili več različnih odgovorov, ki jih SSKJ² povzema v naslednje pomene: 1. 'preprosta vrata iz lat, zlasti v plotu, ograji', 2. 'priprava za sušenje sadja, zrnja, navadno pletena', 3. 'plot, ograja, navadno spletena iz šibja, protja'. Sam leksem, v nekoliko specifičnem pomenu, pa smo na obravnavanem območju našli le v L: *'le:sa'* vrata, ki zapirajo širšo odprtino, vrzelo, v suhem zidu; skoznje so šli vozovi'. Na Krasu se za manjšo odprtino v ograji, skozi katero so hodile ovce, ali manjši vhod v ovčjo stajo, uporablja poimenovanje K: *vər'ze:lca, vər'ze:la*, L: *vər'ze:lca*, poknj. *vrzela, vrzelica*.²⁹ Za Spodnji ali Komenski Kraspa informator iz Lokev navaja še leksem *š'kərba*, poknj. *škrba*. V H (1966): je zapisan izraz *por'te:la*, poknj. *portela*.³⁰ SSKJ² leksem *vrzela* označi kot nar. primorsko 'odprtina za prehod v živi meji, ograji', leksem *vrzel* pa tega specifičnega pomena nima (glej Fran). Pomanjševalnico od *vrzel vrzelca* vsebuje Plet. Leksem *škrba* v knjižnem jeziku tega pomena nima, prav tako ga ne navajajo drugi slovarji (glej Fran). V Franu leksema *portela* ni.

2.2.5.9 Vprašanje Sm 3419 obor(a) je bilo že obravnavano (prim. 2.2.2), tu naj navedemo le, kako je z bivališči za ovce na paši, tj. za čas, ko niso bile doma v hlevu. V L je *tos'ta:ja*,³¹ na Pivškem, IS-P: *staja, kozára*, vendar je to le ograjen prostor, ne pa pokrit (prim. 2.2.5). V K navajajo *'lu:pa*, poknj. *lopa*, ki pa je kakršen koli pokrit prostor z odprto eno stranjo, ne samo za ovce. *Staja* je tudi knjižni leksem, leksem *kozara* pa navaja samo Plet., in sicer prav za Hrušico,³² kjer pa leksema ne poznajo več.

2.2.5.10 L 3420 'kamnita ali lesena pastirska hiška (na pašniku)' se na Krasu imenuje poknj. (*pastirska*) *hiška*, v K: *pəs'ti:rska 'xi:ška*, L: *'ši:ška*, in je bila izključno kamnita ter izdelana brez uporabe malte (to velja tudi za zgoraj omenjene suhe zidove ograd). Drugod je bila lesena, na Pivškem se je imenovala IS-P: *baraka*, postavili so dve (vedno v bližini studenca), ena je bila *baraka za spat*, to je bil prostor za pastirje, občasno leseno bivališče, razstavljivo, premestljivo, postavljeno tudi dvakrat letno (više in niže), naredili so jih *žrnadarji* 'najeti dnevni delavci' že pred prihodom; druga je bila *baraka za sirt*, poknj. *baraka za siriti*, to je bil prostor, v katerem so

²⁹ To je bila ograja, ki si jo naslonil na dva vrzelnika in tako zaprl vhod v glavno vrzelo, narejena pa je bila iz kolov, zbita z žebli ali zvezana z žico; njeno izdelavo so morali pastirji obvladati.

³⁰ Navaj ga tudi slovar tržaškega govora: trž. it. *portela* 'vratca, loputa' (Doria 1991: 487).

³¹ Informator iz Lokve ta prostor opiše kot ograjen z visokim zidom, vanj pa so ovce vstopale skozi manjšo odprtino, ki so jo pastirji zaprli s trnjem in robido, da ovce ne bi uhajale ven oziroma da so otežili vstop morebitnim volkovom. Pastirji so si v bližini zakurili ogenj, da jih je grel; eden od pastirjev je bil vedno na straži.

³² Po podatkih iz leta 2005 (ovčje) staje na Pomjanu ne poznajo (Cossutta 2005: 307); kar je razumljivo, saj po podatkih zapisa za OLA iz leta 1971 ovčjereje ni bilo več.

predelovali mleko in kuhali hrano za pastirje (Smerdel 1989: 70–71). V Hrušici so nazadnje pasli v gozdu v bližini pečine, H: *pe'ci:na*, poknj. *pečina*, kjer so imeli zavetje tako pastirji kot živali. V starejšem zapisu najdemo tudi leksema H (1966) *ko'li:ba*, *ko'li:bina* (pejorat) (prim. 2.2.3), *kolibo*³³ pozna tudi knjižni jezik. Leksema *hiška* SSKJ² v tem pomenu nima, romanizem *baraka* pa je bil sprejet v knjižni jezik v pomenu 'zasilna, navadno lesena stavba'.

2.2.5.11 Leksem za pomen L 3424 'lesena naprava, na katero se obeša kotel za sirjenje' ni več znan, navedeno v K in H, L: *t'ri:nfəs*, *ka't(d)e:nje*, poknj. *trinfəs*,³⁴ *katenje*,³⁵ verjetno ne poimenuje te naprave, pač pa trinožno stojalo za na ognjišče, knj. *trinožnik*, IS-P: *konj za sirt*, v Po (1971): *γ're:da* (?), poknj. *greda*. SSKJ² leksemov *konj* in *greda* v tem pomenu nima, v Franu prav tako ni drugih dveh leksemov.

2.2.5.12 Leksem za pomen L 3425 'posoda, v katero se molze' in se nanaša na posebno posodo za ta namen, ponavadi leseno, je v K: *γo'li:da*, IS-P: *golida*, medtem ko je bilo v H (1966): **yo'li:da* že takrat pripisano, da jih ni več H (1966): *l'uo:nc*, enako tudi v novejšem gradivu H: *l'uo:ncz* navedbo, da se molze v navaden lonec, ki pa mora biti znotraj bel, ter v Po (1971): *l'o:nc*. Več poimenovanj, ne vsa v tem specifičnem pomenu, je navedenih v L: *'və:rč*, *kə'la:ʏnik*, južno od Tomaja *štə'nja:k*; zadnja dva, ki sta romanizma, lahko pomenita tudi 'vedro' (glej Fran). Slovenski jezik ima veliko poimenovanj, romanizem *golida*³⁶ pa je sprejet tudi v knjižni jezik (glej Fran).³⁷

2.2.5.13 Leksema za prvi del vprašanja L 3426 'platno, skozi katerega precejajo mleko, cedilo za mleko', ni (več) – pri IS-P sicer splošen izraz *cunja*, Po (1971): *'kə:s p'lq:tna* – ali pa se je ta prenesel na pripravo, ki se imenuje v K: *ce'di:lu*, L: *ce'di:lo*, enako v knjižnem jeziku, toda v H: *'si:tu*, Po (1971): *'si:to*, v Franu tak pomen leksema *sito* ni zabeležen.³⁸

2.2.5.14 Za pomen L 3427 'sesesti se, sesiriti se (o mleku) po dodajanju sirila' obstajajo trije leksemi, in sicer K: *m'li:əko se ja 'zi:əlu*, *s'ki:səlu*, L: *m'le:ko se ja z'jə:lo*, *s'ci:səlu* (izraza sta sinonimna izraza za pokvarjeno mleko, ki je postalo zeleno) in H: *m'le:iku se je se'sierlu*, *s'ki:salu*, Po (1971): *γ're: s'k'ε:p m'le:ko*, poknj. *mleko se je zjedlo*, *skisalo*, *sesirilo*, *mleko gre skup(aj)*. Knjižni jezik pozna leksema *skisati se* in *sesiriti se*, leksem *zjesti se* pa je zapisan le v Plet., *iti skupaj* pa v Franu nima tega pomena.

2.2.5.15 Za pomen L 3429 'sirišče, sirilo' je v K: *si'ri:šče*, v H: *'si:rišče/sierəšče*, v Po (1971): *'si:rište*, vse poknj. *sirišče*, kar je poleg *sirilo* tudi

³³ SES: Prevezeto prek hrv. in srb. *kòliba* in turš. *koliba*, *kaliba* iz ngr. *kalyba* 'hiša, koča' (Ber I, 546, Be II, 57).

³⁴ Verjetno iz nem. Dreifuss 'trinožnik' s prevodom prvega dela zloženke.

³⁵ *Catena* iz it., v trž. it. *cadena*; Doria (1991: 107) navaja tudi okoliške oblike, danes z večinskim hrvaškim prebivalstvom: *caena* (npr. Labin, Zadar), *cadina* (otok Krk); v nekdanji muglizanščini (govor kraja Milje v bližini Trsta) pa so poznali samo mn. obliko *ciadeni*.

³⁶ SES: Prevezeto iz istrsko it. *galida* ali stfurl. *galeda* 'vrsta čebra' (današnje furl. *gjalède*), kar se je razvilo iz srlat. *gallēta* 'vrsta posode'.

³⁷ Na Pomjšanu poznajo leksem *'və:rč* (Cossutta 2006: 339), poknj. *vrč*.

³⁸ Cedilo je na Pomjšanu *s'kyłanca*, poknj. *škuljnica* (Cossutta 2006: 340), izpeljanka iz *skuł-a 'luknja' (SLA 1: 1/19, SLA V010 'nosnica').

knjižni leksem. V L sira niso delali, ovce so imeli le za volno in meso; tudi v H je leksem znan zaradi sirjenja kravjega mleka.

2.2.5.16 Za pomen L 3431 'cunja, v katero se daje odcejat mladi sir' se rabijo splošni leksemi za neko vrsto tkanine, in sicer K: 'cy:nja, L: p'la:tnu, IS-P: žakeljčkiiz *kotenine* 'vrečke iz močne nebeljene bombažne tkanine', H: 'ya:rza 'gaza'.

2.2.5.17 Informatorji so bolj kot na vprašanje L 3432 'tekočina, ki odteka iz tkanine z mladim sirom, sirotka' odgovarjali na vprašanje Sm 3433 *žentica*, tj. 'tekočina, ki ostane v kotlu, ko se ven pobere sir', in sicer se imenuje v K = L: *si'ro:tkā*³⁹, IS-P: *žura* in H: 'žu:r, H (1966): 'žu:r, poknj. *sirotka*, *žura*, *žur*. *Sirotka* je tudi knjižni leksem, *žur*⁴⁰ pa je zapisan le v Plet. Za sir, narejen iz prevrete sirotke z dodanim mlekom, imamo v slovenskem jeziku leksem *skuta*⁴¹ (Sm 3435 *brindza*), za trše sire pa le *sir*⁴² (Sm 3436 *kačkaval*).⁴³

2.2.5.18 Za pomen L 3441 'mladič ovce (jagnje)', in kot so dodali informatorji – od rojstva do kotenja pri ovci –, se rabijo leksemi poknj. *janjček*, *janje*, *janjčič*, *janjec*, *janjkica* v L: 'ja:nčak, IS-P: *janjček*, H: 'ja:nčak, 'ja:ne'ja:neteta Imm. 'ja:net Rmn., v Po (1971): 'ja:nčič, 'ja:nčī, 'ja:nčę (pl.), 'ja:nkeca. SSKJ² od teh navaja *janjček*, *janjec*, Plet. pa tudi *janje*, v Franu ni leksemov *janjčič*, *janjkica*.⁴⁴

2.2.5.19 Za pomen L 3443 'kastriran samec ovce' se rabi v K: *kaš'tru:ɔn*, L: *kaš'tru:n*, poknj. *kaštron* in/ali *kaštrun*, romanizem v obliki *koštrun* je sprejet tudi v knjižni jezik, SSKJ², v dveh drugih slovarjih na Franu še *kaštron*. Za Istro in Pivško je navedeno, da odvečnih ovnov običajno niso skopili, ampak so jih prodali za meso, zato tudi ni poimenovanj zanje.

2.2.5.20 Za pomen L 3444 'nekastriran samec ovce' je prisotnih več različnih leksemov, in sicer K: 'ja:nc, poknj. *janjec*, L: 'ja:rc, poknj. *jarec* in H: p'ra:s -za, poknj. *praz*, enako še v Po (1971): p'rɑ:s in IS-P: *praz* (oven za razplod do štirih let starosti).⁴⁵ Leksema *janjec* in *jarec* sta tudi knjižna (ob *oven*), leksem *praz* pa navajata Plet. in SES (geslo *prazen*).

2.2.5.21 Na vprašanje L 3445 'goni se, mrka se (o ovci)' oziroma 'izkazuje željo po parjenju' smo dobili več leksemov, in sicer K: se 'yu:ɔne, uə'bərsne se, L: uə'bə:rsne se 'obregniti se ob kaj, tako da tam pusti dlako', poknj. *obrsne se*, IO-P: *mrka se*, H: se 'yuonj (kot vse druge živali), enako Po (1971): se 'yɔ:ne. V K: jə'ri:t se in L: 'ja:rət se, poknj. *jariti se*, so informatorji navedli še leksem za pomen 'oplojevati se'. Od teh so tudi knjižni leksem *goniti se*, leksemu *mrkati se* je pripisan kvalifikator narečno, leksem *obrsniti se*ima Plet., vendar le v pomenu 'popraviti se, odebeliti se'. Knjižen je tudi pomen in leksem *jariti se*.

³⁹ V Komnu so jo dajali prašičem; prim. tudi Böhm 2004: 117.

⁴⁰ Plet.: prim. stvn. sur, sauer, Mik.; švic. sauer (suur) = säuerliche Nachmolke.

⁴¹ SES: Prevzeto iz neke srlat. predloge, sorodne z it. *scotta* 'sirotka', furl. *scòta*, *scuèta* 'skuta'.

⁴² Pslovan. *sýrь 'skuta' in od tod 'sir' je v moškem spolu posamostaljeni pridevnik *sýrь 'kisel, surov, vlažen'.

⁴³ To, kar je v knjižnem jeziku *sirotka*, na Pomjanu poimenujejo 'žyr'; enak leksem pa uporabljajo tudi za knjižni *pinjenec* (Cossutta 2006: 354, 355).

⁴⁴ Na Pomjanu mu pravijo 'jančič' (Cossutta 2005: 310).

⁴⁵ Kasnejši podatki za Pomjan pod geslom *oven* izkazujejo rabo leksema 'terc' (Cossutta 2005: 313).

2.2.5.22 Na vprašanje L 3446 'ovca, ki je prvič skotila' smo dobili dva različna odgovora, in sicer na Krasu poknj. *prvesnica*, v Istri pa poknj. *prvovrstnica*; K: *pə'vɛ:səncə*, L: *preves'ni:ca*,⁴⁶ Po (1971): *pə:rvo'və:rstnica* (*je zve'li:la* 'je skotila'), poknj. *prvovrstnica*, v H pa navajajo, da je od prvega mladiča dalje *'uo:uca*, poknj. *ovca*. Leksem *prvesnica*, v rabi tako za žensko kot za živali, je tudi knjižen, leksema *prvovrstnica* pa Fran nima.

2.2.5.23 Na vprašanji L 3447 'jalova ovca' in L 3448 'breja ovca' razlik v poimenovanjih nismo dobili, in sicer je v K: *'ja:ləva* oz. *b're:ja*, v L: *'ja:lova* oz. *b're:ja*, IS-P: *jalova ovca, jalovka* (*pomrkávka* 'jalova ovca, ki se pogosto mrka, goni'), H: *'ja:lova 'uo:uca* (kot vsaka neplodna žival in celo ženska) oz. *b're:ja 'uo:uca*, Po (1971): *'jə:louka, 'jə:lova k'rg:va* (enako ovca) oz. *b'rɛ:ja. Jalov(a)* in *brej(a)* sta tudi knjižna leksema, prav tako *jalovka*. Leksema *pomrkavka* Fran nima.⁴⁷

2.2.5.24 Leksem za pomen L 3449 'ovca/oven z zlomljenim rogom' je zabeležen le v L: *škələnd'rɥ:ɔn*, poknj. *škalandronali skalandron*,⁴⁸ v prenesenem pomenu tudi 'neroden moški'. V Franu tega leksema ni.

2.2.5.25 Na vprašanje L 3450 'prežvekuje (o ovci)' oziroma 'ponovno žveči hrano' smo dobili deloma različne odgovore, in sicer K: *prəž'vi:əkva*, L: *prež've:kva*, H: *pred've:ikva pred've:ikvət* (inf.), Po (1971): *per'dɛ:ɥka, d've:čɛ*, poknj. *prežvekva, predvekva predvekvati, predevka, dveči*. Tudi knjižni je leksemi *prežvekovati*, druge, tj. *dvečiti* v pomenu 'žvečiti', *predevkati* v pomenu 'predevati' in *predvekovati* ima Plet.

2.2.5.26 Na vprašanje L 3451 'bleja (o ovci)' smo dobili več odgovorov, in sicer poknj. *beketa, bleja* (in *bleje?*) in *meketa*. Tako je v K: *meke'ta:, beke'ta:*, L: *b'le:je, me(ə)ke'ta:*, H: *b'le:je*, Po (1971): *b'le:ja*. Vsi trije leksemi, *beketati, blejati* in *meketati*, so tudi knjižni in se nanašajo na ovco, kozo, celo telička.

2.2.5.27 Na vprašanje za L 3452 'parklji, kopito ovce' prevladuje leksem poknj. *parkelj*, zapisana pa sta tudi leksema *kopito* in *krampelj*, in sicer K: *'pa:rkĭ*, L: *'pa:rkli* (pl), *ko'pi:tu*, H: *'pa:rkĭ*, Po (1971): *k'rg:mpil*. Tudi knjižni so leksemi *parkelj, kopito*⁴⁹ in germanizem *krempelj* (glej Fran, Etimološki), za *krampelj* glej Fran.

2.2.5.28 Enotni so odgovori na vprašanje L 3453 'vime ovce', in sicer K: *'vi:mɛ, 'vi:mɛn*,⁵⁰ L: *'vi:me*, H: *'vi:me -na*, Po (1971): *'vi:mɛ*,⁵¹ tako je tudi knjižno.

2.2.5.29 Na vprašanje za L 3454 'ovčje blato' prevladuje leksem poknj. (*ovčji*) *bobki*, zapisan pa je še leksem *ovčji balki*, in sicer K: *'bo:pki*, L: *'o:uɕjə 'ba:lke*⁵² 'vsi okrogli dreki', H: (*'uo:uči*) *'buo:bke*, Po (1971): *'bo:pke*.⁵³ Leksem *bobek* je tudi knjižen, leksema *balka* v Franu ni.

⁴⁶ Morda bi ta leksem morali poknj. *prevesnica*, ker je lahko ljudskoetimološko naslonjen na glagol *prevesiti se*.

⁴⁷ Pod iztočnico *jalovica* se v kasnejši raziskavi za Pomjan potrjuje raba leksema *'jəluva* (Cossutta 2005: 312).

⁴⁸ Leksem pozna tudi tržaški dialekt, označuje pa velikega debelega človeka (Doria 1991: 573).

⁴⁹ SSKJ² ima oba leksema definirana enako: 'rožena kožna tvorba na koncu prstov nekaterih sesalcev'; iz primerov pa je razvidno, da ima kopito konj, parklje pa drugi sesalci. V veliko narečnih govorih se ločuje na enak način; *kopito* imajo le kopitarji, tj. konji, osli, mule. Tudi informator iz Komna je poudaril, da imajo kopito le konji.

⁵⁰ Pri obliki *vimen* je prisotna narečna podaljšava osnove z *-n-* iz stranskih sklonov.

⁵¹ Enak je tudi podatek za Pomjan: *'vɛme* (Cossutta 2005: 308).

⁵² Bala 'žoga, kroglā' je iz tržaškega dialekta (Doria 1991: 49).

⁵³ Tudi na Pomjanu jim pravijo *'bɔpke* (Cossutta 2005: 314).

3 Sklep

Ovčereja, zlasti pa transhumano pašništvo, se je začela na Krasu opuščati v drugi polovici 19. stoletja v času načrtne ozelenitve Krasa oz. pogozdovanja povsem opustošenih površin; naziv »kamnita puščava« je to območje dobilo tudi zaradi prekomerne paše (prim. Zorn et al. 2015, Perko 2016). Na Pivškem so to zelo pomembno gospodarsko panogo začeli opuščati konec 19. stoletja, ko so se z njo naprej ukvarjali le redki posamezniki. Povsod pa so ob goveji živini gojili še po nekaj ovc. Razumljivo je, da je mnogo leksemov že zamrlo, morda vključno s prvotnimi balkanizmi, ki so se deloma nadomestili z romanizmi različnega izvora, ali pa je ostala le bolj splošna slovanska leksika. V tem prispevku smo se osredotočali predvsem na tisto, ki je vključena v *Vprašalnico OLA* v poglavje *Gornje ovcevodstvo*, ob prebiranju raznovrstne literature pa smo naleteli še na precej leksemov,⁵⁴ ki niso več živi in bi jih bilo dobro zbrati na enem mestu; vključno s tistimi, ki se nanašajo na (pred)alpsko (transhumano) pašništvo.

Literatura

- Böhm Oskar. 2004. »Ovčereja in kozjereja v Slovenskem primorju v letih 1946–1952, kot smo jo spoznavali ob zatiranju malteške bruceloze, da bi razumeli epidemiologijo bolezni.« *Slovenian Veterinary Research = Slovenski veterinarski zbornik: The Scientific Journal of the Veterinary Faculty University of Ljubljana*. Vol. 41, no. 9. 95–123.
- Cossutta Rada, Franco Crevatin. 2005. *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre I (SDLA-SI)*. Edited by Darko Darovec and Vida Rožac-Darovec, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Cossutta Rada, Franco Crevatin. 2006. *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre II (SDLA-SI)*. Edited by Darko Darovec and Vida Rožac-Darovec, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

⁵⁴ Veliko jih navaja Böhm (2004: 111), morda kot strokovna poimenovanja, kraji rabe niso podani: *semensko jagnje* 'jagnje, namenjeno za obnovo populacije', *strplje*, *strpljiš* 'dvoletna mladica, ki se na jesen prvič goni', *prehodljivka* 'triletna plemenica, ki na pomlad prvič jagnji', *drugojanjka*, *tretjejanjka* 'plemenica v petem letu', *jagnjica*, *janjk*, *oven* = *praz*, (n. d. 112): *jalovina* 'ovca, ki ne daje mleka (oven, nemolzna ovca, mlado jagnje, dvoletna ovca, dokler ne jagnji)', *janje*, pl. *janjeta* 'ovca v prvem letu življenja'; *jeršč*, pl. *jeršeta* 'odraščeno jagnje', enako še: *jerščica*, *jerjuh*, *jarček*; *strpljč*, pl. *strpljeta*, *strplja*, *strpljiš* 'ovca v drugem letu, ko se prvič mrka', *prehodljivče*, *prehodljivčeta* (pl.), *prehodljivka*, *prehodlivec* 'ovca v tretjem letu, ko se drugič mrka', *drugojanjke*, *tretjejanjke* 'ovca v tretjem letu, ko se tretjič mrka (redko)', *samec* = *praz*, *prazi* (pl.), *koštrun* 'kastiran samec', *čep/čap* 'ovčja čreda' (nar. 'skup'), (n. d. 113): ovce so razlikovali še glede na pigmentacijo (*bele*, *škabe*, *zelenke*, *šare*, *breze*), glede razporeditve pigmenta na glavi, glede na rogove, rogate ali mulaste (*mule*, *muleži* 'samice oz. ovni brez rogov', *tomfkasta ovca* 'ovca z rudimentarno razvitimi rogovi', glede na to, ali so brez ušes (*čube*, *čujke*).

- Doria Mario. 1991. *Grande dizionario del dialetto triestino: storico, etimologico, fraseologico*. Trieste: Edizioni »Trieste Oggi«.
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/>
- Ivančič Kutin Barbara. 2007. *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (tudi v Fran)
- Macrea Dumitru. 1961. *Probleme de Lingvistica Romina*. Bucharest: Editura Stiintifica.
- Perko Franc. 2016. *Od ogolelega do gozdnatega Krasa: Pogozdovanje Krasa*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije - Gozdarska založba, Jutro.
- Plet. – Pleteršnik Maks. *Slovensko-nemški slovar*. (V Fran: Pleteršnik)
- SEL. 2004 – *Slovenski etnološki leksikon*. Ur. Baš Angelos idr. Ljubljana: Mladinska knjiga. SES – Snaj Marko. *Slovenski etimološki slovar*. (V Fran: Etimološki)
- Skok Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika II, K-poni¹*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok Petar. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika III, poni²-Ž*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLA 1 – *Slovenski lingvistični atlas I*. (V Fran: SLA 1)
- Smerdel Inja. 1989. *Ovčarstvo na Pivki: Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije ovčarji (Etnološka razprava)*. Koper: Lipa.
- Smerdel Inja. 1995. Pastirji se vračajo (ali res?). *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja = bulletin of the Slovene Ethnographic Museum. [Nova vrsta]*. Vol. 5=56. 105–130.
- Smole Vera. 1992. Neobjavljeno gradivo iz raziskave pastirske in sirarske leksike na bovških planinah, ko so bile te še žive.
- Treccani. Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.A. www.treccani.it
- Umek Ema. 1957. »Pripispek k zgodovini ovčereje na Krasu in v slovenski Istri.« *Slovenski Etnograf*. No. 10. 71–76.
- Zorn Matija, Kumer Peter, Ferik Mateja. 2015. »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?« Preinfalk Miha: *Iz zgodovine Krasa*. Vol. 63. No. 3. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 561–74. <http://hdl.handle.net/11686/38303>

Summary

In the Balkans, the original bearers of the transhuman, i.e. wandering, grazing sheep were Vlachs, Romanized Balkan peoples, from whom transhumance was adopted by the Slavs. This also spread to part of southwestern Slovenian territory and belongs to the type of limited transhumance with three subtypes according to grazing areas: the Karst (Karst), the Čičarija (Čičarija), the Brkini (Brkini) and the Pivka area. In lexicon, this did not lead to significant differences as there were no different realities (e.g., a stone *pastirska koč*a (shepherd's hut) in the Karst versus a wooden *baraka* (hut) elsewhere). The significant differences in the lexicon are due to the early abandonment of this dominant trade, which dates back to the middle of the 19th century in Karst and to the end of the 19th century in Pivka, since later only individual owners and/or shepherds of larger herds are preserved, and thus the

specific lexicon was also abandoned. The lexicon is compiled from the work of the OLA questionnaire entitled Mountain grazing of small ruminants, partly from 1966 to 1971, supplementary from 2015 to 2022, as well as from ethnological (from 1989 and 1995) and other literature.

The Slovene language does not know the lexemes *vatra*, *putira*, *žentica*, *urda* and *brindza*. This area also does not know the lexemes *valah* / *vlah*, *obor(a)* and *salaš* / *šalas*, which have a rare and genre-restricted use in the Slovene language, while the lexemes *poljana* and *koliba* are already obsolete. There are no answers to six questions because there are no realities or because they are different. In the whole area, only the lexemes for the meanings 'castrated male sheep', in orthographic form *koštrun*, 'barren sheep', 'pregnant sheep' and 'sheep udder' are the same, all of them are present in Standard Slovene as well. For other meanings at least two or more lexemes appear.

Tarik Ćušić
Univerzitet u Sarajevu
Institut za jezik
Sarajevo

ERLANGENSKI RUKOPIS – IZVOR MAKEDONSKOG USMENOG STVARALAŠTVA: JEZIČKO ISTRAŽIVANJE

Sažetak: Erlangenski rukopis je zbirka usmenih pjesama nastalih na južnoslavenskom štokavskom području. No, ova zbirka pjesama niti je datirana niti lokalizirana, tj. u samom rukopisu ne postoje vremenske i mjesne odrednice o njegovu postanku. Jezička i druga istraživanja Erlangenskog rukopisa doprinijela su pak da se rasvijetli datacija i lokalizacija ovog rukopisa: općeprihvaćena je postala teza kako su pjesme Erlangenskog rukopisa nastale krajem 17. ili početak 18. stoljeća, a novija jezička istraživanja pokazuju da većina pjesama Erlangenskog rukopisa potječe iz Bosanske krajine, Slavonije i Vojvodine.

Gerhard Gesemann, njemački slavist, prvi je objavio ovaj rukopis, u Sremskim Karlovcima 1925. godine. Ujedno je G. Gesemann bio prvi istraživač koji se prihvatio jednog iznimno teškog zadatka: da s obzirom na jezičku strukturu rukopisa dâ osnovane pretpostavke o pisaru, mjestu i vremenu nastanka rukopisa kao i o provenijenciji pjesama. Gesemannov rad na objavljivanju Erlangenskog rukopisa svakako je hvale vrijedan i njegovo je proučavanje jezika i sadržaja pjesama ovog rukopisa postala polazna osnova za sva daljnja istraživanja ovoga rukopisa. Međutim, u svome predgovoru koji je objavio zajedno sa samim pjesmama Erlangenskog rukopisa Gesemann je donio pojedine zaključke koji su postali uvriježeni, ali koji nemaju snagu argumenta. Jedan od takvih zaključaka jeste da u Erlangenskom rukopisu ima i bugarskih pjesama, mada te pjesme – s obzirom na jezičke odlike koje se susreću u njima – mogu pripadati i makedonskom usmenom stvaralaštvu. Književni historičari Tome Sazdov i Đenana Buturović upućuju na to da i makedonske pjesme pripadaju korpusu Erlangenskog rukopisa. Na tom tragu u ovome radu, pored općeg uvida u dosadašnja ispitivanja Erlangenskog rukopisa, izdvojene su i jezički analizirane pjesme koje su vjerovatno makedonske provenijencije.

Ključne riječi: Erlangenski rukopis, jezičko istraživanje, makedonske pjesme

1. Uvodne napomene

Rukopisna zbirka od 217 lirskih, lirskonarativnih (balada i romansi) i epskih usmenih pjesama nastalih na južnoslavenskom štokavskom području, napisana klasičnom diplomatskom minuskulom, koja je pronađena i još uvijek se čuva u Univerzitetskoj biblioteci u Erlangenu po kojem je i dobila ime, nazvana je Erlangenskim rukopisom. Erlangenski rukopis, dimenzija 19x16, uvezan je u polukožu, ima ukupno 530 listova, od kojih je 508 listova ispisano, sa 13-14 redova po listu, obaseže više od 11 hiljada stihova.

O ovome rukopisu prvi je pisao njemački lingvist Elias von Steinmeyer (1848–1922), koji je 1913. godine objavio knjigu pod naslovom *Die jüngeren Handschriften der Erlanger Universitätsbibliothek: Anlässlich der Einweihung des neuen Bibliotheksgebäudes verzeichnet*, u kojoj je na 125. stranici dao kodikološki opis rukopisa. Sljedeće, 1914. godine minhenski profesor Erich Bernecker (1874–1937) održao je govor o Erlangenskom rukopisu u Bavarskoj akademiji nauka. E. Bernecker je svoj akademski izvještaj o Erlangenskom rukopisu predao svome učeniku, njemačkom slavisti Gerhardu Gesemannu (1888–1948) (Геземан 1925: Предговор, 1–5). G. Gesemann je prvi izdao Erlangenski rukopis, u Sremskim Karlovcima 1925. godine. Uz sami rukopis ujedno je objavio i svoju studiju u kojoj se bavio pitanjima jezika, pisara, mjesta i vremena nastanka Erlangenskog rukopisa. Drugo i zasad posljednje izdanje Erlangenskog rukopisa uslijedilo je 62 godine nakon prvog izdanja (1987. godine), a priredili su ga Radosav Medenica (1897–1994) i Dobrilo Aranitović (1946–). I dok je Gesemann težio da tekst rukopisa preštampa vjerodostojno, R. Medenica i D. Aranitović u cijelosti su rekonstruirali rukopis prema tada važećim pravopisnim pravilima, te su i naslovili inače nenaslovljene pjesme Erlangenskog rukopisa (Medenica – Aranitović 1987: 26).

2. Pitanja autorstva, datacije i lokalizacije Erlangenskog rukopisa

Pitanja autorstva, datacije i lokalizacija ovoga rukopisa ostat će aktualna iz razloga što u samom rukopisu nisu dati podaci o tome ko je njegov sastavljač (autor, pisar ili zapisivač) niti kada je i gdje je nastao. Stoga se o ovim pitanjima danas mogu ponuditi isključivo pretpostavke, ali ne i pouzdani dokazi.

2.1. Pitanje autorstva

Do imena osobe koja stoji iza ovoga rukopisa teško će se ikada doći. No, ono što se na osnovu jezika pjesama Erlangenskog rukopisa dá utemeljeno pretpostaviti jeste da je pisar ovoga rukopisa stranac, koji je individualizirao jezik i arhaizirao grafiju Erlangenskog rukopisa, koji je bilingvalan i koji je poznao dva grafijska sistema (ćirilčni i latinični).

Svi istraživači jezika Erlangenskog rukopisa jednoglasni su kada je riječ o porijeklu pisara: nesumnjivo je da je on stranac. Tezu o pisaru strancu prvi je iznio Gerhard Gesemann koji je, uzevši u obzir – sasvim opravdano – da je nerazlikovanje i miješanje zvučnih i bezzvučnih konsonanta jedna od osnovnih ortografskih odlika Erlangenskog rukopisa, ustanovio da jedino “Južni, tačnije rečeno, Gornji Nemci koji imaju u svome maternjem jeziku osobinu da, bar za uho drugih naroda pa i severnih Nemaca, ne razlikuju dobro b i p, g i k, d i t” (Геземан 1925: 22, 102).¹ Brojni su primjeri gotovo u svim pjesmama Erlangenskog rukopisa koji potvrđuju ovu tezu, npr.: *barta* (: parta), *baša* (: paša), *bratila* (: pratila), *kobile* (: kopile), *brenuti se* (: prenuti se); *posiljak* (: bosiljak), *piser* (: biser), *pula* (: bula), *paciti* (: baciti), *punar* (: bunar); *tebega* (< tebeka: tebe), *menega* (< meneka: mene), *sebega* (< sebeka: sebe), *gaur* (: kaur), *gaurkinja* (: kaurkinja), *grava* (: krava); *kondže* (: gondže), *rok* (: rog),

¹ Južni, Gornji Nijemci ustvari su Austrijanci.

kuka (kuga), *krmiti* (: grmiti < grmēti); *mudan* (: mutan), *delal* (: telal), *modriti* (: motriti), *dovar* (: tovar), *pudalj* (: putalj); *terati* (: derati), *tin* (: din), *tivno* (: divno), *tno* (: dno) (Ćušić 2021: 102–112) i t. sl.

Pogrešne upotrebe gramatičkih kategorija roda i broja također spadaju u red onih jezičkih odlika Erlangenskog rukopisa po kojima se prepoznaje pisarevo strano porijeklo. Da pisar Erlangenskog rukopisa nije razumijevao ono što bilježi, već da je mehanično bilježio pjesme, neovisno o tome da li je pjesme bilježio s vlastitog predloška neposredno po pjevanju ili je pjesme prepisivao iz drugih, tuđih izvora (što je posebno pitanje), prepoznaje se u sljedećem:

- kongruentnim supstantivnim sintagmama u kojima je kategorija roda različita u članovima sintagmi: полива ю студенѣм водицѣм (74 – 32);² кад не стаѣ бозѣм ногѣм на землю (206 – 20); када везу чѣстѣм срѣмѣм по свѣли (206 – 26);
- u stihovima u kojima su imenica koja vrši funkciju subjekta i glagol u službi predikata različita roda: чакъ ю матѣ у чердакъ чуѣ (101 – 49);
- u stihovima u kojima se navodi oblik muškog roda umjesto ženskoga: пакъ довеѣ пулу удовицу | затвориѣ у бѣлу кулу | шѣним затвора триестъ ѣаничара (162 – 23–26);
- u stihovima u kojima su imenica koja vrši funkciju subjekta i glagol u službi predikata različita broja: веле нѣму дружина нѣгова (98 – 3–4); аль у ноѣи ихѣ дружба дошоѣ (168 – 29) i sl. (Ćušić 2021: 379–383).

Pod individualiziranjem jezika pjesama Erlangenskog rukopisa misli se na to da je pisar bilježio riječi ne prema tome kako su otpjevane ili kazivane već prema vlastitim uzusima. Tome su potvrda pjesme u kojima pisar u istim riječima bilježi različite reflekske jata: u pjesmi br. 60 ekavske i ikavske oblike priloga *gdje*, где (60 – 2) i гди (60 – 5), kao i u pjesmi br. 94: где (94 – 31–32) – гди (94 – 61–62), u pjesmi br. 98 ekavske i ikavske oblike priloga *ondje*: онде (98 – 35) – онди (98 – 74); u pjesmi br. 101 zapisani su ekavski i ikavski oblici glagola *bježati*: не бежи (101 – 39) – побѣже (101 – 35), a u pjesmi br. 124 ekavski i ikavski oblici glagola *usjesti*: оусѣде (124 – 194) – усиде (124 – 55–56), te u pjesmi br. 130 ekavski i ikavski oblici glagola *objesiti*: овѣси (130 – 77) – овѣсе (130 – 79) (Ćušić 2021: 411–412). Ovi su primjeri pokazatelj da pojedine riječi u rukopisu nisu vjerodostojno zabilježene, iz čega proizlazi da je pisar, ispravljajući i mijenjajući oblike pojedinih riječi prema vlastitom izboru, individualizirao jezik ovoga rukopisa u pogledu jata i njegovih refleksa. Na osnovu izdvojenih primjera jasno se primjećuje da je pisar individualizirao jezik pjesama ovoga rukopisa, ali se usto može osnovano pretpostaviti kako ova pojava nije ograničena samo na bilježenje jata već i na druge jezičke pojave. U kojoj mjeri je jezik pjesama Erlangenskog rukopisa individualiziran, pitanje je na koje treba odgovoriti u zasebnim istraživačkim radovima.

Da je grafija Erlangenskog rukopisa arhaizirana, svjedoči pismo kojim je napisan ovaj rukopis, a to je klasična diplomatska minuskula. Naime, s obzirom na to da je krajem 15. stoljeća diplomatska minuskula potisnuta iz upotrebe, a u 16. stoljeću nije se više koristila (Čremošnik 1963: 128, Đorđić 1971: 125–127), s jedne strane, te period za

² Stihovi su vjerodostojno preneseni, tj. onako kako stoje u originalu rukopisa. U zagradi je dat podatak o tome iz koje je pjesme stih ekscerptiran i koji je po redu stih u pjesmi.

koji većina ispitivača datira Erlangenski rukopis, a to je – sveobuhvatno uzevši – kraj 17. i prva dva-tri desetljeća 18. stoljeća, s druge strane, sasvim je izgledno da je posrijedi pisarevo arhaiziranje Erlangenskog rukopisa u pogledu upotrebe tipa pisma. A zašto je izabrao baš da piše diplomatskom minuskulom, pitanje je koje dodatno usložnjava rasvjetljavanje brojnih nepoznatosti koje izviru iz ovog rukopisa.

Ako se prihvati teza da je pisar Erlangenskog rukopisa stranac, što je teza oko koje nema sporenja među istraživačima ovoga rukopisa, onda to ujedno pretpostavlja njegovu bilingvalnost i bigrafičnost, tj. da je kao Austrijanac morao poznavati njemački jezik i latinično pismo kao svoj maternji jezik i pismo, a analizirano na bazi samoga Erlangenskog rukopisa, poznavao je i jezik pjesama ovoga rukopisa, koji se u grubim crtama može okarakterizirati kao novoštokavski, kao i ćirilicku grafiju. Također, u samom Erlangenskom rukopisu nalaze se potvrde koje idu u prilog pisarevoj bigrafičnosti: pisarevu bigrafičnost posvjedočuje i desetak puta napisana latinična skraćunica etc. u Erlangenskom rukopisu, npr.: скоро процвѣкући etc (2 – 20); и да ми рече други голуѣь etc (10 – 21); а и черне чаие прикоморске etc (17 – 17); и онога Ѡаснога мѣсеца etc (42 – 13); за нѣно ситно ходение etc (48 – 53); и три конѠа сребрѠѠм пѠѠдкована etc (120 – 64); оу висину деветъ таванова etc (142 – 57); оу висину деветъ таванова etc (142 – 60) (Ćušić 2021: 50, 87, 363, 413–414) i sl. Skraćunica etc. nije samo način skraćivanja dijelova pjesama koji – što je važno napomenuti – nije svojstven pjevačima ili kazivačima (pisarima) u kasnijem južnoslavenskom lirskom i epskom pjesništvu, već upućuje i na to da su pjesme prvotno bile duže, te da je “latinsku skraćenicu mogao (je) uneti samo učen čovek” (Krnjević 1986: 120).

2.2. Pitanje datacije i lokalizacije

Kada je riječ o datiranju Erlangenskog rukopisa, većina istraživača prihvatila je Gesemannovu tvrdnju kako su pjesme ovog rukopisa nastale između 1716. i 1733. godine. Naime, Gesemann je – uzevši kao kriterij za datiranje pjesmu br. 91 koja ima historijsku pozadinu, a u kojoj vila daje upozorenje Džafer-paši u Beogradu da dolazi njemačka vojska na čijem je čelu bio kralj Brandebure, a Džafer-paša joj kazuje da se ne boji Nijemaca, jer mu je dosta “goleme žalosti | čuvajući grada Beograda | od prokleta Karola ćesara”, čime završava pjesma – ustvrdio da je ime Džafer-paša izmišljeno i da pjesma poznaje “prokleta Karola ćesara”, za kojeg navodi da je vladao od 1711. do 1740. godine (Геземан 1925: 13–21). Međutim, čini se da valjanu argumentaciju da se Erlangenski rukopis smjesti na kraj 17. stoljeća, a ne u prve decenije 18. stoljeća, donosi Šimčik koji – također ispitujući historicitet pjesme za koju Gesemann navodi da in medias res uvodi u doba Erlangenskog rukopisa (riječ je o pjesmi br. 91) – procjenjuje “da se Gesemann prevario radi onoga 'prokletoga Karola ćesara', i stoga krivo datirao događaj pjesme i Džaver-pašu Maloga (...) proglasio izmišljenom osobom”, te ustvrdjuje da “pouzdanije nego po ćesaru Karolu možemo ovu pjesmu datirati po Džafer-paši Malom ili Kućuk Džafer-paši, koji je doista upravljao biogradskim pašalukom g. 1694 (a možda i koju godinu prije i poslije)”, dodajući kako je to bilo “za onoga drugog Bećkog rata, koji je trajao od 1683 do 1698 i svršio se mirom u Karlovcima 26 sijećnja 1699”, te da je pjevać ove pjesme zapamtio ime Džafer-paša, a zaboravio da se rat vodio u doba ćesara

Leopolda, u pjesmi spominjući poznatije ime Karola (Šimčik 1939: 8). Kako je vjerovatno nastao krajem 17. stoljeća, Erlangenski rukopis je najstarija zbirka usmenih pjesama zabilježanih na južnoslavenskom štokavskom prostoru (Ćušić 2021: 419–422).

U lokaliziranju pjesama Erlangenskog rukopisa polazi se od onoga što je zajedničko gotovo svim pjesmama ove zbirke, a što je ujedno i osnova na kojoj se pouzdanije negoli na druge načine može poći u rješavanje pitanja lokalizacije pjesama Erlangenskog rukopisa, a to je njihova govorna podloga koja je – štokavska. Na štokavsku podlogu pjesama nesumnjivo upućuju, između ostalih, sljedeće jezičke odlike: Erlangenski rukopis poznaje samo zamjenicu *što* (dok *ča* i *zač* te *kaj* nema); procesom vokalizacije ($l > o$) obuhvaćeni su gotovo svi oblici; rezultati jotovanja kombinacija *tj* i *dj* skoro su u cijelosti ujednačeni: *tj* je dalo *ć*, a *dj* – *đ*; rezultati jotovanja grupa *stj*, *skj*, *zdj* i *zgj* gotovo u potpunosti su ujednačeni u korist štokavskih govora ($> št$ i $žd$). Prema tome, pjesme Erlangenskog rukopisa nastale su u različitim, vjerovatno susjednim mjestima u okviru štokavskih govora. Kada se poredbenom metodom analiziraju jezičke osobine kakve se susreću u štokavskim govorima u odnosu na jezik Erlangenskog rukopisa – mada jedna takva analiza ne može u potpunosti odgovarati, jer dijalekatska istraživanja kojima se danas operira uglavnom potječu iz znatno kasnijeg vremena u poređenju sa vremenom nastanka pjesama Erlangenskog rukopisa – tada se dolazi do zaključka kako je većina pjesama ovoga rukopisa nastala u trima područjima, a to su Bosanska krajina, Slavonija i Vojvodina (Ćušić 2021: 422–430).

3. Makedonske pjesme ili makedonski tvorbeni model

U stručnoj literaturi o karakteru pjesama Erlangenskog rukopisa obično su se klasifikacije pravile na konfesionalnoj osnovi (da su neke pjesme kršćanske, a druge muslimanske) ili se uvažavao etnički kriterij, pa su razlike među pjesmama pravljene prema tome da li pripadaju srpskoj, hrvatskoj ili bošnjačkoj (bosanskomuslimanskoj) kulturno-jezičkoj tradiciji. Činjenica jeste da je Erlangenski rukopis u mnogo čemu heterogen: i jezički, i provenijencijom, ali i žanrovski. Međutim, u književno-jezičkim istraživanjima Erlangenskog rukopisa generalno je potisnuta ili je ostala neotkrivena činjenica da ovome rukopisu pripadaju ili pjesme makedonske provenijencije ili pjesme makedonskog tvorbenog modela. Prema tome, kada se jezički analiziraju pjesme Erlangenskog rukopisa, dolazi se do zaključka da postoji, istina, mali broj pjesama koje u velikoj mjeri odudaraju od većine pjesama i koje nose odlike makedonskog jezičkog sistema. To je činjenica. Međutim, sasvim je odvojeno pitanje da li su te pjesme makedonske ili pjesme koje sadrže makedonski tvorbeni model. Odgovor na to pitanje treba tražiti ne samo u jezičkim analizama, kakva je ponuđena u ovome radu, nego i u izvanjezičkim faktorima, kao što su: sredina u kojoj su te pjesme mogle nastati, sredina kojoj su te pjesme posvećene i dr., dakle važno je da se ove pjesme razmotre i iz ugla književnohistorijske tradicije i njenih obilježja.

3.1. Gesemann, Sazdov, Buturović

Objektivnu mogućnost da Erlangenski rukopis obaseže i pjesme makedonske provenijencije previdio je Gesemann, prvi izdavač ovoga rukopisa. Naime, Gesemann je uz svoje izdanje Erlangenskog rukopisa (što je ujedno i prvo izdanje) iz 1925. godine objavio i studiju o jeziku i sadržaju ovoga rukopisa, u kojoj je posebno izdvojio bugarizme i pjesme bugarskog porijekla. Bez obzira na to što je ponudio drugačiju lokalizaciju pjesama Erlangenskog rukopisa u odnosu na značaj koji je dao pjesmama bugarskog porijekla, Gesemann je naveo da su za određivanje mjesta postanka Erlangenskog rukopisa od značaja bugarizmi koji “ne pripadaju ni jeziku samog zapisivača, ni većini njegovih pjevača”, a nalaze se samo u manjem broju pjesama (Геземан 1925: 28), na koncu pak odlučivši da je postojbina Erlangenskog rukopisa jedan kraj u četverouglu Sisak – Sava – Gradiška – Virovitica – Križevci – Sisak (Геземан 1925: 62). Gesemann izdvaja četiri pjesme za koje je uvjeren da su bugarskog porijekla, a to su pjesme br. 13, 33, 48 i 198.

Teza o bugarizmima i bugarskim pjesmama Erlangenskog rukopisa koju je Gesemann prvi iznio ujedno je i razlog zbog kojeg su te pjesme u kasnijim istraživanjima različitih autora atribuirane bugarskim: uglavnom su istraživači nakon Gesemanna uzimali njegove zaključke kao relevantne i uvriježene, što oni i jesu – ali ne i u potpunosti. Gesemannovih tvrdnji o provenijenciji pjesama uspjeli su se otrgnuti književni historičari poput Hatidže Krnjević (1936–) (koja je naučnom analizom zaključila da je Gesemann u svojoj studiji neopravdano zanemario bosanskomuslimanski korpus pjesama Erlangenskog rukopisa i izdvojila ukupno 46 pjesama ove provenijencije) ali i Tome Sazdova (1934–2004) i Đenane Buturović (1934–2012). Ujedno su T. Sazdov i Đ. Buturović među prvima prepoznali makedonski element u pjesmama Erlangenskog rukopisa.

S jedne strane, u svome radu iz 1983. godine pod naslovom “Makedonien, seine Kultur, Kunst und Folklor”, koji se kao poseban otisak iz nepoznatog korpusa i danas nalazi u Univerzitetskoj biblioteci u Erlangenu, Sazdov se, pored drugih tema iz makedonske kulture, umjetnosti i folkloristike, dotakao i Erlangenskog rukopisa. Navodeći da je Erlangenski rukopis pronađen u Erlangenu 1913. godine, da sadrži ukupno 217 pjesama, kako je u slavistici nedvojbeno prihvaćeno da je pisar ovoga rukopisa Nijemac, da ga je Gesemann prvi objavio 1925. godine, kako je nastao početkom 18. stoljeća, najvjerovatnije između 1720. i 1735. godine, Sazdov ustvrđuje da se u Erlangenskom rukopisu nalazi osam makedonskih pjesama (Sazdov 1983: 1–11), ne obrazloživši dalje te pjesme niti iznoseći kriterije kojima se vodio u donošenju takvog zaključka, niti pobrojivši koje su to tačno pjesme. S druge strane, Buturović, koja se Erlangenskim rukopisom bavila proučavajući bosanskomuslimanske pjesme toga rukopisa u svojoj studiji *Bosanskomuslimanska usmena epika* objavljenoj 1992. godine, atribuirala Erlangenski rukopis kao “prvi mješoviti zbornik narodnih pjesama Srba, Hrvata, Muslimana i Makedonaca” (Buturović 1992: 329–330). Međutim, kako se bavila bosanskomuslimanskom epskom tradicijom, Buturović ne donosi više obavijesti o makedonskim pjesmama ovoga rukopisa.

3.2. Makedonski element u pjesmama Erlangenskog rukopisa

Pjesme Erlangenskog rukopisa za koje se na osnovu jezičkih crta može pretpostaviti makedonski element su br. 13 i br. 198.

U pjesmi broj 13 javlja se postpozitivni član *-ta* inherentan pridjevima ženskog roda u makedonskom jeziku. Kako navodi Topolinjska, formantom *-ta*, kao tvorbenim dijelom riječi, povezani su pridjevski oblici jednine ženskoga roda (Тополинска 2009: 180). Ovaj je formant zabilježen u četirima stihovima pjesme br. 13:

пѢД маслинѢМ шарената халиѢа (13 – 3)
 на халиѢа везената сглавница (13 – 4)
 седилисе на шарената халѢа (13 – 11, 13 – 25)

Pjesma br. 13 (lirska pjesma) je ekavska jer sadrži samo ekavske oblike: на бeль | коњ (13 – 6–7), сeдилисе (13 – 11). Čak i u riječima u kojima pisar bilježi grafem *jat* (a ne refleksе *jata*) utemeljeno se može zaključiti da je refleks ekavski, zato što pisar grafem *jat* bilježi u istoj riječi u kojoj je u jednom od prethodnih stihova zapisao *e*: бeль | коњ (13 – 6–7) – бѢль коњ (13 – 14–15). S obzirom na to da je u većini makedonskih govora *jat* reflektiran sa *e* (Конески 1986: 58), i ova jezička odlika može se ubrojiti među makedonske elemente pjesme br. 13.

U pjesmi br. 13 nekoliko puta se spominje imenica *haro*, a jednom uz pridjev *star*: мини сбогѢМ старъ харо на | бѢль коњ (13 – 14–15). U jednoj od pjesama iz Bitolja (Makedonija) koje se navode u *Kolu* stoji ista sintagma: staro haro kato suvo dirvo (20 – 5) (Vraz 1847: 26). Stanko Vraz, urednik *Kola*, objašnjava da je *haro* “ružan starac”. Međutim, u istoj, pjesmi br. 13 otpjevan je stih тудъ проѢ младо харо на | цeрнь | коњ (13 – 19–20) u kojem ne bi odgovaralo dato objašnjenje. Pod imenicom *haro* Gesemann, za koju navodi da je makedonska koliko i bugarska, citirajući Verkovića, razumije “nešto prezritelno, staro i ružno” (Геземан 1925: 33). Međutim, kada se govori o glasu *h* (u riječi haro) u makedonskom jeziku, važno je spomenuti da se “u svim našim govorima javljala težnja da se taj glas izgubi, a u nekima je i ostvarena”, kao i da se “u našem književnom jeziku glas *h* (se) prima preko posuđenica književnog karaktera i internacionalne leksike” (Конески 1986: 60), iz čega proizlazi da riječi sa glasom *h* nisu svojstvene makedonskom jeziku, ali da se i kao takve ipak mogu pojaviti u makedonskom usmenom stvaralaštvu najvjerojatnije kao posljedica interferencije izazvane i uvjetovane između jezika u kontaktu.

Ista ova riječ zabilježena je i u pjesmi br. 198 u sintagmi црно харо: ильсие дала за црно харо (198 – 6). Ukoliko se prihvati Gesemannova tvrdnja da je imenica *haro* i makedonska i bugarska, onda i pjesma br. 198 (lirska pjesma), koja je relativno kratka, može biti makedonska koliko i bugarska. U ovoj pjesmi, treba napomenuti, javlja se tipični ekavizam *vetar* u stihu кад ветаръ дуже, онъ се лелуже (198 – 11), ali i oblik *nesričan* u stihu или самъ Ѣадна и свиме несрићна (198 – 12), koji se susreće pretežno u ikavskim govorima, što usložnjava pravilno određivanje provenijencije ove pjesme na temelju analize jezičkih odlika.

Svjedočeći o makedonsko-štokavskom jezičkom kontaktu, postpozitivni član *-ta*, ekavizmi kao i imenica *haro*, što su jezičke crte po kojima bi se mogao prepoznati makedonski element u pjesmama br. 13 i 198 Erlangenskog rukopisa, najvjerojatnije su idiolekatska odlika pjevača ovih pjesama koji je, na izvjestan način povezan sa makedonskom kulturom u širem smislu, u svome pjevanju sačuvao makedonske elemente.

4. Zaključna razmatranja

Rukopisna zbirka usmenih lirskih, lirskonarativnih i epskih pjesama, u slavistici poznata pod imenom Erlangenski rukopis, višestruko je heterogena: jezički, provenijencijski i žanrovski. Upravo zbog te osobine kao i zbog toga što u samom rukopisu nema podataka o autoru te mjestu i vremenu nastanka pjesama, veoma je teško donijeti pouzdane zaključke o provenijenciji pjesama ovoga rukopisa.

Kada se govori o pjesmama Erlangenskog rukopisa u kontekstu makedonističkih istraživanja, valja imati u vidu da ovaj rukopis u najvećoj mjeri obuhvata pjesme koje su nastale na štokavskoj osnovi, te bi se makedonski element trebao tražiti u malobrojnim pjesmama koje vjerovatno imaju makedonski tvorbeni model. Među prvima je na prisutnost makedonskih pjesama u Erlangenskom rukopisu ukazao književni historičar Tome Sazdov, ali je precijenio broj tih pjesama u ovome rukopisu. Đenana Buturović otišla je čak korak dalje kada je cijeli rukopis atribuirala, između ostalog, makedonskim.

Međutim, činjenica je da se u pjesmama Erlangenskog rukopisa prepoznaje makedonski tvorbeni model. Ovaj se model očituje u pjesmama br. 13 i 198, koje su najvjerojatnije makedonske provenijencije. Među jezičke odlike koje upućuju na takav zaključak ubrajaju se postpozitivni član (formant) *-ta* u pridjevskim oblicima jednine ženskoga roda, ekavski refleks kao i imenica *haro* koje – kada se zajedno pojavljuju u istim pjesmama – pokazuju makedonski element. Stoga se Erlangenski rukopis može uzeti kao izvor makedonskog usmenog stvaralaštva.

Literatura

- Геземан Герхард. 1925. *Ерлангенски рукопис сѣпарих срѣскохрвајѣских народних ѣесама*. Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Конески Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Тополињска Зузана. 2009. „Македонски јазик“. *Јужнословенски језици: ѣрамајѣичке сѣрукѣуре и функције*, Београд: Београдска књига, 141–253.
- Buturović Đenana. 1992. *Bosanskomuslimanska usmena epika*. Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost.

- Čremošnik Gregor. 1963. "Srpska diplomatska minuskula". Zagreb: *Slovo*, 13, 119–135.
- Ćušić Tarik. 2021. *Jezik i grafija Erlangenskog rukopisa*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Dorđić Petar. 1971. *Istorija srpske cirilice: Paleografsko-filološki prilozi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Krnjević Hatidža. 1986. "Erlangenski rukopis i njegova opšta svojstva". *Lirski istočnici: Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Beograd – Priština: BIGZ – Jedinstvo, 113–172.
- Medenica Radosav, Aranitović Dobrilo. 1987. *Erlangenski rukopis: Zbornik starih srpskohrvatski narodnih pesama, popularno izdanje*. Nikšić: Univerzitetska riječ.
- Sazdov Tome. 1983. "Makedonien, seine Kultur, Kunst und Folklor". *Odabrane strane: Makedonske narodne umotvorine (sakupila braća Miladinovci)*, prir. Tome Sazdov, prevela Zdenka Bechhold. Erlangen, 1–11.
- Šimčik Antun. 1939. "Narodna pjesma o Kučuk Džafer-paši, braniocu Biograda 1693". *Novi behar*, br. 1–5, 7–8.
- Vraz Stanko (ur.). 1847. "Bugarske narodne pjesme". *Kolo: članci za literaturu, umjetnost i narodni život*, knjiga V, Zagreb, 24–58.

Izvor

Erlangenski rukopis. Erlangen: Univerzitetska biblioteka u Erlangenu.

Summary

The Erlangen manuscript is a collection of oral poems composed in the South Slavic Štokavian area. However, this collection of poems is neither dated nor localized, ie there are no temporal and local determinants of its origin in the manuscript itself. Linguistic and other research of the Erlangen manuscript has contributed to shed light on the dating and localization of this manuscript: it has become generally accepted that the poems of the Erlangen manuscript were composed in the late 17th or early 18th century, and recent linguistic research shows that most of the poems in the Erlangen manuscript originate from Bosnian Frontier, Slavonia and Vojvodina.

Gerhard Gesemann, a German Slavist, was the first to publish this manuscript in Sremski Karlovci in 1925. G. Gesemann was the first researcher who accepted one extremely difficult task: given the linguistic structure of the manuscript to give grounded assumptions about the scribe, the place and time of the manuscript as well as the provenance of the poems. Gesemann's work on the publication of the Erlangen Manuscript is certainly commendable, and his study of the language and content of

the poems of this manuscript became the starting point for all further research of this manuscript. However, in his preface, which he published together with the poems of the Erlangen manuscript, Gesemann drew certain conclusions that have become commonplace, but which do not have the force of an argument. One of these conclusions is that in Erlangen manuscript has and Bulgarian poems, although these poems - with regard to linguistic features encountered in them - may belong to the Macedonian oral creativity. Well-known literary historians Tome Sazdov and Đenana Buturović pointed out that Macedonian poems also belong to the corpus of the Erlangen manuscript. In this paper, in addition to a general insight into the previous examinations of the Erlangen manuscript, poems that are probably of Macedonian provenance have been singled out as well as linguistically analyzed.

За издавачот
проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Главен и одговорен уредник
проф. д-р Лидија Тантуровска

Лектура
Членовите на Редакцискиот одбор

Коректура
проф. д-р Снежана Петрова-Џамбазова
м-р Марија Пандева

Компјутерска обработка
Александар Штерјев

Печати
Винсент Графика

Тираж
200 примероци

Изданието е финансирано од
Министерството за образование и наука